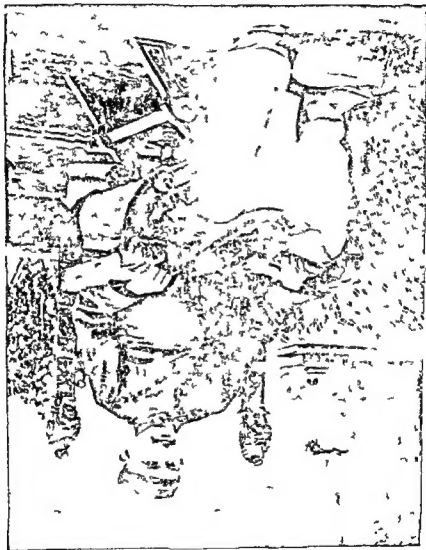

ବନ୍ଧୁ ଆଶାକର ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରିକା

ଓଡ଼ିଆ ଗୀତା ଗାୟକ

ଓଡ଼ିଆ ଗୀତା ଗାୟକ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତା ଗାୟକ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତା ଗାୟକ

ગ્રંથકર્તાની ભૂમિકા.

સર્વ સન્મતનેને વિદિત થાય કે જે બધા સન્મતોના અનુરોધથી શ્રીયુત મહારાજ વિક્રમ-
મહાદિયના સંવત ૧૯૩૨ ના કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ અમાવાસ્યા શનિવારને દિવસે સંસ્કારવિનિ-
યમમારંભ કર્યો હતો. તેમાં સંસ્કૃત પાઠ એકત્ર અને ભાષા પાઠ એકત્ર લખાયો હતો. આથી
સંસ્કાર કરનારા મનુષ્યોને સંસ્કૃત અને ભાષા દર દર હોવાથી કઠિનતા પડતી હતી. વળી જે
એક હાજર પુસ્તકો છપાવ્યાં હતા તેમાંથી અધુના એક પણ રહ્યું નથી. એટલામાટે શ્રીયુત
મહારાજ વિક્રમમહાદિયના સંવત ૧૯૪૦ ના આષાઢ વદિ નેરમને રવિવારને દિવસે ઉપરોક્ત
અંશોને સંશોધન કરી પુનઃ છપાવવાનો વિચાર કર્યો આ આવૃત્તિમાં જે જે સંસ્કાર ॥
ઉપદેશાર્થ પ્રમાણુ વચન અને પ્રયોગન હશે તે તે સંસ્કારની પૂર્વે લખવામાં આવશે. ત્યારપછી
સંસ્કારમાં જે જે કર્તવ્ય વિધિ છે તેને ક્રમથી લખીને પછી તે સંસ્કારનો શેષ વિષય કે જે
ખીજા સંસ્કાર સુધી કરવો જોઈએ તે લખીશું. પ્રથમાવૃત્તિમાં જે વિષય અવિલ લખવામાં
આવ્યો હતો, તેમાંના કેટલાક અત્યંત ઉપયોગી ન જણાવાયેલા આ વખતે મુકી દેવામાં આવ્યો
છે, અને જે જે અત્યંત ઉપયોગી વિષય લાગ્યો છે અને પ્રથમાવૃત્તિમાં નહોતો તેવો અધિક પણ
ઉમેરવામાં આવ્યો છે. આથી કોઈએ એમ ન સમજવું કે પ્રથમનો વિષયયુક્ત નહોતો અગર
જરૂરી રહી ગયો હતો તેવું સંશોધન કયું છે. પરંતુ તે વિષયો યથાવત્ ક્રમબદ્ધ સંસ્કૃત
સૂત્રમાં લખ્યા હતા તેથી સર્વ સામાન્ય જનો કૃતકાર્ય થતા નહોતા એટલા માટે સુગમ કરી
દીધું છે, કારણ કે સંસ્કૃતરથ વિષય માત્ર વિદ્વાનોજ સમજી શકતા હતા. આ પુસ્તકમાં
સામાન્ય વિષય કે જે પ્રત્યેક સંસ્કારની આદિમાં અગર ઉપિત રથલે અવરૂપ કરવો જોઈએ
તે પ્રથમ સામાન્યપ્રકરણમાં લખવામાં આવ્યો છે; અને જે મંત્ર વા ક્રિયા સામાન્યપ્રકરણમાંથી
સંસ્કાર વિશેષમાં અપેક્ષિત છે, તેવું પૃષ્ઠ, પંક્તિની પ્રતીક તે તે કર્તવ્ય સંસ્કારોમાં લખી છે,
કે જે જોઈને સામાન્યવિનિયમ ક્રિયા ત્યાં સુગમતાથી કરી શકાય; અને સામાન્ય પ્રકરણનો
વિધિ પણ સામાન્ય પ્રકરણમાંજ લખવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ ત્યાંજ વિધિ કરીને પછી
સંસ્કારોના કર્તવ્ય વિધિ કદે વળી જે સામાન્યપ્રકરણનો વિધિ લખ્યો છે તેમાંજ જોઈને
અનેક સંસ્કારોમાં કરવો, જેમકે અગ્ન્યાધાન પ્રત્યેક સંસ્કારમાં કર્તવ્ય છે, તો તે સામાન્ય-
પ્રકરણમાં લખ્યો છે કે જેના વારંવાર લખવો ન પડે. આ પુસ્તકમાં પ્રથમ ઇશ્વરસ્તુતિ, પ્રાર્થના,
ઉપાસના, પછી સ્વસ્તિવાચન, શાન્તિપાઠ તત્ત્વનંતર સામાન્યપ્રકરણ પશ્ચાત્ત્વર્જીયાનાદિ અન્યેષ્ટ
પર્યંત સેળી સંસ્કાર ક્રમપૂર્વક લખ્યા છે. અને સર્વમંત્રોના અર્થેણુ આ પુસ્તકમાં નથી
લખવામાં આવ્યા. કારણકે આ કર્મકાંડનો વિષય છે માટે રિચો કરીને ક્રિયાવિધિનાં
લખ્યું છે, જ્યાં જ્યાં અર્થની આવશ્યકતા હતી ત્યાં ત્યાં અર્થ આપી પણ દીધા
છે. વળી મંત્રોના અર્થ યથાર્થ આજ કરેલા વેદમાધ્યમાં તૈયાર છે તે જેમણે જોવા હવે
તેઓએ જોઈ લેવા અહીંથી માત્ર ક્રિયા કરી એજ મુખ્ય કે જેથી સરોર અને આત્મ
સુસંસ્કૃત થવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને સન્માન અત્યંત
ચોગ્ય થાય છે. માટે સંસ્કારો કરવા તે પ્રત્યેક મનુષ્યોને ઉચિત છે.

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.	વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.
અન્યકર્તાની જૂગિકા.		૨૭ કણુવેધ.	૫૬
૧ પ્રાર્થના.	૧	૨૮ ઉપનયન.	૫૭
૨ ઇશ્વરસ્તુતી, પ્રાર્થના, ઉપામના.	૩	૨૯ વેદારમ્ભ.	૬૭
૩ સ્વસ્તિવાચન.	૫	૩૦ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં પાળવાના નિયમો.	૭૧
૪ શાન્તિપ્રકરણ.	૭	૩૧ બ્રહ્મચર્યનો સમય.	૭૫
૫ સામાન્ય પ્રકરણ.	૮	૩૨ બ્રહ્મચર્યમાં કર્તવ્યોપદેશ.	૭૬
૬ યજુકુંડનું પરિભાણ.	૯	૩૩ સમાવર્તન.	૮૨
૭ ચતુર્થો હોમ દ્રવ્ય.	૯	૩૪ વિવાહસંસ્કાર.	૮૭
૮ સ્થાવીરપાક.	૯	૩૫ ગૃહગ્રથાશ્રમ	૧૨૦
૯ યજુપાત્રના લક્ષણ.	૧૦	૩૬ ગૃહસ્થને કર્તવ્યોપદેશ.	૧૨૭
૧૦ ઋત્વિગ્વરણ.	૧૧	૩૭ ધર્મમદાયન.	૧૩૩
૧૧ આચમન.	૧૨	૩૮ સંન્યાસ.	૧૩૩
૧૨ મુનર્જન.	૧૨	૩૯ અગ્નિહોત્ર.	૧૩૭
૧૩ અગ્ન્યાધાન	૧૩	૪૦ પિતૃયજ્ઞ.	૧૩૮
૧૪ સમિદાધાન.	૧૩	૪૧ અતિથિયજ્ઞ.	૧૩૯
૧૫ વેદિમાર્જન.	૧૪	૪૨ ભૂતયજ્ઞ ગાયત્રી બલિવૈશ્વદેવ.	૧૪૦
૧૬ આધારવાન્યભાગાહુતિ.	૧૫	૪૩ શાળા કર્મ વિધિ.	૧૪૦
૧૭ વ્યાહતિ.	૧૬	૪૪ વાસ્તુપ્રતિષ્ઠા.	૧૪૩
૧૮ ગર્ભાધાન વિધિ.	૧૯	૪૫ ચારે વર્ષના ગુણકર્મસ્વભાવનું વર્ણન.	૧૪૬
૧૯ ઋતુદાનનો સમય.	૨૧	૪૬ ગૃહસ્થાશ્રમના કર્તવ્યનો ઉપદેશ.	૧૪૯
૨૦ પુરુસવન.	૩૦	૪૭ વાનપ્રસ્થ.	૧૫૭
૨૧ સીમન્તોત્સવન.	૩૩	૪૮ સંન્યાસ	૧૬૧
૨૨ જાતકર્મ.	૩૯	૪૯ અન્વેષણ કર્મવિધિ.	૧૭૯
૨૩ નામકરણ.	૪૬	૫૦ શુદ્ધાશુદ્ધવ્રત.	૧૮૫
૨૪ નિષ્ક્રમણ.	૪૮		
૨૫ અન્નપ્રાશન.	૫૧		
૨૬ યુગકર્મ.	૫૩		

ઓરમ્.

આર્યસમાજના નિયમો.

૧. સર્વ સત્ય વિદ્યા અને જે પદાર્થ વિદ્યાર્થી જાણવામાં આવે છે તે સર્વનું અદિ મૂલ પરમેશ્વર છે.

૨. હિંદુ સમિત્યદાનન્દ સ્વરૂપ, નિરાકાર સર્વશક્તિમાન, ન્યાયકારી, દયાળુ, અજન્મ, અનંત, નિવિકાર, અનાદિ, અનુપમ, સર્વોચ્ચ સર્વેશ્વર, સર્વગ્રાપક, સર્વોન્નતર્થામી, અજર, અમર, અભય, નિત્ય, પવિત્ર, અને સદ્વિકર્તા છે; એની ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે.

૩. વેદ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે. વેદનું બહુવું, બહુલવું અને સાંભળવું, સાંભળાવવું એ સર્વ આર્યોનો પ્રમથર્થ છે.

૪ સત્યનું પ્રદર્શ કરવામાં અને અસત્યને છોડવામાં મર્વદા ઉચ્ચ રહેવું જોઈએ.

૫. સર્વ કામ ધર્માનુસાર અર્થાત્ સત્ય તથા અસત્યનો વિચાર કરીને કરવા જોઈએ.

૬. સંસારનો ઉપકાર કરવો એ આ સમાજનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અર્થાત્ શારીરિક, આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ કરવી.

૭. સર્વ સાથે યોગિપૂર્વક ધર્માનુસાર મથાપોમ વર્તવું જોઈએ.

૮. અવિદ્યાનો નાશ અને વિદ્યાની પ્રદિ કરવી જોઈએ.

૯. પ્રત્યેક જગ્ન પોતાને ઉન્નતિથી સંતુષ્ટ ન રહેવું જોઈએ પરંતુ સર્વેની ઉન્નતિમાં પોતાની ઉન્નતિ સમજવી જોઈએ.

૧૦ સર્વ મનુષ્યોએ સામાજિક સર્વદિનકારી નિયમ પાળવામાં પરતંત્ર રહેવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક દિનકારી નિયમમાં સ્વતંત્ર રહેવું જોઈએ.

ओ३म् नमो नमः सर्वविधात्रे जगदीश्वराय ॥ अथ संस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

ॐ सहनाववन्तु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे । तेजस्वि नावधी-
तमस्तु । मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ तैत्तिरीय आरण्यके
अष्टमप्रपाठके । प्रथमानुवाके ॥

અર્થ:—(સહનૌ અવન્તુ) હે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર આપની કૃપા, રક્ષા તથા સહાય વડે
અમે પરસ્પર એક બીજાની રક્ષા કરીએ. (સહ નૌ ભુનક્તુ) અમે સર્વે પરસ્પર પ્રાતિધી
ભળીને સર્વોત્તમ એકબીજા અર્થાત્ ચક્રવર્તિ રાજ્યાદિ સામગ્રીના આનંદને આપના અનુગ્રહથી
ભોગવીએ. (સહ વીર્યમ્ કરવાવહે) હે કૃપાનિધિ ! આપની સહાયથી અમે એક બીજાના
સામર્થ્યને પુરૂષાર્થ વડે સદા વધારીએ; (તેજસ્વિ નૌ અધીતસ્મસ્તુ) હે પ્રકાશમય ! સર્વ વિદ્યાના
દાતા પરમાત્માના આપના સામર્થ્ય વડે અમારું પડનપાડન સંસારમાં પ્રકાશિત થાઓ; અને
અમારી વિદ્યા સદા વધતી રહે. (મા વિદ્વિષાવહે) હે પ્રીતિ સ્વરૂપાત્મક પ્રભો ! આપ એવી
કૃપા કરો કે જેથી અમે પરસ્પર વિરોધ ન કરતા એક બીજાની સાથે મિત્રભાવથી રહીએ અને
આપની કશ્ચુરિ આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદેવિક ત્રિવિધતાપોના કથેતથી સહિત થઈએ.

सर्वात्मा सच्चिदानन्दो विश्वादिर्विश्वकृद्भिः ।

भूपात्तमां सहायो नस्सर्वेशो न्यायकृच्छुचिः ॥ १ ॥

અર્થ:—સર્વેત્ર ગતિ છે જેની તેવો સચ્ચિદાનન્દ, વિશ્વકર્તા, વિભુ, સર્વનો માલિક, ન્યાયકારી,
શુદ્ધ પરમાત્મા અમને અત્યંત સહાયકારી થાઓ. ૧

गर्भाद्या मृत्युपर्यन्ताः संस्काराः षोडशैव हि ।

वक्ष्यन्ते तं नमस्कृत्यानन्तविद्यं परेश्वरम् ॥ २ ॥

અર્થ:—અનંતજ્ઞાનવાન પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને ગર્ભથી મૃત્યુપર્યંતના સોળ સંસ્કાર
(આ પુસ્તકમાં) હું કહીશ—લખીશ. ૨

वेदादिशास्त्रसिद्धान्तमाध्याय परमादरात् ।

आर्यैतिહ્યं पुरस्कृत्य शरीरात्मविशुद्ध्ये ॥ ૩ ॥

અર્થ:—વેદાદિશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનો પરમમાનસહિત અભ્યાસ કરીને, તથા પૂર્વજ આર્યોના
પરંપરાગત વિષયને આગળ કરી (એમના મન્ત્રગ્રંથમાત્રે) શરીર અને આત્માની શુદ્ધિને માટે
આ પુસ્તક હું રચું છું. ૩.

કારણ કે:— સંસ્કારૈસ્સંસ્કૃતં યદ્યન્મેષ્યમત્ર તદુચ્યતે ।

અસંસ્કૃતં તુ પલ્લોકે તદમેષ્યં પ્રકીર્ત્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ:—સંસારમાં જે વસ્તુ સંસ્કારથી હીન છે તે અમેષ્ય અર્થાત્ અપવિત્ર-અસ્વચ્છ-કહેવાય
છે; અને જે સંસ્કારથી શુષિત છે તે પવિત્ર કહેવાય છે. ૪ માટે:—

અતઃ સંસ્કારકરણે ક્રિપતાંમુદ્યમો વુધૈઃ ।

શિષ્યૌપધિભિનિત્યં સર્વથા સુસ્વંચનઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—સત્પુરુષોએ શિષ્ય અને ઔપધિ પ્રયોગો વડે સંસ્કાર કરવામાં નિત્ય દરેકરીને સુખવર્દન ઉદય કરશે, જોઈએ. ૫

કૃતાનીહ વિધાનાનિ ગ્રન્થગ્રન્થનતત્પરેઃ ।

વેદવિજ્ઞાનવિરહૈઃ સ્વાર્થિભિઃ પરિમોહિતૈઃ ॥ ૬ ॥

પ્રમાણૈસ્તાન્યનાદૃત્ય ક્રિયતે વેદમાનસઃ ।

જનાનાં સુસવોધાય સંસ્કારવિધિરુત્તમઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—વેદવિજ્ઞાનહીન, અર્થચંચલ કરી કેવળ કીર્તિ અને ધન ભેગવવામાં આસક્ત થયેલા, અને અત્યંત મુગ્ધ સ્વાર્થિઓ વડે જે આ વિષયના વિધાયક ગ્રંથો રચેલા છે તેમનો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનાં પ્રમાણોદ્ધાર તિરસ્કાર કરીને મનુષ્યોના સુખને માટે આ ઉત્તમ સંસ્કારવિધિ અર્થ હું રચું છું. ૬-૭.

બહુભિઃ સજ્જનૈસ્તમ્પદ્ધ માનવપ્રિપકારકૈઃ ।

પ્રવૃત્તો ગ્રન્થકરણે ક્રમશઃૌહં નિયોજિતઃ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—જનહિત આહવાસ ધણી સત્પુરુષોની ફરમાસથી સંસ્કારોના ક્રમપૂર્વક આ અર્થ રચવામાં હું પ્રવૃત્ત થયો છું. ૮

દયાયા આનન્દો વિલસતિ પરો બ્રહ્મચિદિતઃ

સરસ્વત્યસ્પાયે નિવસતિ મુદા સત્યનિલયા ।

ઇયં રૂપાતિર્યસ્ય પ્રતતસુગુણા હીશશરણાઽ-

સ્ત્યનેનાયદ્ગ્રન્થો રચિત ઇતિ વૌદ્ધવ્યમનઘાઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ:—બ્રહ્મવૃંદાના યવાથી પ્રાપ્ત થયેલા આનન્દ દયાશબ્દની પછી (દયાનન્દ) શાંતી રહ્યો છે અને તે સત્યશ્વ પરમાં રહેનારા હર્ષ (આનન્દ) પુક્ત થઈને (દયાનન્દ શબ્દની પછી) સરસ્વતી શબ્દ સ્થિત છે તથા અનેક ગુણો જેનામાં વિસ્તૃત થયા છે તથા પરમેશ્વર જોઈ જેની ગતિ છે તેવું જીવું નામ છે તેણે (દયાનન્દ સરસ્વતીએ) હે સભ્ય મનુષ્યો! આ અર્થ રચ્યો છે, તે જાણો. ૯

ચક્ષૂરામાઙ્કચન્દ્રેવ્દે કાર્તિકસ્પાંસિતે દલે ।

અમાર્યાં શનિવારેઽયં ગ્રન્થારમ્ભઃ કૃતો મયા ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—સંવત ૧૯૩૨ ના કાર્તિક વદ અમાસને શનિવારે આ અર્થનો પ્રારંભ મેં કર્યો છે. ૧૦

ચિન્દુવેદાઙ્કચન્દ્રેવ્દે શુક્લમાસેઽસિતે દલે ।

ત્રયોદશ્યાં રવૌ વારે પુનઃ સંસ્કરણં કૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—સંવત ૧૯૪૦ના અષાઢ વદ તેરશને રવીવારે આ અર્થની દ્વિતીયાદિતિ સુધારા વધા સાથે તૈયાર કરી. ૧૧

અથેશ્વરસ્તુતિપ્રાર્થનોપાસનાઃ ॥

ઓઽમ્ વિશ્વાનિ દેવં સવિતર્દુરિતાનિ પરાંમૃવ । યદ્દન્તત્રં આમૃતં ॥ ૧ ॥

યજુઃ૦ અ૦ ૨૦ મં ૩

અર્થ:—હે (સવિતઃ) સકલ જગતની ઉત્પત્તિકર્તા સમગ્ર ઐશ્વર્યુક્ત (દેવ) શુદ્ધસ્વરૂપ, સર્વ સુખોના દાતા પરમેશ્વર આપ કૃપા કરીને (જઃ) અમારાં (વિશ્વાનિ) સંપૂર્ણ (દુરિતાનિ) દુશ્ણુ, દુર્વર્તન તથા દુઃખોને (પરામૃતં) દૂર કરે અને (યત્) જે (મંદ્રમ્) કલ્યાણકારક ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને પદાર્થો હોય (તત્) તે સર્વ અમને (આમૃતવ) આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જાતઃ પતિરેકં આસીત્ । સ દાધાર પૃથિવીં ધામુતેર્માં કસ્મૈ દેવાયં હવિષાં વિધેમ ॥ ૨ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૩ મં ૪

અર્થ:—જે (હિરણ્યગર્ભઃ) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ છે અને જેણે પ્રકાશક સ્વયંદ્રભાદિ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરીને ખારણુ કર્યા છે, તથા જે (ભૂતસ્ય) ઉત્પન્ન થયેલા, સંપૂર્ણ જગતનો (જાતઃ) પ્રસિદ્ધ (પતિ) સ્વામી (ઇકઃ) એક જ એટલે સ્વરૂપ (આસીત્) છે તથા જે (અગ્રે) સર્વ જગતની ઉત્પત્તિની પૂર્વે (સમવર્તતા) વર્તમાન હતો (સ.) તે (દમામ્) આ (પૃથિવીમ્) ભૂમિ (યત) તથા (ધામ્) સૂર્યોદય (દાધાર) ખારણુ કરી રહ્યો છે. અમે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) શુદ્ધ પરમાત્માની (હવિષાં) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય યોગ્યાભ્યાસ અને અતિ પ્રેમથી (વિધેમ) વિશેષભક્તિ કર્યાં કરીએ.

ય આત્મદા વલદા યસ્ય વિશ્વં ઉપાસંતે પ્રશિષં યસ્ય દેવાઃ । યસ્યંચ્છાયાદમૃતં યસ્યં મૃત્યુઃ કસ્મૈ દેવાયં હવિષાં વિધેમ ॥ ૩ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૫ મં ૧૩

અર્થ:—(યઃ) જે (આત્મદાઃ) આત્મદાનને દાતા (વલદાઃ) શરીર, આત્મા અને સમાજના બલને દાતા, (યસ્ય) કે જેની (વિશ્વે) સર્વ (દેવાઃ) વિદ્યાનુલોકો (ઉપાસંતે) ઉપાસના કરે છે; અને (યસ્ય) જેના (પ્રશિષમ્) પ્રતક્ષ સલસરૂપ શાસન અને ન્યાય અર્થાત્ શિક્ષાને માને છે તથા (યસ્ય) જેની (છાયા) છાયા અર્થાત્ આશ્રયજ (અમૃતમ્) મોક્ષસુખની દાતા છે અને (યસ્ય) જેનું ન માનવું અર્થાત્ ભક્તિ ન કરવી તેજ (મૃત્યુ.) મૃત્યુ આદિ દુઃખોના હેતુ છે. અમે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) સકલ જ્ઞાનના દાતા પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે (હવિષા) આત્મા અને અતઃકરણી (વિધેમ) ભક્તિ અર્થાત્ તેનીજ આરા પાલનમા તત્પર રહિએ.

યઃ પ્રાણતો નિમિષતો મંહિત્વેકં દ્રાજા જગતો બભૂવ । ય ઈશંઽઅસ્ય દ્વિપદશ્ચતુર્ણપદઃ કસ્મૈ દેવાયં હવિષાં વિધેમ ॥ ૪ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૩ મં ૩

અર્થ:—(યઃ) જે (પ્રાણતઃ) પ્રાણુરાજા અને (નિમિષત) અપ્રાણિરૂપ (જગત) જગતનો (મંહિત્વા) પોતાના અનન્ત મહિમા વડે (ઇકઃ) એકજ (રાજા) વિરાજમાન રાજા (બભૂવ) છે, (યઃ) જે (અસ્ય) આ (દ્વિપદઃ) અનુબ્યાદિ તથા (ચતુર્ણપદ) ગા આદિ પ્રાણિયોના શરીરની (ઈશ) રચના કરે છે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) સકલેશ્વરના દાતા પરમાત્માની (હવિષા) એમારી તમામ હતમ સામગ્રીવડે (વિધેમ) અમે વિશેષ ભક્તિ કરીએ.

येन योरुग्रा पृथिवी च दृढा येन स्वः स्तमितं येन नाकः । योऽन्तरिक्षे
रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ५ ॥ यजुः० अ० ३२ मं० ६

અર્થ:— (યેન) ને પરમાત્માએ (યગ્ર) તીક્ષ્ણસ્વભાવવાળા (યૌઃ) સૂર્ય આદિને (ચ) તથા (પૃથિવી) શ્રીમિને (દૃઢા) ધારણ કર્યા છે (યેન) નેણે (સ્વઃ) સુખને (સ્તમિતમ્) ધારણ કર્યું છે, અને (યેન) ને જગદીશ્વરે (નાકઃ) દુઃખ રહિત મોક્ષને ધારણ કર્યું છે. વળી (યઃ) ને (અન્તરિક્ષે) આકાશમાં (રજસઃ) સર્વ લોકલોકાન્તરેને (વિમાનઃ) વિશેષ માન યુક્ત અર્થાત્ જેમ આકાશમાં પક્ષી બેઠે છે તેમ સર્વ લોકોને નિર્માણ અને શ્રમણ કરાવે છે, તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) કામના કરવાયોગ્ય પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિને માટે (હવિષા) સધળા સામર્થ્યથી (વિધેમ) અમે વિશેષ ભક્તિ કરીએ.

प्रजापते न त्वदेतान्पुन्यो विश्वां जातानि परि ता वभूव । यत्कामास्ते जुहु-
मस्तत्रोऽमस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥ ऋ०मं० १० सू० १२. ૧મં ૧૦

અર્થ:— (પ્રજાપતે) હે સર્વ પ્રજાના સ્વામી પરમાત્મા (ત્વત્) આપનાથી (મન્યઃ) બિન ખીએ કોઈ (તાપતાનિ) આ (વિશ્વા જાતાનિ) સર્વ ઉત્પન્ન થયેલાં જગ્યેતનાદિને (ન પરિ વભૂવ) તિરસ્કાર કરી શકતું નથી અર્થાત્ આપ સર્વોપરી છે. (યત્ કામાઃ) ને ને પદાર્થની કામનાથી અમે (તે) આપનો (જુહુમઃ) આશ્રય લઈએ અને પાંછા કરીએ (તત્) તેને કામના (અસ્તુ) આપની કૃપાથી સિદ્ધ થાઓ કે જેથી (વયમ્) અમે (રયીણામ્) ધનૈશ્વર્યનાં (પતયઃ) સ્વામી (સ્યામ) અમે.

स नो वन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा । यत्र देवा
अमृतमानशानास्तृतीये धामन्नध्वैरयन्त ॥ ७ ॥ यजुः० अ० ૩૨ મં ૧૦

અર્થ:— હે મનુષ્યો (સઃ) તે પરમાત્મા (નઃ) આપણને (વન્ધુઃ) પ્રાતાં સમાન સુખદા-યક, (જનિતા) સકલ જગત્ને ઉત્પાદક, (વિધાતા) સર્વ કામોને પ્રૂર્ણ કરનાર, (વિશ્વા) સંપૂર્ણ (ભુવનાનિ) લોકમાત્ર અને (ધામાનિ) નામ સ્થાન તથા જન્મોને (વેદ) જાણે છે, અને (યત્ર) ને (તૃતીયે) સાંસારિક સુખ દુઃખથી રહિત નિત્યાનંદયુક્ત (ધામન્) મોક્ષ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં (અમૃતમ્) મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો (અધ્વૈરયન્ત) સ્વેચ્છાપૂર્વક વિચરે છે તેજ પરમાત્મા આપણો શુક્ર, આચાર્ય, રાજા તથા ન્યાયાધીશ છે. આપણે બધા મળીને સદા તેની ભક્તિ કર્યાં કરીએ.

अग्रे नयं सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोऽध्वयस्म-
त्तृद्वाराणमेनौ भूयिष्ठान्ते नमं उक्तिं विधेम ॥ ८ ॥ य० अ० ૪૦ મં ૧૬

અર્થ:— હે (અગ્રે) સ્વપ્રકાશ જ્ઞાનસ્વરૂપ સર્વ જગત્ના પ્રકાશક (દેવ) સકલ સુખદાતા પરમેશ્વર આપ (વિદ્વાન્) સંપૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત છો. કૃપા કરીને (અસ્માન્) અમને (રાયે) વિદ્યાન વા રાજ્યાદિ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે (સુપથા) ધર્મયુક્ત આપ લોકોના માર્ગે (વિશ્વાનિ) સંપૂર્ણ (વયુનાનિ) પ્રજાન અને ઉત્તમ કર્મ (નય) પ્રાપ્ત કરાવો, અને (અસ્મત્) અમારાથી (તૃદ્વારાણમ્) કેટલેતાયુક્ત (યનઃ) પાપરૂપ કર્મને (યુયોધિ) દૂર કરો. એટલાજ

भाटे अग्ने (ते) आपती (भूयिष्ठाम्) अनेक प्रकारे स्तुतिरूप (नम उक्तिम्) नम्रता पूर्वक
प्रशंसा (विधेम) सदा कर्मां करीजे अने सर्वदा आनंदभा रक्षिये.

॥ इतीश्वरस्तुतिप्रार्थनाप्रकरणम् ॥

अथ स्वस्तिवाचनम् ॥

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥ १ ॥ स नः
पितेव सूनवेऽग्ने स्यायनो भव । सर्वस्वा नः स्वस्तये ॥ २ ॥ ऋ० मं० १ सू० १ मं० १९
स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः । स्वस्ति पूषा
अमृतो दधातु नः स्वस्ति चावापृथिवी सुवेतुना ॥ ३ ॥ स्वस्तये वायुपुषं वामदे
सोमं स्वति भुवंसस्य यस्पतिः । वृद्धस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तये आदित्यासौ
भवन्तु नः ॥ ४ ॥ विश्वेदेवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये । देवा
अवन्तु भवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः प्रातः हसः ॥ ५ ॥ स्वस्ति मित्रावरुणा
स्वस्ति पथ्ये रेवति । स्वस्ति नु इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्तिनो अदिते कृषि ॥ ६ ॥
स्वस्ति पन्थामनुचरेम सूर्याचन्द्रमसाविव । पुनर्ददताम्रता जानता संगमेमहि ॥ ७ ॥
ऋ० मं० ५ सू० ५१

ये देवानां यज्ञियां यज्ञिषानां मनोर्यजत्रा अमृतां ऋज्ञाः । ते नो रासंता-
मुरुगायम्य यूयं पीत स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥ ऋ० मं० ७ सू० ३५

येभ्यो माता मयुमत्पिन्वते पयं. पीयूषं द्यौरदितिरद्विबर्हाः । उरुधृष्टं मान् वृषभरान्त
स्वमंसस्य आदित्या अतुमदा स्वस्तये ॥ ९ ॥ नृचक्षसो अनिमिपन्तो अर्हणा बृहदेवासौ
अमृतत्वमानशुः । ज्योतीरथा अहिमाया अनांगसो दिवो वृष्माणं वसते स्वस्तये
॥ १० ॥ सम्राजो ये सुवृधो यज्ञमायपुरपरिहृता दधिरे दिवि क्षयम् । तां आ वि-
वास नमसा सुवृक्तिभिर्महो आदित्या अर्दिते स्वस्तये ॥ ११ ॥ को वः स्तोमं
राधति यं जुजोपथ विश्वे देवासो मनुषो यतिष्ठनं । को वोऽध्वरं तुविजाता अरं
कर्यो नः पर्पदत्यंशः स्वस्तये ॥ १२ ॥ येभ्यो होत्रां प्रथमामांयजे मनुः समिद्धाग्नि-
र्मेनसा सप्त होतृभिः । त आदित्या अमंयं शर्मं यच्छत सुगा नः कर्त सुपथा स्व-
स्तये ॥ १३ ॥ य ईशिरे भुवंसस्य प्रचेतसो विश्वस्य स्यातु जैगतश्च मन्तवः । ते
नः कृतादकृतादेनंसस्पये चार्देवासः पिपृता स्वस्तये ॥ १४ ॥ भरेष्विन्द्रं सुहवं हवा-
महेऽहोमुचं सुकृतं देव्यं जनम् । अग्नि मित्रं वरुणं सातये भगं चावापृथिवी मरुतः
स्वस्तये ॥ १५ ॥ सुत्रामाणं पृथिवीं चामनेहसं सुशर्माणमर्दिति सुप्रणीतिम् ।
देवीं नावं स्वर्णित्रामनांगसमस्वन्तीमा रुहेमा स्वस्तये ॥ १६ ॥ विश्वे यजत्रा

अधि वोचतोतये त्रायध्वं नो दुरेवापा अभिन्तुतः । सत्ययां वो देवद्वत्यां हुवेम
 शृण्वतो देवा अवसे स्वस्तये ॥ १७ ॥ अपामीं वामप विश्वामनाहुतिमपाराति
 दुर्विदत्रा मघायतः । आरे देवा द्वेपो अस्मद्युपोतनोरुणः शर्म यच्छता स्वस्तये
 ॥ १८ ॥ अरिष्टः स मर्त्यो विश्वं एधते प्रज्जामिर्जायते धर्मणस्पीर । यमादित्या-
 सो नयथा सृनीतिभिरिति विश्वानि दुरिता स्वस्तये ॥ १९ ॥ यं देवासोऽव्यथ
 वाजंसातो यं गूरंसाता मरुतो हि ते धने । प्रातर्पावाणं रथमिन्द्र सानुसिमरि-
 ण्यन्तमा रुहेमा स्वस्तये ॥ २० ॥ स्वस्ति नः पृथ्यासु धन्वंस्तु स्वस्त्य १ प्लु वृजने
 स्ववेति । स्वस्ति नः पुत्रकृथेषु योनिषु स्वस्ति राये मरुतो दधातन ॥ २१ ॥
 स्वस्ति रिद्धि प्रपथे श्रेष्ठा रेक्णं स्वस्त्यभि या वाममेति । सा नो अमासो अरणे
 निपातु स्वावेशा भवतु देवगोपा ॥ २२ ॥ ऋ० मं० १० सू० ६३

इये त्वोज्जे त्वां वायवस्थ देवो वः सविता प्रापयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आ-
 प्यायध्वमग्न्या इन्द्राय भागं प्रजावंतीरनमीवा अयक्ष्मा मा वस्तेन ईशत माघशः
 सो ध्रुवा अस्मिन् गोपतो स्यात वृद्धीर्यजमानस्य पशून् पाहि ॥ २३ ॥ यजुः०
 अ० १ मं० १

आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽदध्वासोऽअपरीतास उदभिदः । देवा
 नो यथासदमिद्बुधेऽअसन्नमायुवो रक्षितारो दिवेदिवे ॥ २४ ॥ देवानां भद्रा सु-
 मतिर्ऋक्षयतां देवानां ५ रातिरभि नो निवर्त्ततां । देवानां ५ सखपमुपसेदिमा वयं
 देवा न आयुः प्रतारन्तु जीवसे ॥ २५ ॥ तमिशानं जगत्स्तस्थुस्पातिं धियं
 जिन्वमवसे हृमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसंहुधेरंक्षिता पायुरदधः स्वस्त
 ये ॥ २६ ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
 नुस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ २७ ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम
 देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ५ संस्तुमिर्व्यशेमहि देवहितं
 यदायुः ॥ २८ ॥ यजुः० अ० २५ मं० १४।१५।१६।१७।१८।१९।२०

अग्रं आपाहि वीतेये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि वाहिपि ॥
 ॥ २९ ॥ त्वमग्रे यज्ञानां ५ होता विश्वेपा ५ हितः । देवेभिर्भानुपे जने ॥
 ॥ ३० ॥ सा० छन्द आ० प्रपा० १ मं० १।२

ये त्रिपुताः परि यन्ति विश्वारूपाणि विश्रतः । वाचस्पतिर्वला तेषां तन्त्र
 अद्य दधातु मे ॥ ३१ ॥ अथर्व० का० १ सू० १ वर्ग १ अनु० १ प्रपा० १ मं० १

इति स्वस्तिवाचनम् ॥

अथ शान्तिप्रकरणम् ॥

शन्नं इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शन्नं इन्द्रावरुणा रातहव्या । शमिन्द्रासोमा
 सुविताय शंयोः शन्नं इन्द्रापूषणा वाजंसातो ॥ १ ॥ शन्नो भगः शम्भु नः शंसो
 अस्तु शन्नः पुरन्धिः शम्भु सन्तु रायः । शन्नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शन्नो अर्य-
 मा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥ शन्नो धाता शम्भु धर्ता नो अस्तु शन्नं उरुवी भवतु
 स्वधाभिः । शं रोदसी बृहती शं नो अग्निः शं नो देवानां सुहवर्नि सन्तु ॥ ३ ॥
 शन्नो अग्नि ज्योतिरनीको अस्तु शन्नो मित्रावरुणा वश्विना शम्भु । शन्नः सुकृतां
 सुकृतानि सन्तु शन्नं इषिरो अभिवांतु वातः ॥ ४ ॥ शन्नो चावापृथिवी पूर्वहूतौ
 शमन्तरिक्षं दृश्ये नो अस्तु । शं न ओषधीर्वेनिनो भवन्तु शन्नो रजसस्पतिरस्तु
 जिष्णुः ॥ ५ ॥ शन्नं इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्ये भिर्वरुणः सुशंसः । शन्नो
 रुद्रो रुद्रेभिर्जलापः शन्नस्त्वष्ट्रान्नाभिर्गृह ऋणोतु ॥ ६ ॥ शं नः सोमो भवतु
 ब्रह्म शं नः शं नो ग्रावाणः शम्भु सन्तु यज्ञाः । शन्नः स्वरुणां मितयो भवन्तु
 श नः प्रस्वः १ शम्भ्वस्तु वेदिः ॥ ७ ॥ शं नः सूर्यं उरुचक्षा उदेतु शं नश्चतस्रः
 प्रदिशो भवन्तु । शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु शं नः सिन्धवः शम्भु सन्त्वापः ॥ ८ ॥
 शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः । शं नो विष्णुः शम्भु
 पूषा नो अस्तु शं नो भवित्रं शम्भ्वस्तु वायुः ॥ ९ ॥ शं नो देवः सविता त्रायमाणः
 शं नो भवन्तूपसो निभातीः । शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शन्नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु
 शम्भुः ॥ १० ॥ शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु । शमे-
 भियाचः शम्भु रातिपाचः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः ॥ ११ ॥ शन्नः
 सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वन्तः शम्भु सन्तु गार्वः । शन्नः क्रमवः सुकृतः सुहस्ताः
 शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥ शं नो अज एरु पादेवो अस्तु शनोर्हीर्हव्य
 १ शं समुद्रः । शन्नो अपानपा त्येरुहस्तु शं नः पृथ्विर्भवतु देवगोपाः ॥ १३ ॥ ऋ०
 मं० ७ सू० ३५ मं० १-१३

इन्द्रो विश्वस्य राजति शन्नोऽस्तु हिपदे शं चतुष्पदे ॥ १४ ॥ शन्नो वातः
 पवता २ शं नस्तपतु सूर्यः । शन्नः कनिर्क्रददेवः पर्जन्योऽग्नि वषेतु ॥ १५ ॥
 अहानि शं भवन्तु नः शश्रात्रीः प्रतिधीयताम् । शन्नं इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शं न
 इन्द्रा वरुणा रातहव्या । शं न इन्द्रा पूषणा वाजंसातो शमिन्द्रासोमा सुविताय
 शंयोः ॥ १६ ॥ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंन्यो रभिरव-
 न्तु नः ॥ १७ ॥ चोः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः

શાન્તિરોપધર્મઃ શાન્તિઃ । વનસ્પતયઃ શાન્તિર્વિશ્વે દેવાઃ શાન્તિર્બ્રહ્મ શાન્તિઃ
સર્વેશ્ચ શાન્તિઃ શાન્તિ રેવ શાન્તિઃ સા મા શાન્તિરેધિ ॥ ૧૮ ॥ તચ્ચર્ધુર્દેવર્હિતં
પુરસ્તાંચ્છુક્રમુચરત્ । પશ્યેમ ગરદઃ ગતં જીવેમ ગરદઃ ગતચ્છૃણુયામ ગરદઃ ગતં
મય્રવામ ગરદઃ ગતમર્દનાઃ સ્યામ ગરદઃ ગતં ભૂપશ્ચ ગરદઃ શતાત્ ॥ ૧૯ ॥

યજુઃ૦ અ૦ ૩૬ મં૦ ૮૧૦/૧૧/૧૨/૧૭/૨૪

યજ્ઞાગ્રતો દૂરમુદૈતિ દેવં તદ્દું સુમસ્ય તથૈવૈતિ । દૂરંગમં ય્યોતિર્પાં ય્યોતિરેકં તન્મે મનઃ
ગિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૧ ॥ યેન કર્મોણ્યપસૌ મનીષિણૌ યજ્ઞે કૃણવન્તિ વિદ્યથેયુ ધીરાઃ ।
યદંપૂર્વે યજ્ઞમન્તઃ પ્રજાનાં તન્મે મનઃ ગિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૨ ॥ યત્પ્રજ્ઞાનમુત ચેતો
ધૃતિશ્ચ યજ્ઞ્યોતિરન્તરમૃતં પ્રજાસુ । યસ્માન્નઽક્રતે કિંચન કર્મે ક્રિયતે તન્મે મનઃ
શિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૩ ॥ યેનેદં ભૂતં ભુવનં ભવિષ્યત્પરિગૃહીતમમૃતેન સર્વમ્ । યેન
યજ્ઞસ્તાપતે સપ્રહૌતા તન્મે મનઃ ગિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૪ ॥ યસ્મિનૃચઃ સામ યજ્ઞશ્ચ
યસ્મિન્ પ્રતિષ્ઠિતા રથનામાવિદારાઃ । યસ્મિંશ્ચિત્ત્વં સર્વમોતં પ્રજાનાં તન્મે મનઃ
ગિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૫ ॥ સુપારયીરશ્વાનિવ યન્મનુષ્યાન્નેનીયતેઽભીશુભિર્વાજિનં ઇવ ।
હૃત્પ્રતિષ્ઠં યદંજિરં જવિષ્ઠં તન્મે મનઃ ગિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૬ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૪ મં૦

સૈ નૈઃ પવસ્વં શૌરૈર્ગવે 'શં જૈનાયં શમેવૈતે । શં રૌર્જંનોપધમ્નિઃ ॥ ૨૦ ॥

સામ૦ ઉત્ત૦ અ૦ પ્રપા૦ ૧ મં૦ ૩ ॥

અમયં નઃ કરત્યન્તરિક્ષમમયં ચાવાપૃથિવી ઉમે ડમે । અમયં પૃથ્વાદમયં પુરસ્તાં
દુત્તરાદધરાદમયં નો અસ્તુ ॥ ૧ ॥ અમયં મિત્રાદમયમમિત્રાદમયં જ્ઞાતાદમયં પુરોક્ષાત્ ।
અમયં નક્ષત્રમમયં દિવાનઃ સર્વાં આગા મમ મિત્રં મંવન્તુ ॥ ૨ ॥

અથર્વ૦ કાં૦ ૧૯ સૂ૦ ૧૫ મં૦ ૫૬

इति शान्तिप्रकरणम् ॥

अथ सामान्यप्रकरणम् ॥

નિમ્નલિખિત ક્રિયા સર્વે સંસ્કારોગા કરવી જોઇએ, પરંતુ જ્યાં કંઈ વિશેષતા હશે ત્યાં સૂચના કરવામા આવશે કે અમુક કર્મ અહિં નથી કરવાનું અને અમુક વિશેષ કરવાનું છે. સંસ્કાર ક્રમાંએ હમેશા નિમ્નલિખિત બાબતો ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવુ જોઇએ.

યજ્ઞદેશ-અર્થાત્ યજ્ઞ કરવાનું સ્થાન પવિત્ર એટલે કે ત્યાંના વાસુ શુદ્ધ હોઇ કોઇપણ પ્રકારની ગદગી વિનાનું હોવું જોઇએ.

યજ્ઞશાલા-એને યજ્ઞમંડપ પણ કહે છે. એનું પ્રમાણ પધારેમાં પધારે સોળ હાથ સમચોરસ અને જોખમાં જોખું આઠ હાથ સમચોરસ હોવું જોઇએ. જો મંડપની જમિ અશુદ્ધ હોય તો તેને વેદિ જેટલી ઉડી બનાવવાની હોય તેટલા ઉડેસધી જોદીને તે અશુદ્ધ માટી કાઢી નાખી શુદ્ધ માટી નાખી. જો યજ્ઞશાલા ચોળ હાથ સમચોરસ હોય તો ચોતરફ મળીને ૨૦ યાંત્રલા

અને આઠ હાથ સમચોરસ હોય તો ચાર ચાંલવા ધાલીને ઉપર છાયા કરવી. છાયાની છત વેદીની સર્વથી ઉપરની મેખા કરતાં દસ હાથ ઉંચી અવસ્થા હોવી જોઈએ. આ ચાંલવાની ચારે દિશાઓમાં ચાર દ્વાર અવસ્થા રાખવાં પછી તેને ધ્વજ પતાકા તોરણાદિથી સુશોભિત કરવી. અને નિત્ય છાણથી લિપીને રાંગોળી વગેરેથી સુશોભિત રાખવી. સર્વ મનુષ્યોને યોગ્ય ઉપચારો સમજાવવાં મંગલકાર્યોમાં પોતાના તથા અન્યના કલ્યાણને અર્થે યજ્ઞદ્વારા ઈશ્વરોપાસના કરવી, અને યજ્ઞને માટે નિમ્નલિખિત સુશોભિત આદિ દ્રવ્યો છે તેની આહુતિ યજ્ઞકુંડમાં આપવી.

યજ્ઞકુંડનું પરિમાણ.

યજ્ઞકુંડનું પરિમાણ—માપ તેની આહુતિઓની ગણતરી ઉપર છે. જે એક લક્ષ આહુતિ આપવાની હોય તો ચાર ચાર હાથનો સમચોરસ કુંડ ઉપરને ગાળેથી તેમજ ઉંડો પણ તેટલોજ અને નીચેથી ઉપરના ગાળાને એક ચતુર્થાંશ અર્થાત્ એક હાથ સમચોરસ એ પ્રકારનો કુંડ બનાવવો. જે લક્ષ કરતાં વધારે આહુતિ આપવાની હોય તો બધે હાથ વધારતા જવું. એટલે કે જે લાખ આહુતિ આપવાની હોય તો ઉપરને ગાળેથી છ હાથ સમચોરસ અને ઉંડો પણ તેટલોજ અને નીચેથી એક ચતુર્થાંશ અર્થાત્ દોઢ હાથ સમચોરસ રાખવો. જે આહુતિ પચાસ હજાર આપવાની હોય તો એક હાથ એછો અર્થાત્ ત્રણ હાથ સમચોરસ ઉપરને ગાળે તેમજ ઉંડાઈમાં રાખવો અને નીચેથી પોછો હાથ સમચોરસ રાખવો એજ પ્રમાણે પચ્ચીસહજાર આહુતિને માટે બે હાથ સમચોરસ ઉપરને ગાળે અને ઉંડાઈમાં રાખી અર્ધો હાથ નીચેથી સમચોરસ રાખી કુંડ બનાવવો. દસ હજાર આહુતિ સુધી એજ પ્રમાણેનો કુંડ બનાવવો. પચીસ હજાર આહુતિ સુધી દોઢ હાથ સમચોરસ અને સાડાઆઠ આંગળ નીચેથી સમચોરસ રાખવો. આ પરિમાણને માટે આહુતિઓ ધીની સમજવી જોઈએ. એટલે કે કોઈ યજ્ઞમાં અદ્વીહજાર ધીની અને અદ્વીહજાર ખીર અગર મોહન ભોગની મળીને પાંચ હજાર આહુતિ આપવાની હોય તો પશુ બે હાથ સમચોરસના માપનોજ કુંડ બનાવવો. ધૂતની હજાર આહુતિ આપવાની હોય તો પશુ સવા હાથ સમચોરસ અને ચતુર્થાંશ નીચેથી રાખવો પણ એથી એછો ન રાખવો. આ કુંડને પ્રત્યેક પાંચ આંગળની લાંબી અડોળાં એવી ત્રણ મેખલાઓ બનાવવી; આ મેખલાઓ યજ્ઞશાલાની જમિના પૃથ્થ લાગથી બનાવવી.

યજ્ઞસમિધા—અર્થાત્ યજ્ઞમાં બાળવાના લાકડાં. પલાશ (ખાખર), સમી, પીપળો, વડ, ગુલર (ઉંબરડો), આમો, બિંથી આદિની સમિધા વેદિના પ્રમાણમાં નાના મોટી કપાવીને તૈયાર રાખવી. આ સમિધાઓ કીડાએ ખાધેલી, મલિન દેશેત્પત્ત અર્થાત્ ઉકરડા અગર તો લોકો જળકૃત જતા હોય તેવા સ્પર્શસ્થાનમાં ઉમેલી હોય તેવા સ્થાનની ન હોવી જોઈએ.

અયુર્ધો હોમદ્રવ્ય.

- ૧ સુશોભિત—કચ્છરી, કેશર, અગર, તગર, ચંદન, ઇલાયતી, જાવડા, જાવિત્રી છત્યાદિ.
- ૨ પુષ્ટિકારક—ધી, દૂધ, ફળ, કંદ, અજ, વગેરે.
- ૩ મિષ્ટ—સાકર, મધ, ખારેક, દ્રાક્ષ, છત્યાદિ.
- ૪ રાગનાશક—ગળો આદિ ઔષધિઓ.

સ્થાલીપાક—નિમ્નલિખિત વિધીથી લાત, ખિચડી, ખીર, લાકુ, મોહનભોગ આદિ સર્વ ઉત્તમ પદાર્થો બનાવવા. પ્રમાણ—

ઓઽમ્ દેવસ્ત્વા સવિતા પુનાત્વન્ચિદ્રેણ વસોઃ પવિત્રેણ સૂર્યસ્ય રરિમભિઃ ॥

સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તયોરેકમીપત્સ્વાતમધ્યમ્ । પદ્મગુલકઙ્કતિકાકારમુખયતઃ સ્વાતં પદ્મવદાત્તમ્ ।
દ્વાદશાદ્ગુચમર્દ્ધચન્દ્રાકારમઘાદ્ગુલોત્તેષમન્તર્દ્ધાનકટ્મ્ । ઉપવેશોઽરન્નિમત્રાઃ ।
મુજ્જમયી રજ્જુપુઃ । સ્વાદિરાન્ દ્વાદશાદ્ગુલદીર્ઘાન્ ચતુરદ્ગુલમસ્તકાન્ તીક્ષ્ણાગ્રાન્
શદ્કૂન્ । યજમાનપૂર્ણપાત્રં પત્નીપૂર્ણપાત્રં ચ દ્વાદશાદ્ગુલદીર્ઘં ચતુરદ્ગુલવિ-
સ્તારં ચતુરદ્ગુલસ્વાતમ્ । તથા પ્રણીતાપાત્રશ્ચ । આજ્યસ્થાલી દ્વાદશાદ્ગુલવિ-
સ્તૃતા પ્રાદેશોચ્ચા । તથૈવ ચરુસ્થાલી । અન્વાહાર્યપાત્રં પુરુષચતુષ્ટયાહારયાકપર્યા-
પ્તં સમિદિધ્માયં પલાશશાસ્ત્રામયં કૌશં બાર્દિઃ ઋત્વિગ્વરણાર્થં કુળ્હલાદ્ગુલીપકવા-
સાંતિ । પત્નીયજમાનપરિધાનાયં શૌમવાસશ્ચતુષ્ટપમ્ । અઙપાથેયદક્ષિણાર્થં ચતુર્વિંશ-
તિ પક્ષે ઇકોનપશ્ચાશદ્ ગાવઃ । દ્વાદશપક્ષે પશ્ચર્વિંશતિઃ । પદ્મપક્ષે ત્રયોદશ । સર્વેષુ
પક્ષેષુ આદિત્યેઽષ્ટૌ ધેનવઃ । વરાર્થં ચતસ્રઃ ગાવઃ ॥

ઋત્વિગ્નેનાં લક્ષણ-દમેશાં જેમનો ઋત્વિગ્ તરિકે રીકાર કરવામા આવે તેઓ વિદ્વાન્
ધાર્મિક, જ્ઞાતેન્દ્રિય, કર્મકુશલ, નિર્લેખ, પદ્મપદ્મી, દુર્બલસનરહિત, કુલીન, સુશીલ ધૃત્યાદિ સદ્ગુણસંપન્ન
હોવા જોઈએ, તથા વૈદિક મતાવલંબી અને વેદવિત્ હોવા જોઈએ. જા આવો એકજ વિદ્વાન્
હોયતો માત્ર તેને પુરોહિત બનાવવો. જે હોયતો પુરોહિત તથા ઋત્વિગ્, ત્રણ હોય તો ઋત્વિગ્,
પુરોહિત તથા અધ્યક્ષ અને ચાર હોય તો હોતા, અધ્યર્ધુ, ઉદ્ગાતા અને બ્રહ્મા એ પ્રમાણે નિયુક્ત
કરવા. એમનાં આસન વેદિની ચારે બાજુએ નીચે પ્રમાણે હોવા જોઈએ—

હોતા-વેદિની પશ્ચિમમાં પૂર્વાભિમુખ.

અધ્યર્ધુ-વેદિની ઉત્તરમાં દક્ષિણાભિમુખ.

ઉદ્ગાતા-વેદિની પૂર્વમાં પશ્ચિમાભિમુખ.

બ્રહ્મા-વેદિની દક્ષિણમાં ઉત્તરાભિમુખ.

યજમાનનું આસન પશ્ચિમમાં પૂર્વાભિમુખ અથવા દક્ષિણમાં ઉત્તરાભિમુખ હોવું જોઈએ
ઋત્વિગ્નેને સત્કારપૂર્વક આસન ઉપર બેસાડવા અને તેઓએ પ્રસન્નતા પૂર્વક આસન ઉપર બેસવું
અને ઉપરિથત કર્મ વિના બીજી કંઈ કર્મ કે વાત કોઈએ પણ નહિ કરવી.

અથ ઋત્વિગ્વરણમ્ ॥

પ્રથમ વિદ્વાન્ વ્યસન રહિત અને કર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા બ્રાહ્મણને બોલાવીને તેમનું વરણ
નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવું:—

યજમાન—ઓમાવસોઃ સદને સીદ+ ।

આ પ્રમાણે જેટલા બ્રાહ્મણને ઋત્વિગ્ કરવા હોય તેમને કર્મ કરવાને માટે બોલાવીને તેમને
આસન ઉપર બેસાડવા; અને તેઓએ બેસતી વખતે:—

ઋત્વિજ્—ઓં સીદામિ+ ।

આ પ્રમાણે બોલવું પતી.

+ હે વિદ્વાન્ શ્રેષ્ઠ (યજ્ઞકાર્યાર્થ) આ આસન પર બેસો

* બેસવું છું.

યજમાન—અહમદ્યોક્ત કર્મકરણાય ભવન્તં વૃણે ÷ ॥

ઋત્વિજ્—વૃતોસ્મિ ।

આ પ્રમાણે બોલીને ઋત્વિજનો સ્વીકાર કરવો અને ઋત્વિજ તેને નીચે પ્રણાણે જવાળ આપે.

આ પ્રમાણે ઋત્વિજને વરણ પછી રહ્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે યજમાન તથા ઋત્વિજને આચમન કરવું—

ओं अमृतापस्तरणमसि स्वाहा ॥ १ ॥

ओं अमृतापिधानमसि स्वाहा ॥ २ ॥

ओं सत्यं यशः श्रीर्मयि श्रीःश्रयतां स्वाहा ॥ ૩ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ

આ એક એક મંત્ર વડે એક એક એમ ત્રણ આચમન કરવાં. ત્યારપછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે જલવડે ઇન્દ્રિયરપર્શ કરવો—

* ओं वाङ् म आस्येऽस्तु ॥ ૪ ॥

આ મંત્ર વડે મુખ,

ओं नसोर्मे प्राणोऽस्तु ॥ ૫ ॥

નાસિકાનાં બંને છિદ્ર,

ओं अक्ष्णोर्मे चक्षुरस्तु ॥ ૬ ॥

બંને નેત્ર,

ओं कर्णयोर्मे श्रोत्रमस्तु ॥ ૭ ॥

બંને કાન,

ओं वाहोर्मे बलमस्तु ॥ ૮ ॥

બંને બાહુ,

ओं ऊर्वोर्मे ओजोऽस्तु ॥ ૯ ॥

બંને જઘાઓ,

÷ હું આજ ઉક્ત કર્મ કરવાને માટે આપનો સ્વીકાર કરવું છું.

* આ મંત્ર સૂત્રકારોએ અથર્વ વેદના નિમ્નલિખિત મંત્રોમાંથી જૂઠા પડેલા છે:—

વાહ્ય આસનસોઃ પ્રાણશ્ચક્ષુરક્ષ્ણોઃ શ્રોત્રં કર્ણયોઃ । અપલિતાઃ કૈશા અશોણા દન્તા વદુ વાહોર્વેલમ્ ॥ ૧ ॥ ઊર્વોરોજો જહ્વયોર્જંવઃ વાદયોઃ । પ્રતિષ્ઠા અરિષ્ઠાનિ મે સર્વાત્મા નિમૃષ્ટઃ ॥ અથર્વં કાં ૧૯ અં ૭ સું ૬-

તંનૂસ્તન્વા મે સદે વૃતઃ સર્વમાયુરશીય ॥ અથર્વં કાં ૧૯ અં ૭ સું ૬૧ ॥

ઋત્વિજ-હું વરી ચુક્યો છું.

શ્રોત્ર એ પરમાત્માનું નામ છે, હે પરમાત્મા ! તું અમારો મહાન આધાર છે. ૧

હે અપિનાશી પરમાત્મા ! તું અમારો રક્ષક છે. ૨

હે પુણ્ય પરમાત્મા ! અમારામાં, સત્યવ્યવહાર, યજ્ઞ તથા અર્થ આલય કરો-મને પ્રાપ્ત થાએ. ૩

હે પરમાત્મા ! અમારી વાંચા, નાસિકા, ચક્ષુરાદિ જાનેન્દ્રિયો તથા હસ્તપાદાદિ કર્મેન્દ્રિયો સતેજ, સદે રહી હમેશાં ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત રહે. ૪—૫-૬-૭-૮-૯-૧૦.

ઓં અરિષ્ટાનિ મે અઙ્ગાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહ સન્તુ ॥ ૧૦ ॥

આ મંત્ર વડે આખા શરીરપર પાણિ છાંટવું. તદનંતર—

ઓં ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ ॥

આ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી આજ્ઞા, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યને ત્યાંથી અગ્નિ લાવી, અથવા તેા દૂતનો દીપક કરીને તેના વડે કપૂર સળગાવી સમિધાના બારીક ટુકડા એના ઉપર મૂકીને યજમાન કે પુરોહિત નીચેના મંત્ર વડે અન્નપ્રાધાન કરે:—

× ઓં ભૂર્ભુવઃ સ્વર્ચોર્નિવ ભૂમ્ના પૃથિવીવં વરિમ્ણા । તસ્પાંસ્તિ પૃથિવી દેવય-
જનિ પૃષ્ઠેઽમિમેન્નાદમન્નાદ્યાપાદંધે ॥ યજુર્વેદં અ૦ ૩ મં૦ ૬

૧ હે (અગ્ને) તું પ્રકટ થઇ પ્રકાશિત થા, કે જેથી (ત્વમ્, અયમ્ ચ) તું અને હું મળીને (તારી મદદવડે) (અસ્મિન્ સઘસ્યે ઉત્તરસ્મિન્) આ સ્થાન અને આગળી અમયમાં પશુ સદા (ઇષ્ટપૂર્તે) ઇષ્ટસુખ (વિદ્વાનોના સત્કાર, ઇશ્વરાસાધન, સત્સંગ, તથા સત્યવિદ્યા આદિનું) દાન દેવું વગેરે) અને પૂર્ત (બ્રહ્મચર્ય, પૂર્ણબ્રધ, વિદ્યાની શોભા, પૂર્ણ યુવાવસ્થા વગેરે) ને (સંસૃજેથામ્) સિદ્ધ કરીએ; અને તેમ કરવાથી (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વ વિદ્વાનો (ચ) અને (યજમાનઃ) યજ કરનારા પુરુષો એકસ્થાનમાં (અધિસીદ્ધ) ઉન્નતિપૂર્વક કંદિયે (આ ઉપરથી પરમાત્મા ઉપદેશ કરે છે કે મનુષ્યોએ નિત્ય અગ્નિને પ્રકટ કરીને પોતાનાં ઇષ્ટપૂર્તની સિદ્ધી કરવી જોઇએ).

૨ હે (જાતવેદ) જાતવેદ પરમાત્માના આપ અમને ઇષ્ટનની આપ્તક સ્થાનથી પ્રદિત કરે અને અમારી ઉન્નતિ કરે તથા આપનો કૃપાએ અમને સંપતિ, સંતાતિ, અજ, તેજ, બ્રહ્મ આદિ પ્રાપ્ત થાઓ.

૩ હે વિદ્વાનો તમે (સમિધા) સમિધાઓ તથા ધી આદિ વડે (અગ્નિમ્) ભૌતિક અગ્નિને (યોધયત) ઉદ્દીપન અર્થાત પ્રકાશીત કરે; તથા જેમ (અતિથિમ્) અતિથિનો સત્કાર આદિ કરે છે તેમ અગ્નિનું (હુવસ્યત્) સેવન કરે; અને (અસ્મિન્) એ અગ્નિમાં (હવ્યા) ઘુગંધ, મિષ્ટ, પુષ્ટ તથા સેગને નાશ કરનારા હવ્ય પદાર્થોનો (આજુહોતન) સારી રીતે હવન કરે.

૪ હે મનુષ્યો તમે (સુસમિદ્ધાય) બરાબર પ્રજ્વલિત થયેલા, (શોચિયે) શુદ્ધ કરેલા અથવા દોષોના નિવારક (જાતવેદસે) સર્વ પદાર્થોમાં વિદ્યમાન (અગ્નયે) રૂપ, રાહ, પ્રકાશ, છેદન આદિ શુભુસ્વભાવવાળા અગ્નિમાં, (તીવ્રમ્) સર્વ દોષોને નિવારણ કરવામાં તીક્ષ્ણુસ્વભાવ-વાળા (ઘૃતમ્) ધી મિષ્ટ આદિ પદાર્થોને (જુહોમે) બરાબર રીતે હોમે.

આ મંત્ર વડે વેદિમાં અગ્નિ સ્થાપન કરીને તેના ઉપર ચોડું કપૂર તથા લાકડાના બારિક ટુકડાએ મુકીને આગલો મંત્રોચીતે પંજાથી અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો.

૧ ઓં ઉદ્ધુધ્યસ્વાગ્ને પ્રતિજાઘૃદિ ત્વમિષ્ટપૂર્તે સંસૃજેથા મયં ચં । અસ્મિ-
ન્ત્સઘસ્યે અધ્યુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેદેવા યજેમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૬ મં૦ ૬૪

જ્યારે અગ્નિ સમિધાઓમાં બરાબર પ્રજ્વલિત થવા માટે ત્યારે અંદન અગર ખીખ સમિધા

× હું બક્ષણુઓ અગ્નને માટે જેમ આકાશમાં સર્વ છે તેમ શુભ યજ્ઞો વડે સુકત, વિસ્તૃત ભૂમિના તેવાં પ્રત્યક્ષ વા અપ્રત્યક્ષ અર્થાત આકાશયુકત લોકોમાં રહેનાર, ભૂમિના પૃથ્થાગ ઉપર જ્યાં વિદ્વાનો યજ કરે છે ત્યાં ભૂમિ, અન્તરિક્ષ, ધ્રુવોક એમની અન્તર્ગત રહેનારા તથા યવાદિ અન્નના બક્ષક અગ્નિની સ્થાપના કરું છું.

ઓમાથી આઠ આઠ આંગળની ત્રણ સમિધાઓ લઈને ધીમા બોળાને નીચેના મંત્રો વડે અગ્નિને
* સમર્પણ કરવી —

૨ ઓં અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વવર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્
પ્રજયા પશુભિર્ગર્ભવર્ધસેનાન્નાચેન સમેધય સ્વાહા-ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥
સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્ર વડે એક,

૩ ઓં સમિધાગ્નિ દુવસ્પત ધૃતેર્વોધયતાસિંધિર્મ આસ્મિન્ હૃંપા જુહોતન્
સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે-ઇદન્ન મમ ॥ યજુઃ ૦ અ ૦ ૩ મ ૦ ૧

૪ ઓં સુસમિદ્ધાય શોચિર્પે ધૃત ત્રિજ જુહોતન્ ॥ અગ્રયે જાતવેદસે સ્વાહા ॥
ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥ યજુ ૦ અ ૦ ૩ મ ૦ ૨

આ બે મંત્ર વડે બીજી,

૧ ઓં તન્ત્વાં સમિદ્ગિરદ્ગિરો ધૃતેર્ન વર્દ્યપામસિઃ વૃહચ્છોંચા યવિષ્ઠય સ્વાહા ॥
ઇદમગ્રયેડ્ગિરસે, ઇદન્નમમ ॥ યજુઃ ૦ અ ૦ ૩ મ ૦ ૩

આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધાની આદૃતિ આપવી ત્યારપછી નીચેના મંત્ર વડે ધૃતની
પાચ આદૃતિ આપવી —

૨ ઓં અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વ વર્દસ્વ ચેદ્ધ વર્દ્ય ચાસ્મા
ન્પ્રજયાપશુભિર્ગર્ભવર્ધસેનાન્નાચેન સમેધય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્નમમ ॥
સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્ચાત્ પેદિની ચારે દિશાઓમાં નીચેના મંત્ર વડે જલથી સિંચન કરવું —

૩ ઓમ્ અદિતેડ્નુમન્યસ્વ ॥ પૂર્વમા.

૪ ઓમ્ અનુમતેડ્નુમન્યસ્વ ॥ પશ્ચિમમા.

૫ ઓમ્ સરસ્વત્યનુમન્યસ્વ ॥ ઉત્તરમા.

૬ ઓં દેવં સવિતુ પ્રસુવ યજ્ઞ પ્રસુવ યજ્ઞપતિં પ્રગાય ॥ દિવ્યો ગન્ધર્વઃ
કેતપૂ કેત ન પુનાતુ વાચસ્પતિર્વાર્ચ ન સ્વદતુ ॥ યજુ ૦ અ ૦ ૩ ૦ મ ૦ ૧

જે અગ્નિ (અગર) પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાનાર અથવા (યવિષ્ઠય) પદાર્થોનું બેદન કરવામાં
અર્થાત્ બનનાર છે તથા (વૃહત્) ધણી તેજથી (શોચ) જે પ્રગટે છે, (ત્વા) તેને (સમિદ્ધિ)
કાઠાદિ તથા (ધૃતેન) ધી આદિ વડે (વર્દ્યપામસિ) અગ્ને પધારીયે છિયે

* મંત્રાન્તી કર્મોદીન્ સત્રેપાતયેત્ ॥ ચતુર્વિમાણસુ ૪૯ ॥

પ્રત્યેક આદૃતિ અથવા યજ્ઞાતર્થે કર્મ મંત્રપુરે મોલી રહ્યા પછી પરત કરવું કારણ કે —

યુગપજ્ઞાન્તોત્પત્તિર્મનસો સ્ત્રિય ॥ ન્યા ૦ ૮ ૦ ૧ આ ૦ ૧ સૂ ૦ ૧૬

મનનો ધર્મ છે કે એક કાનમાં બે કર્મ સાથે નથી કરી શકવું. માટે પ્રથમ મંત્ર મોલીને પછી
તે મંત્ર વડે જે કર્મ કરવાનું હોય તે કરવું

- ૨ આ મંત્રનો અર્થ અન્ય પાના ઉપર આપેલો છે.
 ૩ હે (અદિતે) અવિનાશી પરમાત્મા અમારી સંકામનાની સિદ્ધિ કરે.
 ૪ હે (ચંતુમતે) સર્વ કામોના અનુચિન્ત્રિ (શુભસવાહવાતા) પરમાત્મા! અમારી સંકામનાની સિદ્ધિ કરો.

૫ હે (સરસ્વોતિ) અત્યંત જ્ઞાનવાન્ પરમાત્મા! અમારી સંકામનાની સિદ્ધિ કરો.
 ૬ હે (દેવ) દિગ્વરણ (સવિતા) સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત તથા જગદુત્પાદક જગદીશ્વર (યજ્ઞમ્) અમારું આ કર્મ (પ્રસુષ) માન્ય કર; અને (પ્રગાય) કર્મફલ ભોગને માટે યજ્ઞપતિમ્) મને પૂજમાન જાણુ-અનુદત કર્મફલ ભોક્તા મને કર. વળી (દિવ્યઃ) દુષ્ટોક્તિ, (જાન્યઃ) પૃથ્વીનો ધાતો પરમાત્મા, (કેતપુઃ) તથા અમારી પ્રજાને પવિત્ર કરનાર દેવ (જ) અમારાં (કેતમ્) મન (પુનાતુ) પવિત્ર કરે; અને (વાચસ્પતિઃ) વાણીનો રક્ષક પરમાત્મા (જઃ) અમારી (વાચઃ) વાણી (સ્વદતુ) મધુર, સ્તિમ્બ, તથા કૌમલ્ય કરે.

આ મંત્ર વડે વેદિની આરે જાગુ જલ સિંચન કર્યું.

ત્યારબાદ નીચેના બે મંત્રો વડે આધારાદૃતિ નામની ધીની બે આદૃતિ અને આજ્ઞાભાગાદૃતિ નામની બે એમ મળાને ચાર આદૃતિઓ વેદિમા આપવી.

૧ ઓં અગ્રયે સ્વાહા ॥ इदमग्रये-इदन्नमम ॥ યંજુઃ ૦ અં ૦ ૨૨ મં ૦ ૨૭

આ મંત્ર વડે વેદિનાં ઉત્તરભાગમાં અગ્નિમાં યજ્ઞને,

૨ ઓં સોમાય સ્વાહા ॥ इदंसोमाय-इदन्नमम ॥ યં ૦ અં ૦ ૨૨ મં ૦ ૨૭

આ મંત્ર વડે વેદિના દક્ષિણભાગના અગ્નિમાં ધીની આદૃતિ આપવી.

૩ ઓં પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये-इदन्नमम ॥ યં ૦ અં ૦ ૧૮ મં ૦ ૨૮

૪ ઓં ઇંદ્રાય સ્વાહા ॥ इदमिन्द्राय-इदन्नमम ॥ યં ૦ અં ૦ ૨૨ મં ૦ ૨૭

આ બે મંત્રો વડે વેદિની મધ્યમાં ધીની બે આદૃતિઓ આપવી. ત્યારબાદ નીચેના ચાર મંત્રો વડે ધીની આદૃતિ આપવી.

૫ ઓં મૂરગ્રયે સ્વાહા ॥ इदमग्रये-इदन्न मम ॥

૬ ઓં મુલ્યંયંયે સ્વાહા ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥

૭ ઓં સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ इदमादित्याय-इदन्न मम ॥

૮ ઓં મૂર્ધ્ન્યઃ સ્વરમિવાધ્વાદિત્યેમ્પઃ સ્વાહા ॥

इदमग्नि वाय्वादित्येम्यः-इदन्न मम ॥

૧ જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે આ આદૃતિ આરે માટે નાંદ.

૨ ઉત્તમ રસોના ઉત્પાદક પરમાત્માને માટે આ આદૃતિ.

૩ પ્રજાપતિ પરમાત્માને માટે આ આદૃતિ છે આરે માટે નથી.

૪ પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત પરમાત્માને માટે આદૃતિ.

૫ જગત્માં પ્રાણરૂપ તથા જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે આ આદૃતિ હું આપું છું.

૬ જનતતાં અપાન વાયુના ચાલક વાયુ પરમાત્માને માટે હું આ આદૃતિ આપું છું.

૭ જગત્ના જ્ઞાન વાયુરૂપ આદિત્ય પરમાત્માને માટે હું આ આદૃતિ આપું છું.

૮ જગતના પ્રાણુપાન વ્યાનાદિ સર્વવાયુના ચાલક આદિત્ય પરમાત્માને માટે આ આહુતિ હું આપું છું.

આ ચાર ધીની આહુતિઓ આપીને પછી સ્વિષ્ટકૃત હોમાહુતિ એકજ છે તે ધૃત અથવા કાતની નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે આપવી:—

૧ ઓં યદસ્ય કર્મણોઽત્પરીરિચં યદ્વા ન્યૂનમિદાકરમ્-। અગ્નિષ્ટત્સ્વિષ્ટકૃ-
દ્વિદ્યાત્સર્વેસ્વિષ્ટં સદુતં કરોતુ મે । અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સદુતહુતે સર્વમાયશ્ચિત્તાહુતીનાં
કામાનાં સમર્ધયિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્ સમર્દ્ય સ્વાહા ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते-इदन्नमम् ॥

શત૦ ત્રા૦ કાં૦ ૧૪ અ૦ ૮ મ૦ ૭ કં૦ ૫

સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ આપ્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે પ્રાણપત્યાહુતિ આપવી. આ આહુતિ મંત્ર મનમાં બોલીને આપવી:—

૨ ઓં પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये इदन्न मम् ॥

આ આહુતિ આપ્યા પછી યોગ, સમાવર્તન તથા વિવાહસંસ્કારમાં નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ચાર ધૃતાહુતિ આપવી—

૧ હે સર્વ પુણ્ય પરમાત્મન! અમારા કર્તવ્ય કર્મમાં કાંઈ વ્યંગતા કે વિશેષતા દર્શો તે આપ જાણો છો; આપ અમારા હાથે મર્વે ઇષ્ટ કર્મો કરાવો તથા આપની ભક્તિ, પદોપકાર તથા ધર્મવૃદ્ધિ આદિ અમારી મનોકામનાઓ પૂર્ણ થાઓ.

૨. સૃષ્ટિ કરતાં પરમાત્માને માટે આ આહુતિ આપું છું.

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્ન આર્ઘ્યંપિ પવસ અસુભોર્જ્જે મિયં ચ નઃ । આરે બાંધસ્વ
દુચ્છૃતાં સ્વાહા । इदमग्नये पवमानाय, इदन्नमम् ॥ ऋ० मं० ૧ સૂ૦ ૬૬ મં૦ ૧૯

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્નિર્ઋષિઃ પવમાનઃ પાશ્વજન્યઃ પુરોહિતઃ । તમીંમહે મહા-
ગયં સ્વાહા । इदमग्नये पवमानाय, इदन्न मम् ॥ ऋ० मं० ૧ સૂ૦ ૬૬ મં૦ ૨૦

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્ને પવંસ્તુ સ્વયાં અસ્મે વર્ચઃ સુવીર્યમ્ । વર્ધદ્રાપે મયિ
પોયં સ્વાહા । इदमग्नये पवमानाय, इदन्न मम् ॥ ऋ० मं० ૧ સૂ૦ ૬૬ મં૦ ૨૧

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । પ્રજાપતે ન ત્વદેતાન્યન્યો વિશ્વો જ્ઞાતાન્તિ પરિ તા વંભૂવ ।
પત્કાંમાસ્તે જુહુમસ્તન્નો અસ્તુ વયં સ્યામ પતંયો રયીનાં સ્વાહા । इदं प्रजापतये,
इदन्न मम् ॥ ऋ० मं० ૧૦ સૂ૦ ૧૨૧ મં૦ ૧૦

આ ચાર મંત્રો વડે ધૃતની ચાર આહુતિ આપીને નિમ્ન લિખિત મંત્રો વડે “ અષ્ટાન્વાહુતિ ”
સર્વે મંગલકાર્યોમાં આપવી. પરન્તુ કયા સંસ્કારમાં એ વળતે આપવી તેનું સ્પષ્ટીકરણ તે તે
સંસ્કારોમાં કરવામાં આવશે:—

ૐ ત્વન્નો અગ્ને વરુણસ્ય વિદ્વાન્ દેવસ્ય હેહો અવંવાસિતીષ્ઠાઃ । યજિષ્ઠોવ
ન્દિતમઃ શોર્યવાનો વિશ્વા દ્વેષાંસિ પ્રમુમુગ્ધ્યસ્મત્ સ્વાહા ॥ इदमग्नीवरुणाम्याम्,
इदन्न मम् ॥ ૧ ॥ ऋ० मं० ૪ સૂ૦ ૧ મં૦ ૪

૧ ઓં સત્વર્તોઽગ્રે વમો મંવોતી નેદિંથો અસ્પા ઉપસો વ્યુઘ્નો । અવંપક્ષ
નો વરુણં રાણો વીદિ મૃંદીકં સુહવો ન યદિ સ્ગ્રહા ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्, इदन्न
मम ॥ क्र० मं० ४ सू० १ मं० ५

૨ ઓં હમં મેં વરુણ શ્રુયો હવંમદ્યા ચં મૃદય । ત્વામંવસ્પુરાચંકે સ્વાહા ॥
इदं वरुणाय, इदन्न मम ॥ क्र० मं० १ सू० २५ मं० १९

૩ ઓં તત્ત્વાં યામિ વ્રણ્ણા વન્દમાનસ્તદાશાસ્તે યજમાનો હૃષિર્મિઃ । અદૈહ
માનો વરુણેહ લોહપ્રહંશં મા ન આયુઃ પ્રમોયીઃ સ્ગ્રહા । इदं वरुणाय, इदन्न मम ॥
क्र० मं० १ सू० २४ मं० ११

ઓં યે તે શતં વરુણ યે સહસ્રં યજ્ઞિયાઃ પાશા વિતતા મહાન્તઃ ॥ તેભિર્નો
અગ્ર સવિતોત વિષ્ણુર્વિષ્ણે મુઞ્ચન્તુ મરુતઃ સંઝ્કાઃ સ્ગ્રહા ॥ इदं वरुणाय सवित्र
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः संर्केभ्यः । इदन्न मम ॥ सौत्रमन्त्रः ॥ *

(અગ્નિજ્ઞાપે) હે મહાજન સ્તુતિ સર્વે દેવો, સર્વ પાત્રક ધર્મર ! તું અમારું દિવકરનાર છે,
અમે તારી પ્રાર્થના કરીએ ત્રિપે કે તું અમને નિપુણ થવ તથા સન્તતિ આપ.

(અગ્રે પવસ્ય) હે શોભન પરમાત્મન! અમને ઉત્તમ નેત્ર, ધન, પુષ્ટિ તથા આરોગ્ય આપો.

(પ્રજાપતે નમઃ) આ મંત્રનો અર્થ ધર્મરસ્તુતિ પ્રાર્થનામાં આપવામાં આવ્યો છે.

(ઓં વર્તો અગ્રે) હે સર્વ પૂજ્ય, જગત્ પાત્રક, સર્વેષ, સર્વેષાપક સ્વયં પ્રકાશ પરમાત્મન!
વેદાર્થ સાતા સજ્જનો નો અમારા ઉપર ક્રોધ ન થાય; તથા અનારામાંથી સર્વ દુષ્ટ ગુણોના નાશ થાયો.

(સત્વજ્ઞો) હે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા ! આપ અમારી રક્ષા કરો, શ્રેષ્ઠ ઉપદેશકના સત્કાર
કરીએ, તથા તેમને આદર પૂર્વક ઓદ્યાવીએ તથા અમને સુખદાતા કાર્યોનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય તેવી
સુધ્ધિ આપો.

(હમં મે વરુણ) હે મરેત્રોત્તમ, પ્રદયુ કરતા યોગ્ય પરમાત્મા ! સ્વરક્ષેપણા અથવા મિત્રાને
પણાત્રાઓ હું આપની અર્થત નમ્રભાવે સ્તુતિ કરું છું. આપ મારી તે સ્તુતિને શ્રવણ કરો તથા
મને નિધાદાન તથા સુખ દો.

(તત્ત્વા યામિ) હે મરેયા પ્રજાસનીય જગદીશ્વર ! ત્રણ પ્રકારના યજ્ઞ કરનારા વિદ્વાને
હોમાદિ સાધનો વડે અર્ચત સુખની આશા રાખે છે. એવા આપને વેદના સ્મરણ, અભિવાદન
સહિત અર્ચત ભક્તિપુરઃસર હું શરણ આપું છું. આપ કૃપા કરીને મને આ સંસારમાં યોગ્યપુક્ત
કરો; અને અમારા હૃદયી વર્થ ન જાય જયોન્ અમારા અત્મામાં જ્ઞાન પ્રકાશ પાપ તેમ કરો.

(યેતેશતં) હે જગદીશ્વર ! અનેક પ્રકારના આત્મિ, બ્યાત્મિ તથા ઉપાત્મિ અને સંકટાપી
અમને રક્ષિત કરો.

૧ ઓં અયાશ્વાગ્રેસ્પનમિજસિતપાશ્ચ સત્યમિયત્ત્વમં યાસિ । અયાનો યજ્ઞ
વહાસ્યયા નો ધેદિ મેરજઃ સ્ગ્રહા ॥ इदमग्नये अयसे-इदन्न मम ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

*(અગ્ર આયુર્ણિ) હે સર્વ પાત્રક પૂજ્ય પરમાત્મા ! અમારા ઇચ્છિતનું રક્ષણ કર તથા અમને
ઉત્તમ અન્ન જન તથા વિજ્ઞાન આપ; અને દુષ્ટોનો નાશ કર.

૨ : ઓં ઉદુત્તમં વરુણ પાશંસ્મદવાંધમં વિમંધ્યમં શ્રંયાય । અથા વયમા-
દિત્યવ્રતે તવાનાંમનોડિદતયે સ્યામસ્વાહા ॥ इदं वरुणायाऽदित्यायाऽदितये च इदन्न
मम ॥

ક્રમ મં ૧ સૂ. ૨૪ મં ૧૫

૩ ઓં મયંતઃ સર્મનમો સર્વેતસાવરોપસો । માયજ્ઞઃ હિંસિદ્ધિ મા
યજ્ઞપાતિ જાતવેદસો ઝિધો મયંતમય નઃ સ્વાહા । इदं जातवदोभ्यां-इदन्न मम ॥ *

યજ્ઞઃ ૦ અં ૫ મં ૩

સદ્યાના સંસ્કારોમાં મંત્રે ચ્યારજી મધુરસવરથી રજમાને પેટનેજ કરવું જોઈએ; અને તે ઉચ્ચારણુ બહુ જલદીથી કે બહુ વિલંબથી નહિ કરવું જોઈએ. ટિન્નુ મધ્યભાગમાં ઓડસે જે વેદના સ્વરના ઉચ્ચારણુને જેટલો કાળ લાગવા જોઈએ તે પ્રમાણ જોણવું જોઈએ. અગર જો યજ્ઞમાન આજ્ઞા હોય તો તેજે સામાન્ય પ્રકરણના મંત્રો તો અસ્થ સીખી લેના જોઈએ. વળી જો કોઈ કાર્યકર્તા જડ, મંદમતિ તથા અસરશીલ હોય તો તે જડ છે-અર્થાત્ જૂઠું મંત્ર ચ્યારજીના અસમર્થ હોય તો પુરોહિત તથા ઋત્વિજ મન્ત્રોચ્યારણુ કરે અને કમ ને મદ યજ્ઞમાનના હાથે કરાવે. ત્યારપછી નિમ્ન લિખિત મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિ કરવી. સુધામાં ધી બરીને:—

‘ઓં સર્વં વૈ પૂર્ણઃ સ્વાહા ॥

આ મંત્રવડે ત્રણ આહુતિઓ આપવી. પછી જેને દક્ષિણ આપવી હોય તેને દક્ષિણા આપે તથા જેને જમ્બાહવા હોય તેમને જમ્બાદી દક્ષિણા આપી સર્વેને વિદાય કરી સ્ત્રીપુરુષે હુતરોપ મૂત, ભાત અથવા મોહનભોગ પ્રથમ આપ પશ્ચાત્ શ્વિપૂર્વક ઉત્તમામનું ભોગન કરવું.

મકલકાર્ય.

મહાપાનાદિ સંન્યાસ સંસ્કાર પર્વેત પૂર્વોક્ત તથા ટિન્નુ લિખિત સામવેદોક્ત વામદેવગાન અવસ્થ કરવું જોઈએ. તેના મંત્રો નીચે પ્રમાણે છે:—

ઓં મૂર્ધ્નુવઃ સ્વઃ કંપો નંશિજઃ આમુર્ધ્વદંતી સંદાર્દ્યઃ સંસ્થા । કેપો શર્ચિષ્યા
વૃતો ॥ ૧ ॥ ઓં મૂર્ધ્નુવઃ સ્વઃ । કેસ્ત્વો સંત્યો મદાની મંદહિષ્ઠો મત્સદેવ્યેતઃ । હં
ચિદારંજે વેહું ॥ ૨ ॥ ઓં મૂર્ધ્નુવઃ સ્વઃ । ઓમિ'પુર્ણાઃ સસૌનામચિ'તા જેરિત્તંગોમ્ ।
શંતેર્મવાસ્પૂતયે ॥ ૩ ॥ મહા વામદેવ્યમ્ ॥ કાં ૬૫ યા । નર્થો ૩ । જ્ઞો ૩
ઓમુર્ધ્વાત્ । ળં । તી સંદાર્દ્યઃ સંસ્થા । ઓં ૩ હો હોઈ । કેપો ૨૩ શર્ચિ' છયોહો ૩

*૧ (અયાચ્ચાગ્રે) હે સર્વજન રક્ષક, સત્ય પ્રિય પ્રભો ! આપ આમણું સત્કાર્ય વપાસાંગ સિદ્ધિને પહોંચાડનારા છો, અમને સૌભાગ્ય, આરોગ્ય અને શોભા આપો.

૨ (ઉદુત્તમં) હે સ્વીકરણીય પરમાત્મન ! આપ આમારાં સર્વ પ્રકારનાં દુઃખતાપક બંધનોનો નાશ કરો. હે આદિત્ય ! સર્વના ઉપદેશ ગ્રહ આપ છો તેના શરણુમાં રહી અમે સત્યાચરણુથી ત્રણ કર્મોને વિનાશ રહિત સુખની પ્રાપ્તિ કરીએ.

૩ (મયંતઃ) હે પરમાત્મન ! વેદાદિ સત્ય વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરી પઠન પાઠન કરાવનારા, તથા લોકોને જ્ઞાનાપદેશ કરનારા વિદ્વાનો આમારાં હિપજ યાઓ કે જેથી યજ્ઞ અને યજ્ઞપતિ યજ્ઞમાનનો નાશ ન થાય અને તેથી અમને તે મંગલપ્રદ થાય.

હુમ્મા ૨ । વા ૨ તો ૩૬૫ હોઈ ॥ ૧ ॥ કોંડ ૨ સ્ત્રવાં । સન્ધો ૩ માં ૩ દોનામ્ । માં ।
 હિં છોમોન્સાદેન્વ । સા । ઔ ૩ હો હોઈ । દેઢા ૨ ૩, ચિંદા । સંજોહો ૩ । હુમ્મા ૨ ।
 વાંડ ૩ સો ૩૬૫ હોયિ ॥ ૨ ॥ ઔ ૬૫ માં । પુર્ણ ૩: સૌ ૩ સ્વીનામ્ । ઔ । વિંતા
 જેતાયિં તૃ । જામ્ । ઔ ૨ ૩ હો હોયિ । સંતા ૨ ૩ મ્મવાં । સિંયો હો ૩ । હુમ્મા ૨ ।
 તોંડ ૨ યો ૩ ૬૨ હોયિ ॥ ૩ ॥ સામં ઉત્તરાચેકે । અધ્યાયે ૧ સં ૦ ૩ મં ૦ ૧ ૨ ૩

આ વામદેવ ગાન થઇ રહ્યા પછી ગૃહસ્થ સ્ત્રીપુરુષ કાયકતા, સદ્ધર્મ, સૌક્રમિય, પદોપકારી,
 અન્નમન, વિદ્વાત્, અથવા ત્યાગી, પદપાત સહિત સન્ધાસી કે જે સદા મિદ્યાની ટલ્હિ અને સર્વના
 કલ્યાણાથ પ્રયત્ન કરનારા હોય તેમનો નમસ્કાર, આસન, આજ, જલ, વસ્ત્ર, પાત્ર, ધન આદિ મન
 નાટે ઉત્તમ પ્રકારે યથાસામર્થ્ય સત્કાર કરી પછી તેમને વદાય કરે. સંસ્કાર ક્રિયા જ્ઞેવાની ઇચ્છા
 વાળાઓએ મોન કરીને દૂર બેસી રહેતું. કેાઇ પણ જાતની વાતચિત કે ગરમદ ન કરવી. સર્વે મનુષ્યોએ
 ધ્યાનાવસ્થિત અને પ્રસન્નવદન રહેવું; અને વિશેષકર્મ કરના તથા કર્મ કરાવનારાઓએ શાન્તિ
 ધીરજ અને વિચારપૂર્વક, ક્રમથી કર્મ કરવું તથા કરાવવું.

આ સામાન્યવિધિ સર્વ સંસ્કારોમાં કર્તવ્ય છે.

इति सामान्यप्रकरणम् ॥

अथ गर्भाधानविधिं वक्ष्यामः

निवेकादिश्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्योदितो विधिः ॥ मनुः० अ० ૨ શ્લો० ૧૬

મનુષ્યોનાં શરીર તથા આત્મા ઉત્તમ કરવાને માટે નિષેક અર્થાત્ ગર્ભોદાનથી શ્મશાનાન્ત અર્થાત્
 અન્ત્યેષ્ઠિ એટલે મૃત્યુ પછી મૃતક શરીરનું વિધિપૂર્વક દહન કરવું તે પર્યંત સોળ સંસ્કાર કરવામાં
 આવે છે. શરીરનો આરંભ ગર્ભોદાન વખતે અને અન્ત ભરમ કરતાં સુધી છે. એટલા સમયમાં
 તેને મોળ પ્રકારના ઉત્તમ સંસ્કાર કરવા પડે છે. તેમાનો પ્રથમ ગર્ભોદાન સંસ્કાર છે.

ગર્ભોદાન એટલે—“ગર્ભસ્થાવાનં વીર્યસ્થાપનં સ્થિરીકરણં યસ્મિન્પ્રેન વા કર્મણા
 ત્તદ્ગર્ભોદાનમ્” ગર્ભનું ધારણ, અર્થાત્ ગર્ભાશયમાં વીર્યનું સ્થાપન કરી તેમાં તેને સ્થિર ને કર્મ વડે
 કરવામાં આવે છે તેને ગર્ભોદાન કહે છે. જેમ બીજા અને શ્વેત ઉત્તમ હોવાથી અન્નાદિ પદાર્થો
 પણ ઉત્તમ પાડે છે, તેમજ ઉત્તમ જલવાન સ્ત્રીપુરુષોથી સંતાતિ પણ ઉત્તમ થાય છે. માટે પુર્ણ
 સુવાવસ્થા, યથાવત્ પ્રજ્ઞયર્થનું પાલન અને વિવાહ્યાસ કરીને ગર્ભોદાન કરવું જોઇએ. અર્થાત્
 ઓછામાં ઓછી કન્યાની ઉંમર સોળ વર્ષની અને પુરુષની ઉંમર પચ્ચીસ વર્ષની ગર્ભોદાન સમયે જરૂર
 હોવી જોઇએ. આથી મોટી ઉંમર હોય તો તો ઘણીજ સારી વાત છે કારણ કે મોળ વર્ષથી નાની
 કન્યાના ગર્ભાશયમાં વાલકના શરીરને વધવાને માટે જોઇએ તેટલો અવકાશ નથી મળતો; તેમજ
 ગર્ભનું ધારણ તથા પોષણ થવાનું, સામર્થ્ય પણ નથી હોતું; તેમજ પચ્ચીસ વર્ષના થયા વિના પુરુષનું
 વીર્ય પણ ઉત્તમ નથી થતું. કેમકે:—

પન્ચવિંશે તતો વર્ષે પુમાન્નારી તુ પોઢશે ।

સમત્વાગતવીર્યો તો જાનીયાત્કુશલો મિપક્ ॥

સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને, અ૦ ૩૬

ऊनपोढशवर्षायाममाप्तः पञ्चविंशतिम् ।

यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते ॥ १ ॥

जातो वा न चिरं जीवेज्जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रियः ।

तस्मादत्यन्तब્રાલાયાં ગર્ભાધાનં ન કારયેત્ ॥ ૨ ॥

સુશ્રુતે, શારીરસ્થાને, અ૦ ૧૦

શરીરની ઉત્તમિ અગર અવત્તમિની વિધિ જેવી વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં છે તેવી અન્ય કંઈ પણ નથી. એનું મૂળ વિધાન છે તે આગળ વેદારંભમાં લખીશું. કયા કયા વર્ષમાં કયી કયી ધાતુ કેવી કેવી રીતે કાઢી દેાય છે અથવા પાકે છે કે વૃદ્ધિ કિંવા લાય પામે છે તે બધું વિધાન વેદકશાસ્ત્રમાં છે માટે ગર્ભાધાનાદિ સરકારે કરવામાં વૈદ્યકશાસ્ત્રને આશ્રય વિશેષ લેવો જોઈએ. પરમવૈદ્ય મુશ્રુતનાર કે જેનું પ્રમાણ સર્વ વિજ્ઞાન સોફા માને છે તે વિવાહ તથા ગર્ભાધાનને માટે ઓછામાં ઓછી સોળ વર્ષની કન્યા અને પચ્ચીસ વર્ષનો પુરુષ અવશ્ય હોતાં જોઈએ એમ બતાવે છે. તેઓ લખે છે કે જેટલું સામર્થ્યસોળમાં વર્ષની કન્યાના શરીરમાં હોય છે તેટલું જ સામર્થ્ય પચ્ચીસમાં વર્ષના પુરુષનામાં હોય છે. માટે કુશલ વૈદ્ય સ્ત્રીપુરુષ બંનેને પૂર્વોક્ત અવસ્થામાં સમવીર્ય અર્થાત્ તુલ્ય બલવાળાં બાંધવાં. સોળ વર્ષથી ઓછી વયની સ્ત્રીમાં પચ્ચીસ વર્ષથી ઓછી ઉંમરનો પુરુષ જો ગર્ભાધાન કરે તો તે ગર્ભ અંદરગાળ બગડી જાય છે એટલે કે છોડ બાકે છે, જે કદી તેમ નથી થતું, અને ઉત્પન્ન થાય છે તો અધિક હલ્લો નથી, અથવા કદચિત્ હલી જાય તો તેનાં અંગે તથા દંદિયે અસન્ન દુર્બલ હોય છે. માટે અત્યંત બાકા અર્થાત્ સોળ વર્ષથી ઓછી ઉંમરની સ્ત્રીમાં કદી પણ ગર્ભાધાન નહીં કરવું જોઈએ.

* चतस्रोऽवस्थाः शरीरस्य वृद्धियौवनं संपूर्णतः किञ्चित्परिहाणिश्चेति ।

आपोढशाद् वृद्धिरापञ्चविंशतेर्यौवनमाचत्वारिंशतः संपूर्णता ततः किञ्चित्परि-
हाणिश्चेति ॥

સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને.

અર્થઃ—સોળમાં વર્ષપછી મનુષ્યના શરીરની સર્વ ધાતુઓની વૃદ્ધિ, પચ્ચીસમાં વર્ષથી સુવાયસ્થાને આરંભ, ચાળીસમાં વર્ષપછીમાં સુવાયસ્થાની પૂર્ણતા અર્થાત્ સર્વ ધાતુઓની પૂર્ણપુષ્ટિ અને પછીથી કિંચિત્ કિંચિત્ વીર્યને અને તમામ ધાતુઓનો નાશ થતો જાય છે મતલબ કે ચાળીસમાં વર્ષમાં સધળા અવયવો સંપૂર્ણતાને પામે છે; અને ચારપછી ખાનપાનથી જે વીર્ય ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો થોડો થોડો નાશ થતો જાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે જે જલદી વિવાહ

* આ પાઠ છપાવથી મુશ્વતસહિતામાં જોતાં નીચે પ્રમાણે છે:—

પોઢશસમત્પોરન્તરે મધ્યં વયસ્તસ્ય વિકલ્પો વૃદ્ધિર્યૌવનં સંપૂર્ણતા હાનિરિતિ ।
આવિંશતેવૃદ્ધિરાત્રિંશતો યૌવનંમાચત્વારિંશતઃ સર્વધાત્વિન્દ્રિયવલ્લીર્યસમ્પૂર્ણતા ।
અતઃ કર્ણમીપત્ પરિહાણિર્યાવત્સમતિરિતિ ॥ સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને અ૦ ૩૬ [ભા.ક.]

કરવાની મરજી હોય તોપણ કન્યાની ઉમર ઓછામાં ઓછી સોળવર્ષની અને પુરુષની ઓછામાં ઓછી પચ્ચીસ વર્ષની ઉમર હોવીજ જોઈએ. લગ્નનો મધ્યમ સમય કન્યાને માટે વીસ વર્ષનો અને પુરુષને માટે ચાલીસમા વર્ષનો છે. તથા ઉત્તમ સમય કન્યાને માટે ચોવિસ અને પુરુષને માટે અઠતાળીસ વર્ષનો છે. જેઓ પોતાના કુલની ઉત્તમતા, ઉત્તમ સન્તાન, દીર્ઘાયુ, સુશીલ, શુદ્ધિયુક્ત, બલવાન, પરાક્રમયુક્ત, વિદ્વાન અને શ્રીમાન કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેઓએ કન્યાનો સોળ વર્ષથી નાની અને પુરુષનો પચ્ચીસ વર્ષથી નાની ઉમરમાં કદીપણ વિવાહ નહિ કરવો એજ સર્વ સુધારાનો સુધારો, 'સામાગ્યવું' પણ સાંભાગ્ય અને સર્વ ઉત્તરિની પણ ઉત્તરિ કરનાર કર્મ છે. એ અવસ્થામાં બ્રહ્મચર્ય રખાવીને પોતાનાં સન્તાનોને પિઠા તથા મુશિક્ષા ગ્રહણ કરાવવા કે જેથી તેઓ બલિષ્ઠમાં ઉત્તમ થાય.

ઋતુદાનનો સમય.

ઋતુકાલાભિગામી સ્પાત્સ્વદારનિરતસ્તદા ।
 પર્વવર્જં વ્રજેચ્છૈનાં તદ્વ્રતો રતિકામ્યયા ॥ ૧ ॥
 ઋતુઃ સ્વાભાવિકઃ સ્ત્રીણાં રાત્રયઃ પોઢશ સ્મૃતાઃ ।
 ચતુર્ભિરિતરૈઃ સાર્દ્દમહોભિઃ સદ્વિગર્હિતૈઃ ॥ ૨ ॥
 તાસામાદ્યાશ્ચતસસ્તુ નિન્દિતૈકાદશી ચ યા ।
 ત્રયોદશી ચ શેપાસ્તુ પ્રશસ્તા દશરાત્રયઃ ॥ ૩ ॥
 યુગ્માસુ પુત્રા જાયન્તે સ્ત્રિયોઽયુગ્માસુ રાત્રિપુ ।
 તસ્માદ્યુગ્માસુ પુત્રાર્થીં સંવિશેદાર્ત્તયે સ્ત્રિયમ્ ॥ ૪ ॥
 પુમાન્ પુંસોઽધિકે શુક્રે સ્ત્રી ભવત્પધિકે સ્ત્રિયાઃ ।
 સમે પુમાન્ પુંસિયૌ વા સ્ત્રીણેઽશ્વે ચ વિપર્યયઃ ॥ ૫ ॥
 નિન્દ્યાસ્વષ્ટાસુ ચાન્યાસુ સ્ત્રિયો રાત્રિપુ વર્જયન્ ।
 વ્રહ્મચાર્યેવ ભવતિ યત્ર તત્રાશ્રમે વસન્ ॥ ૬ ॥

મનુસ્મૃં અં ૩ શ્લોં ૪૬-૫૦

અર્થ—મનુ આદિ ઋષિઓએ ઋતુદાનના સમયનો નિશ્ચય આ પ્રમાણે કર્યો છે:—સદા પુરુષ ઋતુકાલમાંજ સ્ત્રીસમાગમ કરે તથા પોતાની સ્ત્રી વિના અન્ય સ્ત્રીનો સર્વજ ત્યાગ કરે. એજ પ્રમાણે સ્ત્રી પણ પોતાના પતિ વિના અન્ય પુરુષોપાશી સર્વજ પૃથક્ રહે. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના વિવાહિતા પતિવિના પરપુરુષનો સંગ કદી પણ નથી કરતી તેમ જે પુરુષ સ્ત્રીના અશ્રાંત પોતાની વિવાહિતા સ્ત્રીનાથીજ પ્રસન્ન રહે છે, તેણે બ્યારે ઋતુદાન આપવું હોય ત્યારે પર્વ અર્થાત્ ઋતુદાનના સોળ દિવસોમાં પૌર્ણમાસી, અમાવાસ્યા, ચતુર્દશી અથવા અષ્ટમી આવે તેને બાદ કરીને બીજા દિવસોમાં રનિક્રિયા કરી. ૧ સ્ત્રીઓનો સ્વાભાવિક ઋતુમાસ સોળ રાત્રિનો છે—અર્થાત્ રત્નેદ્યોનના દિવસથી સોળમા દિવસ સુધી ઋતુ સમય છે. તેમાંની પ્રથમ ચાર રાત્રિઓ અર્થાત્ જે દિવસથી

સ્વસ્ત્યસ્થા યાય તે દિવસથી આગળના ચાર દિવસ નિન્દિત છે. માટે પ્રથમ દ્વિતીય, તૃતીય તથા ચતુર્થ રાત્રિમાં પુરે સ્ત્રીને સ્પર્શ ક્રિયા સ્ત્રીએ પુરૂષનો સંબંધ કરી પણ ન કરવે, અર્થાત્ સ્વસ્ત્યસ્થા દાહનું પાણી મુદ્દાં ન પીવું. તે સ્ત્રીએ કંઈ કામ પણ ન કરવું; પરંતુ એકંતમાં બેસી રહેવું, કારણ કે આ ચાર રાત્રિઓમાં સમાગમ કરવો તે વ્યર્થ અને મદારોગકારક છે. ૨૪ અર્થાત્ સ્ત્રીના સીરીરમાંથી એક પ્રકારનું મિત્ર ઉપ્પાદિર જેનું કે કાશ્વનાઓમાંથી પણ અગર લોહી નીકળે છે તેવું છે. ૨. જેમ પ્રથમની ચાર રાત્રિ ઋતુદાનને માટે નિન્દિત છે, તેમજ અગીઆરમી તથા તેરમી રાત્રિ પણ નિન્દિત છે; અને બારમી તથા રાત્રિઓ ઋતુદાનને માટે શ્રેષ્ઠ છે ૩. જેને પુત્રની ઇચ્છા હોય તેણે છઠ્ઠી, આઠમી, બારમી, ચૈત્રમી અને સોળમી એ છ રાત્રિઓ ઋતુદાનને માટે ઉત્તમ ગણવી. પરંતુ તેમાંની કતરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. જેને પુત્રીની ઇચ્છા હોય તેણે પાંચમી, સાતમી, નવમી અને પંદરમી એ ચાર રાત્રિઓ ઉત્તમ સમજવી * ૪. પુરૂષનું વીર્ય ઋતુદાનમાં અધિક હોય તો પુત્ર અને સ્ત્રીનું આત્મર અધિક હોય તો કન્યા, વીર્ય અને આત્મર સમાન હોય તો નપુંસક પુત્ર અથવા વંધ્યા કન્યા ઉત્પન્ન થાય છે; અને જે પુરૂષ ક્ષીણ વા અથવા વીર્ય કે સ્ત્રી ક્ષીણ અથવા અશુદ્ધ આત્મરવાળી હોય તો ગર્ભ નથી રહેતો અગર રહીને પડી જાય છે. ૫. જે પૂર્યની આદ (પ્રથમની ચાર, અગીઆરમી, તેરમી તથા બે પંચમી) નિન્દિત રાત્રિઓ બતાવી છે તેમાં જે પુરૂષ સ્ત્રીસંગ નથી કરતો તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ અભ્યાસીજ કહેવાય છે.

उपनिषदि गर्भलम्भनम् ॥ आश्व० गृ० सू० अ० १ क० १३ सू० १

અર્થ:—ગર્ભાધાનનો વિધિ જે પ્રમાણે ઉપનિષદમાં કહે છે તે પ્રમાણે કરવો જેમ્મને અર્થાત્ કન્યા સોળ અને પુરૂષ પચ્ચિસ વર્ષની ઉંમરે નિવાહ કરીને પછી ગર્ભાધાન કરે એ પ્રમાણે ઉપનિષદમાં વિધાન કરેલું છે.

अथ गर्भाधानं त्रिषाः पुष्पवत्पाश्वनुरहादूर्ध्वं स्नात्वा विरुजायास्तस्मिन्नेव दिवा “आदित्यं गर्भमिति” ॥ पार० गृ० सू० अ०

આજ પ્રમાણે સૌનાક તથા ગોમિત્રિય ગૃથસૂત્રોમાં પણ વિધાન છે. વિવાહાનંતર સ્ત્રી ન્યારે સ્વસ્ત્યસ્થા યાગને પાંચમાં દિવસે સ્નાન કરીને રમેશ્વરેનથી સ્થિત થાય તેજ દિવસે અથવા ન્યારે ગર્ભસ્થાપન કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યારે “આદિત્યં ગર્ભમિતિ” ઇત્યાદિ મંત્રો વડે દિવસે ગૃહાધિ પદાર્થો વડે આહુતિ આપવી. આ વખતે પતિ વેદિના પશ્ચિમભાગમાં પોતાની પત્નીને ડાબી બાજુએ બેસાડીને સઘળા વિધિ કરે. ઋત્વિજોને પણ યથાસ્થાન વરણ કરીને બેસાડે.

વિધિ:—પ્રથમ વિદ્વાન, વ્યસન સ્થિત અને કર્મકૃષ્ણ શ્રદ્ધાવાળા આઠણોને બોલાવીને તેમનું વરણ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવું:—

* રાત્રિગણનાતું કારણ એ છે કે દિવસમાં ઋતુદાન દેવું તે નિષિદ્ધ છે, કારણ પારતકર ગૃહસ્થમાં હવું છે કે:—

तस्मिन्प्रजायाः संभवफलं निश्रयां कुर्याद्यदिदिवसं शुभं मजे ह्येवा अल्पवर्षां बन्ध्यायुपाथ प्रतुयन्ते तस्मादेतद्वर्जयेत्प्रजासमो गृही + + +

ભાવાર્થ:—ઋતુદાનને માટે યોગ્ય કહેલી રાત્રિઓમાં પોતાની પત્નીની સાથે સંબંધ કરવો. જે દિવસે મૈથુન કરે તો પ્રજા નપુંસક, અશ્વનીર્ષવાળી અને અશ્વાધુવી થાય છે માટે ઉત્તમ સંતાનની ઇચ્છા રાખનારે દિવામૈથુનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. (ભાષાનંતર કરતાં).

યજમાન-ઓમાવસોઃ સદને સીદ * ।

આ પ્રમાણે જોડવા બાહ્યભુને ઋત્વિજ કરવા હોય તેમને કર્મ કરવાને માટે બોલાવીને તેમના આસન ઉપર બેસાડવો; અને તેઓ બેસતી વખતે—

ઋત્વિજ્-ઓ સીદામિ + ।

એ પ્રમાણે બોલે પછી—

યજમાન-÷ અહમદ્ય મમ પત્ન્યા ગર્ભસંસ્કારાણ્ય કર્મકરણાપિ મવન્તં વૃણે ॥

ઋત્વિજ્-વૃત્તોસ્મિ ।

આ વિધિ થઈ રહ્યા પછી સર્વેએ નિમ્નનિમિત્ત મંત્રોરડે આચમન કરવું:—

ઓ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ સત્યં યશઃ શ્રીર્મયિ શ્રી શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥ સૌત્રમંત્રાઃ ॥

આ એક એક મંત્ર વડે એક એક આચમન કરીને હાથ ધોઈ નાખવા પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે જલ લઈ અંગસ્પર્શ કરવો:—

ઓ વાઙ્ મ આસ્પેડસ્તુ ॥ ૧ ॥

મુખ.

ઓ નસોર્મે પ્રાણોડસ્તુ ॥ ૨ ॥

નાસિકા.

ઓ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ ૩ ॥

બન્ને આંખ.

ઓ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ ૪ ॥

બન્ને કાન.

ઓ વાહ્નોર્મે વલમસ્તુ ॥ ૫ ॥

બન્ને બાહુ.

ઓ ઊર્વોર્મેડ ઓજોસ્તુ ॥ ૬ ॥

બન્ને જઘા.

ઓ અરિષ્ટાનિ મે અદ્ધાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહસન્તુ ॥ સૌત્રમંત્રાઃ ॥ ૭ ॥

સર્વે શરીરપર જલ છાટવું. ત્યારપછી—વેદિમાં સમિધા મથન કરી:—

ઓમૂર્ધુવઃ સ્વઃ ॥

આ મંત્રવું ઉચ્ચારણ કરી બાહ્યભુ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યના ઘરમાંથી અગ્નિ લાવવો, અથવા તેા ધૂનનો દીપક સળગાવી તેના વડે કપુર સળગાવી કોઈએક પાત્રમાં મૂકી તેના ઉપર સમિધાના નાના નાના કડકા મૂકી યજમાને અથવા તેા પુરોહિતે તે પાત્રને બન્ને હાથ વડે ઉઠારી (જો ગરમ હોય તેા સાણશીથી પકડે) નીચેના મંત્રવડે અગ્ન્યાધાન કરવું:—

ઓ મૂર્ધુવઃ સ્વર્ચોર્વિ મૂમ્ના પૃથિવિવં વરિમ્ણા । તસ્પાંસ્તે પૃથિવિ દેવયજનિ
પૃથેમિમંત્રાદમન્નાદ્યાપાદધે ॥ ૧ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૫

* હે ભગવાન ! આપ આસનપર વિરાજે.

+ બેસું છું.

÷ હું આજ માદી પત્નીના ગર્ભસંસ્કાર નામક કર્મ કરવાને માટે આપનો સ્વીકાર કરું છું.

આ મંત્ર વડે વેદીમાં અગ્ન્યાધાન કરીને તેના ઉપર નાના નાના સમિધાઓના કડકા તથા કપૂર મૂકીને નીચેના મંત્ર બોલતા જવા અને વીંજણાવડે અગ્નિને પ્રદક્ષિ કરવો:—

ओं उद्बुधपस्वाग्ने मतिजामृहि त्वमिष्टापूर्ते सःसृजेयामयं च । अस्मिन्त्सव-
स्थऽ वध्युत्तरस्मिन् विभ्वेदेवा यजमानश्च सीदत ॥ यजुः० अ० ૧૬ મં० ૫૧ ॥

જ્યારે અગ્નિ સમિધાઓમાં બરાબર પ્રવિષ્ટ થતા માટે ત્યારે ચંદન અથવા પત્તાશાદિથી તથા સમિધા લઇને ધીમાં બોળીને નીચેના એક એક મંત્રવડે તે અગ્નિમાં અર્પવી.—

ओं अयं त इधम आत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्व वर्धस्व चेद्ध वर्धय चास्मान्
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे—इदन्न मम
॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રવડે એક સમિધા—

ओं समिधामिद्वस्पत घृतैर्वेधयतायिम् । आस्मिन् हुन्वा जुहोतन स्वाहा ॥
इदमग्नये—इदन्नमम ॥ ओं सुसंमिद्धाय गोचिरे घृतंतीव्रं जुहोतन । अमये
जातवेदसे स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे—इदन्नमम ॥ यजु० अ० ૩ મં० ૧-૨

આ બે મંત્રોવડે બીજી સમિધા અર્પવી.

ओं तन्वांसमिद्भिर्झरिङ्गिरो घृतेन बर्द्धयामसि । बृहच्छौचा यविष्टय स्वाहा ॥
इदमग्नयेऽङ्गिरसे इदन्न मम ॥ ૪ ॥ यजु० अ० ૩ મં० ૩ ૬૦

આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધા અર્પવી પછી નીચેના મંત્ર વડે ધૂનાદુતિ પાંચ આપવી:—

ओ३म् अयन्त इधम आत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्ववर्धस्व चेद्ध वर्द्धय चास्मान्
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे—इदन्न मम
॥ સૌત્રમન્ત્રઃ

તતપશ્યાત્ નિમ્ન શિખિત મંત્રોવડે વેદિની ચારે દિશાઓમાં પાણી છાંટવું:—

ओ३म् अदितेऽनुमन्यस्व ॥ પૂર્વમાં,

ओ३म् अनुमतेऽनुमन्यस्व ॥ પશ્ચિમમાં;

ओ३म् सरस्वत्यनुमन्यस्व ॥ ઉત્તરમાં;

ओ३म् देवं सवितुः प्रसुं व यज्ञं प्रसुं व यज्ञपतिं भर्गाय । दिव्यो गन्धर्वः कैतपूः
कैतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचं न स्वदतु ॥ यजुः० अ० ૩૦ મં० ૧

આ મંત્ર વડે વેદિની ચારે દિશાઓમાં પાણી છાંટવું. ત્યારપછી નીચે લખેલા મંત્રો બોલીને અત્યારવાળાન્યમાગાદુની ચાર તથા વ્યાહતિ આદુતિ ચાર આપવી. ઉપર પ્રમાણે આદુતિઓ આપ્યા પછી નિમ્ન શિખિત મંત્રો વડે ધૂતની બે આદુતિઓ આપવી:—

ओ ३ म् अथास्पमेवपट्कृतं मत्कर्मणोऽत्यमरीरितं देवा गातुविदःस्वाहा ॥
इदं देवेभ्ये गातुविदभ्यः । इदन्न मम ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

गर्भाधान प्रकरण.

[illegible]

અપહત સ્વાહા । इदमग्निवायुचन्द्रसूर्येभ्यः । इदन्न मम ॥ १५ ॥ ओं अग्ने प्राय-
श्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या अपस-
व्यास्तनुस्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदमग्नये । इदन्न मम ॥ १६ ॥ ओं वायो
प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या
अपसव्यास्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं वायवे । इदन्न मम ॥ १७ ॥ ओं
चन्द्र प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या
अपसव्या स्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं चन्द्राय । इदन्न मम ॥ १८ ॥ ओं
सूर्य प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या
अपसव्या तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं सूर्याय । इदन्न मम ॥ १९ ॥ ओं
अग्निवायुचन्द्रसूर्याः प्राणश्चित्तयो यूयं देवानां प्रायश्चित्तयः स्थ ब्राह्मणो वो नाथकाम
उपधावामि यास्या अपसव्या तनूस्तामस्या अपहत स्वाहा । इदमग्निवायुचन्द्रसू-
र्येभ्यः । इदन्न मम ॥ २० ॥

આ વીરા મંત્રોથી આહુતી આપવી * અને આ વિશ આહુતી આપ્યા પછી જે કંઈ પણ
બચે તે કાંસાના પાત્રમાં કાઢીને રાખી દેવું ત્યાર પછી જાતની આહુતી આપવા નીચે પ્રમાણે
વિધિ કરવે. એક આંદી અથવા કાંસાના પાત્રમાં જાત રાખીને તેમાં ધી દુધ તથા શાકર મેથની
તેને થોડી વાર રાખી બપોરે ધી વીગેરે જાતમાં એક રસ થઇ જાય ત્યારે નીચે લખ્યા પ્રમાણે
એકેક મંત્રથી એક આહુતી અગ્નિમાં આપવી અને સુવામાંનું શેષ પાણે રાખેલાં કાંસાના જળ
પાત્રમાં મુકતાં જવું.

ओं अग्नये पवमानाय स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय । इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं
अग्नये पावकाय स्वाहा इदमग्नये पावकाय इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं अग्नये शुचये
स्वाहा ॥ इदमग्नये शुचये । इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओं अदित्यै स्वाहा ॥ इदमदित्यै
इदन्न मम ॥ ४ ॥ ओं भजापतये स्वाहा । इदं भजापतये । इदन्न मम ॥ ५ ॥ ओं
पदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्यात्सवं स्विष्टं
सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्धयित्रे
सर्वान्नः कामान्समर्धय स्वाहा ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते । इदन्न मम ॥ ६ ॥

આ છ મંત્રોથી જાતની આહુતી આપવી પછી પૂર્વ સામાન્ય પ્રકરણમાં ૪૪ ૧૬ તથા ૧૭ માં
લખ્યા પ્રમાણેની અષ્ટ આજ્યાહુતિ આપવી તથા નિમ્નલિખિત મંત્રોથી પણ આજ્યાહુતી દેવી.

* આ વીરા આહુતિઓ દેવી વખતે આ પાતાને જમણા હાથ વરના જમણા રજકેને
આગડી રાખે.

विष्णुर्घोर्नि कल्पयतु त्वष्टां रूपाणि पिशतु । असिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं
दधातु ते स्वाहा ॥ १ ॥ गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति । गर्भं ते अश्विनौ
देवावाधत्तां पुष्करस्रजा स्वाहा ॥ २ ॥ हिरण्यपीं अरणीयं निर्मन्थतोऽअश्विना ।
तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे स्वाहा ॥ ३ ॥ ऋ० मं० १० । सू० ८४ ॥

रेतो मूत्रं विजंहाति योनिं प्रविशदिन्द्रियम् । गर्भो जरायुणाहृत उल्वं
जहाति जन्मना ॥ ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्वंस इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽ
मृतं मधु स्वाहा ॥ ४ ॥ यत्ते सुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् । वेदाहं तन्मा
तद्विद्यात् ॥ पश्येम शरदः शतं जिवेम शरदः शतं शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम
शरदः शतमदीनाः स्यामः शरदः शतं भूयंश्च शरदः शतात् स्वाहा ॥ ५ ॥ यजुर्वेदे ॥

यथेयं पृथिवी मही भूतानां गर्भमादधे ॥ एवा ते धियतां गर्भोऽअनु सूतुं
सवितवे स्वाहा ॥ ६ ॥ यथेयं पृथिवीमही दाधारेमान् वनस्पतीन् । एवा ते धियतां
गर्भोऽअनु सूतुं सवितवे स्वाहा ॥ ७ ॥ यथेयं पृथिवी मही दाधार पर्वतान् गिरीन्
एवा ते धियतां गर्भोऽअनु सूतुं सवितवे स्वाहा ॥ ८ ॥ यथेयं पृथिवी मही दाधार
विष्टितं जगत् । एवा ते धियतां गर्भोऽअनु सूतुं सवितवे स्वाहा ॥ ९ ॥ अथर्व०
का० ६ । सू० १७ ॥

आ नव भंत्रोथी नवपीनी अने मोहन जागनी आहुती आधी नीचे प्रभावे
धृताहुती आपधी.

ओं भूरग्रये स्वाहा इदमग्रये । इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं भुवर्वापवे स्वाहा ।
इदं वापवे इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं स्वरादित्याय स्वाहा । इदमादित्याय इदन्न मम
॥ ३ ॥ ओम् अग्निवाय्वादित्येभ्यः प्राणापानव्यानेभ्यः स्वाहा । इदमग्निवाय्वादि-
त्येभ्यः प्राणापानव्यानेभ्यः । इदन्न मम ॥ ४ ॥

ओम् अयास्पग्नेर्वयस्कृतं यत्कर्मणोऽत्यरीरिचं देवा गातुविदः स्वाहा । इदं
देवेभ्यो गातुविद्भ्यः । इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये ।
इदन्न मम ॥ २ ॥

ૐ પ્રજાપતયે સ્વાહા । इदन्न मम ॥

ઉપર પ્રમાણે સરાળી આહુતિએ આપ્યા પછી ઉપના મંત્ર વડે સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ થીની આપવી.

*ૐ યદસ્ય કર્મેણોઽત્પરીરિચં યદ્વા ન્યૂનમિહાકરમ્ । અગ્નિષ્ટસ્તિષ્ઠઋદ્ધિયા ત્સર્વંસ્વિષ્ટં સુહૃતં કરોતુ મે । અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સુહૃતહૃતે સર્વં પ્રાપશ્ચિત્તાહુતીનાં કામાનાં સમર્દ્ધયિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્ત્સમર્થય સ્વાહા ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते इदन्न मम ॥ शत० त्रा० कां० ૧૪ અં ૧ મં ૭ કં ૫

આ સર્વ આહુતિએ યજ્ઞ રથા પછી પ્રત્યેક આહુતિ આપતી વખતે સુવામાનુ ગેર ધી જે કાસાના ઉઠકે પાત્રમાં એકકું કરતા આઠવા હોય તે યજ્ઞમાન પત્નીએ લઈ જ્ઞાનધરમા જળ પોતાના શરીરે પગના નખથી ને માયા સૂધી ચોગીને પછી ગરમ પાણીથી જ્ઞાન કરવું તત્પથાત્ ગુહ્યવસ્ત્રથી શરીર કોર કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી કુંડાસે આવડું વહુ આવે ત્યાગપછી વતુપગ બંનેએ કુંડલી પ્રક્ષિણા કરીને સૂર્યનું દર્શન કરવું અને તે વખતે નિમ્ન નિમિત્ત મંત્ર વડે પરમેશ્વરનું ઉપરધાન કરવું—

*ૐ આદિત્યં ગર્ભં પર્યસા સમંદ્ વિમહસંસ્ય પ્રતિમાં વિશ્વરૂપમ્ । પરિવૃદ્ધિઃ હરંસા માભિમં ય સ્થાઃ જ્ઞતાયુર ઋણહિ ચીપમાન. ॥ ૧ ॥ યજુ.૦ અં ૧૩ મં ૪૧ ॥ સુર્યોનો દિવસ્પાંતુ વાતૌ અન્તરિક્ષાત્ । અગ્નિર્નઃ પારિવેશ્મ્ય ॥ ૨ ॥ જ્યો પા સવિતૃર્પસ્ય તે હરઃ જ્ઞતં સૂર્યો અર્હેતિ । પૃથિ નૌ દિદ્યુઃ પતન્તપતાઃ ॥ ૩ ॥ ચક્ષુર્નો દેવઃ સચિતા ચક્ષુર્ન ઉત પર્વત. । ચક્ષુર્ધાતા દધાતુ નઃ ॥ ૪ ॥ ચક્ષુર્ના વેદિ ચક્ષુરે ચક્ષુર્વિરુપૈ તત્ત્વમ્બઃ । ત ચેદ વિ ચં પર્યેમ ॥ ૫ ॥ સુસંદ્શ ત્વા વ્યં પ્રતિપશ્યેમ સુર્યે । વિપશ્યમ નૃચક્ષતઃ ॥ ૬ ॥ ક્રાંમં ૦ ૧૦ અં ૧૨ સૂં ૧૫૮ મં ૧-૨-૩-૪-૫ ॥

*(અવાસ્યમે) હે સજ્જન ગ્હન પ્રભો । તપ્ત મતે તથા જ્ઞાન વિદ્યામા નિપુણ વિદ્વાનો વડે કરેના આ કર્મના જે ન્યુનતા રહી ટોચ તે ક્ષમા કરો

(આદિત્ય ગર્ભં) હે પગમાત્મન આ ગર્ભને સૂર્યપૂર્વક વધાર, તથા આદિત્યનત્ તેજસી કર, ગર્ભને અમૃતને આગી કર તથા જગત્ના રૂપ વાવડારકુલ દુર્ભરે મનુકેશભા તે એ દૃઢ તથા થા તેમ દગ, તેના સર્વ દુ ખાનુ દરજી કરે આ ગર્ભનું દનન ન કરના તે મો વડે સૂની છત્રે તેમ કરજે ૧

(સૂર્યો નો) યુતરમા માથી થનાગ ત્રિતોથી જગદ્ભાદર પરમાત્મા અમારે રક્ષણ કરે, અન્નરિક્ષામાંથી થના ત્રિતોથી ચતસર જગત્નાથી પગમાત્મા અમારે રક્ષણ કરે, તથા પાથિન પાર્થોથી થનારા ત્રિ તોથી જ્ઞાનરૂપ પરમાત્મા અમારે રક્ષણ કરે

(જ્યોવા સવિ) હે જગદીશ્વર ! અનેક પ્રકારે દુષ્ટ જનોનું દનન કરનાર તારા પાકુ અમને ત્રિવિધ દુ ખથી રક્ષે

(ચક્ષુ ન) જગદ્દારક પગમાત્મા અમારી દૃષ્ટિને સૂર્ય સમાન તેજસી અને પર્વત સમાન દૃઢ કરા.

ઉપર પ્રમાણે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કર્યાપછી વધું નીચે પ્રમાણે વાક્ય બોલીને પતિને નમસ્કાર કરે:—

ओं (અમુક (૧) ગોત્રા શુભદા, અમુક (૨) અહં ભવન્તમભિવાદयामि *)

આ પ્રમાણે પતિને નમસ્કાર કર્યા પછી પોતાના માતાપિતા પિતામહાદિ અથવા જે કોઇ બોન્ન માનનીય પુરો તથા પતિની માતા તથા કુટુંબની અન્ય વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આત્મા હોય તેને પણ એજ પ્રમાણે નમન કરે. આ પ્રમાણે વધુવરના ગોત્રમાં બંને અર્થાત્ વધુ પત્નીત્વ અને વર પતિત્વને પ્રાપ્ત થયા પછી બન્ને બંને શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે વેદીના પશ્ચિમભાગમાં બેસીને વામદેવ્ય ગાન કરવું. તત્પશ્ચાત્ યથોક્ત (૩) બોન્ન બન્ને બંને કરવું; અને પુરોહિતાદિ સર્વ

(ચક્રુર્નો ઘેહિં) હે જગદીશ્વર! અમરી આંખો તથા અમારાં સંતાનોની આંખોમાં દિવ્ય દૃષ્ટિ આપો, કે જેથી અમે સારી રીતે જોઇ શકીએ.

(સુસદૃશં) હે જગદુત્પાદક પ્રભો! અમે તારી પેટે સજ્જનોને સમાનદૃષ્ટિથી અને દુષ્ટોને ક્રોધની દૃષ્ટિથી જોઇએ.

૧ અમુક શબ્દની જગાએ પતિના ગોત્રનું નામ બોલવું.

૨ અમુક શબ્દની જગાએ સ્ત્રીએ પોતાનું નામ બોલવું.

* અમુક ગોત્રા અમુક હું આપને અભિવંદન કરું છું.

૩ ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનો મુખ્ય આધાર પતિપત્નીના આદાર ઉપર છે. માટે તેમણે પોતાના શરીર તથા આત્માની પુષ્ટિને માટે બન્ન તથા બુદ્ધિ આદિ વર્ધક સર્વોપધીનું સેવન કરવું જોઈએ સ યઃ કામયેત મહત્પ્રામુખ્યા મિત્યુદગમન આપૂર્ણમાનવસે પુણ્યાહે દ્વાદશા હમુવસદ્વતીભૂત્વોદુંવરે ક ૫ સે ચમસેશ સર્વોપવં ફલાનોતિ સમ્પ્રત્ય પરિસમુલ્લ પરિલિપ્યામિ મુપસમાધાયા વૃતાત્વ ૫ સંસ્કૃત્ય પુ ૫ સા નક્ષત્રેણ મન્ય ૫ સંનીય જુહોતિ ॥ શતપથ બ્રાં કાં ૧૪ અં ૯ બ્રાં ૮ કં ૧ (ભાષાન્તર કર્તા)

અર્થ:—જે પુરુષની કામના હોય કે મારે મહા શ્રેષ્ઠ ગુણુક્ત સંતાનની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેણે પોતાની પ્રસન્નતાને દિવસથી બાર દિવસ સુધી વન અર્થાત્ મિનાદારી થઇને, ઉમરગાના લોકગણનું એક પાત્ર જમાવ તેવું અને તેજ લોકગણની રવંધ બનાવરાવીને તેમાં દૂધની સાથે મૃદૌપધી મેળવીને તેને જમાવવી; અને દહીં બને એટલે તેને વલોળીને તેનું ધી કરવું. આ ધીમાંથી થોડું ધી લઇને દરરોજ સગંધીત દધન સામગ્રીની સહિત સાયંપ્રાતઃ અગ્નિહોત્ર કરવેા અને તે ધી પતિપત્નીએ ખાવું. સર્વોપધી નીચે પ્રમાણે છે:—આંગાદળાવ, ખાવાની દળદર, ચંદન ગોરવેશ, કુષ્ઠ, જટામાંસી, મુચ, શિશાજીવ, કપૂર, નાગરંધ્ર, અને લદ્દમોથ.

આ ઔપધીને મેળવવાનું તથા તેનું ધી બનાવવાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. ઉપરની સઘળી ઔપધી સમાન ભાગે લઇને તેને ખાંડીને બારીક કરવી. પછી એક શેર ગાવના દૂધમાં નવટાંક ઔપધી મેળવી તે દૂધને જમાવવું. તેનું દહીં થયા પછી વલોળી માખણ કાઢવું, અને તેને તાવીને ધી કરવું. પછી તે ધીમાં એક શેર ધીએ એક રતી કસ્તુરી, એક માસો કેશર અને એક માસો બપ્તકાદિ સુગંધી પદાર્થ મેળવવાં. અને ૫૪ ઉપર લખેલ વિષ્ણુચૈતન્યમુદ્યાદિ સાત મંત્રોપડે સવારસાંજ અગ્નિહોત્ર સમયેજ આદુતિ આપવી અને બાકીના ધીનું પતિ

મંડળીને સન્માનાર્થે યથાશક્તિ ભોજન કરાવીને આદરસત્કારપૂર્વક સર્વને વિદાય કરવાં.

તત્પશ્ચાત્ ગર્ભિણી નિગમિત મગધે જ્યારે જન્મેના શરીર આગેય, મન અત્યંત પ્રસન્ન અને જન્મેનાં અત્યંત પ્રેમની વૃદ્ધિ થઇ હોય તે સમયે ગર્ભોદાન ક્રિયા કરી. ગર્ભોદાનનો સમય રાત્રિનો પ્રથમ પ્રદર વીત્યા પછીથી એક પ્રદર રાત્રિ બાદી રહે ત્યાં સુધીનો છે. ગર્ભોદાન ક્રિયા વખતે જ્યારે વીર્ય રખડવનો સમય થાય ત્યારે જન્મે જણે જિર સરીર તથા પ્રસન્ન વસ્ત્ર ધરતે * મુખના સામે મુખ તથા નાસિકાદિની સામે નાસિકાદિ અવધેનો રાખી પુરો વીર્યનો પ્રસેપ કરે. આ સમયે પુરો પોતાનો શ્વાસ નીચો છોડવા; અને સ્ત્રીએ પોતાની મૂળેન્દ્રિય તથા ચેતનીન્દ્રિય તુ' જામની ઉધરગતિદ્વારા મ ક્રાચન કરી વીર્યને ગર્ભોદાનમાં સ્થિત કરવું. તત્પશ્ચાત્ જ્યારે જન્મેના શરીર તથા નાડીની ચેષ્ટાગિયિય થઇ જાય ત્યારે જન્મે પૃથક થઇ, દશ પંદર મિનિટ રોકાઇને જ્ઞાન કરવું. જો આ વખતે શિયાળો હોય તો પ્રથમ કેવર, કર્પુરી, જયફળ, જાવિત્રી, તથા ઇનાયતી નાખીને ગરમ કરી ગળેતુ' ઠંડુ' દૂધ યથાશયિ પીને જ્ઞાન કર્યા પિના પૃથક પૃથક સ્વઇ જવું. જો સ્ત્રીપુરુષને દૃઢ નિશ્ચય થાય કે ગર્ભ જિર થઇ ગયો તો બીજેન દિવસે નીચે લખેન મ ત્રો વડે ધૃતાહુતિ આપવી, અને જો ગર્ભ રચાવો દૃઢ નિશ્ચય ન હોય તો એક માસ પછી રજસ્વલા થવાના સમયે સ્ત્રી રજસ્વલા ન થાય તો નિશ્ચય જણવું કે ગર્ભ સ્થિત થયો છે; અને આ પ્રમાણે જણવા પછી નમન વિખિત મંત્રો વડે આહુતિ આપવી. મનજન બીજે દિવસે અથવા બીજા મહિનાના આરભમા આહુતિ આપવી.—

*યદિ નાધીવાત્ તૃતીયે ગર્ભમાસે તિષ્વેળો પોષિતાયાઃ સદ્વપનત્તાયા ગોદૈધ

પત્નાએ મેનન કરવું. આ ધીરુ' સેનન ખાત અથવા ઘઉંના ખોરાક સાથે સેવન કરવું. આ પ્રમાણે યથાશયિ ભોજન કરી ગર્ભધાપન કરે તો સુશીન, વિદ્વાન, દીર્ઘયુ, તેજસ્વી, સુદૃઢ તથા નિરાગી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય.

અથ ય ઇચ્છેત્ । હૃદિતા મે પળિઢતા જાયેત્ સર્વમાયુરિયાદિતિ દધ્યોદનં પાવયિત્વા સર્પિષ્મન્તમશ્રિયાતામ્ ॥ શતપથ ત્રાં કાં ૧૮ અં ૯

જો સ્ત્રી ઇચ્છા હોય કે મને વિદુષી અને મો વર્ધમા છવે તેવી પુત્રીની પ્રાપ્તિ થાય તેણે પૂરોકત દહીંની સાથે તવ તથા ચોખ્ખા રાખીને પૂરોકત ધી સહિત ખાવા. આ પ્રમાણે કરનાથી ઉત્તમ કન્યા પશુ થાય છે કારણ કે— આહાર શુદ્ધો સત્ત્વ શુદ્ધિઃ સત્ત્વ શુદ્ધો ધૃવા સ્મૃતિઃ ॥ છાન્દોગ્યોપનિં ૦ અં ૭ સં ૨૬ મં ૨

અર્થાત્ મઘમાસાદિ રહિત ધૂત, ઘઉં દૂધ, ચોખ્ખા આદિ શુદ્ધ આહારતુ' મેવન કરવાથી અન્ત કણ્ઠની શુદ્ધિ, જન, પુરુષાર્થ, આરોગ્ય તથા શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે પુરુ' ધુનાવર્યામા વિવાદ કરી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ગર્ભોદાન કરે તો સન્તાન તથા કુલ નિવશ્ચિતિ ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રાપ્ત થાય. જેમ સર્વ પદાર્થોને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવાની વિદ્યા છે, તેમ સન્તાનોને ઉત્કૃષ્ટ કરવાની આજ્ઞા વિદ્યા છે. માટે મનુષ્યોએ આના ઉપર બહુજ ધ્યાન આપવું જોઇએ. કારણ કે એમ ન થવાની કુલની હાત નીચની અને તે પ્રમાણે થવાથી કુલની વૃદ્ધિ તથા ઉત્તમતા અનશ્ચ થાય છે.

* અથ યામિચ્છેત્ । ગર્ભં દર્શયેતિ તસ્યામથ નિષ્ઠાપ્ય મુલેન મુલ્લ* સન્વાયા પાન્યાભિપ્રાપ્યાવાદિન્દ્રયેળ તે રેતસા રેત આદેવામીતિ ગર્ભિણ્યે વ ભવતિ ॥ શતપથ ત્રાંકો ૧૪ અં ૯ પ્ર ૭ આ ૪ કં ૧૦

નિ માસો યવં ચ દધિ પ્રસવેન પ્રાશયેત્ ॥ ૧ ॥ કિં પિવસિ છિ પિવસીતિ પૃથ્વા
પુંસવનં પુંસવન નિતિ ત્રિઃ પ્રતિજાનોયાત્ ॥ ૨ ॥ આગ્વઃગૃઃ ઝઃ ૧ સ્વં ૧૩
સૂં ૨-૩

(આપાન-તર કર્ત્તૌ)

સા યદિ ગર્ભં ન દધીત સિંહ્યાઃ શ્વેતપુષ્પા ઉપોષ્ય પુષ્પેણ મૂલમુત્થાપ્ય ચતુર્થે
ઃ૬હનિ સ્નાનાયાં નિશાયામુદયેપં પિથ્વાદક્ષિણ નાસિકાર્યામાસિશ્ચતિ ॥ પારસ્કર
ચદ્યસૂત્ર ઝઃ ૧ । કંઃ ૧૩ । સૂં ૧ ।

યથા વાતેઃ પુષ્કરિણીં સમિદ્ધુ ગર્પતિ સર્વતઃ । એવા તે ગર્ભે એજતુ નિરેતુ
દશમાસ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ યથા વાતો યથા વનં યથા યથા સમુદ્ર એજતિ । એવા ત્વં
દશમાસ્ય સહાયેં હિજરાયુગા સ્વાહા ॥ ૨ ॥ દશમાસાન્છપાનઃ કુમારો અધિ માતરિં ।
નિરેતુ જીવો અક્ષતો જીવો જીવન્ત્યા અધિ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ ઋઃ મં ૫ સૂં ૭૮
મં ૭-૮-૯

એજતુ દશમાસ્યો ગર્ભો જૃરાયુગા મહ । એવાયં વાયુ રેજતિ ॥ યથા સમુદ્ર
એજતિ । એવાયં દશમાસ્યો અક્ષજૃરાયુગા મહ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ યસ્યેં તે યજ્ઞિયો
ઃગર્ભો યસ્યેં યોનિર્હિરણ્યકી । અદ્ ગાન્યન્દુતા યસ્ય તં માત્રા સમંજીગમ્ ૫ સ્વાહા
॥ ૨ ॥ યજુઃ ઃ ઝઃ ૮૪-૨૯

* જે એ ઋતુકાલ બધે બધે અર્થાત્ જે માસમાં જેવાર ગર્ભોધાન ક્રિયા નિષ્પદ્ધ જન્ય-ગર્ભ-
રિથિત ન થાય તો ત્રીજા માસમાં ઋતુકાલ આવે ત્યારે પુષ્પ નક્ષત્ર યુક્ત દિવસના પ્રાતઃકાલમાં
પ્રથમ વિઆપેશી ગાયત્રું દહીં જે માસા અને જનના લાલુને રોકાને તેના લોહ બનાવીને તે
જેમાસા લઈ તે બંનેને મેળવવાં; અને પોતાની પત્નીના હાથમાં આપીને પતિએ પૂછવું કે
“કિં પિવસિ” (શું પીએ છે ?) આ પ્રમાણે ત્રણવાર પૂછવું; અને આ વખતે સ્ત્રી પોતાના
પતિને દેશ દેરે “પુંસવનમ્” (પુંસવન) એ પ્રમાણે બોલીને એના પ્રસવનો જન્મ આપે અને
તે મિશ્રજનને ત્રણ વાર આટલી જાય. સારપછી શંખાવળી તથા સફેદ કુલની બોય રીંગળીને
માણીમાં બારીક વાટી તેને કપડામાં નાખી દળાવીને રસ કાઢવો; અને આ રસ રાત્રિને સમયે
પતિએ પોતાની પત્નીની હાથી નાસિકામાં સિંચન કરવો અને નીચેના મંત્ર વડે ઇશ્વરની
પ્રાર્થના કરવી:—

ઓરમ્ ઇયમોપધી ત્રાયમાણા સહમાના સરસ્વતી । અસ્વા અહં વૃહત્વાઃ પુઞઃ
પિતુ રિવ નામ જગ્રમમ્ ॥ પાં મૂં સૂં કાં ૧ । કં ૧૩ । સૂં ૧ ॥

ભાવાર્થ:—હે પરમાત્મન! આ ઝોળાધીએના ગર્ભની રક્ષા કરનાર, સહનકારક થઈ, વાગિન્દ્રિય-
કારક થાઓ, આ સ્ત્રીને પુત્ર આપના કૃપાથી મોટો થાય અને તેનું નામ હું પાડું.

આ પ્રમાણે ગર્ભોધાન ક્રિયા કરવી એવો સૂત્રકારનો મત છે.

વિવાહિત સ્ત્રીપુરુષોએ પરસ્પર એક બીજાને ચલાવવાં નેહએ અને ત્યારપછી ગર્ભોધાનની
કૃત્ત્વા કરવી. તે બંને જણે ગર્ભસ્થાપન સમયે અર્થાત્ બ્યારે વીરરખલનનો સમય થાય ત્યારે બંનેએ
રિથિત થઈ પોતાના શરીર સીધાં રાખી પ્રત્યેક અથવા એક બીજાના અવયવની સામે રાખી વીરું
સેચન અને આકર્ષણ કરવું.

પુમા ૫ સૌ મિત્રાવરુઘૌ પુમાં ૫ સાંવશ્વિનાતુમૌ । પુમાનગ્નિશ્ચઃ વાયુશ્ચ પુમાન્ ગર્ભસ્ત
વોદરે સ્વાહા ॥ ૧ ॥ પુમાનગ્નિઃ પુમાનિદ્રઃ પુમાન્દેવો વૃહસ્પતિઃ । પુમા ૫ સં પુત્રં
વિન્દસ્વ તંપુમાનનુ જાયતાં સ્વાહા ॥૨॥ સામવેદમંત્ર ત્રાં પ્રપાં ૧ સં ૪ મં ૦૮-૯

આ મંત્રાવડે આહુતિઓ આપીને—

ઓમ્ સર્વં વૈ પૂર્ણં ૫ સ્વાહા ॥

આ મંત્ર વડે પૂર્ણુંનું આપવી. ત્યાર બાદ સ્ત્રીના જોજન છાદનનો સુનિયમ કરવો, અર્થાત્ તેને કોઈ પણ જાતનો મદક મદ્યઆદિ, રેશક હરક આદિ દ્વાર અધિક મીઠું, અધિક ખાટું; રક્ષા જ્યેષ્ઠ અથ્વા આદિ તથા અનિ તીખા મરચાં વેગેરે કદી પણ ખાવા ન દેવું; પરંતુ ધી, દુધ, મિષ્ટાન્ન, સ્ત્રોમક્ષતા અર્થાત્ ગંગા આદિ પૌષ્ટિક, ઔષધિ, ભાત, દહી (મોટું) ઘઉં, અડદ, મગ, તુવરની દાળ આદિ અન્ન તથા પુષ્ટિધરક ચાક ખાવા દેવાં. આ પદાર્થોની સાથે ઋતુ ઋતુના મશાકા ગર્ભમાં ઠંડા ઇલાયચી વેગેરે તથા શરદીમાં કેશર, કંતુરી આદિ નાખીને ખાવાં. યુક્ત આહાર વિદ્યાર સદા કરવાં * દહીંમાં શુંક તથા બ્રાહ્મી આપવીતું સેવન સ્ત્રીએ વિશેષ કરી કરવું જેથી સંતાન અતિ શુદ્ધિમાન, રોગરહિત અને શુભગુણકર્મસ્વભાવવાળું થાય.

इति गर्भोदानविधिः समाप्तः ॥

જેમ વાદિકાસ્થ જન્માયવના જન્મે વાયુ ધીરેધીરે દસાવે છે તેમ હે સ્ત્રી ! તારા ગર્ભ પ્રાણાદિ શક્તિયુક્ત યદને ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરે તથા સુખપૂર્વક દશમે માસે જન્મ પામે ૧.

જેમ વાયુ, વન તથા મધુઃ ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરે છે, તેમજ હે ગર્ભ ! તું પરમાત્માની કૃપાથી જરાયુ સહિત પૂર્ણદશમા માસ સુધી ગર્ભમાં ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરીને પછી સુખપૂર્વક બહાર આવ ૨.

માતાના ઉદરમાં દશ માસ સુધી રાખ કરીને અક્ષત શુભિત કુમાર બહાર આવે; તથા તેની માતા પણ નિરોગી અને તે જન્મેત્રો બાલક પણ આનંદપૂર્વક રહે એવી કૃપા પરમાત્મા અમારા ઉપર કરે.

હે પરમાત્મા ! જેથી રીતે પવન સામે છે, અથવા સમુદ્ર પોતાના તરંગોમાં ઉછળે છે તેવી રીતે અમારે આ ગર્ભ પૂર્ણ દશમાસ સુધી ક્રમથી વધે અને બરાબર દશ માસનો યદનેજ જન્મે!

હે પરમાત્મા ! આ રોગરહિત શુદ્ધ ગર્ભાલયવાળી સ્ત્રીમાં જે યદને યોગ્ય ગર્ભ છે, તથા જે ગર્ભનાં સુંદર અંગ છે એ વાને આ ગર્ભની કામના કરનારી સ્ત્રીની સાથે સમાગમ કરીને ધર્મયુક્ત ક્રિયાથી બરાબર ગર્ભની પ્રાપ્તિ કરે.

* આ દહીં ઘેર જમાવું અને તદ્દન મોળું અને મક્ષાધવાળું દેવું જોઈએ; અને તેમ નખતે તો ગાયનું ઉત્તમ દુધ લેવું તે વધારે સારું.

गर्भं वृद्ध्युपायः—वरीं विश्वा च गंधा च मधुकं भृंगराट् समम् । अजादुग्धेन पानं तु नार्यो गर्भस्य वृद्धिकृत् ॥

શતાવરી, સુંક, આસન, જ્યેષ્ઠમધ, લાંગરો આ વસ્તુઓને સમભાગે લઈ બારીક વજ્રગાળ ચુર્ણ કરીને તેમાંથી પાનેલો બકરીના તાજા પાશેર દુધ જોડે ખાવાથી ગર્ભની વૃદ્ધિ સારી થાય છે.

गर्भश्रवणोपायः—पीत्वा तंदुल तोयेन तंदुलीयस्य जटा ऋतौ । पतद्गर्भा च यानारी स्थिरगर्भा प्रजायते ॥

તાંદળનાની બાજનાં મૂળીયાં ઋતુસમયે ચોખાના ઘોવરા-મણુમાં વાટીને પીએ તો જે સ્ત્રીનો ગર્ભ બીજો, ત્રીજો અગર ચોથો માસે સ્ત્રીજાતો હોય તે બંધ યદ સ્થિર ગર્ભા થાય છે. (ભા. ૬.)

અથ પુંસવનમ્ ॥

પુંસવન સંસ્કારનો સમય ગર્ભસ્થિતિનું જ્ઞાન થવાના સમયથી બીજા અથવા ત્રીજા માસ સુધી છે. એજ વખતે પુંસવન સંસ્કાર થયો જોઈએ; જેથી પુરુષનું અર્થાત્ પીરનો લાભ થાય. જ્યાં સુધી બાળકનો જન્મ થયા પછી જે માસ વીતી ન જાય ત્યાં સુધી પુરુષે શ્રદ્ધાચારી રહેવું અને સ્વપ્નમાં પણ પીરનો નાશ ન થયા દેવો. બોજન દાન, ગયન, મંત્રચારદિ વ્યવહાર એવી રીતે કરવો કે જેથી પીર દૈ રહીને બીજું સન્તાન પણ ઉત્તમ બનિયજ થાય.

પ્રમાણો:—

પુમા ૨ સૌ મિત્રાવરુણૌ પુમા ૨ સા વશ્વિનાનુમૌ ।

પુમાનગ્નિશ્ચ વાયુશ્ચ પુમાન્ ગર્ભસ્તવોદરે ॥ ૧ ॥

પુમાનગ્નિઃ પુમાનિન્દ્રઃ પુમાન્દેવો વૃહસ્પતિઃ ।

પુમા ૨ સં પુત્રં વિન્દસ્વ તં પુમાનનુ જાયતામ્ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

સામવેદમન્ત્ર ત્રાહ્ય૦ પ્રપા૦ ૧ સ્લ૦ ૪ મં ૮-૯

ઝમીમશ્વત્યઆહુતસ્તત્ર પુંસવનં કૃતમ્ ।

તદ્વે પુત્રસ્ય વેદનં તત્સ્ત્રીપ્ત્વા મેરામસિ ॥ ૧ ॥

પુંસિ વૈ રેતો ભવતિ તસ્મિન્પ્રાપ્યનુંપિચ્ચતે ॥

તદ્વે પુત્રસ્ય વેદનં તત્પ્રજાપતિરવ્રવીત્ ॥ ૨ ॥

પ્રજાપતિરનુમતિઃ સિનીવાલ્પચીકુપત્ ।

સૈપુષ્પમન્યત્ર દધત્પુર્માસમુ દધદિહ ॥ ૩ ॥

અથર્વ૦ કાં૦ ૬ સૂ૦ ૧૧

(પુમાસૌ૦) જેમ પ્રાણ અને અપાન, આશ્વિનો-પૃથ્વી તથા આકાશ અગ્નિ તથા વાયુ પ્રકૃતિથી યુક્ત છે; તેમજ તારા ઉદરમાં પ્રકૃતિ ગર્ભ થયો અને તેનું તું થયાવત્ સંસ્કાર થયું કર. ૧

(પુમાનગ્નિઃ) હે અગ્નિ! જ્ઞેશ્વર, વાયુ, સૂર્ય એ જેવા પ્રકૃતિથી યુક્ત છે તેઓ પુત્ર તને પ્રાપ્ત થાઓ; તથા તેના પછી પણ બીજા તેવાજ પુત્રો ઉત્પન્ન થાઓ ૨.

(શમીમશ્વત્ય૦) જેમ શમી વૃક્ષ પર પાંખો આરુઢ થાય છે, તેમ શમી સ્થાનીય સ્ત્રી અને અશ્વત્ય (પિંપળા) સ્થાની પુરુષ, એ બંનેના સમાગમ પૂર્વક ગર્ભસ્થિતિ કરીને પુંસવન-પુરુષવનો લાભ લેવાય છે. આમાં વિપરીતતા થયાથી નથી થતો. પુત્રની પ્રાપ્તિનો આજ ઉપાય છે; માટે પીર સેવનદ્વારા ગર્ભનું ધારણ પોષણ અને કરીએ છીએ.

(પુંસિ વૈ) પુરુષમાં પીર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને સ્ત્રીમાં ભેચન કરે છે. આજ ઉપાય પુત્ર પ્રાપ્તિનો છે; અને તે પરમાત્માએ સર્વને ઉપદેશ કરેલા છે ૨.

(પ્રજાપતિ૦) તે પ્રજાપતિ-પરમાત્મા સર્વવિદ્યા તથા ધર્મનો ઉપદેશ, છે, પ્રેમાદિ ઉત્તમ વ્યવહાર વડે જે બનવાય છે, તથા જે સુકૃતિઓથી શુભુક્ત અથવા ઉત્તમ ફલ

આ મંત્રોનો અગ્નિપ્રાય એજ છે કે, હુએ, વીર્યવાન થવું જોઈએ. આશ્વનાયન ગૃહ-
સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

અથાસ્યૈ મંદલાગારચ્છાયાયાં દક્ષિણસ્વાં નાસિકાયામજીતામોષવીનસ્તઃ
કરોતિ ॥ ૧ ॥ પ્રજાવર્જીવપુત્રામ્યાં હૈકે ॥ ૨ ॥ આશ્વંસૂંઅં ૧ સ્વં ૧૩સૂં ૫-૬
અથ પુંસવનં પુરાસ્યન્દત્ત ઇતિ માસે દ્વિતીયે તૃતીયે વા ॥ ૧ ॥

પારસ્કારં મૃં સૂં કાં ૧-૧૪ ॥

આજ પ્રભાતે ગોસિલીય તથા શાનક ગૃહસત્રોમા પશુ લખેલું છે.

અથ ક્રિયારમ્ભઃ ॥

૫૪ ૩ થી ૮ ૫૪ના શાન્તિપ્રકરણ પર્યન્ત લખ્યા પ્રમાણે (વિશ્વાનિ દૈવં) ઇત્યાદિ
વેદમંત્રોથી પરમાત્મા તથા પુરોહિતાદિએ ધર્મરોપાસના કરવી તથા વેદશા માણુએ.
ત્યાં દાગર હોય તેમણે પશુ ધર્મરોપાસનામાં ચિત્ત લગાડવું. એ પ્રમાણે સ્થિત-
વાચન તથા ગાનિપાઠ થઈ રહ્યા પછી પ્રથમથીજ તૈયાર કરી રાખેલા ચતુર્કુટ આગળ
હવન સમિધા, સામગ્રા તથા પ્રસ્તુત સંસારના ઉપયોગી થનારા સાધનો તૈયાર રાખવાં.
ત્યાર બાદ ૫૪ ૧૪લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન અગ્નિ પ્રવચન કરીને (અયન્ત દુષ્મનં) ઇત્યાદિ મંત્રો વડે
સમિધ જ્વળ કરી (અયન્ત દુષ્મનં) એ મંત્રોવડે પાંચ ધૂતાદુતિ આપવી. ત્યારબાદ ૫૪માં લખ્ય
પ્રમાણે (અવિતેતુ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે જલ પ્રેરણ કરી આઆધારાવાંજ્યભાગાદુતિ આગ
તથા વ્યાહતિ આદુતિ ચાર આપવી, ૫૪ ૧૬ નાં લખ્યા પ્રમાણે (ઔ પ્રજાપતયે) ઇત્યાદિ મંત્રો
વડે એક પ્રાનપત્ય આદુતિ અને (ઔ યદસ્ય કર્મણો) એ સ્વિષ્ટકૃત આદુતિ આપવી.
આ પ્રમાણે થયા પછી નીચે લખેલા અને મંત્રો વડે ધૂતની આદુતિઓ આપરા.

ઔં તે ગર્ભો યોનિમેતુ પુમાન્શણ ઇવેપુધિમ્ । આવીરો જાયતાં પુત્રસ્તે
દશમાસ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ ઔં અગ્નિરેતુ પ્રથમો દેવતાનાં સોડસ્યે
મજાં મુન્વંતુ મૃત્પુપાશાત્ । તદયં રાજા વરુણોડનુમન્યતાં યથેયં સ્ત્રી પુત્રમયં ન
રોદાત્ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ સામવેદમન્ત્ર વ્રાં પ્રપાં ૧ સ્વં ૧ મંત્રં ૧

યુક્ત સ્ત્રી ગર્ભધારણમાં સમર્થ હોય છે, તેમાંજ પુરૂષ ગર્ભસ્થાપન કરે છે. કારણ કે
સંસારમાં પરમાત્માએ સંતાનોત્પત્તિનો નિયમ નક્કી કર્યો છે કે સ્ત્રેરૂપ સ્ત્રી અને બીજરૂપ
પુરૂષના સંયોગથીજ સંતાનોત્પત્તિ થાય. સ્ત્રીસિવાય અન્યત્ર મનુષ્યોત્પત્તિ નહિ થવી તે સાધારણ
નિયમ છે. આટે સ્ત્રી અને પુરૂષે વીર્યની યથાવત્ રક્ષા કરીને ઉત્તમ ગર્ભને સ્થાપવો. અને તેની
રક્ષા કરવી ઇ.

(અથાસ્યૈ) ગર્ભવતી સ્ત્રીને ઘરની કાયામાં બેસાડીને દુર્વાના રસ ને તેના જમણા નાકમાં
ગર્ભવતી સ્થિતરતાને આટે સુધાડવો- રહેલો. અને તે વખતે પ્રજાવર્જીવ-ઇત્યાદિ મંત્રો વડે પરમા
ત્માની સ્તુતિઓ કરે.

(પુંસવનં) ગર્ભસ્થાપન પછી બીજા અગર ત્રીજા માસમાં પુંસવન સંસ્કાર કરવો.

હે સ્ત્રી ! તારામાં પુત્રરૂપ ગર્ભ સ્થિર થાઓ. જેવી રીતે બાણ પોતાના બાધામાં સ્થિર થાય
છે તેવી રીતે તારા ઉદરમાં ગર્ભ નિવાસ કરે; અને દસ માસ બ્યારે પૂરા થાય ત્યારે
ચુરવીરતાદિ શુશ્રુષુકત થઇને જન્મે ૧.

અનન્ત વિધાવાન પરમાત્મા અમને પ્રાપ્ત થાઓ અને આ ગર્ભરૂપ અગારી પ્રગ્નને મદદ

આ બને મંત્રો વડે એ આહુતિ આપ્યા પછી પતિએ પત્નીના હૃદયપર દાય મુદ્રાને નિમ્ન લખિત મંત્ર બોલવો:—

ઓં યત્તે મુસીમે હૃદયે હિતવન્તઃ પ્રજાપતૌ । મન્યે હં માં તદ્વિદ્વાંસમાહ પૌત્ર-
મયન્નિયામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તદપશ્યાત્ પૃષ્ઠ ૧૮ ગાં લખ્યા પ્રમાણે સામવેદનાં તથા મહાનામદેવ્ય ગાન કરીને જે જે સ્ત્રી પુરોહિત સંસ્કાર જોયા આપ્યાં હોય તેમને આદર સત્કારપૂર્વક વિનય કરવાં. પછી વડની કુળી કૃષ્ણોલા અને ગળાને બારીક વાટીને કપડા વડે રસ નિચોવી લઇ ગર્ભિણી સ્ત્રીના જમણા નાસાપુટમાં રહેવો અને પછી નીચેના મંત્ર વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવી:—

હિરણ્યગર્ભઃ સમર્વત્તતાગ્રે ભૂતસ્યં જ્ઞાતઃ પતિરેકં આસીત્ । સ દાંવાર પૃથિર્વિ-
દ્યામુતેમાં કસ્મે દેવાયં હવિષાં વિધેમ ॥ યજુઃ ૦ અં ૧૩ મં ૪

અદમ્પઃ સમ્ભૂતઃ પૃથિવ્યૈ રસાંચ વિષ્વકર્મગઃ સમર્વત્તતાગ્રે । તસ્ય ત્વષ્ટાં વિદ-
ધંદ્રુપમેતિ તન્મત્તર્પસ્ય દેવત્વમાજ્ઞાનમગ્રે ॥ યં ૦ અં ૩ । મં ૧૭

આ એ મંત્રો બોલી રહ્યા પછી પતિપોતાની ગર્ભિણી પત્નીના ગર્ભાશય પર દાય મુદ્રાને નીચેના મંત્ર બોલ:—

સુવર્ણોસિ ગુરુત્માંસ્ત્રિયુત્તે શિરો ગાયત્રં ચર્મુર્વહદ્રયન્તરે પક્ષો । સ્તોમં આત્મા
છન્દાસ્પજ્ઞાંતિ યજૂં પિનામં સામં તે તન્ત્રોમદુઘં યંજા યજ્ઞિયં પુષ્ટ્યં ધિષ્ણ્યાં
જાપાઃ । સુવર્ણોસિ ગુરુત્માન્દિવં ગચ્છ સ્વઃ પતં ॥ યજુઃ ૦ ૧૨ મં ૪

આ પ્રમાણે આ સંસ્કાર પુરો થયા પછી ગર્ભિણી સ્ત્રીએ મુક્તાદારવિહારી થયું. ત્રિશેષ કરી ગળો, બહો, મુંઠ એને દુધની સાથે થોડી થોડી ખીએ; અને અધિક શયન આપીક જંગમરણ તથા તથા અધિક લાપણ ન કરવું; અતિ ખારા ખાટા, તીખા, કડવા, તથા રેચક આદિ પદાર્થો નહિ ખાવા. સદૃશ આહાર કરવો. તથા કોષ, દૂધ, લાભાદિ દોષોથી દૂર રહી ચિત્તને હમેશાં પ્રસન્ન રાખવું અને શુભાયરણથી રહેવું.

इति पुंसवनसंस्कारविधिः ॥

આદિ દુઃખેથી છોડાવાને આનંદરૂપ રાખો. સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા, અમારા રાજરૂપ અમારી પ્રાર્થનાને સ્વીકારી આ મારી સ્ત્રીને પુત્ર વીરદના દુઃખથી મુક્ત રાખે, કે જેથી અમે સંતાનની પ્રાપ્તિ કરીને સદા આનંદમાં રહીએ ર.

હે સૌંદર્યાદિ શુભયુક્તે ! તારા હૃદયમાં હિતાદિ શુભવાળા પુત્ર રિધર થાઓ. પ્રજાપતિ પર-
માત્મા ઉપર પ્રીતિ રાખનારા પુત્રો ઉત્પન્ન થાઓ. હે સ્ત્રી ! આપો પરમાત્માનો ઉપદેશ છે કે એવા પુત્રો વડે આપણે રાદા સુખી થઈએ અને પુત્રોવિના આપણે કદી દુઃખી ન થઈએ.

જન્મદ્વારા પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થએલી આપર્થીઓના રસથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્યવડે આ ગર્ભનું ધારણ અને ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમ પૃથિવ્યાદિ જગત્ પરમાત્માએ પોતાના સામર્થ્યથી આદિ કાલમાં ઉત્પન્ન કર્યું અને વર્તમાનમાં રાખેલું છે, તેમજ વીર્યથી ગર્ભ ધારણ અને ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ આ જગતના રૂપાદિ વિચિત્ર પદાર્થનું વિધાન પરમાત્મા કરે છે તેમજ ગર્ભેથી મનુષ્યના દેહત્વ તથા ઉત્તમ ગુણ વીર્ય વગેરેનો પરમાત્માની કૃપા વડે મનુષ્ય એક સિદ્ધી છે. હે પરમાત્મા અત્યંત દરજ્યા કરીને આ ગર્ભની રક્ષા કરી ઉત્તમ શુભવાળો ઉત્પન્ન કરો.

હે જગદ્દારક પરમાત્મા ! આપ સૌંદર્યરસરૂપ, સર્વ શ્રેષ્ઠ, સર્વાત્તર્જિત આત્મા અને અંતઃકરણ અર્થાત્ વેદજ્ઞાન સ્વરૂપ આપજ છો. આપ આ ગર્ભને સૌંદર્યાદિ શુભ યુક્ત કરો.

અથ સીમન્તોન્નયનમ્ ॥

દવે ત્રીજી સંસ્કાર સીમન્તોન્નયન નામનો છે તે લખીએ છીએ. આ સંસ્કારથી ગર્ભિણી સ્ત્રીનું મન સંતુષ્ટ, આરોગ્ય તથા ગર્ભ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ થઇ પ્રતિદિન વધતી જાય છે. આ સંસ્કારને માટે નિમ્નલિખિત પ્રમાણ છે:—

ચતુર્થે ગર્ભમાસે સીમન્તોન્નયનમ્ ॥ ૧ ॥ આપૂર્ણમાણપક્ષે યદા પુંસા નક્ષત્રેણ ચન્દ્રમાયુક્તઃ સ્યાત્ ॥ ૨ ॥ અક્ષાસ્યૈ યુગ્મેન શલાટુગ્રપ્તેન ત્ર્યેણ્યા ચ શલહ્યા ॥ ૩ ॥ ત્રિમિશ્ર કુશપિબ્જૂલૈરૂર્ધ્વ સીમન્તં વ્યૂહતિ મૂર્ધ્નઃ સ્વરોમિતિ ત્રિઃ ॥ ૪ ॥ ચતુર્વા ॥ ૫ ॥ આશ્વંગૃંસૂંજઞ ૧ સ્વં ૧ કં ૧૪ સૂ ૧-૧-૪-૫

ભાવાર્થ:—ગર્ભાધાનથી ચોથા માસમાં શુકલપક્ષમાં જ્યારે મૂલ આદિ પુરુષ નક્ષત્ર યુક્ત ચન્દ્રમા હોય તે દિવસે સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર કરવો.

પુશ્તવન વત્પ્રથમગર્ભે માસે પૃષ્ઠેષ્ટમેવા ॥ પારસ્કરગૃંસૂંકં ૨૫ સૂ ૨
ભાવાર્થ:—પ્રથમવન સંસ્કારની પેઠે ગર્ભાધાનથી છઠ્ઠા અથવા આઠમા માસમાં પૂર્વોક્ત પક્ષ નક્ષત્ર યુક્ત ચન્દ્રમા હોય તે દિવસે સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર કરવો.

અથ ક્રિયારમ્ભઃ

પ્રથમ કુંડ તથા સંસ્કારોપયોગી દુસામગ્રી વગેરે તૈયાર કરી અતિગમ્ય તથા સ્વરિતવાચન અને શાન્તિ પાઠકરી આચમન આર્જન કરવું સાર બાદ:—

ઓશ્મ મૂર્ધ્નઃ સ્વઃ

આ મંત્ર વડે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યને ત્યાંથી અગ્નિ લાવીને પૂર્વોક્ત કુંડમાં સમિધા-ચયન કરી તેના ઉપર નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે અગ્ન્યાધાન કરવું. અગર ધૂતનો દિપક લાવી તેવડે કપૂર સળગાવી એક પાત્રમાં મૂકી તેના ઉપર નાનાં નાનાં સમિધાના કડકા મૂકી સળગાવીને અગ્નિ તૈયાર કરવો.

ઓ મૂર્ધ્નઃ સ્વર્ણોર્ધ્વ મૂર્ધ્ના પૃથિવીર્ધ્વ વરિમ્ણા । તસ્પાંસ્તે પૃથિવિદેવયજનિ પૃષ્ઠે પ્રિમન્ત્રા દમન્ત્રાદ્યાયા દંધે ॥ ૧ ॥ યજુઃ અં ૩ મં ૫

આ મંત્ર વડે પેદિમાં અગ્ન્યાધાન કરી તેના ઉપર સમિધાના બારેક કડકા તથા કપૂર મૂકી નીચેના મંત્ર બોલતા જવો અને વીંજણા વડે અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો:—

ઓ ઉદ્ બુદ્ધ્યસ્વામે પ્રીતિજાગૃહિ ત્વમિષ્ટાપૂર્તે સસૃજેથામયં ચં । અસ્મિન્તસ્ય સ્યેડઅધ્યુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેદેવા યજમાનશ્ચ સીદત્ ॥ યજુઃ અં ૧૫ મં ૫૪

આ મંત્રમાં અગ્નિ પ્રવિષ્ટ થવા લાગે ત્યારે ચંદન અથવા બીજા કોઇ પણ જાતની સમિધા આઠ આઠ આંગળની ત્રણ લઇને તેને ધૂતમાં બોળીને નિમ્ન લિખિત મંત્રો વડે અગ્નિમાં અર્પણ:—

ઓં અયન્ત ઇધ્મઽઆત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્વસ્વ વર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્મ-
જયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેનાન્નાચેન સમેધય સ્વાહા । इदमग्नये जातवेदसे इदन्न
मम ॥ १ ॥ सौत्रमन्त्रः

આ મંત્રથી એક,

ઓં સુમિદ્ધાગ્નિ દેવસ્યત ધૃતૈર્ત્ર્યોધયતાતિથિમ્ । અસ્મિન્ હૃવા જુંહોતન,
સ્વાહા ॥ इदमग्नये इदन्न मम ॥ २ ॥ यजुः अ० ૩ મં० ૧

સુસંમિદ્ધાય ઓચિર્પે ધૃતં તીર્થં જુંહોતન । અગ્નયે જાતવેદસે સ્વાહા ॥
इदमग्नये जातवेदसे इदन्न मम ॥ ३ ॥ यजुः अ० ૩ મં० ૨

આ બંને મંત્ર વડે બાહ્ય સમિધા અને,

ઓં તન્ત્વા સુમિદ્ધિરગિરો ધૃતેન વર્ધયામસિ ॥ બૃહચ્છોવા પવિષ્ટય સ્વાહા ॥
इदमग्नये ऽङ्गिरसे इदन्न मम ॥ ४ ॥ यजुः अ० ૩ મં ૩

આ મંત્ર વડે ત્રાણ સમિધા અર્પવી.

ઉપર પ્રમાણે સમિધા ઘન થયા પછી નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે પાંચ ધૃતાદૃતિ આપવી.

ઓં અયન્ત ઇધ્મ. આત્મા જાત વેદસ્તેનેધ્વસ્વ વર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્
મજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેનાન્નાચેન સમેધય સ્વાહા ॥ इदमग्नये-जातवेदसे-इदन्न मम॥
सौत्रमन्त्रः ॥

ધૃતાદૃતિ આપ્યા પછી નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે વેદિની પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં
જલસંચય કરવું:—

ઓં અદિતેઽનુમન્યસ્વ ॥

આ મંત્રવડે પૂર્વમાં

ઓં અનુમતેઽનુમન્યસ્વ ॥

પશ્ચિમમાં

ઉત્તરમાં અને

ઓં સરસ્વત્યનુમન્યસ્વ ॥

ઉત્તરમાં અને

ઓં દેવ સવિતઃ પ્રસૂવે યજ્ઞં પ્રસૂવે યજ્ઞર્પતિ મર્માય । દિવ્યો ગન્ધર્વઃ કેતપૂઃ
કેતં નઃ પુનાતુ વાચસ્વતિર્વાર્ચં નઃ સ્વદતુ ॥ यजुः अ० ૩ મં० ૧

આ પ્રમાણે જલસંચય થયા પછી નીચેના મંત્ર વડે ચાર આધારવાન્યભાગાદૃતિ
ચીની આપવી:—

ઓમ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

આ મંત્ર વડે વેદિના ઉત્તરભાગના અગ્નિમાં

ઓમ્ સોમાય સ્વાહા ॥ इदं सोमाय । इदन्न मम ॥

વેદિના દક્ષિણ ભાગના અગ્નિમાં, અને નીચેના બે મંત્ર વડે વેદિની મધ્યમાં આદૃતિ આપવી.

ઓં પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये-इदन्न मम ॥

ઓં ઇન્દ્રાય સ્વાહા ॥ इदमिन्द्राय इदन्न मम ॥

ત્યારબાદ નીચેના મંત્રો વડે બ્યાહતિ આહુતિ ત્યાર બ્યાપવી:—

ૐ ધૂમ્રગ્નયે સ્વાહા ॥ इदमग्નये-इदन्न मम ॥

ૐ ધુવર્વાયવે સ્વાહા ॥ इदं वायवे इदन्न मम ॥

ૐ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ इदमादित्याय इदन्न मम ॥

ૐ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વા દિત્યેભ્યઃ સ્વાહા ॥ इदमग्निवाय्वादित्येभ्यः इदन्न मम ॥

આ પ્રમાણે બ્યાહતિ આહુતિ આપી રજા પછી પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલી, ચોખ્ખા, મગ તથા તલની * ખીચડીમાં પુષ્કળ ધી નાખીને નિમ્ન મિશ્રિત મંત્રોવડે આઠ આહુતિઓ આપવી.—

ૐ ધાતા દદાતુ દાશુવે પ્રાચી જીવાતુ મુક્ષિતમ્ । ત્વં દેવસ્ય ધીમહિ સુમતિં વાજિનીવતિ સ્વાહા ॥ इदं धात्रे-इदन्न मम ॥ ૧ ॥ ૐ ધાતા પ્રજાનામુત રાયઽહૈ શો ધાત્રેદં વિશ્વં ધુવંનં જજાન । ધાતા કૃષ્ટીરર્નિમિપામિવષ્ટે ધાત્રઽહૈવ્યં ધુતર્વજ્જુહો ત્ત સ્વાહા ॥ इदं धात्रे-इदन्न मम ॥ ૨ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ૐ રાકામહં સુહર્ષાં સુધૃતી હુવે ગૃણોતું નઃ સુમગ્ના બોધંતુ ત્મનાં । સીત્યત્વપેઃ સૂચ્યાચ્છિચ્ચમાનયા દદાતુ વીરં ગૃતદાંપમુક્તથ્યં સ્વાહા ॥ इदं राकायै-इदन्न मम ॥ ૩ ॥ ૐ યાસ્તૈ રાકે સુમતયઃ ॥ सुपेशंसो यभिर्ददांसि दामुषे वसूनि । तामिनीं अचसुमनां उपागहि सहस्रणोषं सुभगे रराणां स्याह ॥ इदं राकायै इदं न मम ॥ ૪ ॥

* આ ખીચડી બનાવવામા ચોખ્ખા, નર તથા મગ સમભાગ લેવા અને તે ભેટી વખતે ૐ પ્રજાપતયે ત્વા હુષં નિર્વપામિ એમ બોલવું પછી એને ધોષ નાંખવા, અને લોટી વખતે ૐ પ્રજાપતયે ત્વા હુષં પ્રોક્ષામિ એ પ્રમાણે બોલવું.

(ધાતાં) ધાતા પરમાત્મા આ ગર્ભને શુદ્ધિ આદિ શુભપુક્ત કરી, દીર્ઘાયુ કરેા, હે જિ ! આપણે મળીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીએ કે તે આપણને શુદ્ધિમાન શોભાયુકત પુત્ર આપે કે જેથી આપણે સુખી થઈએ.

(ધાતાં) સર્વ જગતને ધારણ કરનાર તથા પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર ઇશ્વરે આ જગત ઉત્પન્ન કર્યું છે; તે ધાતા પરમાત્મા મનુષ્યને ઉપદેશ કરે છે કે મૃતાદિ ઉત્તમ પદાર્થ તમે યસદ્વાસ મને અર્પણ કરો.

(રાકામહમ્) સર્વધાર, સર્વપૂજ્ય પરમાત્માને હું 'પૃથુ' છું, અને તેનીજ સ્તુતિ કરું છું તે અમારી સ્તુતિ સામળીને આ ગર્ભના આત્માને શ્રેષ્ઠ બોધયુક્ત કરી, પ્રાણાદિનું શરીરની સાથે સંધાન કરે; જેથી રીતે સંગીન સોયવડે કપડું સીરાય છે તેવી રીતે અમરજ્ય ત્રિશાદિ વામભાગના ગ્રહણ કરતા તથા લોકોમાં સ્તુતિ થોગ્ય વીર પુત્ર અમને કૃપા કરીને આપો.

(યાસ્તૈ) હે પરમાત્મા ! જેમ સુદૃઢ રૂપયુક્ત તથા ઉત્તમ શુદ્ધિવાન સંતાન આપ અમને આપોછો તથા ઉત્તમ ધનાદિ ઐશ્વર્ય આપોછો તેવીજ રીતે આપ અમને પ્રાપ્ત થઈને અનેક પ્રકારની સુદિ આપો. હે સુભગે ! એજ પરમાત્માની કૃપાથી આપણી પ્રજા સુખપૂર્વક રહેશે.

નેજમેપ પાપાપત સુપુત્રઃ પુનરાયંત । અસ્યૈમે પુત્રકામાયૈ ગર્ભમાર્થેહિ યઃ
પુમાન્સ્વાહા ॥ ૫ ॥ યથેયં પૃથિવી મહ્યુત્તાના ગર્ભમાદધે । એવં તં ગર્ભમાર્થેહિ દશમે
માસિ સૂતંત્રે સ્વાહા ॥ ૬ ॥ વિષ્ણોઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્પાં નાર્યાં ગત્વીન્યામ્ । પુર્વાસિ
પુત્રાનાર્થેહિ દશમે માસિ સૂતંત્રે સ્વાહા ॥ ૭ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥

ઓ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । પ્રજાપતે ન ત્વદેતાન્યન્યો વિશ્વાં જ્ઞાતાનિ પરિતા વંભૂવ ।
યત્કામાસ્તે જુહુમસ્તર્ચો અસ્તુ વયં સ્પાંમ પતંપો રયીણાં સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये-
इदन्न मम ॥ ऋ० मं १० सू० १२१ मं० १०

આ પ્રજાપતિ આઠ આહુતિ આપ્યા પાદ,

ઓ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥

આ મંત્ર વડે એક જાતની આહુતિ અને,

ઓ યદસ્ય કર્મણોઽત્પરીરિચં યદ્વા ન્યૂનમિહાકરમ્ । અગ્નિષ્ટત્સ્વિષ્ટકૃદ્ધિ
ચાત્સર્વં સ્વિષ્ટં સુહુતં કરોતુ મે । અગ્નયે સ્વિષ્ટ કૃતે સુહુતહુતે સર્વમાયશ્ચિત્તાહુતીનાં
કામાનાં સમર્દ્ધયિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્તસમર્દ્ધય સ્વાહા ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते इदन्न
मम ॥ शत० ब्रा० कां० १४ अ० ८ प्र० ७ कं० ५

આ મંત્ર વડે બિચડીની એક આહુતિ આપવી. પછો નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે આઠ
ધૂતાહુતિ આપવી.

ઓ ત્વન્નોઽક્ષગ્ને વરુણસ્યચ વિદ્વાન્ દેવસ્ય હેહોઽર્ચયાસિતીષ્ઠાઃ । યજિષ્ઠો વ
ન્નિહતમઃ શોશુચાનો વિશ્વાદેર્ષાસિ પ્રમુમુગ્ધ્યસ્મત્ સ્વાહા ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्-
इदन्न मम ॥ १ ॥ ઓ સ ત્વન્નોઽગ્નેઽવમો ભવોતિ નેદિષ્ઠોઽસ્પાહુવસો વ્યુષ્ઠૈ ।
અર્ચયશ્વ નો વરુણં રરાંણો વીહિ મૃદીકં સુહવો ન યધિ સ્વોહાં ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
इदन्न मम ॥ २ ॥ ऋ० मं० ४ सू० १ मं० ४-५

ઓ હમં મેં વરુણ શ્રુષ્ઠી હવમચા ચં મૃદય । ત્વાર્મવસ્પુરાર્ષેક સ્વાહા ॥ इदं
वरुणाय इदन्न मम ॥ ३ ॥ ऋ० मं० १ सू० २५ मं० १९

ઓ તત્ત્વાં યામિ વ્રહ્મણા વન્દમાનસ્તદાશાસ્તે યજમાનો હવિર્ભિઃ' । અર્હેદમાનો
વરુણેહ વોધ્યુરુશંસ મા ત્ર આયુઃ પ્રમોપીઃ સ્વાહા ॥ इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥ ४ ॥

ઋ० મં० ૧ સૂ० ૨૪ મં० ૧૧

(નેજમેપ) ૬ પરમાત્મન । આ મારી પુત્રકામનાવાળી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં જે ગર્ભ છે તે
આપની કૃપા વડે દશમાસ સુધી સ્થિર રહેા.

(યથેયમ) ૬ બ્રહ્મદીશ્વર । જેમ આ વડેલી પૃથ્વી બીજને પૂર્યું કાચ સુધી પોતાના
ગર્ભમાં રાખે છે, તેમ આ માતા જો નવું બાળક કૃપાથી ગર્ભને દશમે માસે જન્મ આપેા.

(વિષ્ણોઃ શ્રેષ્ઠેન) આ પૃથ્વી રૂપી સ્ત્રીનાં પરમાત્માની કૃપાથી ઉત્તમ રચરપરાન પુત્ર
દશમે માસે જન્મેા.

ओं येते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः ॥ तेभिर्नो अद्य
सवितोत विष्णुविश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः—इदन्न मम ॥ ५ ॥ ओं अयाश्चाग्नेऽस्यनभिश-
स्तिपाश्च सत्यमित्त्वमयासि । अया नो यज्ञं वहास्पया नो धेहि भेषजं स्वाहा ॥
इदमग्नये अपसे—इदन्न मम ॥ ६ ॥ ओं उदुत्तमं वरुण पाशं मरुदवाद्यमं विमंध्यमं
श्रथाय । अथा वयमादित्य ब्रूते तवानांगसोऽदितये स्याम स्वाहा । इदं वरुणायऽ-
दित्यायाऽदितये च । इदन्न मम ॥ ऋ० मं० १ सू० २४ मं० १५

ओं भवंतन्नः समनसौ सचेतसापरेपसौ । मा यज्ञश्चिदं सिष्टं मा यज्ञपतिं
जातवेदसौ त्रिवो भवंतम्यन्नः स्वाहा ॥ इदं जातवेदोभ्यां-इदन्न मम ॥ य० अ० ५ मं० ३

આ આહ આહુતિ આપ્યા પછી બ્યાહુતિ આહુતિ ચાર ધીની આપવી:—

ॐ भूर्भुवः स्वः ॥ इदमग्नये-इदं नमः ॥

ॐ भुवर्वायवे स्वाहा ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥

ॐ स्वरादित्याय स्वाहा ॥ इदमादित्याय-इदं मम ॥

ॐ भूभवः स्वरग्निवाय्वादित्येभ्यः स्वाहा ॥

इदमभिवायवा।दित्येभ्यः—इदन्न मम ॥

આ પ્રમાણે ઉપરની સમગ્રી આકૃતિઓ આપ્યા બાદ પતિપત્નીએ એકાન્તમાં બેઠીને કૃતમાસનપર બેસવું. પછી પતિ પત્નીની પાછળ બેસીને નિમ્નલિખેન મંત્રોત્તે પાઠ કરે:—

ओं सुमित्रिया न आप ओपंधवः सन्तु । इमित्रियास्वस्मै सन्तु । प्रोऽस्मान्हेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ यजु० अ० ६ मं० २२

ॐ मूर्धनं दिवो भर्ति पृथिव्या वैश्वानस्पृश आ जातमग्निम् । ऊविः
सम्राजमर्तिधि जनानामासत्रा पात्रं जनयन्त देवाः ॥२॥ यजु० अ० ७ मं० २४

ओं अयमूर्जावतो वृक्ष ऊर्जाव फलिनी भव । पणं वनस्पते नुत्वा नुत्वा
स्यता ५ रयिः ॥ ३ ॥ सामवेदमन्त्रा० प्रपा० १ खं० ५ मं० १

ओं येनादिते सीमानं नपति प्रजापतिर्महते सौभगाय । तेनाहमस्यै सीमानं

(सुमित्रियां) हे परमहन्ता! आपनी इपाथी प्राण, जल तथा सर्व औषधी अमारी मित्र-हितकरता थाओ, तथा न अमारा शत्रु-अमारी धर्ष्या करनारा-जेना आम द्वेष करीजे छीजे तेमने माटे सर्व औषधि तथा जगत्ना जलदि पदार्थ कुमित्र अर्थात् अहितकारी थाओ के जेथी जेमनं जल करी न वधे.

(મૂર્ધાનં) જે તેજસ્વી સૂર્ય દેવતાનો મુખોત્થાન-મુવંથી ઉત્પન્ન-પ્રધિતી આદિનો રચનાર વિશ્વનો સર્જા, સર્વપૂજ્ય, સત્યનો આધાર, સર્વનો પ્રકાશક તથા સર્વતરંગમય એ જેને દેવ-વંશના વિજ્ઞાનથી જાણીને હૃદયમાં માને છે, તે પરમાત્મા આ ગર્ભની રક્ષા કરે.

(અયમૂર્જાવતો.) જો મેં આ હિંદુશ્વર વૃક્ષ બહુ દૃઢ પાત્રું છે તેમજ હે સિંહ ! તું પણ બહુતર દૃઢરાશિની-બહુપ્રવૃત્તિ થા તથા જગત પોષક પરમાત્મા તને ધન સંપન્ન કરે.

નયમિ પ્રજામસ્મે જરૂદાષ્ટિં કૃણોમિ ॥ ૪ ॥ ઓં રાકામહં સુહવાં સુપૃતી હંવે
 ગૃણોતું નઃ સુમંગો વોર્ધતુ । ઉપાગંહિ સહસ્રપોષં સુમંગે રરાણા ॥ ૫ ॥ ઓં કિં-
 પત્મના સીવ્પત્વર્ષઃ સૂચ્યા ઇંદ્રમાનયા દદાંતુ વીરજ્ઞતદાંયુમુખ્યમ્ ॥ ૬ ॥ ઓં
 યાસ્તે રાકે સુમતયઃ સુપેશસો યામિર્દદાંસિ દ્રાગુપે વક્ષંતિ । તામિર્નો અઘસુમના-
 રેયસિ પ્રજાં પગૂન્ત્સોભાગ્યં મહ્યં દીર્ઘાયુષ્ટં પત્યુઃ ॥ ૭ ॥ સામવેદમન્ત્ર વ્રાહ્મણે મપા
 ૧ સ્વં ૫ મં ૨-૫

આ મંત્રો બોધીને પતિએ પોતાના હાથે પત્નીના કેશમાં સુખન્ધ તૈવ નાખી શંસકી વડે
 જોળાને ઉમરડા અથવા અર્જુનદેશની ડાડી અથવા દર્બની ચૂદા સળી અથવા શીંગોળીયા વડે કેશ
 સાફ કરીને સુંદર વેણી બાધીને પછી યત શાલામાં આવવું અને આ વખતે વીજા આદિ વાળાં
 વગડાવવાં. તત્પશ્ચાત્ પૃથ્થ માં લખ્યા પ્રમાણે સામવેદ ગાન કરવું. પછી:—

ઓં સોમ एव नो राजेमा मानुषीः प्रजा । अविमुक्त चक्र आसीरंस्तीरे तुभ्यं असौ ॥ *

આરંભમા આ મંત્રનું ગાન કરીને પછી અન્ય મન્ત્રોનું ગાન કરવું ત્યારબાદ ખીચડીની
 આહુતિએ આપતા વધેલી ખીચડીમા પુષ્કળ ધી નાખીને ગર્ભિણી સ્ત્રી પોતાનું પ્રતિબંધ તે ધીમાં
 જુએ આ સમયે પતિપત્નીને પૂછે કે “કિં પચ્યાસિ” (શુ જુએ છે) પત્ની ઉત્તર આપે કે
 “પ્રજાં પચ્યામિ” (સતતિ જોઈ છું) ત્યારબાદ અકાન્તમાં વૃદ્ધ, કુલીન, સૌભાગ્યવતી, પુત્રવતી
 પોતાના કુલની સ્ત્રીઓ તથા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ ગર્ભિણીની માથે પ્રમત્ર વદને એસે તથા પ્રસન્નતાની
 વાતો કરે અને ગર્ભિણી તે ખીચડી ખાવ પછી તે એંઠી સ્ત્રીઓ નીચે પ્રમાણે ગર્ભિણીને
 આશીર્વાદ દે:—

ઓં વીરસૂત્વં ભવ । जीवसूतत्वंभव जीवपत्नीत्वं भव ॥

આ પ્રમાણે શુભ માંગલિક વચન બોલતા તત્પશ્ચાત્ સરકારમાં આવેલાં મનુષ્યોના યથાયોગ્ય
 સત્કાર કરી આ સ્ત્રીઓને તથા પુરૂષ પુરુષોને વિદાય કરે.

इति सीमन्तोन्नयनसंस्कारविधिः ॥

(ચેનાદિતે) પ્રજાપતિ-પરમાત્મા અદિતિ-પૃથ્વીની સીમાન જે સામર્થ્ય વડે બનાવે છે
 અને જાણે છે, પરમાત્માના તે સામર્થ્ય વડે આ સ્ત્રીની સીમા કેશની અવધિને સૌભાગ્ય, પુત્રવાન્નાદ
 તથા ધન ધાન્યાદિ ઐશ્વર્યને માટે હું ઉજાતશીલ કરું છું; તથા આમારી પત્નીના પ્રભને
 વૃદ્ધાવસ્થાપવેન સુખથી સ્થિર રહે તેવી ઇચ્છિરાનુમદયા કરું છું.

(રાકામહં) હે જગદીશ્વર ! ચંદ્રમા યુક્ત રાત્રિ વડે સુંદર સ્પર્શ કરવા યોગ્ય સ્ત્રી કે
 જેને અમે પ્રાપ્ત થઈએ છીએ તે અમને ઉત્તમ ઐશ્વર્યની તથા અનંખ્ય પ્રકારની પ્રાપ્તિની
 પ્રાપ્તિ કરાવા.

(કિંપત્મનાં) આ મંત્રનો અર્થ પૃથ્થ ઉપર આવી ગયો છે.

(યાસ્તેરાકે) હે પરમાત્મા ! જેમ સુંદર રૂપયુગ્મ તથા કિંતમશુદ્ધિવાળાં મંતાન તથા
 ધનાદિ ઐશ્વર્ય આપે છે, તેમજ અને તથા અમારી આંતે દીર્ઘાયુ કરી સંવાતયુક્ત કરે.

(સોમएव) જેમ આ નદીનું પાણીયક કરે છે (સર્વદ્વારા સોપાધને પાણું) વર્ષાદ્વારા
 નદીમાં આવે છે) તેમ આ સંસારરૂપી નદીમા પણ જગત્ પ્રેરક પરમાત્મા આ માનુષી પ્રભને
 તેમના કર્મો પ્રમાણે મોકલે છે. અને એ ચક્ર ભરતર ચાલે.

* असौ पटना स्थानमां कोष्ठ नदीतुं नाम बोधतुं.

(વીરસૂત્વં) હે સ્ત્રી ! તું શુરવીર, દીર્ઘાયુ પુત્રને જન્મ આપ; અને તું પણ પ્રયત્ન
 થયા પછી જીવિત રહે.

અથ જાતકર્મસંસ્કારવિધિઃ

આ સંસ્કારનો સમય, પ્રમાણ તથા વિધિ નીચેપ્રમાણે છે:—

સોપ્યન્તીમદ્ધિરમ્યુક્તિઃ ॥ પારં ગૃં સૂં ૧-૧૬-૧૭

આ પ્રમાણે આશ્વલાયન, ગોબિલીય તથા શૌનક ગૃહ્યસૂત્રોમાં પણ લખેલું છે.

જ્યારે પ્રસવ સમય થાય ત્યારે નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે ગર્ભિણી સ્ત્રીના શરીર પર જલ વડે માર્જન કરવું:—

* ઓં એજંતુ દશમાસ્યો ગર્ભો જરાયુળા સહ । યથાયં વાયુરેજંતિ યથા સગદ્ર
એજંતિ । પ્રવાયં દશમાસ્યો અસંજજરાયુળા સહ ॥ યજુઃઃ અં ૮ મં ૨૮

આ મંત્ર વડે માર્જન કર્યા બાદ,

ઓં અવૈતુ પૃથ્વિશેવલ્ ગુમે જરાય્વત્તવે । નૈવમાત્સેન પીવરીં ન કસ્મિશ્વના-
યતનમવરાજરાયુ પચતામ્ ॥ પાં યં સૂં ૧-૧૬ ॥

આ મંત્રનો જપ કરીને પુનઃ માર્જન (જલસિંચન) કરવું.

કુમારં જાતં પુરાઽન્યૈરાલમ્બાત્ સર્પિર્મધુની હિરણ્યનિકાપં હિરણ્યપેનપાશયેત્ ॥
આશ્વલાયન યં સૂં અં ૧ સ્વં ૧૫ સૂં ૧ ॥

જ્યારે પુત્રનો જન્મ થાય ત્યારે પ્રથમ દશયજુ આદિ સ્ત્રિઓએ બાલકના શરીરકપરનો ઓર દૂર કરી, મુખ, નાસિકા, કાન, આંખ આદિભાગી મળને શીઘ્ર દૂર કરી કામળ વસ્ત્ર વડે શરીર કાઠું કરી બાળકને તેના પિતાના બોળામાં આપવું. પછી પિતાએ તેને જ્યાં વાયુ તથા શીતનતા ન હોય ત્યાં લગ્ન જમને બેસીને એક વેંત ભર નાળ સખીને તેને સ્નાન વડે બાધી વધારાની નાડીને તાલણુ છરી વડે કાપી નાંખવી. સારબાદ બાલકને કિંચિત્ ઉષ્ણ જલ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે કાઢી કરી, શુદ્ધ નવીન કામલ વસ્ત્રપહેરવડું સારબાદ પ્રસન્નિગૃહની બહાર કુંડ તૈયાર કરાવેા તેા હોય ત્યાં અથવા તેા ત્રાંબાનેા કુંડ હોય તેા તે મૂળને સમિધાચયન વગેરે પ્રથમથીજ તૈયાર રખાવેપુ હોય ત્યાં જઇ બાલકના પિતાએ પોતાના હાથ પગ ઘોઈ નાંખીને નેદિની પશ્ચિમમાં પૂર્વાભિમુખે બેસવું; અને પુરોહિત કુંડના દક્ષિણ બાગમાં ઉત્તરભિમુખ બેસે પછી પુરોહિત તથા યજ્ઞમાનની આગળ પ્રસ્તુત સંસ્કારોપયોગી સર્વ સામગ્રી ગોઠવી દેવી; અને યજ્ઞમાને પુરોહિતને કહેવું કે:—

ઓં આ વસોઃ સદને સીદ ॥

પુરોહિતે જબાબ આપવેકે

ઓં સીદામિ ॥

* આ મંત્રનો અર્થ ગર્ભાધાન પ્રકરણ પૃષ્ઠ ઉપર આપેલો છે ત્યાં જોઇ લેવો.

(અવૈતુ) હે પરમાત્મન! આ ગર્ભજરાયુ (ઓર) વિશિષ્ટ આપની કૃપા વડે બહાર આવેા, ઓર તુટી જઇ અથવા તેા કંઇ પણ નાડી તુટ્યારિના તે ગર્ભ બહાર આવેા.

ધર્મોત્તમા શસ્ત્રોક્ત વિધિને પૂર્ણરીતિ બલ્યનાર, વિદ્વાન, સદ્ગર્ભી, કુલીન, નિર્વૈસની, સુશીલ, વેદપ્રિય, પૂજનીય, સર્વોપકારી ગૃહસ્થની પુરોહિત સંજ્ઞા છે.

આ પ્રમાણે પુરોહિતે બોલીને પોતાના આસન ઉપર બેસવું ત્યારબાદ પુરોહિતે પૃષ્ઠ ૧૪ માં લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિધાદાન, પંચધૃતાદુતિ, જલપ્રોક્ષણ તથા આધારના જપલાગાદુતિ ચાર અને વ્યાહતિ આદુતિ ચાર આપવી ત્યારબાદ નિચે લખેલા મંત્રો વડે ધૃતાદુતિ આપવી:—

ૐ યા તિરશ્ચી નિપચતે અહં વિધરણી ઇતિ । તાં ત્વા ધૃતસ્ય ધારયા યજે
સશ્રાધનીમહમ્ । સશ્રાધિન્યૈ દેવ્યૈ દેદૃયૈ સ્વાહા ॥ इदंसंराधिन्त्यै—इदन्न मम ॥ १ ॥
ૐ વિપશ્વિત્ પુચ્છમમસ્તદ્વાતા પુનરાહરત્ । પરેહિ ત્વં વિપશ્વિત્પુમાનયં જનિષ્યતેઽ-
સૌ નામાસ્વાહા ॥ इदंधात्रे—इदन्न मम ॥ २ ॥ સામવેદમન્ત્રબ્રાહ્મણે. પ્રપા. ૧ સ્વં
દમં ૬—૭.

આ પ્રમાણે ધૃતાદુતિ આપવીને પૃષ્ઠ ૩ માં લખ્યા પ્રમાણે વામ દેવ્ય ગાન કરીને પૃષ્ઠ ૩ થી
પૃષ્ઠ ૫ સુધી લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરોપાસના કરવી. તત્પશ્ચાત્ ધી મધ * જરાબર મેળવીને
પ્રથમથી તૈયાર કરાવેલી સોનાની સળીથી તે મિથણ વડે બાળકની જીવા ઉપર—

ઓ ૩ મ્,

આ બક્ષર લખીને બાળકના હક્ષિણ કાનમાં “ચેન્નોસિ” (તારં) શ્રુત નામ વેદ છે) એ
પ્રમાણે કહીને પૂર્વથી મેળવેલા ધી અને મધમાં સુવર્ણની સળી વડે નીચેના મંત્ર વડે બાળકને
થોડું થોડું ચલાડે:—

મેધાન્તે મિત્રાવરુણૌ મિધામગ્નિર્દધાતુતે । મંધાન્તે અશ્વિનો દેવાવાયતં
પુષ્કારસ્તજૌ ॥ સામવેદમં ૦ વ્રાં ૦ પ્રપાં ૦ ૧ સ્વં ૦ ૫ મં ૦ ૫

ૐ પ્રતે દદામિ મધુનો ધૃતસ્ય વેદ સવિત્રા પ્રસૂતં મયોનામ્ । આયુષ્માન્
શુભો દેવતામિઃ ઇતિ જીવ શરદો લોકે અસ્મિન્ ॥ ૧ ॥ ૐ ભૂસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૨ ॥
ૐ ભુવસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૩ ॥ ૐ સ્વસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૪ ॥ ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્ત્વં ત્વાયિ

(યા તિરશ્ચીં) હે ગર્ભ ખારણુને માટે ધરણીસ્થ થતી જિ ! ધૃતને તની ધારાથી હું સદૃશ
કરું છું, તું મર્જની સમગ્ર સિદ્ધિ કરેલારી છે, એથી મુજબાણી તને હું સ્ત્રી અનુકુલ સ્તરીશ.

(વિપશ્વિત્) ગર્ભવિધાને બાણનારો વિદ્વાન પતિ સ્ત્રીમાં ગર્ભ નિષ્ક્રિય કરે છે અને
જન્મસમયમાં જાતકર્મ વડે આહરણુ કરે છે હે ગર્ભવિધામાં નિપુણ પતિ ! તમે સ્ત્રીકો ગૃહની
બક્ષર રહો. કારણ કે સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપશે, (જન્મ થતી વખતે પતિએ સ્ત્રીની પાસે ન રહેવું).

* ધી અને મધ સરખા ભાગે મેળવવાથી વિષસમાન થાય છે માટે ધી એક રૂપિયાનાર તો
મધ બે રૂપિયા બાર એ પ્રમાણથી મેળવવું (બાપા-વર કર્તા)

(પ્રતેદદામિં) હે બાલક ! તને મધુ અને ધૃતનો ખોરાક પ્રથમ હું ભોજનાર્થ આપું છું
જગદુપાદક પરમાત્માની કૃપાથી સર્વોત્તમ દ્રવ્યાદિ પદાર્થોના ભોક્તા થા. તું મારા પુત્રરૂપ ઉત્પન્ન
થયોછે, તને હું વેદનું દાન આપું છું, તું ઇશ્વરનુમદથી વિદ્વાન થા, તથા આ લોકમાં ઇન્દ્રિયે
તથા વિદ્વાનો વડે રક્ષિત થઇને સો વર્ષ જીવ.

(ભૂસ્ત્વં ભુવસ્ત્વં સ્વસ્ત્વં ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તાયે) હે બાલક ! ભૂલોક અંતરિક્ષલોક તથા સ્વર્ગલોક
એ ત્રણે લોકનું એશ્વર તારામાં સ્થાપું છું.

દધામિ ॥ ૫ ॥ ઓં સર્વસપ્તિમદમૂતં પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્પમ્ । સર્વિં મેધામંયાસિપ-
સ્વાહા ॥ ૬ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૨ મં૦ ૧૩.

આ પ્રત્યેક મંત્ર વડે છ વાર ધૂન અથવા પ્રાણન કરાવીને ઓખા તથા જળને શુદ્ધ કરીને
પાણીની સાથે પીસીને વજ્રગાળ કરી એક પાત્રમાં રાખી હાથના અંગુઠા તથા અનામિકા વડે
ઓળું લઇને:—

ઓં હૃદમાજ્યમિદમન્નમિદમાયુરિદમમૃતમ્ ।

સામવેદ મંત્ર આ૦ પ્રપા ૧૨૦ ૫ મં૦ ૧૮.

આ મંત્ર બોલીને ખાલકના મુખમાં એક ટીપું પાડવું. (આ માત્ર ગોમિત્રિય ગુણચૂરનો
અત છે). પશ્ચાત્ ખાલકનો પિતા ખાલકના દક્ષિણ કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને નીચેના
મંત્ર બોલે:—

ઓં મેધાન્તે દેવઃ સવિતા મેધાં દેવી સરસ્વતી ॥ મેધાન્તે અશ્વિનો દેવાવા-
ચર્તા પુષ્કરસ્રજૌ ॥ ૧ ॥ ઓં અગ્નિરાયુષ્માન્ સ વનસ્પતિભિરાયુષ્માંસ્તેનત્વા
યુષાયુષ્મન્તં કરોમિ ॥ ૨ ॥ ઓં સોમડાયુષ્માન્સ ઓપધીભિરાયુષ્માંસ્તેન *
॥ ૩ ॥ ઓં વ્રહ્મ આયુષ્મન્ તદ્વાઘ્નૈરાયુષ્મતેન૦ ॥ ૪ ॥ ઓં દેવા આયુષ્મન્તસ્તેડ
મૃતેનાયુષ્મન્તસ્તેન૦ ॥ ૫ ॥ ઓં ઋષય આયુષ્મન્તસ્તે વ્રતૈરાયુષ્મન્તસ્તેન૦ ॥ ૬ ॥
ઓં પિતર આયુષ્મન્તસ્તે સ્વધાભિરાયુષ્મન્તસ્તેન૦ ॥ ૭ ॥ ઓં યજ્ઞ આયુષ્માન્ સ
દક્ષિણાભિરાયુમાંસ્તેન૦ ॥ ૮ ॥ ઓં સમુદ્ર આયુષ્માન્ સ સ્રવન્તીભિરાયુષ્માંસ્તેન
ત્વાયુષાયુષ્મન્તં કરોમિ ॥ ૯ ॥ પાર૦ ગૃ૦ સૂ૦ ક૦ ૧૬ મં૦ ૬.

આજ પ્રભાતે ડાબા કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને આ નવ મંત્રો બોલવા. પછી
ખાલકના ખભાને પોતાનો હાથ લગાડીને નિમ્ન લિખિત મંત્રો બોલવા:—

હે ખાલક! તું જ્ઞાનના રક્ષક, આશ્વમે ગુણકર્મ સ્વભાવગણ પરમાત્માની કૃપાથી, ઇન્દ્રિયોના
માસિક જીવના ઇચ્છિત તથા પ્રિય વિષયો તથા સત્યાસત્યનું યથાવત્ નિરીક્ષણ કરનાર ઉત્તમ
સુદિને પ્રાપ્ત થા.

હે બાળક! આધી તથા અજ તારે માટે આયુષ્ય પુરૂ તથા જીવનપદ થાવ.

(મેધાન્તે૦) હે પુત્ર (અગર પુત્રી!) તને સવિતા દેવ-પરમેશ્વર-શીત તારામૃદય
કરનારી સુદ્ધિ દે, તથા સરસ્વતી પરમાત્માની વાચી નિષિદ્ધા તને સુદ્ધિ દે, તથા અશ્વિનદેવ મૃદ્ય
ચક્રને જેજે માળાવત્ ધારણ કરેલા છે એ . ધમ્મજરનો વાયુ-કે જેવાથી લોકલોકાન્તરની રિયતિ
પામેલી છે તે તને સુદ્ધિ પ્રદાન કરે ૧.

(અગ્નિરાયુ૦) હે બાળક! જેની રીતે વનસ્પતિ વડે અગ્નિ, ઔષધી વડે ચંદ્રમા, ખાલજો
વડે વેદઅમૃત, સત્યવિદ્યા વડે નિદાન, સત્યન વડે ઋષિ, સસઘાનવડે પિતૃ, દક્ષિણવડે યજ્ઞ,
જલથી વહેતી નદીઓ વડે સમુદ્ર દીર્ઘાયુ થાય છે, તેવીજ રીતે તને હું દીર્ઘાયુ કરું છું.

* આગળ ઉપરના મંત્રમાં જેમ છે તે પ્રભાતે ત્વાયુષા ઇત્યાદિ પૂરો મંત્ર બોલવો.

ओं इन्द्र श्रेष्ठानि द्रवैणानि धेहि चित्तिं दस्यस्य सुभग त्वयस्मे पोंयं रया-
णामरिष्टिं तन्ना स्यान्नानं वाचः सुदिनत्वमहाम् ॥

ઋ० મં० ૨ અં ૩ સૂં ૨૧ મં ૬

ओं अस्मे प्रपन्धि मघवन्तृजीपिन्निन्द्र रायो विश्ववारस्य भूरः। अस्मे शतं शरदो
जीवसेधा अस्मे वरिण्यश्च त इन्द्र शिभिन् ॥ ऋ० मं ૩ અ સૂં ૩૬ મં ૧૦

ओं अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तुतं भव । वेदो वै पुत्रनामासि सजीव
शरदः शतम् ॥ ૩ ॥ पार० गृ० सू० कं० १६ मं० १८

આ ત્રણમંત્રો બોલીને પછી:—

त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् । यदेवेपुं त्र्यायुषं तत्रां अस्तु त्र्यायु-
षम् ॥ यजुः० अ० ૩ મં ૬૨

આ મંત્રનો ત્રણ વાર જપ કરીને બાલકની ખાંધપરથી હાથ લદાવી લેવો અને જ્યાં
બાલકનો જન્મ થયો હોય ત્યાં જમીને:—

ओं वेद ते भूमि हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्विनम् । वेदाहं तन्मां तद्धीया-
त्पश्येम शरदःशतं जीवम शरदः शतं गृणुयाम शरदः शतम् ॥१॥ पा० गृ० सू० ॥

આ મંત્રનો જપ કરવો તથા:—

यत्ते सुसीमे हृदयं हितमन्तः प्रजापतौ । वेदाहं मन्ये तद्वज्रं माहं पौत्रमघं
निगम् ॥ साम० मं० द्रा० प्र० १ स्तं० ५ मं० १०

(इन्द्रश्रेष्ठानि०) હે પરમાત્મનું! આ સંતાન અત્યુત્તમ, અશ્વર્યવાન, પુષ્ટ, ધનવાન,
નિરોગી, જ્ઞાની, ધર્મમાર્ગે ધન પેદા કરનાર વગેરે શુભગુણ વાળો થાઓ. (માતાપિતાએ સન્તાન
પરિરક્ષા શુભવાણું થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવો બોધ્યો.)

(अस्मेप्रपन्धि०) પરમ કૃપાળુ જગદીશ્વર! આ બાળક પરાક્રમી, બહુ સત્કારકુલ,
ધનથી પરિપૂર્ણ, સરલ સ્વભાવવાળો, અને સૂર્ય સમાન સુદૃઢ પ્રતાપી થાય, તથા પ્રથમ પોતાના
ધનમાંથી બાળને આપી પછી તને ભોગવે અને સૌ વર્ષ સુધી જીવે તેવી કૃપા કરો.

(अश्मभव०) હે પુત્ર! તું ઇશ્વરાનુમદથી પત્થર સમાન દુરેન્દ્રિય થા; પરંતુ (૫૨થી)
સમાનસ્વયં અન્હેષ પદ સત્યજ્ઞોના છેલ્લે થા અને દિવસ સમાન તેજસ્વી તથા જેનો કદી વિયોગ
ન થાય તેનો થા, તારું પ્રસિદ્ધ નામ વેદ છે. તું ઇશ્વરાનુમદથી સૌ વર્ષ સુદૃઢ જીવ.

(त्र्यायुष०) હે પુત્ર! પરમાત્માની કૃપાથી તું પૂર્વના વિદ્વાનોની પેઠે બ્રહ્મચર્ય આશ્રમનું
યથાર્થ પાલન કરીને, ત્રણસો વર્ષ સુધી ચતુર્ આદિ ઇન્દ્રિયો સહિત રહીને, શરીર શુદ્ધ,
બલ તથા પરાક્રમાંદ શુભપ્રપન્ન થા; અને ત્રણસો વર્ષસુધી જીવ.

(वेद ते भूमि०) હે પુત્ર! તારામાં સ્થિત મારા હૃદયને તું જાણ અને હું તારા હૃદયને
જાણું છું; અને આપણે બન્ને પરમાત્માની કૃપાથી સૌ વર્ષ સુધી જીવે.

યત્પૃથિવ્યા અનામૃતં દિવિ ચન્દ્રમાસિ શ્રિતમ્ । વેદામૃતસ્પેહ નામમાર્હં
પૌત્રમઘૃરિપમ્ ॥ ૩ ॥ इन्द्राग्नी शर्म यच्छतं प्रजापती । यथायन्न प्रमीयेत*
પુત્રો જનિત્વા અધિ ॥ ૪ ॥ यददश्चन्द्रमसि कृष्णं पृथिव्या हृदयं श्रितम् । तदहं
વિદ્વાન્ સ્તત્પશ્યન્ માર્હં પૌત્રમઘૃરુદમ્ ॥ ૫ ॥ સા૦ મં૦ વ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં૦ ૫
મં૦ ૧૧-૧૨-૧૩

આ મંત્રો ખોલવા જવા અને સુગન્ધિત જલ વડે પ્રયુક્તાના શરીરનું માર્જન કરવું.

કોસિ કતમોસ્પેપોસ્પૃતોસિ । આહસ્પત્યંમાસં પ્રવિશાસી ॥ ૬ ॥ सन्वाह्ने
પરિદદાત્વહસ્ત્વા રાત્રયૈ પરિદદાતુ રાત્રિસ્ત્વાહોરાત્રામ્યાં પરિદદાત્વહોરાત્રે
ત્વાર્દ્દમાસેભ્યઃ પરિદક્તામર્દ્દમાસાસ્ત્વા માસેભ્યઃ પરિદદતુ માસાસ્ત્વર્તુભ્યઃ પરિદદ-
ત્વૃતવસ્વા સંવત્સરાય પરિદદતુ સંવત્સરસ્ત્વાયુવે જરાયૈ પરિદદાત્વસૌ ॥ ૭ ॥
સા૦ મં૦ વ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં૦ ૫ મં૦ ૧૪-૧૫

આ મંત્રો વડે બાલકને આશીર્વાદ દે. પછી:—

અજ્ઞાદજ્ઞાત્સન્ સ્વસિ હૃદયાદધિજાયસે । પ્રાણન્તે પ્રાણેન સન્દધામિ જીવ
મે યાવદાયુષમ્ ॥ ૧ ॥ अज्ञादज्ञातसंभवसि हृदयादधिजायसे वेदो वै पुत्रनामासि

(યત્પૃથિવ્યા૦) જે અમૃત પૃથ્વી, ધુલેક તથા ચન્દ્રમાં રહેલું છે તેના ગુણને હું જાણું છું અને તેથી આ જલ વડે આપણે પુત્રવિયોગ સંબંધી દુઃખથી રહિત થઈએ.

(इन्द्राग्नी૦) ઇન્દ્ર તથા અગ્નિ અને પ્રગ્નપાલક પરમાત્મા અમારી પ્રજાને માટે કષ્ટાણુ દાત થાઓ તથા આ પુત્ર તેની માતાનીમહેજ (એટલે કે જન્મતાંજ) ન મરે એવી કૃપા કરો.

(यददश्चन्द्रमसि૦) હે પરમાત્માના ચન્દ્રમાં પૃથ્વી છાયારૂપી કૃષ્ણચર્ચુનું પડેલું લાંછન હું પદાર્થવિત વદાનુ જાણું છું; અને તેથી કુત્રસંબંધી દુઃખ પામીને હું આપની કૃપાથી રાહત નહીં.

(कोसि कतमोसि૦) હે બાલક! તારું નામ શું? તું અકાશમરણ્યધર્મી છે. કે પૂણ્યધુપી છે? જે તું ના જાણતો હોય તો સાંભળ તું અમુક નામ વાગ્યો છે. તું અવસ્થિત સુષેના સંકાન્તિકૃત સારમાસમાં પ્રવેશ કર—દીધાયુ થા.

(सत्त्वा૦) તે જગદુપાદક પિતા તને આયુષ્ય વર્દનાર્ય દિવસ આપેા. દિવસ પોતાના કાલમાં તારું રક્ષણ કરીને રાત્રિ આપેા રાત્રિ અહોરાત્રને અહોરાત્ર પક્ષને, પક્ષ માસને, માસ ઋતુઓને ઋતુઓ જ્ઞાત્સરને અને સંવત્સર તને જરાવસ્થા સુધી રક્ષણ કરી આયુષ્યમાનુ કરો.

(अज्ञादज्ञातसंभवसि૦) ના પુત્ર તું મારા સમસ્ત અવશ્યોમાંથી અવિત થયેા છે, મારા હૃદયમાંથી ઉત્પન્ન થયો છું. માટે તારા આજીવનું મારા આજી જતાં સુધી પણ પોપણ કરીશ. હે પુત્ર! તું શત્રુકૃત આયુર્મર્વાદ (સો વર્ષ) સુધી જીવ.

(अज्ञादज्ञात૦) હે પુત્ર! તું મારા પ્રત્યર્થમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. મારા હૃદયમાંથીજ ઉત્પન્ન થયો છે. માટે તું લોકમાં (મારી પેઠે) નિશ્ચયપૂર્વક વેદ પાઠી થઈ સો ચરતકાલ સુધી જીવ.

સજીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૨ ॥ અદમા ભવ પરગુર્ભવ હિરણ્યમસ્તૃતં ભવ । આત્માસિ
પુત્ર મામૃતાઃ સજીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૩ ॥ પશૂનાં ત્વા હિકારેણાભિજિગ્મ્યસી
॥ ૪ ॥ સાં ૦ મં ૦ ત્રાં ૦ પ્રપાં ૦ ૧ સં ૦ ૫ મં ૦ ૧૬-૧૭-૧૮-૧૯

આ મંત્રે બોલીને મુતના માથાનું આધ્યાલુ કરે અર્ધાત્ સુધે. આ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે પરદેશથી
આવે અથવા જામ ત્યારે ત્યારે આક્રિયા કરવી કે જેથી પુત્ર તથા માતા પિતામાં અતિ પ્રેમ વધે.

ઓં હ્રિસિ મેત્રાવરુણી વીરે વીરમજીજનયાઃ સાત્વં વીરવતી ભવ વાસ્માં
વીરવતોઽકરત્ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રવડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરીને પ્રસન્ન સ્ત્રીને પ્રસન્ન કરીને પછી સ્ત્રીનાં બન્ને સ્તન
કિંચિત ઉપ્પુ સુગંધિત જલ વડે ધોઈને કાચા કરવાં અને:—

ઓં હ્રમ્ સ્તનમૂર્જીવન્તં ધણાપાં પ્રપીનમગ્રે શરીરસ્ય મધ્યે । ઉત્તં જુપસ્વ
મધુમન્તમર્વન્તસમુદ્રિય્ સદેનમા વિશસ્વ ॥ યજુઃ ૦ અં ૧૭ મં ૦ ૮૭

આ મંત્ર બોલીને પ્રથમ જન્મણું સ્તન બાલકના મુખમાં મુકવું; પછી:—

ઓં યસ્તે સ્તનઃ શગ્વયો યો મંયોભૂર્પો રંતનયા વંસુવિચઃ સુદત્રઃ । યેન વિશ્વા
પુષ્પસિ વીર્યાણિ સરસ્વંતિ તમિહ ધાર્તવે કઃ ॥ ૧ ॥ યજુઃ ૦ અં ૩૮ મં ૦ ૫ ॥

આ મંત્ર બોલીતે કાણું સ્તન બાલકના મુખમાં આપવું તત્કાલ:—

ઓં જાપો દેવેપુજામૃથ યથા દેવેપુ જામૃથ । ઇવમસ્પાઃ સૂતિકાપાઃ સુપૃત્રિકાપાં
જામૃથ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

(જદમા ભવં) હે પુત્ર ! તું શિલાસમાન દૃઢ થા । પરશુ સમાન સ્વયં અગ્રેષ્ઠ અને
શત્રુનો ધાતક થા । સુવર્ણ સમાન વલ્નપૂર્વકે રક્ષણીય થા. તું આત્મા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તું
અશ્વવધમાં ન મરતાં સા શરદ્દતુ સુધી છત્ર.

(પશૂનાંત્વાં) હે બાલક ! જેમ ગવાદી પશુઓ પોતાનાં સંતાનોને ગ્રેમથી સુધે છે તે
હું તારા મરિતધને સધું છું.

(હ્રિસિ) હે સ્ત્રી ! પ્રશંસિત નેત્ર તથા શ્રેષ્ઠ શુણ્યુકંત તું છે હે વીર સ્ત્રી ! આ વીર
શુણ્યુકંત બાલકને તે જન્મ આપ્યો છે તેવીજ વીરપુત્ર અને પતિયુકત થા; તું જે અમને
વીરપુત્રયુકત કરનારી ■ તે સદૈવ ઇશ્વર કૃપાથી સુખી થા.

(હ્રમ્ સ્તનં) હે બાલક ! તું આ પ્રશંસિત બલદાતા, મધુરતાદિ શુણ્યુકંત, જલસમાન
તથા દૂધના સમુદ્રરૂપ આ સ્તનને પી; અને આ જગતમાં પ્રવેશ કર.

(યસ્તેસ્તનઃ) હે વિશ્વાનવતી સ્ત્રી ! જેના આશ્રય વડે બાલક સુખપૂર્વકે મુલે છે, તે દૂધના
આધારરૂપ સ્તન કે જે સુખ સિદ્ધ કરનારા અને ઉત્તમોત્તમ શુભોના ધારણ કરતાં ધનને પ્રાપ્ત
થનારા, તથા જે સુંદર દાન દેનારા કે જેના આશ્રયથી સર્વ ગ્રહણ કરવા ગોચ્ય વસ્તુઓ
પ્રદ થાય છે. તેને (એવા સ્તનને આ બાલકના મુખમાં) પીવાને માટે મુક.

(જાપો) બાલકસંહિત પ્રસૂત સ્ત્રીનું સર્વ પ્રકારે ઇશ્વર કૃપાણુ કરો.

આ મંત્ર વડે પ્રસૂતા સ્ત્રીના ખાટલાની ઉપરની બાજુએ અર્થાત્ માથા તરફ એક કલશ જળથી પુરો ભરીને દશ રાત્રિ સુધી ત્યાંજ મૂકી રાખવો; અને પ્રસૂતા સ્ત્રી પ્રસૂતિ ગૃહમાં દશ દિવસ સુધી રહે. સાં નિત્ય સાંજ સવાર નિમ્ન લિખિત બે મંત્રો વડે ભાત અને સરસવ મેળવીને દશ દિવસ સુધી નિયમિત રીતે આદરિયો આપવી:—

ઓં શણ્ઠામર્કા ઉપવીરઃ શૌણ્ઠિકેયડલૃસલઃ મલિમ્લુચો દ્રોણાસથાવનો નશ્વતાદિતઃ સ્વાહા । इदं शण्ठामर्काउपवीराय, शौण्ठिकेयापोलसलाय, मलिम्लुचो द्रोणाश्वपवनो नश्यतादितेभ्यश्च— इदन्न मम ॥ १ ॥ ઓં આલિસલ્લનિમિપઃ કિંવદન્ત ઉપશ્રુતિઃ । हर्यक्षः कुम्भीशञ्च पात्रपाणिर्नृमणिर्हन्त्रीमुखः सर्पपारुण्यश्वपवनो नश्य तादितः स्वाहा । इदमालिल्लननिमिपाय किंवदभ्य उपश्रुत हयक्षाय कुम्भीशञ्चवे पात्रपाणये नृमणये हन्त्रीमुखाय सर्पपारुणाय—इदन्न मम ॥ २ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રો વડે દશ દિવસ સુધી હોમ કરીને પછી સારા વિદ્વાન, ધાર્મિક, વૈદિક મતાનુયાયીઓ પ્રસૂતીગૃહની બહાર ઉભા રહીને અને બાલકનો પિતા અંદર રહીને આશીર્વાદ સ્વીકારી લેવા માંત્રોનો પાઠ આનંદિત થઈને કરે:—

મા નોં હાસિપુર્કૃષ્ણંયો દેવ્યા યે તંત્રુપા યેનં સ્તન્વંસ્તનૃજાઃ । અમર્ત્યાં મર્ત્યાં અમિ નંઃ સચધ્વમાર્પ્યન્ત પ્રતરં જીવસેં નઃ ॥ અથર્વં. કાં ૦ ૬ અનુ ૦ ૪ સૂ ૦ ૪૧ મં ૦ ૩ । इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मेपां नु गादपरो अर्थमेतम् । शतं जीवन्तः शरदः पुरुचीस्तिरोमृत्युं दधतां पर्वतेन ॥ ૨ ॥ અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧૨ અ ૦ ૨ મં ૦ ૨૩ વિવસ્વાત્રો અર્મયં કૃણોતુ યઃ સુત્રામાંજીરદાનુઃ મુદાનુઃ । इहे मे वीरा ब्रह्मर्षो भवन्तु गोमदश्ववन्मर्त्यस्तु पुष्टम् ॥ ૩ ॥ અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧૮ અનુ ૦ ૩ મં ૦ ૬૧ ॥

॥ इति जातकर्म संस्कारविधिः ॥

(શણ્ઠામર્કા અલિપન્ત ૦) હે પરમાત્મન! કુટરવભાવવાળા મનુષ્યો, તથા જાતુઓ અને અન્ય પ્રાણીઓથી આ બાળકનું રક્ષણ કરજો.

(માનો ૦) હે પરમાત્મન! દિવ્ય ઋષિયો અમારો પરિચામ ન કરો, સરીર મ્હક ! અમારા શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા અમારા તનુને અમારો લાગ ન કરો અર્થાત્ તેઓ દીર્ઘકાલપર્યંત જીવે. હે અવિનાશી પરમાત્મન! અમે મરણધર્મવુકત મર્ત્યોને આપ પ્રાપ્ત થાઓ અને અમને દીર્ઘાયુ આપો.

(હમં જીવેભ્યઃ) હે જગદીશ્વર! આપ આ બાળકની આયુર્મયોદ્ધા દીર્ઘ કરીને એને દ્રવ્યવાન કરજો, તથા આયુ અને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિને માટે તે બ્રહ્મચર્યાદિ મેવન કરે તેમા તું મદદ કરજો કે જેથી તે એ વર્ષ સુધી જીવે.

(વિવસ્વાન્ નઃ) હે આદિત્ય પરમાત્મન! અમને મરણભયરહિત કરો, જગદીશ્વર! આલોકમાં અમારા પુત્ર પૌત્રાદિકોની વૃદ્ધિ થાઓ તથા મન્ય દિવસુ અને પુષ્ટિ કારક અન્ન તથા ધન અમને પ્રાપ્ત થાઓ.

॥ નામકરણસંસ્કારવિધિવિધ્યામઃ ॥

અજ પ્રમાણમ્ । નામ ચાસ્મૈ વદ્યુઃ ॥ ૧ ॥ ધોપવદાચન્તરન્તઃસ્થમભિનિષ્ઠા-
નાન્તં દ્વચક્ષરમ્ ॥ ૨ ॥ ચતુરક્ષરં વા ॥ ૩ ॥ દ્વચક્ષરં પ્રતિષ્ઠાકામશ્ચતુરક્ષરં વ્રહ્મવર્ચ-
સકામઃ ॥ ૪ ॥ યુગ્માનિત્વેવ પુંસામ્ ॥ ૫ ॥ અયુજાનિ સ્ત્રીણામ્ ॥ ૬ ॥ અભિવા-
દનીયં ચ સમીક્ષેત તન્મ્યાતાપિતરૌ વિધધ્યાતામોપનયનાન્ ॥ ૭ ॥ આશ્વંશુંસૂં
અં ૧ સંં ૧૫ સૂં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦

દશમ્પામુત્થાપ્ય પિતા નામ કરોતિ । દ્વચક્ષરં ચતુરક્ષરંવા ધોપવદાચન્તર-
ન્તઃસ્થં દીર્ઘાભિનિષ્ઠાનાન્તં કૃતં કુર્વાન્ન તદ્વિતમ્ અયુજાક્ષરમાકારાન્ત્વચ્છિયેતાદિ-
તમ્ । શર્મં વ્રાહ્મણસ્ય વર્મ ક્ષત્રિયસ્ય ગુપ્તેતિ વૈરપસ્ય ॥ પારસ્કરગૃંસૂં ૧-૧૭-૨-૪॥

આજ પ્રમાણે ગોષ્ઠિસ્તિથિ તથા શૈનાકે ગૃથસુત્રોનાં પણ લખેલું છે:—

ભાવાર્થ:—નામકરણ અર્થાત્ જન્મેલા બાળકનું સુદઃ નામ ધારણ કરવું-પાડવું તે. નામકરણનો
સમય જે દિવસે બાળકનો જન્મ થયો હોય ત્યારથી ૬૨ દિવસ છેડીને અગીઆરમે અથવા
એકસોને એક અથવા બીજા વર્ષના પ્રારંભમાં જે દિવસે જન્મ થયો હોય તે દિવસે નામ પાડવું.
જે દિવસે આ સંસ્કાર કરવો હોય તે દિવસે અતિ પ્રસન્નતાથી પોતાના ઇષ્ટમિત્રો તથા દ્વિતીયી,
સર્ગાવહાલાંશિને બોલાવી યથાવત સત્કાર કરવો. પ્રથમ સંસ્કારોપયોગી વસ્તુઓ તૈયાર રાખી
બાળકનો પિતા તથા મદ્રિવજે કિયાનો પ્રારંભ કરવો. પ્રથમ પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૨૦ સુધીનો વિષય-
કૃત્તિશાસના, સ્વસ્તિ વાચન, શાંતિપ્રદરણ તથા અગ્ન્યાધાન આદિ સામાન્યપ્રરણનો વિધિ કયાં
બાદ આધારાવાજ્ય ભાગાહુતિ તથા વ્યાહુતિ આહુતિ આપીને પૃષ્ઠ ૧૬ માં લખ્યા પ્રમાણે
(ત્વજો અદ્વેઽં) ઇત્યાદિ આઠ મંત્રો વડે આઠ અર્ધાત્ સર્વ મળીને સોળ ધૂતાહુતિ કરવી. તત્પશ્ચાત્
બાળકની માતા બાળકને શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી સુંદર શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી કુંડપામે લઇ આવે.
આવતા વખતે બાળકના પિતાની પાછળ ચઢને પતિની દક્ષિણ બાજુમાં આવી બાલકનું માથું
ઉત્તરમાં રાખીને બાળકને તેના પિતાના હાથમાં આપે અને પછી એજ રસ્તે પાછી જઇને
પતિની ડાબી બાજુએ પૂર્વાભિમુખે બેસે તત્પશ્ચાત્ પિતા તે બાલકને પોતાની પત્નીના હાથમાં
આપે પછી નીચે પ્રમાણે વિધિ કરવો:—

ઓં મજાપતયે સ્વાહા ॥

આ મંત્ર વડે પ્રથમ એક ધૂતાઆહુતિ આપવી, પછી જે તિથિ તથા નક્ષત્રમાં બાલકનો જન્મ
થયો હોય તે વિધિ તથા નક્ષત્રનું નામ (ચતુર્થી વિલકન્યન્ત) લખતે તે તિથિ તથા નક્ષત્રના
દેવતાના નામથી ચાર આહુતિ આપવી પ્રથમ તિથિની, દ્વિતીય તિથિના દેવતાની, તૃતીય નક્ષત્રની અને
ચતુર્થ નક્ષત્રના દેવતાની એ પ્રમાણે ચાર આહુતિઓ, તે તિથિ તથા નક્ષત્ર અને તેના દેવતાઓના
નામને ચતુર્થી વિલકિતમાં બોલી અંતમાં સ્વાહા પદ લખાડીને આહુતિ આપવી. જેમકે કેાઇ
બાલકને જન્મ પ્રતિપદ્ધ અને અશ્વિની નક્ષત્રમાં થયો હોય તો:—

ओं प्रतिपदे स्वाहा । ओं ब्रह्मणे स्वाहा । ओं अभिन्वै स्वाहा । ओं अ-
भिम्प्या स्वाहा* ॥

તત્પશ્ચાત્ પૃથ ઉપર લખેલી રિતદ્વૃત્ આહુતિ અને પૃથ ૧૫ માં લખેલી ચાર વ્યાહતિ
આહુતિ એમ મળીને પાંચ આહુતિઓ આપવી. પછી બાલકને લઇને તેની માતા આસન પર
બરાબર બેસે અને તેનો પિતા બાલકના નાસિકા દ્વારથી નીકળતા વાયુનો સ્પર્શ કરીને:—

कोऽसि कतमोऽसि को नामासि कस्यासि यस्मिन् ते नामामन्महि पन्त्वा
सोमेनातीतृषाम । भूर्भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिः स्यात्सुवीरो सुपोऽः पापैः ॥

યજુઃ૦ અં ૭ મં ૦ ૨૯.

(ઓં કોઽસિ કતમોઽસ્યેષોઽસ્યમૃતોઽસિ । આહસ્પત્યં માસં પ્રવિશાસૌ)

“સૌ” પદના સ્થાનમાં બાલકનું ક્ષત્રવેલું નામ બોલવું. જે પુત્ર હોય તો નીચે લખ્યા
પ્રમાણે બે અથવા ચાર અક્ષરનું ધોષસંજ્ઞક તથા અંતર્ય વર્ણ અર્થાત્ પાંચે વર્ગોના પ્રથમ બે
અક્ષર છોડીને ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો અને ય, ર, લ, વ, એ ચાર અક્ષર નામમાં અવશ્ય
આવવા નોંધ્યે * જેમકે:—દેવ અથવા જ્યદેવ બ્રાહ્મણ હોય તો દેવશર્મા, ક્ષત્રિય હોય તો
દેવવર્મા, વૈશ્ય હોય તો દેવગુપ્ત અને શુદ્ર હોય તો દેવદાસ એ પ્રમાણે નામ રાખવું જે પુત્રી

* તિથિ દેવતા:—૧ બ્રહ્મણ; ૨-તપશ્વ; ૩-વિષ્ણુ; ૪-યમ; ૫-સોમ; ૬-કુમાર; ૭-સુનિ;
૮-વસુ; ૯-શિવ; ૧૦-ધર્મ; ૧૧-૩૬. ૧૨-વાયુ, ૧૩-કામ, ૧૪-અનન્ત, ૧૫-વિશ્વદેવ,
અમાવાસ્યા, પિતર.

નક્ષત્ર દેવતા:—અશ્વિની-અશ્વી; ભરણી-યમ; કૃતિકા-અગ્નિ; રોહિણી-પ્રજાપતિ; મૃગશીર્ષ-
સોમ; આર્દ્રા-૩૬; પુનર્વસુ-અદિતિ; પુષ્ય-મૃદસ્પતિ; આશ્લેષા-સર્પ; મઘા-પિતૃ; પૂર્વાફલ્ગુની-ભગ;
ઉત્તરા ફલ્ગુની-અર્ધમનુ; હસ્ત-સવિતૃ; ચિત્રા-ત્વષ્ટા; સ્વાતિ-વાયુ; વિશાખા-ઈશ્વારી; અનુરાધા-
મિત્ર; જ્યેષ્ઠા-ઈન્દ્ર; મૂલ-નિર્મતિ; પૂર્વાષાઢા-અપ્; ઉત્તરાષાઢા-વિશ્વદેવ; શ્રવણ-વિષ્ણુ; ધનિષ્ઠા-વસુ;
શતભિષજ્-વરુણ, પૂર્વાભાદ્રપદા-અન્નપ્રાદ; ઉત્તરાભાદ્રપદા-અસિશુંધન્ય; રેવતી-પૂષ્પન.

(કોઽસિ૦) હે પુત્ર ! તું કોણ છે, કેટલામો છે; હે પુત્ર તું અમુક છે તું અમૃત છે. તું
પરમાત્માની કૃપાએ દિવસના પતિ માસમાં પ્રવિષ્ટ થા, અર્થાત્ દીર્ઘાયુ થા.

(કોસિ કતમો) હે પુત્ર ! તું કોણ છે, કેટલામો છે, કેનો છે, તારું નામ શું છે તે
અમે પરમાત્માની કૃપાથી જાણીએ, અને તને અનેક પ્રકારના ધનાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત કરીએ કે જેથી
તું ભૂમિ અન્તરિક્ષ તથા આદિત્ય લોકના સુખ સમાન આત્મસુખની આશાવાળો, સુપ્રજાવાન
તથા પુષ્ટિકારક પદાર્થો વડે વીરાદિ ગુણુકત થાય.

*ગ, ઘ, ઙ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ન, વ, મ, ય, આ ધોષ અને ય, ર, લ, વ
આ ચાર અંતર્ય અને હં એ ઉભાક્ષર, આમાંનો એક પશુ : અક્ષર નામમાં હોવો નોંધ્યે,
અને સ્વરમાંથી કાઢપશુ સ્વર હોવો નોંધ્યે. જેમ (ભદ્ર, ભદ્રસેન, દેવદત્ત, ભય, ભિવનાદ, નાગદેવ,
૩૬દત્ત, હરિદેવ) ધત્યાદિ પુરોના નામ સમાક્ષર હોવાં નોંધ્યે, અને જિઓનાં વિષમાક્ષર હોવાં
નોંધ્યે. જિઓનાં નામ અંત્યમાં દીર્ઘ સ્વર વાળાં અથવા તદ્વિતાન્ત હોવાં નોંધ્યે. જેમકે:—
થી, હ્રી યશોદા, સુખદા, ગાંધારી, સૈભાગ્યવતી, કલ્યાણી, કીડા, દત્યાદિ ચરંદ્ર જિઓનાં
નામ જે મનુ આદિ એ નિષિદ્ધ કલાં છે તેવાં ન રાખવાં જેમકે:—

હોય તો એક, ત્રણ અથવા પાંચ અક્ષરનું નામ રાખવું જેમકે:—શ્રી, હ્રી, યશોદા, સુખદા, સાલગ્રામપ્રદા ઇત્યાદિ પદ્ધતિ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે બાલકને જ્ઞાતકર્મસંસ્કારની પેઠે આશીર્વાદ દે:—

ઓં સ ત્વા હો પરિદદાત્વહસ્ત્વા રાઙ્યૈ પરિદદાતુ રાત્રિસ્ત્વાહોરાત્રામ્યાં પ-
રિદદાત્વહોરાત્રો ત્વાદ્દેમાંસેમ્યઃ પરિદત્તામદ્દેમાસાસ્ત્વા માસેમ્યઃ પરિદદતુ માસા-
સ્ત્વત્તુમ્યઃ પરિદદત્વૃત્તવસ્ત્વા સંવત્સરાય પરિદદતુ સંવત્સરસ્ત્વાયુપે જરાયૈ પરિદ-
દાતુ અસૌ ॥

આ પ્રમાણે બાલકનું નામ પાડીને સંસ્કારમાં આવેલાં મનુષ્યોને એ નામ સાંભળાવીને
પૃથ્થમાં લખ્યા પ્રમાણે મહાપામ દેવ્યગાન કરવું. તત્પશ્ચાત્ કાર્યાર્થ આવેલાં મનુષ્યોનો આદરસત્કાર
કરીને તેમને વિદાય કરવાં અને સર્વે જતી વખતે પૃથ્થ ૩ થી પૃથ્થ ૫ માં લખ્યા પ્રમાણ
ધર્મસ્તુતિપ્રાર્થનો પાસના કરીને બાલકને આશીર્વાદ દે.

હે બાલક ! ત્વમાયુષ્માન્ વચ્ચંરવી તેજસ્વી શ્રીમાન્ ભૂયાઃ ॥

હે બાલક ! તું આયુષ્માન્, વિદ્યાવાન્, ધર્માત્મા, યશસ્વી, પુરુષાર્થી, પ્રતાપી, પરાપક્ષી
તથા શ્રીમાન્ થા.

॥ इति नामकरण संस्कारविधिः ॥

અથ નિષ્ક્રમણસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

બાલકને ધરમાંથી બહાર, જ્યાંનો વાસુ શુદ્ધ હોય ત્યાં જમણુ કરાવવા—ફેરાવવા લાઇ જવો તેને
નિષ્ક્રમણ કહે છે. આ સંસ્કારનો સમય જ્યારે બાલકની તળિયત સારી અને ઋતુ દિવસ સ્વચ્છ
હોય ત્યારે અથવા એથા માસમાં અવસ્થ જમણુ કરાવવું. એને માટે પ્રમાણ:—

ચતુર્થે માસિ નિષ્ક્રમણિકા સૂર્યમદીક્ષયતિ તચ્છરિતિ ॥ પારસ્કરચૃં સૂં
કાં૦ ૧।કં૦ ૧૭।૫।૬।

जननाद्यस्तृतीयो ज्यौत्स्नस्तस्य तृतीयायाम् ॥ गोभि० गृ० सू० प्रपा०
२ कं० ८ सू० १

नर्सेवृक्षनदीनार्त्तो नान्त्यपर्वतनामिकाम् ।

न पक्षपहिमेण्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ मनुस्मृ० अ० ૩૩૭૦ ૧

(ક્રક્ષ) રેડિણી, રેવતી ઇત્યાદિ (વૃક્ષ) ગંધા, તુલસી વગેરે, (નદી) ગંગા, યમુના,
સરસ્વતી વગેરે, (અન્ત્ય) ચાંડાલી ઇત્યાદિ, (પર્વત) નિમ્બાચળા, હિમાલયા ઇત્યાદિ, (પક્ષી)
કોકિલા, હંસી ઇત્યાદિ (અદિ) સર્પિણી, નાગી ઇત્યાદિ (પ્રેચ્ય) કસી, કિંકરી ઇત્યાદિ (મીષણ)
ભીમા, ભયંકરી, અંકિકા ઇત્યાદિ નામો નિર્ગિદ્ધ છે.

(સત્ત્વહો) આ મંત્રનો અર્થ પૃથ્થ ઉપર આપવામાં આવ્યો છે.

અર્થ:—નિષ્ક્રમણ સંસ્કાર કાઢના બે ભેદ છે. એક બાલકના જન્મ પશ્ચાત્ ત્રીજા શુક્લ પક્ષની તૃતીયાએ અથવા ચોથા માસમાં જે તિથિએ બાલકનો જન્મ થયો હોય તે તિથિએ આ સંસ્કાર કરવો.

આ સંસ્કારને દિવસે પ્રાતઃકાલ સૂર્યોદય પછી બાલકને શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ સુંદર વસ્ત્ર પહેરાવીને તેની માતા યજ્ઞશાલામાં લઈ આવે; અને પતિની જમણી બાજુએ થઈને તેની સામે આવી બાલકને પોતાના હાથમાં ચતો ઉત્તર તરફનું માથું રાખી પતિના હાથમાં આપે પછી તેજ રસ્તે પાછી આવી પતિના ડાબા નાગુના આવીને ઉભી રહે અને પતિ નિમ્નશિખિત મંત્રો વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે:—

+ઓં યત્તે સુસીમે હૃદયર્હિતમન્તઃ પ્રજાપતૌ । વેદાહં મન્યે તદ્વશ્મ માહં
પૌત્રમઘં નિગામ્ ॥ ૧ ॥ ઓં યત્પૃથિવ્યા અનામૃતં દિવિ ચન્દ્રમાસિશ્રિતમ્ ॥ વેદા-
મૃતસ્પાહ નામમાહં પૌત્રમપરિપમ્ ॥ ૨ ॥ ઓં ઇન્દ્રાગ્રી શર્મ યચ્છતં પ્રજાપતી
યથાપન્ન પ્રણીયેત પુત્રો જનિત્વ્યા અધિ ॥ ૩ ॥

આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહે એટલે સ્ત્રીએ બેસી જવું. સારવાહ પૃષ્ઠ ૧૩ થી પૃષ્ઠ ૧૭ સુધીના ઇશ્વરોપાસના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપ્રકરણ આદિ સામાન્ય પ્રકરણોક્ત સધગો વિધિ કરીને પુત્રના તરફ જોઈ નિમ્ન શિખિત ત્રણ મંત્રો વડે પુત્રના માથા તે સ્પર્શ કરવો.

ઓં અઙ્ગાદઙ્ગાત્સમ્ભવસિ હૃદયાદધિજાયસે । આત્મા વૈ પુત્રનામાસિ સ જીવ
શરદઃ શતમ્ ॥ ૧ ॥ ઓં પ્રજાપતેષ્ટા હિંકારેણાવજિગ્રામિ । સહસ્રાયુષાઽસૌજીવ
શરદઃ શતમ્ ॥ ૨ ॥ ગવાં ત્વા હિંકારેણાવજિગ્રામિ । સહસ્રાયુષાઽસૌ જીવ
શરદઃ શતમ્ ॥ ૩ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્ચાત્ નિમ્નશિખિત મંત્ર બાલકના જમણા હાત આગળ પોતાનું મુખ રાખીને પિતા બોલે:—

ઓં અસ્મે પ્રયન્ધિ મઘન્નૃજીપિભિન્દ્ર રાયો વિશ્વવારસ્યભૂરેઃ અસ્મે શતશરદો
જીવસે ધા અસ્મે વીરજ્ઞશ્વત ઇન્દ્ર શિમિન્ ॥૧॥ ઋં મંં ૩ અં ૩ સૂં ૩ દ મંં ૧૦

નિમ્નશિખિત મંત્ર બાલકના ડાબા હાતમાં જમવો:—

ઓં ઇન્દ્ર શ્રેષ્ઠાનિ દ્રવિણાનિ ધેહિ ચિત્તિં દક્ષસ્ય સુભગત્વમુસ્મોપોયં રયીનામર્ષિદિ
સુતૃનાં સ્વાશ્નાં વાચઃ સુંદિન્ ત્વમહ્યામ્ ॥ ૨ ॥ ઋં અં ૨ મંં ૩ સૂં ૨૧ મંં ૬।

+ આ મંત્રોના અર્થે ઉપર આપવામાં આવ્યા છે.

(પ્રજાપતેષ્ટાં) હે પુત્ર ! પ્રજાપાલક પરમાત્મા તને દીર્ઘાયુકરી સો શરતુઙ્ગ સુધી જીવડો.

(ગવાંત્વાં) હે પુત્ર ! જેમ ગાય પોતાના વાહરડને પ્રેમથી સુધે છે તેમ હું તાર મસ્તિષ્ક સુંધું. તું દીર્ઘાયુ થઈ સો શરદતુ સુધી જીવ

(અસ્મેપ્રયન્ધિન્તથા ઇન્દ્રશ્રેષ્ઠાનિ) આ બે મંત્રોના અર્થ પૃષ્ઠના ઉપર આપવામાં આવ્યા છે.

આ પ્રમાણે મંત્ર બોલી રહ્યા પછી બાળકને તેની માતાના હાથમાં ઉત્તરમાં બાલકનું માથું રાખીને આપણું અને સ્ત્રીના માથાને પોતાનો હાથ કંઈ બોધ્યાવિના અડકાવે. પશ્ચાત્તઃ આનંદપૂર્વક ઉડીને બાલકને સૂર્યદર્શન કરાવવું અને તે વખતે નિમ્ન લિખિત મંત્ર બોલવો:—

ૐ તત્ત્વસુ દેવહિતં પુરસ્તાચ્છુકમુચરત્ । પરમેય શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ
શતઃ ગૃણુયામ શરદઃ શતં મન્નવામ શરદઃ શતમર્દનાઃ સ્વામ શરદઃ શતં ભૂપશ્ચ શરદઃ
શત્તાત્ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૬ મં૦ ૨૪

આ મંત્ર બોલીને થોડીવાર બાલકને શુદ્ધવાયુમાં ભ્રમણ કરાવી પત્તશાલામાં લાવવે. આદસર્વે એ:—

ત્વં જીવ શરદઃ શતં વર્ધમાનઃ ॥

આ વચન બોલીને બાલકને આશીર્વાદ દેવો. તત્પશ્ચાત્ બાલકના માતાપિતા મંત્રશરમ આવેલાં સ્ત્રીપુરુષેના યથાયોગ્ય સંસ્કાર કરીને વિદાય કરે, પછી જ્યારે રાત્રિમાં ચંદ્રમા પ્રકાશમાન થાય ત્યારે બાલકની માતા બાલકને શુદ્ધ તથા ઋતુઅનુસાર વસ્ત્રો પહેરાવી, પતિની જમણી બાજુએથી પતિની સામે આવી બાલકને તેના હાથમાં બાલકનું માથું ઉત્તરમાં રાખી આપે; અને પછી તેજ રસ્તેથી પાછી આવી ડાબી બાજુએ આવી પોતાની અંજલી પાણીથી ભરી ચંદ્રની સન્મુખ ઉભા રહી:—

ૐ યદ્વદશ્ચન્દ્રમસિ કૃષ્ણં પૃથિવ્યાહૃદયઃ શ્રિતમ્ । તદહં વિદ્વાઃસ્તત્પશ્યન્માહં
પૌત્રમઘઃ રુદમ્ ॥ ૧ ॥

આ મંત્રવડે પરમાત્માની સ્તુતી કરીને જલ પૃથ્વી ઉપર છોડી દેવું. પશ્ચાત્ બાલકની માતા ફરીથી પતિની પાછળ થઈ પતિના જમણા હાથમાં થઈને સન્મુખ આવી, પતિના હાથમાંથી પુત્રને લઈ, તેજ રસ્તે પાછી ડાબી બાજુએ આવી બાલકનું ઉત્તર તરફનું માથું રાખી ઉભી રહે અને બાલકને પિતા પોતાની અંજલી જલથી ભરીને (ૐ યદ્વદશ્ચ૦) એજ મંત્રવડે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને જલને પૃથ્વીપર નાંખીદે અને બંને જણે પ્રસન્ન વદને ધરમાં જવું.

इति निष्क्रमणसंस्कारविधिः ।

(તત્ત્વસુ૦) હે પરમાત્મનું ! આપની કૃપા તથા વિદ્યાવડે આપની રચનાને જોઈ, આપની સાથે યુક્ત થઈને, નિરોગી બની સમસ્ત ઇન્દ્રિયો સહિત સૌ વર્ષ સુધી જીવિયે, સત્યશાસ્ત્રો તથા આપના ગુણો સાંભળીએ; વેદાદિને લાજીવીએ તથા સત્યનો ઉપદેશ કરીએ. કદી પણ કોઈ વસ્તુને માટે પરાધીન ન થતાં સ્વતંત્ર રહીને નિરન્તર આનંદિત રહીએ અને બીજાઓને આનંદિત કરીએ (યદ્વદશ્ચન્દ્ર૦) આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આપવામાં આભ્યો છે.

અથાન્નપ્રાશનવિધિ' વક્ષ્યામઃ ॥

ખાસકની શક્તિ જ્યારે અન્નપચ્યાવવા યોગ્ય થાય ત્યારેજ અન્નપ્રાશન સંસ્કાર કરવો:—

પષ્ઠે માસ્પન્નપ્રાશનમ્ ॥ ૧ ॥ ઘૃતૌદનં તેજસ્કામઃ ॥ ૨ ॥ દધિમધુઘૃત-
મિશ્રિતમન્નં પ્રાશયેત્ ॥ ૩ ॥ આશ્વં યં સૂં અં ૧ કં ૧૬ સૂં ૧-૪-૫

આજ પ્રેમાણે પારસ્કરાર્દિ ગૃહ્યસૂત્રમાં પણ છે.

છઠ્ઠે મહિને ખાસકને અન્ન પ્રાશન કરાવવું. અને પોતાના ખાલકને તેજસ્વી કરવું હોય તેણે ઘી અને ભાત અથવા દહીં, ઘી તથા મધ એ ત્રણેની સાથે બાન મેળવીને ખવરાવવો. આ સંસ્કારને દિવસે નિમ્ન લિખિત વિધિ કરવો. પ્રથમ પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૬ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણેના ધર્મ્યર પ્રાર્થના શાંતિપ્રકરણ, રસસ્તિવાચન, અગ્નિવાધાન, સન્નિદાધાન, જલ પ્રોક્ષણ, આધારવાળ્ય. આગાહુતિ, બાહ્યાદિ આહુતિ પગેરે સંપૂર્ણ વિધિ કરીને જે દિવસે ખાલકનો જન્મ થયો હોય તેજ દિવસે અર્ચાત્ તે વિધિએ આ સંસ્કાર કરવો; અને નીચે લખ્યા પ્રમાણે ભાત તૈયાર કરવો:—

ओं प्राणाय त्वा जुष्टं प्रोक्षामि । ओं अपानाय त्वा० । ओं चक्षुषे त्वा० ।
ओं श्रोत्राय त्वा० । ओं अग्नये स्विष्टकृते त्वा० ॥

આ પાંચે મંત્રોનો ભાવાર્થ એ છે કે યોખાને ઘેાષ બરાબર શુદ્ધ કરીને પકવવા; અને શીઘ્રતી વખતે ભાતમાં મધા યોગ્ય ધી નાંખી દેવું જ્યારે બરાબર શીઘ્રી રહે ત્યારે ઉતારી તેને કંડો પડવા દઈ પછી હોમ સ્થાલીમાં નિમ્ન લિખિત મંત્રોવડે કાઢવો:—

ओं प्राणाय त्वा जुष्टं निर्वहामि । ओं अपानाय त्वा० । ओं चक्षुषे त्वा० ।
ओं श्रोत्राय त्वा० । ओं अग्नये स्विष्टकृते त्वा० ॥

આ પાંચ મંત્રોવડે કાર્ય કર્તા યજ્ઞમાને પુરોહિત તથા ઋત્વિજોને પૃથક્ પૃથક્ પાત્રોમાં ભાત કાઢી આપવો અને પોતે પણ લેવો. પછી નિમ્ન લિખિત મંત્રોવડે તે ભાતમાંથી આહુતિ આપવી.

देवीं वार्चमजनयन्त देवस्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति । सा नो मन्त्रेयमूर्जं
दुहाना धेनुर्वाग्गस्मानुपसृष्टुतैस्तुस्वार्हा ॥ इदं वाचे इदन्न मम ॥

ઋં મંં ૮ અં ૧૦ સૂં ૧૦૦ મંં ૧૧

ओं वाजो नोऽद्य प्रसृवाति दानं वाजो देवां क्रतुभिः कल्पपाति । वाजो
हि मा सर्ववीरं जजान विश्वा आशा वाजंपतिर्जपेयः स्वार्हा । इदं वाचे वाजाय-
इदन्न मम ॥ यजुः ० अं १८ मं ३३.

આ જે મંત્રોવડે જે આહુતિ આપવી. પશ્ચાત્ એજ ભાતમાં ધી નાંખીને:—

(देवीं वाच०) કે પ્રજ્ઞાધિપતિ પરમાત્મન ! ઉત્તમ વાણી, રસભરિત અન્ન અને પીર આદિ ગુણવાન સંતતિ અમને પ્રાપ્ત થાય એવી કૃપા કરે.

(वाजो नो०) કે અનપતે ભગવન ! જેમ જગતમાં સર્વ પદાર્થોમાં અન્ન અત્યન્ત પ્રથમ-યોગ્ય છે, તેમજ આ મારા પુત્રને આ અન્નના જેવા ગુણવાળો કરે, કે જેથી તે પરાક્રમાદિ ગુણસંપન્ન થઈ વિજય પ્રાપ્ત કરે.

ओं प्राणेनान्नमशीय स्वाहा । इदं प्राणायददन्न मम ॥ १ ॥ ओं अपानेन
गन्धानशीयस्वाहा । इदमपानाय इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं चक्षुषा रूपाण्यशीय स्वाहा ।
इदं चक्षुषे-इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओं श्रोत्रेण यशोऽशीय स्वाहा । इदं श्रोत्राय इदन्न
मम ॥ ४ ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

આ મંત્રો વડે ચાર આહુતિ આપીને (ઓં યદસ્ય કર્મણો) ૫૪ ૧૬ ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની
રિવજૂત આહુતિ એક તથા ૫૪ ૧૫ ઉપર લખેખી વ્યાહતિ આહુતિ ચાર, અને ૫૪ ૧૬ ઉપર લખેલી
(ઓં ત્વષ્ઠો અયો) ઈત્યાદિ વડે આઠ આહુતિ આહુતિ મળીને ચાર આહુતિઓ આપવી, તત્પશ્ચાત્
આહુતિ આપતા વધેલા બાનમાં દહીં, મધ તથા ધી યથાગોચ્ય મેળવી, બામ્ન મુખધ્યુક્ત બાત સાથે
મેળવી બાલકને ક્વિ પ્રમાણે નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે ખવરાવવો:—

ओं अन्नपतेऽन्नस्य नो देहानमीवस्यं शुष्मिणः । प्रददातारं तारिण ऊर्जं नो
धे हि द्विपदे चतुष्पदे ॥ यजुः० अ० ૧૧ મં० ૮૩

આ મંત્ર વડે બાત ખવરાવી બાલકનું મુખ ધોઇ પોતાના હાથ ધોઇ નાખવા પશ્ચાત્ ૫૪
માં લખ્યા પ્રમાણે ૧૮ મહાવામદેવગાન કરીને બાલકનાં માતપિતા તથા અન્ય વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો
સંસ્કારમાં આવ્યા હોય તેમણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીને:—

त्वमन्नपतिरन्नादो वर्धमानो भूयाः ॥

આ વાક્ય બોલીને બાલકને આશીર્વાદ દે. ૫૪ી સંસ્કારમાં આવેલા પુરુષોનો સંસ્કાર બાલકનો
પિતા અને સ્ત્રીઓનો બાલકની માતાએ કરીને તેમને સંસ્કાર પૂર્વક વિદાય કરવા.

इत्यन्नप्राशनसंस्कारविधिः ॥

(પ્રાણેનાન્ન) હે બાલક ! તું પ્રાણવડે અન્ન ખા. (અપાનેન) અપાનવડે ગંધનો
ઉપભોગ કર. (ચુક્ષુષા) ચક્ષુવડે રૂપનો ઉપભોગ કર. (શ્રોત્રેણ) શ્રોત્ર વડે યશ સાંભળ.
(બાલકને એવો ખોરાક ખવરાવવો કે જેથી તેના પ્રાણ બલવાન થાય, ચક્ષુ તેજ કાપમ રહે.
દંડકમાં બળ, શુદ્ધિ તથા સ્મૃતિવર્ધક ખોરાક હમેશાં આપવો જોઇએ ભાષાન્તર કરતાં.)

(અન્નપતે) હે અન્નપતે ! આપ અમને બલકારી તથા રોગ નાશક અન્ન સર્વે આપો. મુખ,
દુઃખોથી ઉદ્ધાર કરનાર અન્નનો દાતા માફ બાલક થાય; તથા અમને અમારે તથા પરજનોને માટે
પરકમ યુક્ત, બલિ દાતા અન્ન આપ.

(ત્વમન્નપતિ) હે બાલક ! તું અન્નપતિ અર્થાત્ અન્નનો માલિક થઇ બલિક્ષક થઇને દીર્ઘાયુ થા.

અથ ચૂડાકર્મસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

આ ચૂડાકર્મ સંસ્કાર આહ્યો છે; એને કથ્ય છે. સંસ્કાર પણ કહે છે. એને માટે આશ્વત્થા-
યનો મત આ પ્રમાણે છે:—

તૃતીયે વર્ષે ચૌલમ્ ॥ ૧ ॥ ઉત્તરતોડગ્રેત્રીંહિયવમાપતિલાનાં (પૃથક્પૂર્ણ
इत्यपि) शरावाणि निदधाति ॥ ૨ ॥ આથં શૃં સૂં અં ૧ કં ૧૭ સૂં ૧-૨

सांवत्सरिकस्य चूडाकरणम् ॥ पारं शृं सूं कां २ कं १ । सूं १ ।

આ પ્રમાણે ગોભિત્રીય ચૂલસૂત્રનો પણ મત છે. આ ચૂડાકર્મ અર્થાત્ મુંડન બાદકના જન્મથી
ત્રીજા વર્ષે અથવા પ્રથમ વર્ષમાં, ઉત્તરાયણકાલ શુકલ પક્ષમાં જે દિવસે શુભ દિવસ (વાહ્યા વગેરે
થી આચ્છાદિત ન હોય તથા પવન લગ્નો ન આવતો હોય એના દિવસને શુભ દિવસ કહેવો) હોય
ત્યારે આ સંસ્કાર કરવો. વિધિ:—

પ્રથમ કુંડ તૈયાર કરવી, સમિધા તથા પાણી આભ્યાસથી વર્ગે તૈયાર રાખવું. પછીથી
માટીનાં ચાર કોડિયા અગર ખાખરી કે બીજા કોઈ પાકાના પડિયા લઈને એકમાં એખા બીજામાં
જવ, ત્રીજામાં અડદ અને ત્રણ ભરીને વેનિની ઉપર દિગ્ગમા મૂકવા; અને પછી પૃષ્ઠ ૩ થી
પૃષ્ઠ ૮ સુધી લગેલા ધમર પ્રાર્થના, સ્વસ્તિ વાચન તથા શાંતિપ્રકરણ તથા અન્નાધાન, સમિધાગ્રાન
અને ધૂનાની પંચાહુતિ આપના બાદ કુંડની ચારે બાજુએ જવપ્રેક્ષ્ય કરીને આધારવાજનભાગી
હુત ચાર અને ંઆહુતિ આહુતિ ચાર તથા પૃષ્ઠ ૧૬ થી લગેલી (સ્વસ્તો અન્તે) ઇત્યાદિ આઠ મળ-
સોળ ધૂનાહુતિ આપવી. પછી પૃષ્ઠ ૧૫ થી લગેલી (ઔ મૂર્ધુઃ સઃ તથા અગ્ર આયુર્ધિં) ંસાદિ
મંત્રો વડે ચાર આભ્યાહુતિ પ્રધાન હોખતી આપી, ફરીથી ંઆહુતિ આહુતિ ચાર તથા સ્વિષ્ટકૃત
આહુતિ એક મળી પાંચ ધોની આહુતિ આપવી. આટલું કાર્ય કર્યા પછી કાર્ય કરતાં યજ્ઞમાને
પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી હજમના સામું જોષ બાલકને તેના સામું બેસાડી પોને બાલકની
પાછળ બેસે:—

ओं आपमगन्तस्वित्ता क्षुरेणोष्णेन वाध उदकेनैर्हि । अदित्या रुद्रा वसंव
उन्दन्तु सचैतसः सोमस्य राज्ञो वपत् सचैतसः ॥ अथर्वे० कां० सू० ૬૮ મેં ૧ ॥

આ મંત્ર વડે બાલકના પિતાએ કિંચિત્ ઉપ્પે અને કિંચિત્ ટાકું પાણી બે પાત્રોમાં લઈને
(ઉષ્ણેન વાય ઉદકેનૈર્ધિ) આ મંત્ર બોલી તે બંને પાત્રમાંનું જલ એકમા કરી નાખવું પછી
થોડું પાણી અને થોડું માખણ અથવા દહીંની ઉપરની મલઈ લઈ:—

ओं अदितिः शमश्रुं वपत्वापं उन्दन्तु वचैता । चिकित्सतु प्रजापतिर्दोर्वायुत्वा
यंचक्षसे ॥ ૧ ॥ અથર્વેં ૦ કાં ૦ ૬ સૂં ૬૮ મેં ૨

(આયમગં) હે સર્વ પ્રેરક સાવતા પરમાત્મા । આ અસ્થાને ધારવાળો કરન્ને; હે વાયો ।
તું આ ગરમ જલની સાથે આવી એને જોષું જોષ્યે તેવું રાખજે. હે અદિત્ય, રૂદ્ર તથા યજ્ઞ
પરમાત્મા । આપ આ બલનું શિર આર્દ્ર કરો. વરુણના સમાઆર્દ્ર, સોમ સમગ્ર શીતલ અને દીપ્તિમાન
અસ્થા વડે આ બાલકના કેશ દૂર કરો.

(અદિતિ.૦) અધિનાથી પરમાત્મા દીર્ઘાયુષ અને દીર્ઘદંદિને મને આ બાલકના કેશનું
વપન કરો, સર્વવ્યાપક પરમાત્મા પોતાના તેજવડે તેના કેશને આર્દ્ર કરો, તથા પ્રજાપતિ પરમાત્મા
તેને દત્તા રાગોમાંથી બચાવો.

ઓં સવિત્રા પ્રસૂતા વૈવ્યા આપ ઝન્દન્તુ । તે તનું દીર્ઘાયુત્વાય વર્ચસે ॥ ૨ ॥

સોત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રો બોલી બાલકના માથામાં તે પાણી તથા માખણ ધસવું અને વાળને બરાબર પલાળવા. પછાત્ કાંસરી વડે વાળને ઝોલાને ઝેકડા કરવા. પછી નિમ્ન લિખિત મંત્ર બોલી ત્રણ દર્બ લેવા:—

ઓં ઓપધે ગ્રાયસ્વેનૃ મૈનૃ દિશ્તીઃ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૬ મં૦ ૧૫ ॥

પછી જમણી બાજુના વાળ હાથમાં બોલીને:—

ઓં વિષ્ણોર્વેષ્ટ્રોસિ ॥ સા૦ મં૦ ત્રા૦ પ્ર૦ ૧ સ્વં૦ ૬ મં૦ ૪

આ મંત્ર બોલી અસાસાયું નેષ:—

ઓં શિવો નામોસિ સ્વર્ધિતિસ્તે પિતા નમસ્તે મામા દિશ્તીઃ ॥ યજુઃ૦

અ૦ ૩ મં૦ ૬૩ પૂર્વોદ્દેઃ ॥

આ મંત્રનો જપ કરી અસાને જમણા હાથમાં લઇ:—

ઓં સ્વધિતે મૈનૃ દિશ્તીઃ યજુઃ૦ અ૦ ૭ મં૦ ૧૫

ઓં નિર્વર્ત્તયામ્યાયુષેઽન્નાર્ચાય પ્રજસનાય રાયસ્પોર્ષાય મુપજાસ્ત્વાય સુવી-

ર્ષાય ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૬૩ ઉત્તરાદ્દેઃ ॥

આ બન્ને મંત્રો બોલી અસા તથા દર્બ વાળની પાસે લઈ જઇ:—

ઓં યેનાવપત્સવિતા ધુરેણ સોમસ્ય રાજો વરુણસ્ય વિદ્વાન્ । તેનં ત્રઘ્માણો

વપતે દમસ્ય ગોમાનમ્બવાનયમસ્તુ પ્રજાવાન્ ॥ અથ૦ કો૦ ૬૦ સૂ૦ ૬૮ મં૦ ૩

આ મંત્ર બોલી દર્બ સહિત તે વાળને કાપવાનું અને એ કાપેલા વાળ અને દર્બ શમી વૃક્ષના પાદડી સહિત (પ્રથમથી લાવી રાખ. અહીં મૂકવાં નોંધએ) બાલકનાં માતાપિતા એક શકારામી

(સવિત્રા) સૂર્યવડે ઉત્પન્ન થયેલું દિવ્ય જલ તને આપ્ત કરેલું અને તને વર્ચસ્વી તથા દીર્ઘાયુ કરેલું.

(ઓપધે૦) હે ઓપધે ! તું આ બાલકની રક્ષા કરે.

(શિવોનામસિ૦) હે પરમાત્મનું ! તારું નામ-શિવ-સુખદાયક છે. તું અગ્નિનાશી દ્વાવાથી વજ્રમય છે. તને મારા નમસ્કાર છે તું મારું રક્ષણ કરે.

(સ્વધિતે૦) હે અગ્નિનાશી પરમાત્મનું ! આ બાલકની રક્ષા કરે.

(નિર્વર્ત્તયા૦) હે પરમાત્મનું ! આ બાલકને દીર્ઘાયુ, અન્નાદિ પદાર્થોનો સ્વામી, તથા પ્રજાવાન્, બલવાન્ શરીર તથા આત્માવાળો, અને સુવર્ણ તથા વિદ્યા આદિ ઉત્તમ ધનો વડે પુષ્ટ કરે.

(યેનાવપત્) જેવી રીતે સૂર્ય કિરણો વડે ઓપધિના રસ તથા જલને વૃદ્ધિદારા પૃથ્વી ઉપર મોકલે છે, તેમ કેશનું ધીરે ધીરે (બાલકના પિતાએ) છેદન કરવું. જમણા પિતા પરમાત્માની કૃપાથી આ બાલક વિદ્વાન્ થાય એજ હેતુથી વિદ્વાનો કેશનું વપન કરે જેથી એને સુખ થાય. બાલક આયુઃમાનું યદ્ય સુખ પૂર્વેક સો વર્ષ સુધી જીવે.

+ કેશ છેદનની રીતિ આ પ્રમાણે છે:—દર્બ તથા કેશ બંને મુક્તિથી પકડીને વાળને અચ્ચ વડે અથવા કાતર વડે કાપવા.

મૂકે. ને કેશ છેલ્લ વખતે કોઈ વાળ હડીને બહાર પડ્યો હોય તો તે છાશ્વતે 'હા'વીને તે શકારાં અથવા તેની પાસે મૂકવો. તત્પશ્ચાતઃ—

ૐ યેન ધાતા વૃહસ્પતેર્ગ્નેરિન્દ્રસ્ય ॥ ચાગ્રુપેઽવપત્ । તેન ત આગ્રુપે ॥ વપામિ મુશ્લોકપાપ સ્વસ્તયે ॥ આશ્વ૦ શૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૭ સૌ૦ મં૦ ૧૨

આ મંત્ર વડે બીજી વાર બીજી બાજુના વાળ કાપી એજ પ્રમાણે શકારામાં મૂકવા. તત્પશ્ચાતઃ—

ૐ યેન મૂયશ્ચ રાત્ર્યં જ્યોક્ ચ પશ્યાતિ ॥ સૂર્યમ્ । તેન ત આગ્રુપે ॥ વપામિ મુશ્લોકપાપ સ્વસ્તયે ॥ આશ્વ૦ શૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૭ સૌ૦ મં૦ ૧૨

આ મંત્ર વડે ત્રીજી વાર એજ પ્રમાણે કેશ કાપી ઉપર લખેલા ત્રણે મંત્રો, “ ૐ યેનાવપત્ ” “ ૐ યેન ધાતા ” “ ૐ યેન મૂયશ્ચ ” અને

યેન પૂષા વૃહસ્પતેર્વાયોરિન્દ્રસ્ય ચાવપત્ । તેન તે ॥ વપામિ વ્રહ્મણા ॥ જીવાતવે જીવનાય દીર્ઘાયુદ્વાય ॥ સા૦ મં૦ વ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં ૬ મં૦ ૭

આ પ્રમાણે ચાર મંત્રોવડે ચોથી વાર કેશ કાપવા અર્થાત્ પ્રથમ દક્ષિણ બાજુના કેશ કાપવાનો વિધિ પૂરો થયા પછી ડાબી બાજુના કેશ કાપવાનો વિધિ કરવો. તત્પશ્ચાત્ પછવાડેના તથા આગલના વાળ કાપવા, પરંતુ ચોથી વાર વાળ કાપતી વખતે “ યેન પૂષા ” ને બદલે નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલવોઃ—

ૐ યેન મૂરિશ્ચરાદિવં જ્યોક્ ચ પશ્યાદિ ॥ સૂર્યમ્ । તેન તે ॥ વપામિ વ્રહ્મણા ॥ જીવેતવા જીવનાય મુશ્લોકપાપ સ્વસ્તયે ॥ ૧ ॥ પાર૦ શૃ૦ સૂ૦ કાં૦ ૨ કં૦ ૧ સૌ૦ મં૦ ૧૬

આ પ્રમાણે કેશ છેલ્લ થઈ રહ્યા પછાઃ—

ત્ર્યાયુપં જમદગ્નેઃ કશ્વપંસ્ય ત્ર્યાયુપમ્ । પદ્મેવેપુંત્ર્યાયુપં તન્નોઽવસ્તુ ત્ર્યાયુપમ્ ॥ પજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૬૨

આ એક મંત્ર બોલી માથાની પાછળના વાળ કાપી એજ મંત્ર ફરીથી બોલી બાલકના માથા ઉપર પોતાનો હાથ ઉઘો ફેરવવો અને પછી અજો હાથમાં આપી દેવો. અનેઃ—

ૐ યત્ કુરેળમર્ચયતા મુપેશસા વસા વપસિ કેઘાન્ । મુન્વિ શિરો માસ્પા-યુઃ પ્રમોયીઃ ॥ અથર્વ૦ કાં૦ ૮ અ૦ ૧ સૂ૦ ૨ મં૦ ૧૭

(યેન ધાતા૦ યેન મૂયશ્ચ૦) ને સામર્થ્યવડે ધાતા પરમાત્મે નૃદસ્પતિ, બ્રહ્માંડ, અગ્નિ, સૂર્ય એમના આયુષ્યને માટે નિયમ સ્થાપિત કર્યા છે, તે પરમાત્માના સામર્થ્ય વડે દે બાલક, તારા આયુ, ઉત્તમ વિદ્યા તથા કલ્યાણને માટે તારા કેશનું છેલ્લ કરું છું.

(યેન પૂષા૦) દે બાલક! ને સામર્થ્ય વડે પુષ્ટિતરક પરમાત્માએ નૃદસ્પતિ, વાયુ તથા સૂર્ય એમના આયુષ્યને માટે નિયમ સ્થાપિત કર્યા છે, તે વડે હું તારા આરોગ્ય જીવન, દીર્ઘાયુ તથા તેજ વૃદ્ધિ અર્થે તારા કેશનું છેલ્લ કરું છું.

(યેન મૂરિશ્ચ૦) આ મંત્રનો અર્થ પણ (યેન પૂષા૦) મંત્રના જેવોજ છે.

(ત્ર્યાયુપમ૦) દે પરમાત્મા! આપની કૃપા વડે અમે પૂર્વના વિદ્વાનોની પેઠે ત્રણ સો વર્ષ સુધી જીવિએ અને ત્યાં સુધી અમારી નેત્રાદિ ઈન્દ્રિયા પણ બળવાન રહે.

(યત્ કુરેળ૦) દે નાપિત્વ (હાથ)! તુ સારા ધારવાળો અત્યા વડે વાળનું છેલ્લ કરે છે.

આ મંત્ર બોલી હજમની પાસે અન્નાને પચરીપર સારી ધાર કઢાવી બાલકના પિતાએ હનમને કહેતું કે આ શીતોબ્ધ જલ વડે બાલકનું માથું સારી રીતે દલકા હાથે બિંજવીને સારધાનીથી કપ અન્નો લાગે નહીં તેવી રીતે મુંડ. આટલું કહીને કુંડની ઉત્તર દિશામાં હનમને બેસાડી તેના સામે બાલકને પૂર્વાભિમુખ બેસાડી મુખમાં જેટલા વાળ રાખવા હોય તેટલા રાખી બાકીના મુંડાવી નાંખતા. અથવા પ્રથમ વાર બધા કાઢી નખાવી પછીથી બીજી વારના ઉગે ને રખાવવા. જ્યારે દોર થઇ રહે ત્યાર પછી કુંડની પાસે મૂકવાં કાઢવામાંના પદાર્થો હનમને આપી દેના અને મુંડત કરેલા વાળ, તથા દર્ભ, છાત્ર, સમીપત્ર વગેરે પણ હનમને લઇ જવા દેવું. તે વાળ તથા દર્ભ વગેરે હનમે લઇ જમને જંગલમાં એક ખાડો બોલી તેમાં દાટી દેઈ ઉપર માટી નાંખવી અથવા તળાવ, ગોશાળા કે નદીને કીનારે લઈ જમને દાટી દેવા અથવા હજમની સાથે કાઢીને મોઢાલીને તે પ્રમાણે કરાવી લેવું. હનમને વસ્ત્ર તથા ધનથી સંતુષ્ટ કરવો. દોર કમ પૂર્વ થયા પછી બાલકના માથામાં માખણ અથવા દહીની ઉપરની મલાઈ ઘસી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવી બાલકના પિતાએ તેને પોતાની પાસે શુભાસન ઉપર પુર્વાભિમુખ બેસાડવો અને પૃથ ૧૮માં લખ્યા પ્રમાણે સામવેદનું મહાવામદેવ્યગાન કરી બાલકની માતા સ્ત્રિઓનો અને પિતા પુરુષોનો યથા યોગ્ય સત્કાર કરી તેમને વિદાય કરે; તેઓએ જતી વખતે પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવું:—

ओं त्वं जीव शरदः शतं वर्षमानः ॥

આ પ્રમાણે બોલી બાલકને આશીર્વાદ દેવો. અને પોતાને ઘેર જવું. બાલકનાં માતાપિતાએ પ્રસન્ન રહી બાલકને પ્રસન્ન રાખવો.

इति चूडाकर्म संस्कारविधि ॥

अथ कर्णवेधसंस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

अत्र प्रमाणम्—कर्णवेधो वर्षे तृतीये पञ्चमे वा ॥ १ ॥ पार० गृ० सू०

બાલકના કર્ણ અથવા નાસિકા વિધવાનો સમય જન્મથી ત્રીજા અથવા પાંચમા વર્ષમાં છે. જે દિવસ કાન કે નાસિકા વિધવાને કમ્પી થયો હોય, તે દિવસે બાલકને પ્રાતઃકાલમાં શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરાવી બાલકની માતા યજ્ઞશાલામાં લઇ આવે ત્યાર બાદ પૃથ ૩ થી પૃથ ૧૭ સુધીના લખેલો સધગો વિધિ કરીને બાળકની આગળ કપ આવડાને પદાર્થ અથવા રમવાનું કપ સાધન મૂકીને:—

ओं भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षमिष्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा-
क्षस्तनूभिर्व्यंशेमहि देवहितं यदायुः ॥ यजुः० अ० २५ मं० २१

આ મંત્ર બોલીને ચરક સુશ્રુતાદિ વેદક ગ્રંથોને જાણનાર સદૈષ કે જે નસ આદિ બચાવીને વિધી શકે તેના હાથે જમણા કાન અથવા નાક વિધાવવું અને:—

આ બાળકનું માથું વાળ કાઢીને શુદ્ધ (દેહીખમાન) કર. તેના આગળનાં હાથ ન થાય તેમ કર. (અર્થાત્ હનમને પછી સંભાળથી વાળ કાઢવાનું કહેલું છે.)

(મદ્રં કર્ણેભિઃ) કે પરમાત્મનું અને નિત્ય કાન વડે કલ્યાણની વાતો સાંભળાય; આંખો વડે આનંદને જોઈએ; તથા ચિયર-સુદૃઢ-અંગોવડેતાઈ યજ્ઞન કરીએ તથા વારીજ સ્તુતિ કરીએ; અને એટલા માટે હું અમને હિતકારકનું રહિત-આયુ પ્રદાન કર.

વૃક્ષ્યન્તી વેદાંગનીગન્તિ કર્ણે પ્રિયસસ્ત્રાંયં પરિપસ્વજ્ઞાના । યોર્ધેવ ક્તુશિદે
વિત્તા ધિયન્વજ્ઞ્યાઽઽયસર્મને પારયન્તી ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૯ મં૦ ૪૦

આ મંત્ર બોલીને ગળે કાન, વિધાનવે. પછી વેદો તે છિદ્રોમાં સળી ધાલી ચૂકવી કે જેથી
છિદ્ર પુરાઈ જાય નહિ; અને તેના ઉપર એવી ઓપધી લગાવવી કે જેથી કાન પાકે નહિ અને જલદીથી
ફાગી જાય.

॥ इति कर्णवेधसंस्कारविधिः ॥

॥ અથોપનયન* સંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

અન્ન પ્રમાણાનિ-અષ્ટમે વર્ષે બ્રાહ્મણમુપનયેત્ ॥ ૧ ॥ ગર્ભાષ્ટમે વા ॥ ૨ ॥
एकादशे क्षत्रियम् ॥ ૩ ॥ દ્વાદશે વૈશ્યમ્ ॥ ૪ ॥ આપોઢશાદ્ બ્રાહ્મણસ્પાનતીતઃ
કાલઃ ॥ ૫ ॥ આદ્વાવિંશત્ક્ષત્રિયસ્ય, આચતુર્વિંશદ્વૈશ્યસ્ય, અતઃકર્ણં પતિતસાવિ-
ત્રીકા ભવન્તિ ॥ ૬ ॥ આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૯ સૂ૦ ૧-૬

આ પ્રમાણે પારસ્કરાર્દિ ગૃહ સૂત્રોમાં પણ છે.

અર્થઃ—જે દિવસે જન્મ થયો હોય, અથવા જે દિવસે ગર્ભ રહ્યો હોય તેનાથી આઠમે વર્ષે
બ્રાહ્મણનો, જન્મ અથવા ગર્ભથી અગિયારમે વર્ષે ક્ષત્રિયનો અને જન્મ અથવા ગર્ભથી બારમાં
વર્ષમાં વૈશ્યના બાલકનો યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરવો. બ્રાહ્મણનો સોળમાં, ક્ષત્રિયનો બારીસમાં અને
વૈશ્યનો ચોવિસમાં વર્ષ પહેલાં આ સંસ્કાર થવો જોઈએ, જો એટલી મુદતમાં ન થાય તો પછી
તેઓને પતિત માનવા.

ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पञ्चमे ।

રાજ્ઞો વલાર્ધિનઃ પષ્ટે વૈશ્યસ્યેહર્ધિનોઽષ્ટમે ॥ મનુઃ૦ અ૦ ૨ શ્લો૦ ૩૭ ॥

અર્થઃ—જેને જલદીથી વિદ્યા, બળ તથા બ્યવહાર કરવાની ઇચ્છા હોય અને જે તે બાલક
પણ બહુવામાં સમર્થ હોય તો બ્રાહ્મણના બાળકનો પાંચમે વર્ષે, ક્ષત્રિયના બાલકનો છઠ્ઠે વર્ષે અને
વૈશ્ય ॥ બાલકનો આઠમે વર્ષે ઉપનયન સંસ્કાર કરવો. પરંતુ જ્યારે બાલકના માતાપિતાનો વિરાહ
પૂર્ણ મુદાવરણ અર્થાત્ યથાયોગ્ય અજ્ઞચર્ય પાન કર્યા પછી થયો હોય તોજ આ વાત સંભવે છે.
કારણ કે તેઓનેજ બાલક એવાં ઉત્તમ બુદ્ધિમાન અને બહુવામાં શીઘ્ર બુદ્ધિવાળાં હોય છે. જ્યારે
એમ માલુમ પડે કે બાલકનું સરીર અને બુદ્ધિ બહુવા યોગ્ય થયાં ત્યારે પણ યજ્ઞોપવીત કરે.

યજ્ઞોપવીતનો સમય—ઉત્તરાયણસર્વ અને

વસન્તે બ્રાહ્મણમુપનયેત્ । ગ્રીષ્મે રાજન્યમ્ । શરદિ વૈશ્યમ્ । સાર્વકાલમેકે ॥

શતપથબ્રા૦ ॥

(વૃક્ષ્યન્તી૦) હે જલદીશ્વર । અમે વેદાદિવિદ્યાઓને સારીરીતે પ્રાપ્ત કરીએ, તથા તેનો સદા
સત્ય ઉપદેશ કરીએ, તથા સર્વ શક્તિમાન પરમશક્તિમાની સદા ભક્તિ કરીએ.

*ઉપ સમીપ અને નયન-પ્રાપ્ત કરવું અથવા યત્ન.

(બ્રહ્મવર્ચસ૦) હું બ્રહ્મચર્યાશ્રમને પ્રાપ્ત થાઉં; હું બ્રહ્મચારી થાઉં.

અર્થે:—આજ્ઞાશુનું વસંત, ક્ષત્રિયનું ગ્રીષ્મ અને વૈશ્યનું શરદ ઋતુમાં યજોપવીત કરવું, અથવા સર્વ ઋતુઓમાં ઉપનયન થઇ શકે છે. આ સંસ્કાર પ્રાતઃકાળમાંજ થાય છે.

પયોઋતો બ્રાહ્મણો યવાઋતો રાજન્ય આમિક્ષાઋતો વૈશ્યઃ ॥ શત૦ ત્રા૦ ॥

જે દિવસે બાલકનું યજોપવીત કરવું હોય તેનાથી ત્રણ અથવા એક દિવસ પૂર્વે તથા અથવા એક વત બાલકને કરાવવું જોઇએ. એ વતમાં બાલકના ઊંઠરાએ માત્ર દૂધ પીને, ક્ષત્રિયના ઊંઠરાએ જલની રાખ અને વૈશ્યના ઊંઠરાએ શ્રીખંડ ખાઈને રહેવું જોઇએ આ વિના બીજા પદાર્થો નહીં ખાવા જ્યારે જ્યારે જૂખ લાગે ત્યારે ત્યારે ઉપરોક્ત પદાર્થોજ ખાવા બીજા નહીં.

વિધિ:—જે દિવસે ઉપનયન કરવું હોય તેના આગલા દિવસે બધી સામગ્રી એકઠી કરી બરાબર શોધન કરી લેવું, અને પછી પ્રાતઃકાલમાં વેદિની આસપાસ સામગ્રી તથા સંસ્કારોપયોગી અન્ય પદાર્થો પ્રથમથી યથાર્થાન ધૂરી દેવા પશ્ચાત્ બાલકની હઝમત કમળી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી તેને કષ્ઠ મિષ્ટાન્ન ખવરાવી વત મંડપમાં પિતા અથવા આત્માર્થ વેદિના પશ્ચિમ ભાગમાં સુદર આસન ઉપર બેસાડે પછી યાજ્ઞકના પિતાએ પૃથ ૧૧ માં લખ્યા પ્રમાણે ઋત્વિગ્ન વરણ કરવું, ત્યાર બાદ તે ઋત્વિગ્ને એ પોતપોતામાં આસન ઉપર બેસીને બાલકના પિતા સહિત સર્વેએ આત્મન તથા ઇદ્રિયસ્પર્શ નોંધે લખ્યા પ્રમાણે કરવો:—

આત્મન મંત્ર:—

ૐ અમૃતોપસ્તરણમસિસ્વાહા ॥ ૧ ॥

ૐ અમૃતાપિધાનમસિસ્વાહા ॥ ૨ ॥

ૐ સત્યં વશઃ શ્રીર્મેયિ શ્રીઃ શ્રવતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

આ ત્રણ મંત્રો વડે ત્રણ આત્મન કરવાં. ત્યાર બાદ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ઇન્દ્રિય સ્પર્શ કરવો:—

ૐ વાહ મઽઆસ્પેઽસ્તુ ॥ યુખ,

ૐ નસોર્મે પ્રાણોઽસ્તુ ॥ નાસિકા,

ૐ અક્ષણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ આંખ,

ૐ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ કાન,

ૐ વાહોર્મે વલમસ્તુ ॥ બાહુ,

ૐ સર્વોર્મેઽઞ્જોઽસ્તુ ॥ જંઘા.

ૐ અરિષ્ટાનિ મે અઙ્ગાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહ સન્તુ ॥

આ મંત્ર વડે આખા શરીર પર જમણા હાથ વડે પાણી છાંટવું. પશ્ચાત્ કાંધે કર્તો (બાલકનો પિતા અથવા બીજો જે જનોમ આપવા બેઠો હોય તે) બાલકને યુગ્મે:—

ૐ વ્રજચર્ચમાગામ્ । વ્રજચાર્યસાનિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ પ્રમાણે બોલાવે પછી આચાર્ય:—

* યપનીય તુ યઃ શિષ્યં વેદમઘ્યાપયેદ્ દ્વિજઃ ।

સકલ્પં સરહસ્યં ચ તમાચાર્યં પ્રચક્ષતે ॥ મનુ० સ્મૃ० અ० ૨ શ્લો० ૧૪૦ ॥

ओं येनेन्द्राय बृहस्पतिर्वासः पर्यदधादमृतम् । तेन त्वा परिधाम्पायुषे
दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे ॥ १ ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

આ મંત્ર બોલીને બાલકને સુદર વસ્ત્ર અને ઉપવસ્ત્ર પહેરાવે. તત્પશ્ચાત્ બાલક આચાર્યની સામે
બેસે, અને યજ્ઞોપવીત હાથમાં લઈને:—

ओं यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमत्र्यं प्रति-
मुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतमासिपज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीते
नोपनम्यामि ॥ २ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રો બોલીને આચાર્ય ડાબા ખભા ઉપર કંઠની પાસેથી માથુ વચમાં રહે અને જમણા
હાથની બમણની નીચેથી કટિચૂકી આવે એવું જનોઈ ધારણ કરાવે. તત્ પશ્ચાત્ બાલકને પોતાની
જમણી બાજુએ બેસાડી ઇશ્વરની પ્રાર્થના, ઉપાસના તથા સ્તુતિ-ગાયન, શાંતિપાઠ કરીને નિમ્નલિખિત
વિધિ કરે. પ્રથમ દિગ્ગને ત્યાંથી અગ્નિ ભારી અથવા તેા ધૃતનો દિવક પ્રકટી તેવડે કપુર સળગાવી
તેના ઉપર સમિધાના બારીક કટકા મૂકી અગ્નિ તૈયાર કરવો, અને નિમ્ન લિખિત મંત્રવડે
અગ્નિ-આધાન કરવું:—

ओं भूर्भुवः स्वर्चाँरिव भूम्ना पृथिवीव वरिष्णा । तस्पांस्ते पृथिवि देवयजनि
पृष्टेऽग्निमन्नादमन्नाद्यापादये ॥ १ ॥ यजुः० अ० ૩ મં० ૫ ॥

આ પ્રમાણે અગ્નિ-આધાન કરી તેના ઉપર સમિધાના બારીક કટકા મૂકી નિમ્નલિખિત મંત્રવડે
વીંઝણાથી અગ્નિ પ્રકટ કરવો:—

ओं उद्वुध्यस्वाग्ने प्रतिजाग्रद्विह्वमिष्टापूतैस्तृजेधामयंच । अस्मिन्त्सद्यस्येऽ
अधुत्तरास्मिन् विश्वेदेवा यजमानश्च सीदत ॥ यजुः० अ० ૧૫ મં० ૫૪ ॥

(येनेन्द्राय) જે સામર્થ્યવડે બૃહસ્પતિ પરમાત્માએ સર્વને તેજોરૂપ વસ્ત્ર ધારણ કરાવ્યું
છે, તથા જગતના ખુબ્યોને માટે અમૃત-મોક્ષને ધારણ કર્યો છે, તે સામર્થ્ય વડે હું તને આ વસ્ત્ર
દીર્ઘાયુ, અત્યંત બલ અને સર્વોત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્તિને માટે આ વસ્ત્ર આપીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું.

શિષ્યને ઉપનયન સંસ્કાર કરીને તેને સાંજોપાગ વેદ, તેના શબ્દાર્થ સંબંધ, ક્રિયા શિખવાપડે,
તથા પોતે છત્ર કપટાદિ દેવોત્તમી રહિત હોઇને અતિગ્રેમથી સર્વને વિદ્યા દાન કરે. હોય, પરાપકારી તથા
તન, મન, ધનથી સર્વના સુખની વૃદ્ધિમાં તત્પર રહેતો હોય, કોઇનો પક્ષપાત ન કરતો હોય,
સત્યોપદેશ, સર્વનો દિતૈષી, ધર્માત્મા અને જીતેન્દ્રિય હોય તેને આચાર્ય કહે છે. (બાયાન્તર કર્તા)

(यज्ञोपवीतं) જે પ્રજાપતિ પરમાત્માનું સમ્વિદ્યનંદ સ્વરૂપ પરમપવિત્ર યજ્ઞમાં સત્કૃત છે
તેની પ્રથમ પ્રાર્થના કરી, આ યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) તે ધૂમ્નનીય પરમાત્માની ભક્તિ તથા યજ્ઞનું
અનુદાન દરવાને માટે ધારણ કરું છું, તે યજ્ઞોપવીત ઇશ્વરાનુબંધવડે દીર્ઘાયુ, શ્રેષ્ઠ ગુણ, બલ તથા
તેજનું દાતા થાઓ.

(यज्ञोपवीतमासि) હે પરમાત્મા ! તું યજ્ઞની મખીપમાં વિવિધ સુખ દેવાને માટે રહે
છે. હે શિષ્ય આવા પરમાત્મા તરફ પ્રેમભક્તિ રાખ.

યજ્ઞાદિ દ્રવ્ય યજ્ઞ તથા યજ્ઞાદિ વિદ્યા યજ્ઞની પ્રાપ્તિને માટે હું તને યજ્ઞોપવીત યુક્ત કરું છું.

अग्निं अराण्यं प्रदीप्तं धाय ओ३ले य॒दन्तनीं त्र॒ष्टुः स॒मिधा॒भ्या ल॒ध्नी धृत॒मां ओ३णी नि॒ग्ननि॒क्षि॒प्त
भ॒त्रो व॒डेओ३क्ष॒ अग्नि॒मां स॒मर्प॒यी—

ओं अयं त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनेध्वस्य वर्धस्व चेद्ध वर्धय चास्मान्
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनाच्चेन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये—जातवेदसे—इदन्न मम ॥

आ भ॒त्र व॒डे प॒हेली.

ओं समिधाग्निं दुवस्यत घृतेवोधयतातियिम् ॥ आस्मिन् हव्या जुहोतन-
स्वाहा ॥ इदमग्नये—इदन्न मम ॥ सुसमिधाय गोचिपे घृतं तीव्रं जुहोतन । अग्नये
जातवेदसे स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे—इदन्नमम ॥ यजु० अ० ३ मं० १-२

आ भ॒त्रो व॒डे भी॒छ.

ओं तन्त्वा समिद्भिरेङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि । बृहच्छां चा यविष्ठय स्वाहा ॥
इदमग्नयेऽङ्गिरसे— इदन्न मम ॥ यजुः० अ० ३ मं० ३

आ भ॒त्र व॒डे त्री॒छ स॒मिधा अ॒ग्निमा अ॒र्प॒यी.

आ प्र॒भा॒ष्टे यथा प॒थी नि॒ग्ननि॒क्षि॒प्त भ॒त्र व॒डे पा॒त्र धृता॒हुति आ॒प॒यीः—

ओं अयन्त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनेध्वस्य वर्धस्वचेद्ध वर्धय चास्मान्प्रजया
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनाच्चेन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे इदन्न मम ॥

तत्पश्चात् वेदिनी आरे तरङ्ग नीयेना भ॒त्र व॒डे न॒व त्रै॒क्ष॒ष्टुः क॒रुः—

ओम् अदितेऽनुमन्यस्व ॥ आनाथी पूर्वमां,

ओम् अनुमतेऽनुमन्यस्व ॥ " पश्चिमां,

ओम् सरस्वत्यनुमन्यस्व ॥ " उत्तरमां,

ओं देवं सवितः प्रभुं यज्ञं प्रभुं यज्ञर्पतिभगाय । विव्यो गन्धर्वः केतपूः
केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्विवं नः स्वदतु ॥ यजुः० अ० ३० मं० १

आ भ॒त्र व॒डे आ॒रे तर॒ङ्ग न॒व छा॒टु. प॒थी आ॒र आ॒धारा॒वा न॒ग्राहुति नी॒येना भ॒त्रो व॒डे आ॒प॒यी.

ओं अग्नये स्वाहा ॥ इदमग्नये—इदन्न मम ॥ यजुः० अ० २२ मं० २७

आ भ॒त्र व॒डे वे॒दिना उत्तर॒भाग॒ना अ॒ग्निमा.

ओं सोमाय स्वाहा ॥ इदं सोमाय—इदन्न मम ॥ यजुः० अ० २२ मं० २७
वेदिना दक्षिण भागना अग्निमां.

ओं प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये—इदन्न मम ॥ यजुः० अ० १८ मं० २८

ओं इन्द्राय स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय—इदन्न मम ॥ यजुः० अ० २२ मं० २७

आ भ॒त्रो व॒डे वे॒दिनी म॒ध्यमां धृता॒हुति आ॒प॒यी त्पार॒प॒थी व्या॒हृति व्या॒हुति आ॒प॒यी.

ओं भूरग्नये स्वाहा ॥ इदमग्नये—इदन्न मम ॥

ओं भूवर्षाणवे स्वाहा ॥ इदं वाषवे—इदन्न मम ॥

ओं स्वरादित्याय स्वाहा ॥ इदमादित्याय इदन्न मम ॥

ओं भूर्भुवः स्वरप्रियाख्यादित्येभ्यः स्वाहा ॥ इदमग्निवाख्यादित्येभ्यः—इदन्न मम ॥

उप२नी आहुतिओ आप्या पञ्ची नीयेना भंत्रोपडे आड धृताहुति आपयीः—

ओं त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेहो अर्वापासिसीष्ठाः । यजिष्ठो वन्हितमः शोशुचानो विश्वाद्वेपांसि प्रमुग्ध्यस्मत् स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्—
इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं सत्त्वन्नोऽअग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठोऽअस्या उरमो व्युष्टो ।
अवंपक्ष नो वरुणं रराणो वीहि मृन्दीकं मुहर्गो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणा-
भ्याम्—इदन्न मम ॥ २ ॥ ऋ० मं० ४ सू० १ मं० ४-५

ओं इमं मे वरुण श्रुधो हवमद्या च मृढय । त्वामवस्युराचके स्वाहा । इदं
वरुणाय—इदन्न मम ॥ ३ ॥ ऋ० मं० १ सू० २५ मं० १९

ओं तत्त्वां यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविभिः अहेहमानो
वरुणेह वोध्युरंशंस । मा न आयुः प्रमोषीः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय—इदन्न मम ॥ ४ ॥
ऋ० मं० १ सू० २४ मं० ११

ओं ये ते शतं वरुण ये सदसं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो
अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः—इदन्न मम ॥ ५ ॥

ओं अयाश्चाग्नेऽस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्वमपासि । अया नो यज्ञं बहा-
स्यया नो धेहि भयज स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे— इदन्न मम ॥ ६ ॥

ओं उदुत्तमं वरुण पाशंमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रयाय । अया वयमादित्य
ब्रूते तवानागसोऽदितये स्याम् स्वाहा ॥ इदं वरुणायाऽदित्यायाऽदितये च—इदन्न
मम ॥ ७ ॥ ऋ० मं० १ सू० २४ मं० १५

ओं भवतन्नः समनसो सचेतसावरेपसो । मायज्ञं हिंसिष्टं मा यज्ञपतिं जातवेदसौ
शिवो भवतमद्य नः स्वाहा ॥ इदं जातवेदोभ्यां—इदन्न मम ॥ ८ ॥ यजुः० अ० ५ मं० ३

आ प्रभाणे ओङ्कर सोम आहुति आप्या पञ्ची निम्नदिग्भित भंत्रो पडे आशकना हाथे
प्रधान होमनी आहुतिओ ओ कंध विशेष शाकश्य (बात पगेरे) जनाभ्युं हाथ तेनी आपयीः—
प्रथम नीयेना भंत्रो पडे आर धृताहुति आपयीः—

ओं भूर्भुवः स्वः । अग्न आरुंषि पवस असुवोज्जे मिपं च नः । आरे वाधस्व
दुच्छुनां स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं भूर्भुवः स्वः । अग्नि-
र्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहेमहागयं स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमा-
नाय—इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं भूर्भुवः स्वः । अग्ने पवंस्व स्वपां अस्मे वचैः सुवीर्यम् ।
दाधन्निर्षि मयि पोषं स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय—इदन्न मम ॥ ३ ॥ ऋ० मं० ९
सू० ६६ मं० १९-२०-२१

ઓં ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । પ્રજાપતે ન ત્વષેતાન્યન્યો વિશ્વાંજ્ઞાતાનિ પરિતાવંભૂવ ।
યત્કામાસ્તે જુહુમસ્તર્જો અસ્તુ વયં સ્યામ પતેયો રયીણાં સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ૧૨૧ મં ૧૦
ઇદન્ન મમ ॥ ૮ ॥ ઋં મંદં ૧ સૂં ૧૨૧ મં ૧૦

તત્પશ્યાત નિમ્નર્શિષિત મંત્ર વડે પ્રધાન હોમની આજ્ઞાદુતિ તથા શાકલ્યની આદુતિ આપવી:—

ઓં અગ્ને વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તત્તે પ્રવ્રવીમિ તચ્છકેયમ્ । તેનર્ધ્યાસમિ
દમહમનૃતાત્સત્યમુપૈમિસ્વાહા ॥ ૬ ॥ ૧૨૧ મં ૧૦
સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં વાયવે-ઇદન્નમમ ॥ ૨ ॥ ઓં સૂર્યે વ્રતપતે-સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં સૂર્યાય-ઇદન્ન
મમ ॥ ૩ ॥ ઓં ચંદ્રવ્રતપતે-સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં ચંદ્રાય-ઇદન્ન મમ ॥ ૪ ॥ ઓં
વ્રતાનાં વ્રતપતે-સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં મિન્દ્રાય-વ્રતપતે-ઇદન્ન મમ ॥ ૫ ॥ સાં મં વ્રાં
મપાં ૧ સ્વં ૬-૧-૧૩

આ પાંચ મંત્ર વડે પાંચ આદુતિ આપવી નીચેના મંત્રવડે વ્યાદુતિ તથા સિવષ્ટક અને
પ્રાંજપસાદુતિ મળાને એકંદર ૭ આદુતિ ધૃતની આપવી:—

ઓં ભૂરગ્નયે સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં મગ્નયે-ઇદન્ન મમ ॥

ઓં ભુવર્વાયવે સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં વાયવે-ઇદન્ન મમ ॥

ઓં સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં માદિત્યાય-ઇદન્ન મમ ॥

ઓં ભૂર્ભુવઃ સ્વરગવાય્વાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં મગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્યઃ
ઇદન્ન મમ ॥

ઓં યદસ્ય કર્મણોત્પરીરિચં યદ્વાન્યૂનમિહાકરમ્ । અગ્નિષ્ટત્તિસ્વષ્ટકૃદ્વિદ્યાત્સર્વં
સ્વિષ્ઠં સુહૃતં કરોતુ મે । અગ્નયે સિષ્ટકૃતે સુહૃતહુતે સર્વમાયશ્ચિતાહુતીનાં કામા-
નાં સમર્દ્ધેપિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્તસમેધય સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઋં મગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે ઇદન્ન મમ ॥

આ પ્રમાણે બાલકના હાથે પંદર આદુતિ આપાબા પછી આચાર્યે યજુર્ગ્ની ઉત્તરમાં પૂર્વાભિ-
મુખે બેસે અને બાળક આચાર્યની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખે બેસે ત્યાર બાદ આચાર્યે બાળકના સામું
બોધને નીચેના મંત્રનો જપ કરે:—

ઓં આગન્ત્વા સમગન્મહિ પ્રસુમર્ત્યં યુયોતન । અરિષ્ટાઃ સંચરેમહિ સ્વસ્તિ
ચરતા દયમ્ ॥ સાં મં- વ્રાં પ્રં સ્વં ૬ મં ૧૪

(અગ્ને વ્રતપતે) હે વ્રતપતે પરમાત્મનું । હું બ્રહ્મચર્યે વ્રત ધારણ કરું છું, તેનું પાલન મધ્યર્થ
રીતે કરવાને મને સ્મર્ય કરે । બ્રહ્મચર્ય આપવાના પ્રાર્થન્યે આ વ્રત મેં ધારણ કર્યું છે તે માટે મત સંરખ
યાઓ એવી મારી નક્ક પ્રાર્થના છે.

* વ્રતપતે એની આજ્ઞા સત્યમુપૈમિ સુધીનો પૂરો મંત્ર બોલવો.

÷ ઉપરના મંત્ર પ્રમાણેજ આજ્ઞાના મંત્રોનો અર્થ.

હે માનવરૂપ પરમાત્મનું । બ્રહ્મચર્યમાં આગમનના વ્રતવાળા આ યજુ સહિત અને આચાર્ય-
યાદિ તારી ઉપાસના કરીએ છીએ. તું જ એને મનુષ્યોમાં શોભાચક્ર અને બ્રહ્મચર્યમાં નિયુક્ત કર
તેના અરિષ્ટ નાશ પામે અને તે સુખપૂર્વક રહે.

ત્યાર પછી બાલકે નીચે પ્રમાણે બોલવું:—

ઓં બ્રહ્મચર્યમાગામુપમાનયસ્વ ॥ સાંમં વ્રાં મં ૧૨૦૬ મં ૧૬ મં ૧૬

આચાર્ય— કો* નામાસિ ॥

બાલક— પુત્રનામાસ્મિ * ॥

તતપશ્ચાત્ બાલકની તથા આચાર્ય પોતાની જગણી હસ્તાંગલી શુદ્ધ જલ વડે નીચેના મંત્ર બોલી બારણી:—

આપો હિષ્ઠા મંયો બ્રુસ્તાનં કુર્જે દંવાતન । મહેરણાંય ચક્ષે ॥ ૧ ॥ યો વઃ શિવ
તમો રસસ્તસ્વં ભાજયતે હ નઃ । ઉગતીર્તિવ માતરઃ ॥ તસ્માં અરં ગમમ વો યસ્ય
ક્ષર્ણાય જિન્વંધ । આપો જનયંથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥ યજુઃ ૦ અં ૧૧ મં ૫૦-૫૧-૫૨

તતપશ્ચાત્ નીચેના મંત્ર બોલી આચાર્યએ પોતાની અંગળતું પાણી બાલકની અંગળીમાં રેડવું.

ઓં તત્સવિતુર્વેણીમદે ચયં દેવસ્ય ભોજનમ્ । શ્રેષ્ઠં સર્વધાતમમ્ । જુરં ભર્ગસ્ય
ધીમહિ ॥ ૧ ॥ ૫ અં ૫ અં ૬ સૂં ૮૨ મં ૧

આ પ્રમાણે બાલકની અંગળીમાં પોતાની અંગળી બાલી કરીને બાલકની હસ્તાંગલી અંગુષ્ઠ સહિત પકડીને નીચેના મંત્ર બોલવો:—

ઓં દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ પ્રસવેઽશ્વિનોર્વાહુભ્યાં પૂર્ણો હસ્તાભ્યાં હસ્તં વૃહાન્પસૌ
॥ ૧ ॥ સાં મં વ્રાં મપાં ૧ ૨ ૦ ૬ મં ૧૮

આ મંત્ર બોલીને બાલકની હસ્તાંગળીતું પાણી પાત્રમાં રેડાવી દેવું. આજ પ્રમાણે બીજાવાર બાલકની અંગળી બરી તેમાં પોતાની અંગળીતું પાણી રેડીને બાલકની હસ્તાંગળી અંગુષ્ઠ સહિત પકડીને:—

(બ્રહ્મચર્યમાં) હે શુરો । એ બ્રહ્મચર્યવત સ્વીકાર્યું છે. અને આપની સમીપમા રાખો.
(વિદ્યા પાઠન માટે) મારો સ્વીકાર કરો.

* તાઈ નામ છું છે.

* મારું અમુક નામ છે (કામનું નામ દેવદત્ત હોય તો આ પ્રમાણે બોલવું. દેવદત્તનામાસ્મિ ॥
બાપાન્તર કર્તા.)

(આપોહિષ્ઠાં) હે સર્વ બ્રાહ્મક પરમાત્મા । અમને (શુર તથા શિષ્યને) બલયુક્ત પરાક્રમી કરી તથા સુખ દાતા તથા આપી તેનો ઉપદેશ કરીએ તેવી યુદ્ધિ આપો.

(યો ઘઃ) હે પરમાત્મા । આ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો અત્યંત સુખકારી આનંદ, જેમ કામના-વાળો માતા પોતાના પુત્રોનું સેવન કરો તેને સુખી કરે છે, તેમ હું આ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવું.

(તસ્મા અરં) હે જગદીશ્વર ! અમને ચૂકવ્યાશ્રમમાં જે તુમિ વિદ્યાથી મળી છે, તે આ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવવા હું સમર્થ ન થઈ અને તેમાં આપ સહાય થશો.

(તત્સવિતુર્વેણ) હે જગદુત્પાદક ઇશ્વર ! અમે આપની શરણુમાં છીએ આપ અમારા અવિદ્યાદિ દોષોને નાશ કરો અને અમારે માટે વૃદ્ધિદારા ઉત્તમોત્તમ આરોગ્યદાયક અન્ન ઉત્પન્ન કરો.

(દેવસ્યત્વા) હે બાલક ! જગદુત્પાદક પરમાત્માના બાકુ વડે (સર્વ પ્રકારની પુષ્ટિ કરનારા આપના પરાક્રમરૂપી બાકુ વડે) હું તારા હાથનું ગ્રહણ કરું છું.

ગૃહામિ-અસૌ આ ઠેકાણે અસૌ ના સ્થાનમાં બાલકનું નામ સંબોધનાન્ત કરવું જેમ કે
ગૃહામિ દેવદત્ત ॥

ઓં સવિતા તે હસ્તમગ્રમીત્, અસૌ ॥ સાં મંં વ્રાં પ્રં ૧ સંં ૬ મંં ૧૬
આ મંત્ર બોલીને બાલકની અંગૂઠીનું પાણી તરબાણામાં રેડાવી દેવું. વળી ત્રીજી વાર એજ પ્રમાણે અંગૂઠી અંગુષ્ઠ સહિત પકડી:—

ઓં અગ્નિરાચાર્યસ્તવ, અસૌ ॥ ૧ ॥ પ્રં ૬ મંં ૧૬

આ મંત્ર બોલીને બાલકની અંગૂઠીનું પાણી તરબાણામાં રેડાવીને મંડપની બહાર આવી સૂર્યની સામે ઉભારહી આચાર્ય નિમ્નલિખિત એ મંત્ર બોલી બાલકને સૂર્યનું દર્શન કરાવે:—

ઓં દેવ સવિતરેષ તે વ્રણચારી તે ગોપાય સમામૃત ॥ ૧ ॥ સૌત્રમંત્રઃ ॥
તચ્છુદ્દેવહિતં પુરસ્તાઞ્ચુક્રકુચ્ચરત્ । પશ્યેમ શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ શતશ્શૃણુયામ
શરદઃ શતં મન્વશમ શરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ શરદ શનં ભૂયશ્ચ શરદઃ શતાત્ ॥

આ પ્રમાણે સૂર્યાર્ચના કરાવીને બાલકસહિત આચાર્ય વરણાળામાં આવી, કુંડની ઉત્તરમાં બેસી:—

ઓં યુવાં સુવાસાઃ પરિવીત આગ્રાત્ સ હ શ્રેયાંત્ ભવતિ જાપમાનઃ । ઓં
સૂર્યસ્યાવ્રતમન્વાવર્તસ્વ, અસૌ ॥ ઋં મંં ૩ અં ૧ સૂં ૮ મંં ૪

આ મંત્ર બોલવો; અને બાલકે આચાર્યની પ્રદક્ષિણા કરી આચાર્યની સન્મુખ બેસવું. પછી બાલકના જમણા બાજા ઉપર આચાર્ય પોતાનો જમણા હાથનો સ્પર્શ કરી તે ઉપર કપડું ઢાંકી નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

ઓં માણાનાં ગ્રન્થિરસિ મા વિસસોઽન્તક દ્વં તે પરિદદામિ, અમુમ્ ॥ ૧ ॥
સાં. મંં વ્રાં પ્રં ૧ સંં ૬ મંં ૨૦

પશ્ચાત્ બાલકના પેટપર હાથનો સ્પર્શ કરી એજ પ્રમાણે નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

ઓં અહુર દ્વં તે પરિદદામિ, અમુમ્ ॥ ૨ ॥ મંં ૨૧

તત્પશ્ચાત્ બાલકના હૃદય ઉપર હાથનો સ્પર્શ કરી નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

(સવિતાં) હે કુમાર! પરમાત્માએ તારો હાથ ગ્રંથિ કર્યો છે. આ મંત્રમાંનાં અસૌ પદના સ્થાનમાં બાલકનું નામ સંબોધનાન્ત બોલવું.

(અગ્નિં) હે કુમાર! જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા તારા આચાર્ય છે. આ મંત્રમાં પણ અસૌ પદના સ્થાનમાં બાલકનું સંબોધનાન્ત નામ બોલવું.

(દેવ સવિતરેષ) હે પરમાત્મા! આ તારો અહંચારી છે, તેની તું રક્ષા કર.

(તચ્છુદ્દેવહિતં) આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આપ્યા છે ત્યાં જોઈ લેવો.

(યુવાં સુવાસાઃ) હે જંગમીશ્વર! આ કુમાર જ્યાંસુધી યુવાવસ્થા પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી (અડાતાળાસ વપતું) અહંચર્ય પાલનકરી) વેદાદિ વિદ્યાઓ બણીને સુંદર વસ્ત્રપુષ્પ સહ (સમાવર્તનકરી) વિદ્યાદિ ગુણયુક્ત થઈ મહારથાગ્રમાં સૂર્યસરખો તેજસ્વી થાયો. હેબાળક! સૂર્યના માર્ગને અનુસર.

(જેમ સૂર્ય ધીમે ધીમે પ્રકાશિત થાય છે તેમ તું) વિદ્યા પટે પ્રકાશિત થા.)

(પ્રાણાનામ્) હે જંગમીશ્વર! જેમ પ્રાણ વાદિની નાડીઓનું મિલનસ્થાન નાભિ છે તેમ તું આ વિશ્વનું નાભિસ્થાન છે. આ બાલકને હું જ્ઞાન શસ્ત્રમાં સોંપું છું તેનું તું રક્ષણ કર. (આ અંતે એની પગના મંત્રોમાં અમુમ્ પદના સ્થાનમાં બાલકનું દ્વિતીયાંત નામ બોલવું જેમકે વેષદત્તમ્ ।)

ओं कृशान इदं ते परिददामि, अमुम् ॥ ३ ॥ सा० मं० ब्रा० प्र० १ खं० ६ मं० २२
पक्षी नीचेनो भंत्र भण्णी नमस्तु भवता उपर हाथनो स्पर्श करवोः—

ओं प्रजापतये त्वा परिददामि, असौ ॥ ४ ॥ सा० मं० ब्रा० प्र० १ खं० ६ मं० २३
साधना नीचेनो भंत्र भोली आलकना जामा भवता उपर हाथनो स्पर्श करवोः—

ओं देवाय त्वा सवित्रे परिददामि, असौ ॥ ५ ॥ सा० मं० ब्रा० प्र० १ खं० ६ मं० २४
आलकना हृदय उपर हाथ भुक्षी नीचेनो भंत्र भोलवोः—

ओं तं धीरांसः क्वय उन्नयन्ति स्वाध्याये मर्त्ता देवयन्तः ॥ ६ ॥ ऋ० मं०
३ अ० १ सू० ८ मं० ४ ॥

साधना आचार्य आलकना नमस्तु हृदय उपर पोतानो हाथ भुक्षी सन्मुख भिन्ना रक्षी
नीचेनो भंत्र भोलवोः—

ओं मम व्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनुचितं तेऽस्तु । मम वाचमेकमना
जुषस्व बृहस्पतिं नियुनक्तु मयम् ॥ १ ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

आचार्य आ प्रतिता भंत्र भोलो. अर्थः—हे शिष्य । तारा हृदयने माझे आधीन हुं कर्ं छुं.
ताई चित्त भारा चित्तनी अनुदृष्ट सदा रहे; अने तुं भारी वाणीने ऐकाग्र मन तथा प्रीति पूर्वक
सांभलीने तेना अर्थतुं सेवन कर्ं कर; अने आनधी तारी प्रतिता अनुदृष्ट बृहस्पति परमात्मा
तने भारी नेते युक्त करे. आ प्रतिता करवी. ऐज प्रभावे शिष्य पक्ष आचार्यनी पाने प्रतिता
करावे के हे आचार्य आपना हृदयने हुं भारी उत्तम शिक्षा तथा विद्यानी उन्नति माझे धारण
कर्ं छुं. भारा चित्तनी अनुदृष्ट तभाई चित्त रहे; आप भारी वाणीने ऐकाग्र यत्तयी सांभली;
अने परमात्मा भारी साथे आपने सदा नियुक्त राखे. आ प्रभावे अने ऐ प्रतिता
करवी. पक्षी आचार्य आलकने नीचे प्रभावे पूछतुं.

को नामाऽसि ॥

ताई नाम शुं छे.

आलक नीचे प्रभावे प्रत्युत्तर आपवो.

अहम्भोः ॥

भाई अभुक्त नाम छे. (पोतानुं नाम आलक आ नम्याजे भोलवुं) आचार्य
नीचे प्रभावे पूछतुंः—

कस्त्वं ब्रह्मचर्यासि ।

(अहुर०) हे पाये । आ आलकने सर्वतः हुं तारा शरणां सोपुं छुं.

(वृद्धान०) हे परमात्मन् आ आलकने सर्वतः हुं तारा शरणां सोपुं छुं.

(प्रजापतये०) हे आलक ! तने हु प्रजापलक परमात्माने सोपुं छुं. असौ पदना स्थानभां
दरेक ठेकावे आलकतुं नाम संभोधनान्त भोपतुं.

(देवाय त्वा०) हे आलक ! हुं तने नमस्तुतादक परमात्माने सोपुं छुं.

(ममव्रते०) हे आलक ! भारा कर्मां ताई हृदय धारण कर्ं छुं; भारा चित्तनी अनुदृष्ट
ताई चित्त थाखे. भारी वाणीने ऐकाग्र चित्त वडे सांभली ते प्रभावे वतीन कर; आ सधनुं
करवामां नमस्तु परमात्मा तने सहाय थाखे.

તું કાનેા બ્રહ્મચારી છે! બાલક—

ભવતઃ ।

આપને. પછી આચાર્યે બાલકની રક્ષાને માટે નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यग्निराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तव असौ ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

ओं कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राणस्य ब्रह्मचार्यसि कस्त्वा कमुपनययति काय त्वा परिददामि ॥ १ ॥ ओं प्रजापतये त्वा परिददामि । देवायत्वासवित्रे परिददामि । अद्भ्यस्त्सौपथीभ्यः परिददामि । चावापृथिवीभ्यां त्वा परिददामि । विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः परिददामि । सर्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः परिददाम्यरिष्टये ॥ २ ॥ सौत्रमन्त्राः ॥

આ મંત્ર બોલી બાલકને ગિરિ આપવી કે તું પ્રાણ આદિની ઉત્તમ વિદ્યાને માટે મનવાન યા.

આ ઉપનયન સંસ્કાર પૂરો થયા પછી જો તેજ દિવસે વેદાંગ કરવાનો નિયમ બાલકના પિતા તથા આચાર્યનો હોય તો તેજ દિવસે કરવો. અને જો બીજો દિવસે કરવાનો નિયમ હોય તો પૃષ્ઠ ૧૮ માં લખ્યા પ્રમાણે મહાવામદેવગાન કરી સંસ્કારમાં આવેલી સ્ત્રીઓનો બાલકની માતા અને પુરોહિતો બાલકનો પિતા સંસ્કાર કરી વિદાય કરે; અને માતા પિતા આચાર્ય, સંબંધી, ઇષ્ટમિત્ર, વગેરે મળીને બાલકને નીચે પ્રમાણે આશિર્વાદ આપીને પોતપોતાને ઘેર જાય.

ओं त्वं जीव शरदः शतं वर्द्धमानः, आपुष्मान् तेजस्वी वर्चस्वी भूयाः ॥

॥ इति उपनयनसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

(इन्द्रस्य) કુમાર! તું ઇન્દ્રનો બ્રહ્મચારી છે; અગ્નિ પરમાત્મા તારા આચાર્ય છે; હું તારો આચાર્ય છું, અસૌ ૫૬ જ્યાં આવે ત્યાં બાલકનું સંબોધનાન્ત નામ બોલવું.

(કસ્ય) તું પ્રજાપતિ પરમાત્મા તથા સર્વેના પ્રાણનો પણ પ્રાણ પરમાત્મા છે તેનો બ્રહ્મચારી છે. તે સુખસ્વરૂપ પ્રજાપતિ પરમાત્મા સુખને માટે તને ઉપનયન કરે છે. તે સુખસ્વરૂપ પ્રજાપતિને હું તને સમર્પિત કરું છું ૧.

(પ્રજાપતયે) પ્રજાપતિ પરમાત્માને તને હું આપું છું; જગદુત્પાદક સવિતા પરમાત્માને હું તને અર્પણ કરું છું; તથા જલ, ઔષધી, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, સર્વ વિદ્યાનો તથા સર્વ પ્રાણીમાત્રને તને હું અર્પણ કરું છું. અર્થાત્ જોમનું જ્ઞાન મેળવી તેનો મથાર્ય ઉપયોગ કર. ૨

(ત્વં જીવશ) તું સો વર્ષ સુધી જીવ; તું આયુષ્માન, તેજસ્વી, બ્રહ્મજ્ઞાનવર્ણી યા.

અથ વેદારમ્મસંસ્કારવિધિર્વિધીયતે ॥

ગાયત્રીથી માંડી સાંગોપાંગ ચારે વેદોનું અધ્યયન કરવાને માટે જે નિયમ ધારણ કરવો તેને વેદારંભ કહે છે.

સમય:—જે દિવસ ઉપનયન સંસ્કારનો છે તેજ વેદારંભનો છે. જે તે દિવસે ન યજ્ઞ શકે અથવા કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો બીજો દીવસે કરવો. જે બીજો દિવસ પણ અનુકૂળ ન હોય તો એક વર્ષની અંદર ગમે તે દિવસે કરવો.

વિધિ:—જે વેદારંભનો દિવસ નહીં કર્યો હોય તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં શુધ્ધાદક વડે બાલ-કને મ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી, પશ્ચાત્ કર્ષકર્તા 'અર્થાત્ પિતા, જે 'પિતા ન હોય તો આચાર્યે બ્રાહ્મકને લઇને ઉત્તમાસન ઉપર વેદીની પશ્ચિમ બાજુમાં પૂર્વાભિમુખે બેસવું. તત્પશ્ચાત્ પૃષ્ઠ ૩ થી ૧૭ પૃષ્ઠ સૂધીમાં લખેલી x ઇશ્વર પ્રાર્થના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપાઠ વગેરે કરી, અગ્ન્યાધાન સમિદ્ધાધાન, જલ પ્રોક્ષણ, આધારાસાનપભાગાહુતિ ચાર, બ્યાહુતિ ચાર તથા ૫૪ ૧૫ ઉપર લખેલી બ્યાહુ ધૂતાહુતિ મળી મોળ બ્યાહુતિ આપવી. ત્યારબાદ પૃષ્ઠ ૭ માં લખેલી (ઓં મૂર્મુઃ સ્વઃ । અન્નં આર્ચ્યમિ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે ધૂતાહુતિ આપ્યા પછી પૃષ્ઠ ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની પાંચ ધૂતાહુતિ ૧૩ પ્રધાન હોમ કરવો. ત્યારબાદ બ્યાહુતિ આહુતિ ચાર તથા સ્વિષ્ટકૃત બ્યાહુતિ એક, અને પ્રાજાપત્યાહુતિ એક મળી ૭ આબ્યાહુતિ બ્રાહ્મકને દ્વાયે અપાવવી તત્પશ્ચાત્ મંત્ર ગોષ્ઠી વેદીમાંના અગ્નિ એકઠો કરવો:—

ઓં અગ્રે સુશ્રવઃ સુશ્રવસં મા કુરુ । ઓં યથા ત્વમગ્રે સુશ્રવઃ સુશ્રવા અસિ ।
ઓં એવં માં સુશ્રવઃ સૌશ્રવસં કુરુ । ઓં યથા ત્વમગ્રે દેવાનાં યજ્ઞસ્ય નિધિપા
અસિ । ઓં એવમહં મનુષ્યાણાં વેદસ્ય નિધિપો મૂયાસમ્ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્ચાત્ બ્રાહ્મકે કુંડની પ્રદક્ષિણા કરી આગળ લખેલા “અદિતેતુમન્યસ્વ.” ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે કુંડની ચારે તરફ જલસિંચન કરી, કુંડની દક્ષિણ બાજુમાં ઉત્તરાભિમુખે ઉભા રહી, દ્વાયમાં ધૂતમાં બેગોષ્ઠી એક સમિદ્ધા લઇ નીચેના મંત્ર બોલવો:—

* (ઈમ) શિક્ષા, કંઠ્ય, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, હન્દ, જ્યોતિષ, (ઉપાંગ) પૂર્વમી માસા, વગેરેવિદ્ય, ન્યાય, યોગ, સાંખ્ય અને વેદાન્ત; (ઉપવેદ) આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ ગાંધર્વવેદ, તથા અથર્વવેદ, અર્થાત્ સિદ્ધપશ્ચાન્ત; (બ્રાહ્મણ) એતરેય. શતપથ, સામ અને ગોપથ (વેદ) ઋક્, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વ વેદ. આ સર્વને ક્રમપૂર્વક બજાવા.

x જે ઉપનયન પછી તરતજ વેદારંભ કરે તે તેને ફરીથી સ્વસ્તિ વાચન ઇશ્વરપ્રાર્થના તથા શાંતિપ્રકરણની આવરપકતા નથી.

(અગ્રેસુશ્રવઃ) હે અગ્રે પરમાત્મન! આપ સર્વની વાતને સારીરીને સાંભજો છો, તેમજ મને પણ સર્વ નિવાણુકત બહુશ્રવ કો. જે પ્રમાણે આપ સાંભળનારાઓના પણ સાંભળનારા છો તે પ્રમાણે મને પણ યથાર્થ સાંભળનારાઓમાંનો એક કરો. આપ જેમ વિદ્વાનો તથા યજ્ઞના અધિપતિ રક્ષક છો તેમજ મને પણ મનુષ્યો તેમજ વેદોનો રક્ષક કરો, એવી દુઃ આપની પાસે માગના કરું છું.

ઓં અગ્રયે સમિધમાહાર્યં વૃહતે જાતવેદસે । યથા ત્વમગ્રે સમિધા સમિધ્યતઽ

एवमहमायुषा मेधया वर्चसा मजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिन्धे जीवपुत्रां ममाचार्यो
मेधाव्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्येशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्पन्नादो भूयासइस्वाहा ॥
सौत्रमन्त्रः ॥

આ પ્રમાણે મંત્ર બોલીને તે સમિધા અગ્નિમાં નાંખવી. એજ પ્રમાણે બીજી અને ત્રીજી સમિધા પણ નાંખવી. પછી ફરી “ઓ અગ્ને સુથ્રવઃ” મંત્ર વડે વેદીના અગ્નિને એકઠો કરવો; અને ૭ પૃષ્ઠમાં લખેલા “અદિતેનુમન્યસ્વઃ” ઇત્યાદિ મંત્રો વડે જલ ગ્રેહણ કરી બાલકે વેદીના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખે બેસી વેદીના અગ્નિ પર જાને હાથ યોગ્ય થોડા તપાવી હાથમાં પાણી લગાડીને સ્પર્શ કરવો:—

ओं तनूपा अंग्रेसि तनू मे पाहि ॥ १ ॥ ओं आयुर्दा अंग्रेस्यायुर्मे देहि ॥ २ ॥
ओं वर्चांदा अंग्रेसि वर्चो मे देहि ॥ ३ ॥ ओं अग्ने यन्मे तन्वाऽऽहं तन्म
आर्पुण ॥ ४ ॥ यजुः० अ० ३ मं० १७

ओं मेघां मे सविता आ ददातु ॥ ५ ॥ ओं मेघां मे देवी सरस्वती आ
ददातु ॥ ६ ॥ ओं मेघां मे अश्विनौ देवावाधत्तां पुण्करत्नजौ ॥ ६ ॥
सौत्रमन्त्रः ॥

તતપથાત નિમ્નવિખિત મંત્રો વડે અધ્યમા તથા અનાગિજ અંગિળી જલવાળી કરી ઇન્દ્રિયસ્પર્શ કરવો:—

ओं वाङ् म आप्यायताम् ॥ मुखस्पर्श,
ओं प्राणश्च म आप्यायताम् ॥ नासिकाનાંખનેઠિદ્રો,
ओं चक्षुश्च म आप्यायताम् ॥ જલ નેત્રોત્તો સ્પર્શ,
ओं श्रोत्रश्च म आप्यायताम् ॥ બન્ને કાન,
ओं यशोवल्गश्च म आप्यायताम् ॥ બન્ને બાહુનો સ્પર્શ કરવો,

નીચેના મંત્ર વડે બાલકે પરમેશ્વરનું ઉપસ્થાન કરવું:—

(અગ્નયે સમિધં) હે પરમાત્મનું! જેમ સમિધા વડે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, તેમજ આપની કૃપાથી હું દીર્ઘાયુ, શુદ્ધિમાન, બ્રહ્મવર્ચસ, તેજયુક્ત, પ્રજ્ઞવાન, પશુમાન, અને બ્રહ્મવિદ્યાદિ શક્તિ વડે પ્રદર્શિત થાઉં. હું તથા મારો આચાર્ય ચિરાયુ, પુત્રવાળા, મેધાવી, સત્વના પદ્મપાતી, કીર્તિમાન, તેજસ્વી, વિદ્વાન તથા અન્નાદીના ભોક્તા થઈશો. આ મંત્ર સૂત્રકરોએ અથર્વવેદના જોગણીસમાં કંઈકાં સાતમાં અનુવાકના ચૌસઠામાં યજ્ઞ ઉપરથી બતાવ્યો છે.

(તનૂપાં) હે અગ્ને-જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મનું! આપ શરીરની રક્ષા કરનારા છો, મારા શરીરની રક્ષા કરો. આપ આયુષ્યદાતા છો અને આયુષ્ય-દીર્ઘ જીવન આપો. આપ તેજ અને વિદ્યાના દાતા છો અને તેજ તથા વિદ્યા આપો. હે અગ્ને પરમાત્મનું! જે જે માન શરીરમાં ન્યૂન હોય તેની પૂર્તિ કરો.

(મેધમે) આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

(ઓં વાઙ્મં) હે પરમાત્મનું! મારું તમામ અંગ આપની કૃપાથી પરિપૂર્ણ થાય; તથા વાણી, પ્રાણ, મનુષ્ય, શ્રોત્ર, કીર્તિ, વિદ્યા અને જલ એ સર્વ મારામાં પૂર્ણ થાય.

ओं मयि मेवां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु । मयि मेवां मयि प्रजां
मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु । मयि मेवां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु । यत्ते
अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासम् । यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासम् ॥ यत्ते
अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूयासम् ॥ सौत्रमन्त्राः ॥

આ પ્રમાણે ઉપરના કથા પછી આવકે કુંડની બેતરમાં ગરુડ, ઘુંટણને જમીન ઉપર ટેકવી
પૂર્ણાભિમુખે બેસયું; અને આચાર્યે બાણકની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખે બેસ્યું. પછી બાવકે:—

अयीहि भूः सावित्रीम् भो अनुव्रूहि ॥

ઉપરના મંત્ર વડે આચાર્યે કહેવું કે હે આચાર્યને! પ્રથમ બોલાર, પછાત્ ત્રણ મહાવ્યાહતિ અને
તત્પશ્ચાત્ સાવિત્રી (ગાયત્રી) આગ્રિક અર્થાત્ ત્રણે મેળવતે પરમાત્માના વાચકે મંત્રને
મને ઉપદેશ કરો. તત્પશ્ચાત્ આચાર્યે એક વખત પોતાના તથા બાળકના ખંભા ઉપર રાખી
પોતાના હાથમાં બાળકના બંને હાથની આંગળીઓ પકડી નીચે પ્રમાણે ત્રણ કટકે ગાયત્રી મંત્રને
ઉપદેશ બાળકને કરશે. પ્રથમવાર:—

ओं भूर्भुवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यम् ॥

આટલો કટકો એક એક પદના શુદ્ધ ઉચ્ચારણાદિત બાવકની પાસે બોલાવશે અને
બીજી વાર:—

ओं भूर्भुवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

આ બીજી વખત આટલો બાગ શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સહિત ધીરે ધીરે બોલાવી ત્રીજી વાર:—

ओं भूर्भुवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः

प्रचोदयात् ॥ १ ॥ यजुः० अ० ૨૬ મં०-૩

ધીરે ધીરે આ મંત્રને બોલાવતે નીચે લખ્યા પ્રમાણે એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે મંત્રે પદો સંભળાવશે:—

અર્થ:—(મોરમ્) એ પરમેશ્વરનું મુખ્ય નામ છે. આ નામની સાથે બીજા ત્રણ નામો આવી
વદાય છે. (ભૂ:) જે પ્રાણનો પણ પ્રાણ છે. (ભુવ:) સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરનાર, (સ્વ:) સ્વ
સુખરવશ્વ હોઈ પોતાના ઉપાસકને પણ નવે રક્ષાના સુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર (સવિતુર)
જગત્પતિ ઉત્પત્તિ કરનાર તથા સર્વાદિ પ્રકાશકોના પણ પ્રકાશક; સમમ-એશ્વરે દાતા, (દેવસ્ય)
કામના કરવા યોગ્ય સર્વત્ર વિજય કરાવનાર પરમાત્માનું જે (વરેણ્યમ્) અતિશેષક મહત્વ તથા
ધ્યાન કરવા યોગ્ય (ભર્ગ:) સર્વ કલેશોને ભસ્મ કરનાર શુદ્ધરવશ છે. (તત્) તેનું અમે (ધીમહિ)
ધારણ કરીએ કે જેથી (ય:) તે પરમાત્મા (ન:) અમારી (ધિય:) શુદ્ધિએને ઉત્તમ સુણ,
ર્ષમ રવમાવમાં (પ્રચોદયાત્) પ્રેરણા કરે. એજ પ્રયોગન તેને માટે જરૂરની સ્તુતિ પ્રાપ્તો-
પાસના કરવી એના કરતા બિન અન્ય કોઈને ઉપાસ્ય-ગૃહેદેવ તેની જગત્તર અપરા તેનાથી
અધિક નહિ માનવો જોઈએ. આ પ્રમાણે અર્થ સંભળાવ્યા પછી:—

(મયિ મેવાં) જ્ઞાનરવશ્વ પરમાત્માના માનમાં સીધા વિદ્યા મહત્વ કરનારી શુદ્ધિને કૃપયા ધારણ
કરે; તથા વિદ્યારૂપ તેજ તથા પ્રગતી મને વર્ધિત કરે. પરમેશ્વરે સુક્ત પરમેશ્વર મને પૂર્વોક્ત
શુદ્ધિ, પ્રગત તથા સુદૃઢ ઇન્દ્રિયોપાગ્રા કરે યશસ્વર જગત્પતિ આત્મા મારામાં પૂરોક્ત મેધા, પ્રગત
તથા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ધારણ કરે. હે અગ્ને પરમાત્માના આપના તેજ વડે હું તેજસ્વી થાઉં, આપની
વિદ્યાથી હું વિદ્યાન થાઉં; તથા હે પરમાત્માના આપ જેમ સર્વ સ્પોતા હતાં છે, તે પ્રમાણે હું પણ
વિદ્યારૂપ રસનો હણુ કર્તા થઈ આનંદિત થાઉં.

૪ ઓં મમ વ્રતે હૃદયં તે દધામિ । મમચિત્તમનુચિતં તે અસ્તુ । મમ વાચમેક
વ્રંતો જુપસ્વ વૃહસ્પતિદ્વા નિયુનક્તુ મલ્લમ્ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્ર વડે બ્રાહ્મક તથા આચાર્ય પૂર્વવત્ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરીને મંત્ર વડે પ્રથમથી તૈયાર કરી
રાખેલી સુદર મન્ત્રજુત ઁ મેખલા બાળકની કેડે બાંધવી:—

૪ ઓં इयं दुरुक्तं परिवाधमाना वर्णं पवित्रं पुनर्तीम आगात् । माणापान्याभ्यां
वलमाददाना स्वसा देवी सुभगा मेखलेयम् ॥ ૧ ॥ સાં મંંત્રાંમં ૧૧૧૦૬૦૨૭

ત્યારબાદ નીચેનો મંત્ર બોલી આચાર્ય ચારકને શુદ્ધ બે કોષીન, બે કમાલ અને એક ઉત્તરીય
અને બે કટિવસ્ત્ર આપવાં; અને એમથી એક કટિવસ્ત્ર, કોષીન અને એક ઉપવસ્ત્ર બાહકને
આચાર્ય ધારણ કરવું.

૪ ઓં एवा सुवासाः परिवीत आगात् । स उश्रेयान् भवति जायमानः ।
तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्याय मनसा देवयन्तः ॥ ૧ ॥ ઋં મંં ૩ અં ૧
સૂં ૮ મંં ૪

તત્પશ્યાત્ આચાર્ય દંડ િ હાથમા લઇ ઉભો રહે અને બ્રાહ્મક પણ આચાર્યની સન્મુખ હાથ
બેડીને ઉભો રહી નીચેનો મંત્ર બોલી આચાર્યના હાથમાંથી દંડ લે:—

૪ ઓં यो मे दण्डः परापतद्विहायतोऽधि भूम्याम् । तमहं पुनरादद आयुषे
प्रक्षणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

૪ આ મંત્રનો અર્થ ઉપનયન પ્રકરણમા આપેલો છે.

— બ્રાહ્મજુને મુંજ અથવા દર્ભની, ક્ષત્રિયને ધનુષ સંતક ધાસ અથવા વસ્ત્રક (ઝાડની છાલ) ની
અને વૈશ્યને ઊન અથવા શણની મેખલા દો ॥ બેંધજે.

(इयं दुरुक्तं) આ મેખલા બ્રહ્મચર્ય તથા મુશિક્ષા તથા સર્વ વિજ્ઞાના લાભાર્થે ધારણ
રવામાં આવે છે. સધળી દુષ્ટતા તથા કૃશિક્ષાને છાડવવાને, આત્મથી દુઃ આ પ્રતિજ્ઞા વડે
મેખલાને ધારણ કરાવું છું. આ મેખલા પ્રાણ અને અપાનને પૂર્ણ અરસ્થા સુધી ધારણ
કરવાને માટે, તથા અગ્નિ સમાન સૌભાગ્ય વધારવાને માટે, કારણજુત થાઓ.

+ આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવેલો છે.

† બ્રાહ્મજુના બાહકને પશુના અગ્રસ્થી ને કપળ સુધીનો લાંબો ખાખર અથવા મિતીના
ઝાડનો, ક્ષત્રિયનો વડ અથવા ખેરના ઝાડનો લમર સુધીનો, અને વૈશ્યનો પીપ્પુ અથવા સુવરના
રક્તનો નાસિકાના અગ્રભાગસુધીનો દંડ બેંધજે. અને એ દંડ સ્નિગ્ધ હોવા સાથે વાંકો, અગ્નિથી
બળેલો, કીડ લાગેલો ન હોવા બેંધજે તથા તેમને બેસવા માટે એક મૃગચર્મ એક જલપાત્ર,
એક પ્યાલું અને એક આયમની એ પ્રમાણે પ્રત્યેક બ્રહ્મચારીને આપવું બેંધજે.

(यो मे दण्डः) હે શુભે! પૂર્ણ આયુષ્ય, બ્રહ્મજ્ઞાન, તેજ અને ઉત્તમ ગુણની પ્રાપ્તિને
માટે આ દંડ ધારણ કરું છું; તેમને આપ આપે અને મારી ઇચ્છા, પરમહમાના અનુગ્રહથી
પૂર્ણ થાઓ.

તતપશ્યાત આચાર્યે બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો સાધારણ ઉપદેશ + કરવો:—

બ્રહ્મચાર્યેસિ અસૌ: ॥ ૧ ॥ અપો અશાન ॥ ૨ ॥ કર્ષકુરુ ॥ ૩ ॥ દિવા મા
સ્વાપ્તી: ॥ ૪ ॥ આચાર્યાવીનો વેદમધીષ્ઠ ॥ ૫ ॥ દ્વાદશવર્ષાણિ પ્રતિવેદં વ્રમ્ભવર્ષ
ગૃહાણ વા વ્રહ્મચર્યં ચર ॥ ૬ ॥ આચાર્યાવીનો મવાન્પત્રાધર્માચરગાત્ ॥ ૭ ॥
ક્રોધાનૃતે વર્જય ॥ ૮ ॥ મૈથુનં વર્જય ॥ ૯ ॥ ઉપરિ ગ્રધ્યાં વર્જય ॥ ૧૦ ॥ કૌશી-
લ્લવગન્ધાક્ષનાનિ વર્જય ॥ ૧૧ ॥ અત્યન્તં સ્નાનં ભોજનં નિદ્રાં જાગરણં નિદ્રા
લોભમોહમયશોકાન્ વર્જય ॥ ૧૨ ॥ પ્રતિદિનં રાત્રે: પશ્ચિમે યામે ચોત્થાયાવશ્યકં કૃત્વા
દન્તધાવનસ્નાનસન્ધ્યોપાસનેશ્વરસ્તુતિપ્રાર્થનોપાસનાયોગામ્યાસાન્નિત્યમાચર ॥ ૧૩ ॥
શુરકૃત્યં વર્જય ॥ ૧૪ ॥ માંસક્ષ્માહારં મઘાદિપાનં ચ વર્જય ॥ ૧૫ ॥ ગવા
શ્વહસ્ત્યુષ્ટાદિપાનં વર્જય ॥ ૧૬ ॥ અન્તર્ગમિનિવાસોપાનચ્છત્રધારણં વર્જય ॥ ૧૭ ॥
અકામત સ્વપમિન્દ્રિયસ્પર્શેન વીર્યસ્વલનં વિહાય વીર્યં શરીરે રક્ષ્યોધ્વરેતા: સતતં
ભવો ॥ ૧૮ ॥ તૈલામ્પલ્કમર્દનાન્પમ્લાનિતિક્ત કપાપક્ષારરેચનદ્રવ્યાણિ મા સેવસ્ત્રા ॥ ૧૯ ॥
નિત્યં યુક્તાહારવિહારવાન્ વિદ્યોપાર્જને ચ યત્નવાન્ભવ ॥ ૨૦ ॥ સુગ્રીલો મિત-
ભાષી સમ્યો ભવ ॥ ૨૧ ॥ મેચ્છલા વળ્લધારણમૈશ્વર્યવર્ણસંપિદાવાનોદકસ્પર્શનાચાર્ય-
પ્રિયાચરણમાત:સાયમભિવાદનવિદ્યાસંચયજિતેન્દ્રિયત્વાદીન્વેતે તે નિત્યધર્મા: ॥ ૨૨ ॥
સૌત્રોપદેશ: ॥

અર્થ-તું આચાર્યી બ્રહ્મચારી છે ૧ નિત્ય સન્ધ્યોપાસન તથા બોજનની પૂર્વે શુદ્ધ જલનું આચમન
કર્મો કર ૨. દુષ્ટ કર્મો ત્યાગીને ધર્માંચરણ કર ૩. દિવમે કદી સ્પર્શ નહિ. ૪ આચાર્યને તાર્થ
રહીને સાંગોપાંગ વેદ બાણવામાં નિત્ય પુરુષાર્થ કર ૫. એક એક વેદને ખાટે ખાર ખાર વર્ષનું
બ્રહ્મચર્ય અર્થાત્ ૪૮ વર્ષ સુધી અથવા જ્યાં સુધી સાંગો પાંગ ચર વેદ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી અખંડ
બ્રહ્મચારી રહે ૬. આચાર્યને આધીન ધર્માંચરણમાં રહે જે પન્તુ જો આચાર્ય અધમાચરણ વા
અધર્મ કરવાનું કહે તો તે કદી ન માનાસ અને તેનું આચરણ કદી ન કરે ૭. કોય તથા
મિત્ર્યા ભાષણ કરવાનું છોડી દે ૮. આપ * પ્રકારાં મૈથુનનો ત્યાગ કર ૯ જમીન ઉપર સુજે
અને પક્ષંગ આદિ ઉપર કદિ ન સુતો ૧૦. ગાપુ, બગરણું તથા ગૃત્ય આદિ નિર્મિત કર્મ, મંથ
તથા અર્જન આદિનું સેવન ન કર ૧૧. અનિ સ્નાન, અતિ બોજન, અધિક નિદ્રા, અધિક જાગરણ,
નિદા, લોભ, મોહ, ભય, તથા શોકને કદિ પણ ચંદણ ન કરાસ. ૧૨. રાત્રિના પાછલા પહેરમાં
કદી આવરણ શોભાદિ દંતધાવન (ધાણ), સ્નાન, સન્ધ્યોપાસન, મધરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના તથા
ઉપાસના, મેગાબ્રાસનું આચરણ નિત્ય કર ૧૩. હન્યમત ન કરાવીશ ૧૪ માંસ, ફેલા અર્થાત્
શુષ્ક અન્ન જેવા કે ચણા આદિ ખાનો ના અને મઘાદિ પાન પીતો નહિ ૧૫ બગદ, ઘોડા, હાથી
તથા ઉંટ આદિની સ્વરી કરે નહિ ૧૬. ગામમાં રહેતું તથા જોડા અને છત્રાનું ધારણ કરતું તેને

+ આચાર્ય પદેશ કરે તે વખતે પ્રત્યેક વાક્યન છડે સિધ્ધે ઘાદમ્ અથવા ઓમ્ ઓ
પદ બોલવું. (ભાષાન્તર કર્તો).

— અસૌ પદના સ્થાનમાં બ્રહ્મચારીનું નામ સંબોધનાન્ત બોલવું.

* આનું ધ્યાન, કથા, સ્પર્શ, ક્રોડા, દર્શન, આલિમન, એકાંતવાસ અને સમાગમ આ
આપ્રકારનું મૈથુન કહેવાય છે. જે અને છોડે છે તેજ બ્રહ્મચારી કહેવાય છે.

પરિત્યાગ કર ૧૭. લઘુશકા વિના ઉપર્ય ઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ કરી વીર્યરખાવન કરી ન કરી, વીર્યને શરીરમાં રાખી નિરંતર ઉપરિત્યાગ થા; અર્થાત્ વીર્યનું પતન કોઇ દિવસ ન થાય તેવી રીતે તત્ત કર ૧૮. તેજાદિ વડે અંગમર્દન, તથા જાત જાતના ઉનટણુ લગાડવાં, અતિશય ખાટા, આમલી વગેરે, અતિ તીખા મરચાં આદિ, તુરા હરડે આદિ, ક્ષાર અધિક શીડું આદિ, રચક નેપાણા આદિ દ્રવ્યોનું સેવન કરી ન કર ૧૯. નિત્ય યોગ્ય આહાર વિહાર કરીને વિદ્યા ગ્રન્થોમાં પતનશીલ થન્ટે ૨૦. સુશીલ, યોગ્ય બોલનાર યજ્ઞ સભામાં બેસવા યોગ્ય ગુણો સંપાદન કરતે ૨૧. મેખસા તથા દંડનું ધારણ, બિડાચરણ, અગ્નિહોત્ર, આન, સંધ્યોપાસન, આચાર્યનું પ્રિય આચરણ તથા આચાર્યને સાથ પ્રાપ્ત: નમસ્કાર કરવા એ તારા નિત્ય કરવાનાં અને જેનો નિષેધ હોયો છે તે નિત્ય ન કરવાનાં કર્મ છે ૨૨.

ત્યારે આ ઉપદેશ આચાર્ય કરી રહે ત્યાર પછી બ્રહ્મચારી આચાર્યને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહે કે જેવો આપે ઉપદેશ કર્યો છે તેજ પ્રમાણે હું કરીશ. પછી બ્રહ્મચારી પચકુંડની પ્રશિક્ષણ કરી કુંડની પશ્ચિમદિશામાં ઉભો રહી માતા, પિતા, બહેન, બાપ, મામા, માસી તથા કાકા આદિની પામેથી તથા જે બિડા આપવામાં નકાર ન કરે તેમની પામેથી બિડા * માગે. અને જેટલી બિડા મળે તે બધી આચાર્યની પાસે મૂકે. તત્પશ્ચાન્ આચાર્ય તેમાંથી થોડીક કાઢી લઇ બીજી બધી બિડા બાલકને આપી દે; અને તે બાલકે તે બિડા પોતાના ભોજનને માટે રાખી મૂકવી. તત્પશ્ચાન્ બાલકને શુભાસન ઉપર બેસાડીને નીચે પ્રમાણે વામદેવ ગાન કરવું:—

ૐ ભૂર્ભુવ: સ્વ: । કેયાં નંશ્ચિત્ર આર્ભુર્વદંતી સદાં રૂપ: સેત્વા । કેયાં શર્ચિષ્ઠ-
યા રૂતાં ॥ ૧ ॥ ૐ ભૂર્ભુવ: સ્વ: । કેસ્ત્વાં સત્યોમદાનોં મં હિષ્ઠે મત્સંદંવૈત: ।
દેદાં ચિદોરુજે વંસુ ॥ ૨ ॥ ૐ ભૂર્ભુવ: સ્વ: । ઐમીપુર્ણ: સર્ત્ત્વીનામવિતાં જૈરિતૃ-
ણામ્ । શૈતમ્ભવાસ્પૂતયે ॥ ૩ ॥ મહાવાપદેવ્યમ્ ॥ કોડ૫ યા । નશાં ૩ ર્શ્મા ૩
ૐભુર્વાત્ । ઐ । તી સદોરૂપ: સેત્વા । ઐ ૩ હોહોઈ । કેયા ૨૩ શર્ચોઈ । પ્ઠયી
હો ૩ હુમ્મા ૨ । વાર તોં ૩ડ૫ હોઈ ॥ (૧) કોડ૫સ્ત્વા । સત્યો ૩ મો ૩
દોનામ્ । મો । હિષ્ઠોમોત્સાદંવાસા ॥ ઐહોહોઈ । દેવા ૨૩ ચિદા । રુજોહો ૩ ।
હુમ્મા ૨ । વોડ૫શો ૩ડ૫ હોયિ ॥ (૨) ॥ ઐડ૫મી । પુર્ણો ૦ સૌર્વરીતીનામ્ ।
આ । વિતાં જૈરાયિતૃ । જામ્ । ઐ ૨૩ હો હોયિ । શૈતા ૨૩ મ્ભવો । સિવોહો
૩ । હુમ્મા ૨ । તોડ ૨ ચોડ૫હોયિ ॥ ૩ ॥ સામ૦ ઉત્તરાચ્છેકે । અધ્યાપ૦ ૧
સ્વં ૩ મં ૦ ૧-૨-૩

આ પ્રમાણે ગાન થઇ રહ્યા પછી રૂપેથી બિડામાંથી બાળક પોતાની રૂચિ અનુસાર ભોજન કરે. પશ્ચાત્ સાયંકાલ સુધી ત્રિશય લઘ ગૃહસ્થાશ્રમ સંસ્કારમાં બળેથી સંધ્યોપાસન આચાર્ય બાળકની પાસે કરાવે; અને બ્રહ્મચારી સહિત આચાર્ય કુંડની પશ્ચિમમાં આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે

* બ્રાહ્મચરો બાલક એ પુરૂષ પાસે બિડા માગે તો “ મધાન્ બિડાં દદાતુ ” અને સ્ત્રીની પાસે માગે તો “ મયતી બિડાં દદાતુ ” એ પ્રમાણે; અને ક્ષાત્રિયનો બાલક પુરૂષ પાસે “ બિડાં મધાન્વદાતુ ” અને સ્ત્રીની પાસે “ બિડાં મયતી દદાતુ ” એ પ્રમાણે; તથા વૈશ્ય પુરૂષ પાસે “ બિડાં દદાતુ મધાન્ ” અને સ્ત્રી પાસે “ બિડાં દદાતુ મયતી ” એ પ્રમાણે બોલે.

બેસી સ્થાલીપાક અર્થાત્ પૃષ્ઠ ૧૩ માં લખ્યા પ્રમાણે જ્ઞાન બનાવી તેમાં ધી નાંખી એક પાત્રમાં કાઢી પૃષ્ઠ ૧૪ માં લખ્યા પ્રમાણે સનિવધાન, તથા જન ત્રોક્ષણ કરી આધારવાંજ્યભાગાદુનિ ચાર તથા વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર મળી આઠ આજ્યાહુતિ આપાવવી. તત્પશ્ચાન્ બ્રહ્મચારી ઉભો યદ્ય પૃષ્ઠ માં લખેલ “મદ્મે સુધ્રવઃ” મંત્ર વડે ત્રણ સનિધાની આહુતિ આપે. તત્પશ્ચાન્ બ્રહ્મચારીએ બેસી જઈ યજ્ઞકુંડના અગ્નિ વડે પોતાના હાથ તથાવી ઉપર લખેલા મંત્રોવડે મુખસ્પર્શ તથા આંગ-સ્પર્શ કરવો. બાદ ઉપર કહેલો જ્ઞાત અચાર્યે બાળકને હોમ તથા ભોજનને માટે આપવો. પછી આચાર્ય તે જ્ઞાતમાંથી આહુતિના અનુમાનથી જ્ઞાતને સ્થાલીમાં લઈ તેમાં ધી નાંખી નીચે લખેલા મંત્રો વડે આહુતિ આપે:—

ૐ સદસસ્પતિમદ્વતં મિષમિન્દ્રસ્ય કામ્યમ્ । સર્વે મેવામંયાસિપ્ સ્વાહા ।
 इदं सदसस्पतयेइदन्न मम ॥ ૧ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૨ મં૦ ૧૩
 तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । विष्णो यो नः प्रचोदयात् । इदं सवि-
 त्रेइदन्न मम ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૨ મં૦ ૮.

ૐ ઋપિભ્યઃ સ્વાહા । इदं ऋपिभ्यः—इदन्न मम ॥

આ ત્રણ મંત્રોવડે ત્રણ અને (ૐ યદસ્ય કર્મણો) એ મંત્ર વડે ચોથી આહુતિ આપવી. પશ્ચાત્ આગળ લખેલી વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર, અને (ૐ તન્નો) વગેરે આમંત્રોવડે આજ્યાહુતિ આઠ મળી બાર આજ્યાહુતિ આપવી, અને બ્રહ્મચારીએ શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસી પૃષ્ઠ ૭૨ માં લખેલું વામદેવ્ય જ્ઞાન આચાર્યની સાથે કરી—

अमुकगोत्रोत्पन्नोऽहं भो भवन्तमभिवादये ॥

એ પ્રમાણે બેસી આચાર્યને વંદન કરે; અને આચાર્ય નીચે પ્રમાણે બેસી આશિર્વાદ દેવો:—

आयुष्मान् विद्यावान् भव सौम्य ॥

પશ્ચાત્ હોમ કરતાં વધેકું હવિષ્ય અન્ન અને બીજા યજ્ઞ સુદર મિષ્ટાન્નુ ભોજન આચાર્યની સાથે અર્પાન્ પૃષ્ઠ ૧૪૩ પૃષ્ઠ ૧૪૪ ત્રોક્ષીને બ્રહ્મચારીએ કરવું. તત્પશ્ચાત્ હસ્ત મુખ ધોઇને સંસ્કારમાં જે નિમંત્રણ ૧ આજ્યા હોમ તેમને યથા યોગ્ય ભોજન કરાવી સ્ત્રીઓને સ્ત્રી અને પુરુષોને પુરુષ પ્રીતિ-પૂર્વક વિદાય કરે; અને તે બધાંએ જની વખતે બાળકને નીચે પ્રમાણે આશિર્વાદ દેવો:—

हे बालक ! त्वमीश्वरकृपया विद्वान् शरीरात्मबलयुक्तः कुशलीवीर्षवानरोगः
 सर्वाविद्यामवीत्वाऽस्मान् दिदक्षुः सन्नागम्याः ॥

(સદસસ્પતિ) ન્યાયકારી, સમાજોના સ્વામી, અદ્ભુત એશ્વરે શુભકર્મ સ્વભાવવાળા દંડિયોના માત્રિક જીવતા ઇચ્છિત પ્રેમ કરતા યોગ્ય પુરમાત્મની સેવા કરીને સત્ય તથા અમલની જોના વડે યથાવત પરિક્ષા થાય તેની ઉત્તમ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ

(તત્સવિતુ) આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આવવામાં આવ્યો છે.

(અમુક) અમુક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો હું આપને અભિવંદન કરું છું.

(આયુષ્માન્) હે શાન્તશુભી તું આયુષ્માન્ અને વિદ્યાવાન્ થા.

(હે ચાલક) હે બાલક ! તું નિદ્રાન્, સચીત્તમજસ સંપન્ન, કુશલ, વીર્ષવાન, નિરોગી યદ્ય સર્વ વિદ્યાઓ બજીને તને (સેવા થયેલો) જ્ઞાતાની ઇચ્છાવાળા અમે છીએ તેની પાસે આવજો.

આ પ્રમાણે આશિર્વાદ દઈ સર્વ પોતપોતાને ઘેર જાય. તત્પશ્યાત્ અભયારી ત્રાયુ દિવસ મુંદી
જમીન ઉપર મુદ્ધ રહે અને સાયંખાતઃ આગળ લખેલા (ઓ મન્ને મુદ્ધવઃ૦) એ મંત્રથી
સમિધા હોમ અને મુખ આદિ અંગ સ્પર્શ અભયારી પાસે આચાર્ય કરવે તથા
(સદસસ્પતિ૦) ઇત્યાદિ સ્થવીપાકની ચાર આદુતિ આગળ લખ્યા પ્રમાણે પૂર્વોક્ત રીતિએ
અભયારીના હાથે અપાવથી. તત્પશ્યાત્ પાઠશાળામાં જઈ ગુરુ સમીપ વિદ્યાભ્યાસ કરવાના સમયની
પ્રતિજ્ઞા આચાર્ય તથા અભયારી બન્ને કરે:—

આચાર્યે ઉપાનયમાનો વ્રહ્મચારિણં કૃણુતે ગર્ભમન્તઃ । તં રાત્રીંસ્તિલ્લં ઉદરે
વિભાન્તિં તં જ્ઞાતં દ્રષ્ટુમભિ સં યન્તિ દેવાઃ ॥ ૧ ॥ इयं समितृष्टिर्वी द्यौर्द्वितीयोता-
न्तर्निक्षं समिधां पृणाति । व्रह्मचारी समिधा मेखंलया श्रमेण लोकैस्तपसा पिपतिं
॥ ૨ ॥ व्रह्मचारेति समिधा समिद्धः काष्णं वगानो दीक्षितो दीर्घमश्रुः । स सद्य
एति पूर्वस्मादुत्तरं समुद्रं लोकान्संश्रम्य मुहूर्गाचरिंक्रत् ॥ ૩ ॥ व्रह्मचयेण तपसा राजा
राष्ट्रं विरंक्षति । आचार्यो ब्रह्मचयेण ब्रह्मचारिणंमिच्छते ॥ ૪ ॥ व्रह्मचयेण कन्या
युवांनं विन्दते पतिम् ॥ ૫ ॥ ब्रह्मचारी ब्रह्म भ्राजन् विभान्ति तस्मिन्ने-
वावधि विश्वे समोताः । प्राणापानौ जनयन्नादव्याનं वाचं मनो हृदयं ब्रह्म
मेधाम् ॥ ૬ ॥ अथर्व का० ૧૧ सू० ૫ मं० ૩-૪-૬-૧૭-૧૮-૨૪

અર્થ:—આચાર્ય અભયારીને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાસે રાખી ત્રાયુ દિવસ મુંદી ગુદાથ । પ્રકરણ ૪
લખ્યાપ્રમાણે સન્ધ્યોપાસનાદિ સ્તપુરથોના આચારના શિક્ષા આપી તેના આત્મામાં ગર્ભરૂપ વિદ્યા-
સ્થાપન કરવાને માટે તેને ધારણ કરીને પૂર્ણ વિદ્યાનુભવ છે. જ્યારે તે પૂર્ણ અભયચર્યાન ચર્ચ
પૂર્ણ વિદ્યા બણી ધર આવે છે ત્યારે તેને જોવાને માટે સર્વ વિદ્યાનો સાગા જઈને તેન ધણું માન
આપે ૫ ૧.

જે અભયારી વેદારંભના સમયમાં ત્રણ સમિધા આગ્રિમા હોમે છે અને અભયચર્ય મનનું નિયમ-
પૂર્વક સેવન કરી વિદ્યા પૂર્ણ કરવાને દૈત્તેભાક્ષી થાય ન, તે જાણે કે પૃથ્વી, સૂર્ય અને અતરિંદ્રની પેઠે
સર્વને પાલક થાય છે; કાશ્યુ કે તે સમિધાદ્યેન, મેખલાદિ ચિન્હોનું ધારણ અને પરિશ્રમથી વિદ્યા
પૂર્ણ કરીને આ અભયચર્યાનુશાસન તથા વડે મ્હે લોખને સદગુણ અને આનંદથી તૃપ્ત કરે છે. ૨.

જ્યારે વિદ્યાવડે પ્રદર્શિત અને મુખ્યમર્મદિ ધારણ કરી છીતિત થઈ (વૌર્ધ્વમશ્રુ:૦) આળીસ
વર્ષ સુધી ઢાંકી, મુંદ આદિ પંચકેશને ધારણ કરનારા અભયારી થાય છે, ત્યારે તે. પૂર્વસમુદ્રરૂપ
અભયચર્યાનુશાસને પૂર્ણ કરી ગુરુકુળથી કિત્ત સમુદ્ર અર્થાત ગુરુશ્રવને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તે સર્વ
લોકોને સચ્ચ દ્રાવીને વારંવાર પુષ્પાર્થ અને સન્ધ્યોપદેશ વડે તજતને આનંદિત કરે છે. ૩.

જે પૂર્ણ અભયચર્ય તપશ્ચરણ વડે પૂર્ણ વિદ્યાનુ, સુચિત, સુરીચ અને છતેન્દ્રિય થઈ, રાજ્યનું
વિવિધ પ્રકારે પાલન કરે છે તે જ ઉત્તમ સગ થાય છે. તથા જે થયાવત્ અભયચર્ય પાત્રન કરી
સંપૂર્ણ વિદ્યા બણે છે તે જ આચાર્ય થઈ શકે છે, અને તે જ વિદ્યાનુ અભયારીની ઇચ્છા કરી શકે છે. ૪.

જેની રાત્રી હોમરંભો પૂર્ણ અભયચર્ય કરી પૂર્ણ વિદ્યા બણી પૂર્ણ જીવન થઈ પોતાના જેવી
રૂપવતી કન્યાની સાથે વિવાહ કરે છે તેવી રીતે કન્યાઓએ પણ પૂર્ણ અભયચર્ય પછી, પૂર્ણ વિદ્યા
પ્રાપ્ત કરી, પૂર્ણ યુવન થઈ પોતાના નદય યુવાવસ્થાવાળા પતિને પ્રાપ્ત થાય પ.

જ્યારે અભયારી અઘા અર્થાત સર્વોપાંગ ચારે વંદ સંધ્યાર્થજનિતા જ્ઞાનપૂર્વક ધારણ કરે
છે, ત્યારે તે પ્રદર્શમાન થાય છે, સંપૂર્ણ દિવ્ય ગુણો તેનામાં નિવાસ કરે છે; અને સર્વ વિદ્યાનો તેની

મનતા કરે છે. તે બ્રહ્મચારી બ્રહ્મચર્યથીજ પ્રાણુ દીર્ઘ જીવન, દુઃખનો નાશ, સંપૂર્ણ વિદ્યામાં પ્રવિણતા, ઉત્તમ વાણી, પવિત્રાત્મા, શુદ્ધ હૃદય, પરમાત્મા અને શ્રેષ્ઠ પ્રજાને ધારણ કરી સર્વ મનુષ્યોના હિતને માટે સર્વ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરે છે ૬.

બ્રહ્મચર્ય કાલઃ ॥

બ્રહ્મચર્ય કાલને માટે જાન્યેનકેપરિવદ્ના તૃતીય પ્રપાઠકનાં સોળમાં ખંડમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

માતૃમાન્ પિતૃમાનાચાર્પદાન્ પુરુષો વેદ ॥ ૧ ॥ પુરુષો વાવ યજ્ઞસ્તસ્ય યાનિ ચતુર્વિંશતિર્વપાણિ તત્ પ્રાતઃસવન ચતુર્વિંશત્યક્ષરા ગાયત્રી ગાયત્રં પ્રાતઃસવનં તદસ્ય વસવોઽન્વાયતાઃ પ્રાણા વાવ વસવ એતે હીદઃસર્વં વાસયન્તિ ॥ ૨ ॥ તં ચેદેતસ્મિન્ વપસિ કિચ્છિદુપતપેત્ સ દ્રુપાત્ પ્રાણા વસવ इदं मे प्रातः सवनं माघ्य न्दिन ऽसवनमनुसन्तनुतेति માહં પ્રાણાનાં વક્ષનાં મધ્યે યજ્ઞો વિલોપ્સીયેત્પુદ્ગૈવ તત્ એત્પગદો હ ભવતિ ॥ ૩ ॥ અથ યાનિ ચતુશ્ચતુશ્ચારિંશદ્રર્પાણિ તન્માઘ્યન્દિન ઽસવનં ચતુશ્ચત્વારિંશદક્ષરા ત્રિષ્ટુર્ત્રૈષ્ટુમં માઘ્યન્દિન ઽસવનં તદસ્ય રુદ્રા અન્વાયતાઃ પ્રાણા વાવ રુદ્રા એતે હીદઃસર્વં રોદયન્તિ ॥ ૪ ॥ તં ચેદેતસ્મિન્ વપસિ કિચ્છિદુપતપેત્ સ દ્રુપાત્ પ્રાણા રુદ્રા इदं मे माघ्यन्दिन ऽसवनं तृतीयसवनमनुसन्तनुतेति માહમપ્રાણાનાં રુદ્રાણાં મધ્યે યજ્ઞો વિલોપ્સીયેત્પુદ્ગૈવ તત્ એત્પગદો વ ભવતિ ॥ ૫ ॥ અથ યાન્યષ્ટા ચત્વારિંશદ્રર્પાણિ તત્ તૃતીય સવનમષ્ટાચત્વારિંશદક્ષરા જગતી જાગતં તૃતીયસવનં તદસ્યાદેત્વા અન્વાયતાઃ પ્રાણા વાસાદિત્યા એતે હીદઃસર્વં માદદતે ॥ ૬ ॥ તં ચેદેતસ્મિન્ વપસિ કિચ્છિદુપતપેત્ સ દ્રુપાત્ પ્રાણા આદિત્યા इदं मे तृतीयसवनमाप्तनुसन्तनुतेति માહં પ્રાણાનામાદિત્યાનાં મધ્યે યજ્ઞો વિલોપ્સીયેત્પુદ્ગૈવ તત્ એત્પગદો હૈવ ભવતિ ॥ ૭ ॥

અર્થ—જે બાલકને પાંચ વર્ષની આયુ સુધી માતા, પાંચથી આઠ સુધી પિતા અને આઠથી અડતાલીસ, સુંરાળીસ, ચાગ્રાસ, જીતીસ, ત્રીસ અથવા પચ્ચીસમા સર્વ સૂત્રા અને જ્ઞાને આત્મી યોગીસ, બારીસ, વીસ, અસઠ અથવા સોળમા વર્ષસુધી આચાર્યની પામે શિક્ષણ મળે છે, ત્યારેજ તે પુરૂષ અથવા વિદ્યાવાન સ્ત્રી થઈ ધર્મવિદ્યામ અને શ્રેષ્ઠતા વ્યવહારમાં અનિયતર થાય છે ૧. આ મનુષ્યદેહરૂપી યજ્ઞન સારીરીતે આયુ, અર્ધાદિ સંપત્તિ કલ્પાને માટે દત્તકાના હવન પક્ષ એ છે ૨. પુરૂષે યોગિસ અને સ્ત્રીએ સોળમા વર્ષસુધી બ્રહ્મચર્યાચન યજ્ઞવલ્ક્ય પૂર્ણ, જેના યોગીસ અક્ષરનો ગાયત્રી છંદ હોય છે તે પ્રમાણે કરવો જોઈએ. જેમ ભૌતિક યજ્ઞોમા પ્રાતઃસવનાદિ ત્રણ સવન હોય છે તેમ આ મનુષ્ય દેહરૂપી યજ્ઞનું પ્રાત્ન્યવન કહેવાય છે. આથી મનુષ્યમાં વસુધૈવ કુટુંબપ્રાણુની પ્રાપ્તિ થાય છે, કે જે બળવાન થઈને સર્વ શુભશુભોને શરીર આત્મા અને મનમાં વાસ કરાવે છે ૨. જે કાંઈ આ પચ્ચીસ વર્ષની આયુથી પહેલાં બ્રહ્મચારીને વિરાહ અથવા વિવાહોગ કરાવે તે ઉદ્દેશ કરે તેને તે બ્રહ્મચારીએ ઉત્તર જ્વે કે જો, મારા પ્રાણુ, મન તથા ઇન્દ્રિયો પચ્ચીસ વર્ષના બ્રહ્મચર્ય સેવનથી બળવાન નહી થાય તો અધ્યયન સવન કે જે આગળ સુતાળીસ વર્ષ સુધીનું બ્રહ્મચર્ય

હું છે, તેને પૂર્ણ કરવાનું સામર્થ્ય આશમાં નહીં રહે. કારણ કે પ્રથમ કોઈનું અલ્પચર્ય મધ્યમ કોટિના અલ્પચર્યને સિદ્ધ કરે છે; માટે મું હું તમારા જેવો મૂર્ખ છું કે જે આ શરીર, માણ, અંતઃકરણ તથા આત્માના સંયોગ રૂપ સર્વે શુભ શુભ, કર્મ સ્વભાવના સાધનરૂપ આ સંધાનનો શીઘ્ર નાશ કરી મારા મનુષ્યદેહધારણના કૃપાથી વિશુષ્ટ રહું અને સર્વ આત્રમેના મૂળરૂપ, સર્વ ઉત્તમ કર્મોમાં પણ ઉત્તમ અને સર્વના મુખ્ય કારણરૂપ અલ્પચર્યને ખંડિત કરીને મહાદુઃખ સાગરમાં કદી ડુબું ? પણ જે પ્રથમ આશુર્માં અલ્પચર્ય સેવન કરે છે તે અલ્પચર્યના સેવનથી વિદાને પ્રાપ્ત થઈને નિશ્ચય રોગગ્રસ્તિ થાય છે. માટે તમારા મૂર્ખ લોકોના કહેવાથી હું અલ્પચર્યનો લોપ કદી નહીં કરું. જે સુવાળીસ વર્ષથી અર્થાત્ જેમ સુવાળીસ અક્ષરનો ત્રિપુલ્લુ છંદ હોય છે તદ્વત્ જે મધ્યમ અલ્પચર્યનું પાત્રન કરે છે તે અલ્પચારી રૂઢરૂપ પ્રાણને પ્રાપ્ત થાય છે; તેનો આગળ કોઈ પણ દુષ્ટની દુષ્ટતા નથી આવતી અને તે સર્વે દુષ્ટ કર્મ કરનારઓને સદા રહાવે છે. જે મધ્યમ અલ્પચર્ય સેવન કરનારાને કોઈ કહે કે તું અલ્પચર્ય છોડીને વિવાહ કરી આનંદને પ્રાપ્ત કર, તો તેને અલ્પચારી એ ઉત્તર દેવો કે જે અધિક શુભ અલ્પચર્યાશ્રમના સેવનથી થાય છે અને વિપયસંબંધી પણ અધિક આનંદ થાય છે તે અલ્પચર્ય ન સેવન કરવાથી રહાવે પણ નથી થતો. કારણ કે સાંસારિક વ્યવહાર, વિપય અને પરમાર્થ સંબંધી પૂર્ણ શુભ અલ્પચારીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હું આ સંયોગતમ શુભપ્રતિભા સાધનરૂપ અલ્પચર્યનો લોપ કદી ન કરતાં વિદ્વાન્, બળવાન્ આયુષ્યમાન્ અને ધર્માત્મા થઈ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત કરીશ. તમારા નિષ્કૃદ્ધિઓના કહેવાથી શીઘ્ર વિવાહ કરીને મારો પોતાનો અને કુલનો નાશ કદી નહીં કરું. અઠતાળીસ વર્ષ સુધીનું અલ્પચર્ય જેવો કે અઠતાળીસ અક્ષરનો જગતી છંદ હોય છે, તે પ્રમાણે એ અલ્પચર્યથી પૂર્ણ વિદ્યા, પૂર્ણ બળ, પૂર્ણ પ્રજ્ઞા, પૂર્ણ શુભ શુભકર્મ સ્વભાવયુક્ત સર્વવત્ પ્રકાશમાન્ થઈને અલ્પચારી સર્વ વિદ્યાઓને અલ્પચર્ય કરે છે. જે કોઈ આ સર્વોત્તમ ધર્મથી અલ્પચારીને મ્યુત કરવામાગે તો તેને અલ્પચારીએ ઉત્તર આપવો કે અરે બાળક મૂઢવો! મનુષ્યી દૂર રહો. તમારાં દુર્ગંધરૂપી બ્રહ્મ વચનોથી હું દૂર રહું છું. હું આ ઉત્તમ અલ્પચર્યનો લોપ કદી થયું નહીં કરું, એને પૂર્ણ કરીને સર્વે રોગોથી રહિત થઈ, સર્વ વિદ્યાદિ શુભ શુભકર્મસ્વભાવયુક્ત થઈતાં આ મારી શુભ પ્રતિભાને પરમાત્મા પોતાની કૃપા વડે પૂર્ણ કરે કે નથી હું તમારા જેવા નિષ્કૃદ્ધિઓનેજ ઉપદેશ અને વિદ્યા બાણ્યથી તથા વિશેષ કરી તમારું બાળકને આનંદયુક્ત રો શુકું ૬.

ચતત્તોવસ્થાઃ શરીરસ્ય વૃદ્ધિર્ધૈવનં સમ્પૂર્ણતા કિન્ચિત્પરિહાણિશ્ચેતિ । તન્ના
પોદ્દશાદ્ વૃદ્ધિઃ ॥ આપન્નચર્વિશતેર્ધૈવનમ્ । આચત્વાર્શતસત્સમ્પૂર્ણતા । તતઃ કિન્
ચિન્ચિત્પરિહાણિશ્ચેતિ ॥

પન્નચર્વિશતે તત્તો વર્ષે પુમાન્નારી તુ પોદ્દશે ।

સમત્વાગતવીર્યો તો જાનીયાત્કુશલો મિપક્ષ્ ॥ સુશ્વેત૦ ॥

અર્થ—આ મનુષ્યદેહની ચાર અવસ્થા છે. એક વૃદ્ધિ, બીજી યૌવન, ત્રીજી સમ્પૂર્ણતા અને ચોથી કિન્ચિત્ પરિહાણિ, અર્થાત્ શરીરનો થોડો થોડો હાસ કરનારી. તેમાં સોળમાં વર્ષથી પચ્ચીસમાં સુધીમાંની અવસ્થાને વૃદ્ધિ કહે છે જે કોઈ આ વૃદ્ધિની અવસ્થામાં વીર્યવિધાતુઓનો નાશ કરે છે તે સમયે કે કુદાડી વડે કાપેલા વૃક્ષ અથવા લાકડી વડે ફોડેલા ઘડા સમાન પોતાના સર્વસ્વનો નાશ કરે છે અને પક્ષાત્પાપમાં પડે છે. પછી તેના હાથમાં કેંદ્રજ સુધાર રહેતો નથી. અને બીજી અવસ્થા પચ્ચીસમાં વર્ષ અને ચાળીસમાં વર્ષસુધીની ત્રીજી છે. જે કોઈ એને યથાવત્ સંરક્ષિત નથી રાખતો, તે જાણે કે પોતાની બાળસાધનતાનો નાશ કરે છે. જે કોઈ અલ્પચારી

યદને પછી ઋતુગામી તથા પરસ્ત્રીત્યાગી એક સ્ત્રીવતરાલો થઇ ગઇ રહ્યા પછાત્ એક વર્ષપર્યંત
અહાર્યારી નહી રહે, તે પણ પોતાનું કર્યુ કરાવ્યું કુળમાં મેળવી દેશે. ચોથી અવસ્થા આળીસમાં
વર્ષ પછીની છે, એટલે જ્યાં સુધી નિર્વાયે ન થાય ત્યાંસુધીની કિંચિત્ હાનિરૂપ અવસ્થા છે. જે
કિંચિત્ હાનિને જાણે વીરવી અધિક હાનિ કરશે નો તે પણ સંખ્યદમા (ક્ષય) તથા ભગદ્ગત્
મેગોથી પીડિત થશે; અને જે ચારે અવસ્થાઓને યથાવત્ સુરક્ષિત રાખશે તે સર્વદા આનંદિત
થઇને આખા સંસારને સુખી કરી શકશે.

હવે એમાં આટલું વિશેષ સમજવું જોઇએ કે પૂરોક્ત ચારે અવસ્થાઓનો સમય સ્ત્રીપુરુષોનો
એકસરખો નથી. પરંતુ જેટલું સામર્થ્ય પચ્ચીસમા વર્ષમા પુરુષના શરીરમાં હોય છે તેટલું
સામર્થ્ય સ્ત્રીના શરીરમાં સોગમ વર્ષમાં આવે છે. જે કહિ બહુ જલદી વિવાહ કરવાની ઇચ્છા હોય
તો પચ્ચીસ વર્ષનો પુરુષ અને સોગ વર્ષની સ્ત્રી એ બંને તુરંત સામર્થ્યવાળા હોય છે માટે એ
અવસ્થામાં જ વિવાહ થાય તે અધમ વિવાહ; અને સત્તર વર્ષની સ્ત્રી અને ત્રીસ વર્ષનો પુરુષ, અસાદ
વર્ષની સ્ત્રી અને છત્રીસ વર્ષનો પુરુષ થાય, તથા એગણીસ વર્ષની સ્ત્રી અને આઠત્રીસ વર્ષના પુરુષનો વિવાહ,
તો તે મધ્યમ અને વીસ એકત્રીસ, બાવીસ તથા ચોત્રીસ વર્ષની સ્ત્રી સાથે આગીસ, બેતાગીસ,
છેતાગીસ અને અડતાગીસ વર્ષના પુરુષનો અનુક્રમે વિવાહ થાય તો તે સર્વોત્તમ છે. હે અહમ્યાનિ!
આ વાતોને તું ધ્યાનમાં રાખ કારણ કે તને આગળના આશ્રમેમાં કામ આવશે. જે માણસો
પોતાનાં સન્તાન, કુળ તથા દેશની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે પૂરોક્ત
આવેશી વાતો પ્રમાણે યથાવત્ આચરણ કરવું.

શ્રોત્રં ત્વક્ ચક્ષુષી જિહ્વા નાસિકા ચૈવ પચ્ચમી ।

પાપુપસ્યં હસ્તપાદં વાક્ ચૈવ દશમી સ્પૃતા ॥ ૧ ॥

બુદ્ધીન્દ્રિયાણિ પચ્ચૈવાં શ્રોત્રાદીન્યનુપૂર્વશઃ ।

કર્મેન્દ્રિયાણિ પચ્ચૈવાં પાચ્વાદિનિ પ્રચક્ષતે ॥ ૨ ॥

एकादशं मनोज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् ।

यस्मिञ्જિતે जितावेतौ भवतः पञ्चकौ गणौ ॥ ૩ ॥

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिणु ।

संयમે यत्नमातिष्ठेद्विद्वान् यन्त्रેव वाजિनाम् ॥ ૪ ॥

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।

સંનિયમ્ય તુ તાન્યેવ તતઃ સિદ્ધિર્નિચ્છતિ ॥ ૫ ॥

वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।

ન વિમભાવદુષ્ટસ્ય સિદ્ધિઃ ગચ્છન્તિ કાંદેચિત્ ॥ ૬ ॥

वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्तथा ।

सर्वान् संसाधयेदर्थानाक्षिप्वन्योगतस्तनुम् ॥ ૭ ॥

યમાન્ સેવેત સતતં ન નિયમાન્ કેવલાન્ બુધઃ ॥

યમાન્ પતત્યકુર્વાણો નિયમાન્ કેવલાન્ ભજન્ ॥ ૮ ॥

અભિવાદનશીલસ્ય નિત્યં વૃદ્ધોપસેવિનઃ ।

ચત્વારિ તસ્ય વર્દ્ધન્તે આયુર્વિદ્યા યશોવલમ્ ॥ ૯ ॥
 અજ્ઞો ભવતિ વૈ વાલઃ પિતા ભવતિ મન્ત્રદઃ ।
 અજ્ઞં હિ વાલમિત્યાદુઃ પિતૈત્યેવ તુ મન્ત્રદમ્ ॥ ૧૦ ॥
 ન હાયર્નૈર્ન પલિતૈર્ન વિત્તેન ન વન્મુખિઃ ।
 ઋપયશ્ચક્રિરે ધર્મં યોઽનૂચાનઃ સ નો મહાન્ ॥ ૧૧ ॥
 ન તેન વૃદ્ધો ભવતિ યેનાસ્ય પલિતં શિરઃ ।
 યો વૈ યુવાપ્યધીપાનસ્તં દેવાઃ સ્થવિરં વિદુઃ ॥ ૧૨ ॥
 યથાકાણ્મયો હસ્તી યથાચર્મમયો મૃગઃ ॥
 યશ્ચ વિમોઽનધીપાનઽયસ્તે નામ વિશ્રતિ ॥ ૧૩ ॥
 સંમાનાદ્વાઘ્નણો નિત્યમુદ્વિજેત વિપાદિવ ।
 અમૃતસ્યેવ ચાકાદ્દ્ધેદવમાનસ્ય સર્વદા ॥ ૧૪ ॥
 વેદમેવ સદામ્યસ્યેત્તપસ્તપ્સ્યન્ દ્વિજોત્તમઃ ।
 વેદામ્પાસો હિ વિમસ્ય તપઃ પરમિદોચ્યતે ॥ ૧૫ ॥
 યોઽનધીત્ય દ્વિજો વેદમન્યત્ર કુરુતે શ્રમમ્ ।
 સજીવન્નેવ શૂદ્રત્વમાશુ ગચ્છતિ સાન્વયઃ ॥ ૧૬ ॥
 યથા સ્વનન્ત્રનિત્રેણ નસેવાર્યધિગચ્છતિ ।
 તથા ગુરુગતાં વિદ્યાં કુશ્રૂપુરધિગચ્છતિ ॥ ૧૭ ॥
 શ્રદ્ધધાનઃ શુભાં વિદ્યામાદરીતાવરાદપિ ।
 અન્ત્યાદપિ પરં ધર્મં સ્તીરત્નં દુષ્કુલાદપિ ॥ ૧૮ ॥
 વિપાદપ્પમૃતં ગ્રાહ્યં વાલાદપિ સુભાપિતમ્ ।
 વિવિધાનિ ચ શિલ્પાનિ સમાદેયાનિ સર્વતઃ ॥ ૧૯ ॥

મનુસ્મૃતી દ્વિતીયાધ્યાયે ॥

અર્થ—જ્ઞાન, તપસા, નેત્ર, શુભ, નાસિક, શુભ, ઉપસ્થ (મૂત્રમાર્ગ) હાથ, પગ, અને વાણી
 એ દશ ઇન્દ્રિયો આ શરીરમાં છે ૧. તેમાં જ્ઞાન આદિ પ્રથમની પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને શુદ્ધ
 આદિ પાછળની પાંચ કર્મેન્દ્રિય કહેવાય છે ૨. અગીયારમી ઇન્દ્રિય મન છે. તે પોતાના સ્થિતિ આદિ
 શુભો વડે અને બલતની ઇન્દ્રિયો સાથે સંબંધ રાખે છે. આ મનને જીવનથી જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા
 કર્મેન્દ્રિયોને જીવી શકાય છે ૩. જેમ દુશિયાર ચારણિ (રથ હાંકનાર) યોગને કુપયર્મા નથી
 ન્યા દેતો તેમ વિદ્વાન્ બ્રહ્મચારીએ આકર્ષણ કરનારા વિષયોમાં જતી ઇન્દ્રિયોને રોકવામાં સદા
 પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ ૪. ઇન્દ્રિયોની સાથે મનને લગાડનારી બ્રહ્મચારી નિઃસન્દેહ દોષી
 થાય છે; અને પૂર્વોક્ત દશ ઇન્દ્રિયોને વશ કર્યા પછી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે ૫. જેનું બ્રાહ્મણ્ય
 (સન્માનની અનિશ્ચય તથા ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી) ઇલાદિ) બગડ્યું અથવા જોતો વિશેષ
 પ્રભાવ (વચાશ્રમના શુભકર્મ) બગડે છે તે મનુષ્યોનો વેદબ્રાહ્મણ, ત્યાગ (સંન્યાસ) લેવો, યજ્ઞ
 (અગ્નિહોત્રાદિ) કરવો, નિયમ (બ્રહ્મચર્યાદિ), તપ, (નિદ્રા, સ્મૃતિ તથા, હાનિ લાભ આદિ

દનંતુ' સદન) કરતું આદિ કર્મ કદાપિ સિદ્ધ નથી થઈ શકતાં. માટે બ્રહ્મચારીએ પોતાના નિયમ ધર્મનું યથાવત્ પાલન કરીને મિદિને પ્રાપ્ત થવું ૧. બ્રહ્મચારીએ સઘળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી આત્માની સાથે મનને સંયુક્ત કરી યોગાભ્યાસ વડે શરીરને કિંચિત્ કિંચિત્ પીડા દષ્ટ પોતાનાં સઘળા પ્રયોગન મિદ્ધ કરવા. ૭ શુદ્ધિમાન બ્રહ્મચારીએ યમનું નિત્ય મેવન કરવું. કેવલ નિયમનું મેવન નહિ કરવું. કારણકે યમનું મેવન ન કરતાં કેવલ નિયમનું મેવન કરનાર પણ પોતાના કર્તવ્યથી પતિત થાય છે, માટે યમના મેવન પૂર્વક નિયમ-મેવન નિત્ય કર્યાં કરવું. ૮ અભિવાદન કરવા ને નેનો સ્વભાવ છે તથા અવસ્થા અગર વિદ્યામાં વૃદ્ધ પુરુષોનું ને નિત્ય મેવન કરે છે તેની અવસ્થા વિદ્યા કૃતિ અને બળ એ ચારેની નિત્ય ઉત્પત્તિ થવા કરે છે. માટે બ્રહ્મચારીએ આચાર્ય, માતા-પિતા, અતિથિ, મહાત્મા આદિ પોતાનાથી મોટાઓને નિત્ય નમસ્કાર અને તેમની સેવા કરી નેમ્મએ. ૯ પણ અર્થાત્ ને કંઈ બજીયો નથી તેજ બાળક કહેવાય છે, અને ને મંત્ર અર્થાત્ બીજને સુચિત્ આપનાર-વિદ્યા બજાવનાર અને વિદ્યા વિચારમાં નિપુણ હોય તે પિતાસ્થાનીય છે કારણ કે સપુરુષોએ યજ્ઞને બાળક અને મન્ત્રને પિતાજ કહેલ છે. માટે પ્રથમ બ્રહ્મચર્યશ્રમ સંપન્ન થઈ જાનવાન તથા વિદ્યાવાન અવસ્થ થવું નેમ્મએ. ૧૦ ધર્મવેદા ઋષિજનોએ મોટી ઉમર વાળાને અથવા પગાયાં વાળાને કે શિષિયાંગ વાળાને (શરીરે કરચલી પડી ગઇ હોય તેવાને) અથવા ધનીકને કે વધારે સગવડવાળાં વાળાને વૃદ્ધ નથી માન્યો, પરંતુ એજ નિશ્ચય કયો છે કે જે અમારા વાદવિવાદમાં ઉતાર દેનાર અર્થાત્ વક્તા હોય તેજ વૃદ્ધ છે. માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈ વિદ્યાવાન થવું નેમ્મએ કે જેથી સંસારમાં મહાનતા-પ્રતિષ્ઠા પમાય અને બીજાઓને ઉતાર દેવામાં અતિ નિપુણ થવાય. ૧૧ જેનું માથું પગી જાય તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે નમી જાય તે વૃદ્ધ નથી પરંતુ જીવાન હોય છતાં ને વિદ્વાન હોય તેનેજ વિદ્વાનેએ વૃદ્ધ માન્યો છે. માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈ વિદ્યા લજીવી નેમ્મએ. ૧૨ જેની રીતે લોકજાની પુતળી, દાથી અથવા ચામડાનું બનાવેલુ દરજી નામમાત્રનાં છે તેજ પ્રમાણે અજણુ રિપ્ત અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પણ છે, અર્થાત્ તે નામ માત્રના બ્રાહ્મણ છે. બ્રહ્મચર્યશ્રમ સંપન્ન થઈ વિદ્યા લજીવી નેમ્મએ. ૧૩ બ્રાહ્મણે માનની વિધિ સમાન ઉદાસીનતા રાખવી અને અપમાનની અશ્રુતની પેઠે બાકોક્ષા રાખવી, અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યદિ આશ્રમેને માટે બિદ્યા માત્ર માગવી વખતે પણ કદી માનન' ઇચ્છા ન કરવી ૧૪ દ્વિજેતમે અર્થાત્ બ્રાહ્મણે દ્વિજેમા શ્રેષ્ઠ સજ્જન પુરૂષ સર્વકાલ તપશ્ચર્યા સાથે વેદનોજ અભ્યાસ કે વે, કારણ કે બુદ્ધિ માત્રે માટે વેદાભ્યાસ કરવો તેજ આ સંસારમાં પરમ તપ કહેવું છે માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈ અવસ્થ વેદાધ્યયન કરવું. ૧૬ ને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વેદનું અધ્યયન ન કરતાં અન્ય શાસ્ત્રમાં શ્રમ કરે છે તે જીવતાંજ પોતાના વંશસાહિત શુદ્ધિને પામે છે, માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈને વેદવિદ્યા અવસ્થ લજીવી. ૧૬ જેમ કોદાળી વડે ખેડતાં ખેડતાં મનુષ્યને જમ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ શુદ્ધની સેવા કરનાર પુરૂષ શુદ્ધિનોમા રહેલી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. માટે બ્રહ્મચર્યશ્રમ સંપન્ન થઈ શુદ્ધિનની મેત્ર કરી તેમની પાસેથી વેદદિ સાંભળવા તથા લજીવી ૧૭ ઉત્તમ વિદ્યાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષ પોતાનાથી દલકા પામેથી પણ ને મળે તો રિદ્યા મદ્ય કરવી નીચ જાતિ પાસેથી પણ ઉત્તમ ધર્મનું મદ્ય કરવું અને નિંદ્રા કુળમાંથી પણ ઉત્તમ બી રતનાં

* અર્હિસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ યો૦ સૂ૦ સા૦ પા૦ સૂ૦ ૨૦

અર્થઃ—સર્વ પ્રાણિયોની સાથે નિવૈરતા, સ્વયં બોલવું તથા ચાલવું, સર્વથા મોટી ત્યાગ, વીર્ય રક્ષણ અને અપરિમદ અ પાંચ વચ છે.

x શૌચસન્તોષતપઃ સ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિનિયમાઃ ॥ યો૦ સૂ૦ સા૦ પા૦ સૂ૦ ૩૨

આત્માભ્યંતર પવિત્રતા, સન્તોષ, તપ (સૂખ દુઃખ દાનિ લાલ આદિ દનંતુ' સદન કરવું તે) સ્વાધ્યાય (પ્રદોષ શાસ્ત્રોનું પઠન) કથ્થર પ્રણિધાન (સર્વેસર ઇશ્વરપરજી) એ પાંચ નિયમ છે.

સ્વીકાર કરવો એ નીતિ છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમની પૂર્વે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ ગમે ત્યાંથી ઉત્તમ વિદ્યાભણી ઉત્તમ ધર્મ સ્વીખવે. તદ્વત્તર ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઉત્તમ સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો. ૧૮ વિપ્રમાંથી પણ અમૃતનું ગ્રહણ કરવું, બાળકની પાસેથી ઉત્તમ વચનનું ગ્રહણ કરવું અને નાના પ્રકારનાં શિક્ષકોમાં સર્વની પાસેથી ગ્રહણ કરવાં જોઈએ. માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ દેશે દેશ પર્યટન કરી ઉત્તમ ગુણ સીખ્યા ૧૯.

યાન્યપચવાનિ કર્માણિ । તાનિ સેવિતવ્યાનિ । નો ઇતરાણિ । યાન્યસ્માક
શુચરિતાનિ । તાનિ ત્વયોપાસ્યાનિ । નો ઇતરાણિ । એકે ચાસ્મચ્છ્રેયાઃ સો વ્રા-
હ્મણાઃ । તેપાં ત્વયાસનેન પ્રશ્વસિતવ્યમ્ ॥ ૧ ॥ તૈત્તિરીઃ પ્રપાઃ ૭ ॥ અનુઃ ૧૧

ઋતં તપઃ સત્યં તપઃ શ્રુતં તપઃ શાન્તં તપો દમસ્તપશ્ચમસ્તપો દાનં તપો
યજ્ઞસ્તપો વ્રહ્મભૂર્ભુવઃ સુવર્ચ્ચેન્દ્રેનદુપાસ્વૈતત્તપઃ ॥ ૨ ॥ તૈત્તિરીઃ પ્રપાઃ ૧૦ । અનુઃ ૮ ॥

અર્થ—હે શિષ્ય આનંદિત, પાપરહિત અર્થાત્ અન્યાય અધર્મોચરણ રહિત ન્યાયધર્મોચરણ સહિત જે જે કર્મો છે તેનુંજ સેવન તું કર્યો કરજે, એનાથી વિરૂદ્ધ અધર્મોચરણ કદી ન કરે. હે શિષ્ય । તારાં માતાપિતા આચાર્યોદિ અને છિયે તેમનાં ધર્મયુક્ત ઉત્તમ કર્મો હોય તેનુંજ તું અનુકરણ કર અને અમારાં દુષ્ટ કર્મ હોય તેનું અનુકરણ કદી ના કરે. હે બ્રહ્મચારિન ! અમારામાં જે ધર્મોભા, ગ્રહ તથા બ્રહ્મવિદ્યા વિદ્યાન હોય તેની પાસે બેસજે, તેમનોજ સંગ કરજે અને તેમનોજ વિશ્વાસ કરજે. હે શિષ્ય । તુ યથાર્થનું ગ્રહણ, સત્ય જ્ઞાનનું બોલવું તથા કરવું, વેદાદિ-સત્યચાત્રોનું સાંભળવું, મનને અધર્મોચરણમાં ન જવા દેવું, યોગાદિ ઇન્દ્રિયોને દુષ્ટાચારના માર્ગથી રોકી દુષ્ટાચાર તરફ લગાડવી, ક્રોધાદિના ત્યાગથી શાંત થવું, વિદ્યાદિ શુભ શુભોનું જ્ઞાન, અગ્નિહોત્રાદિ કરવા તથા વિદ્યાનો સંગ કર; જેટલાં ભૂમિ, અંતરિક્ષ તથા સૂર્યાદિ લોકોમાં પદાર્થ છે તેનું યથાશક્તિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર અને યોગાભ્યાસ પ્રાણાયામ અને એક પરબ્રહ્મ પરમાત્માની ઉપાસન કર. આ સર્વ કર્મ કરવાં તેજ તપ છે ૨.

ઋતન્વ સ્વાધ્યાયમવચને ચ । સત્યન્વ સ્વાધ્યાયમવચને ચ । તપશ્ચ સ્વા-
ધ્યાયઃ । દમશ્ચ સ્વાધ્યાયઃ । શમશ્ચ સ્વાધ્યાયઃ । અમયશ્ચ સ્વાધ્યાયઃ । અગ્નિહોત્રન્વ
સ્વાધ્યાયઃ । સત્યમિતિ સત્યવચારાધીતરઃ । તપ ઇતિ તપો નિત્ય પૌરુશિષ્ટિઃ ।
સ્વાધ્યાય મવચને એવેતિ નાકોમૌદ્ગલ્યઃ । તદ્દિ તપસ્તદ્દિ તપઃ ॥ ૩ ॥ તૈત્તિરીઃ
પ્રપાઃ ૭ અનુઃ ૯

અર્થ—હે બ્રહ્મચારિન ! તું સત્ય ધારણ કર, બળ અને લાજાવ, સત્યોપદેશ કરવો કદી ના હોડ સત્ય બોલ અને બળ તથા લાજાવ; હર્ષ શોકાદિ હોડીને પ્રાણાયામ તથા યોગાભ્યાસ કર અને બળ તથા લાજાવ, તારી ઇન્દ્રિયોને દુષ્ટ કર્યો તરફથી દહાવી સારાં કર્મોમાં ગ્રે, વિદ્યાનું ગ્રહણ કર તથા કરાવ; તારા અંતઃકરણ તથા આત્માને અન્યાયચરણમાંથી જેથી ન્યાયાચરણમાં પ્રવૃત્ત કર અને બીજાઓને પણ તેનોજ ઉપદેશ કર તથા પઠનપાઠન કર; અગ્નિવિદ્યાના સેવનપૂર્વક વિદ્યા બળ અને લાજાવ; અગ્નિ જ્ઞાન કરતો જ અને પઠન કરતોજ, સત્યવાદી થવું તપ સત્યવચા રાથી તર આચાર્ય, ન્યાયાચરણમાં કદ સહન કરવું તપ નિત્ય પૌરુશિષ્ટિ આચાર્ય અને ધર્મમાર્ગમાં ચાલી પઠન પાઠન કરવું તથા કસવનું અને સત્યોપદેશ કરવો એજ તપ છે, એનો નાકિમૌદ્ગલ્ય આચાર્યને મત છે, બીજા આચાર્યોના મતમાં પણ પૂર્વોક્તજ તપ છે એમ તું સમજ ૩. ઈત્યાદિ ઉપદેશ ત્રણ દિવસની અંદર આચાર્ય વા બાળકના પિતાએ તે બ્રહ્મચારિને કરવો.

તત્પશ્ચાત્-ધર છોડીને સ્વ કુળમાં જવું. જે પુત્ર હોય તેા છોકરાઓની અને પુત્રી હોય તેા પુત્રીઓની પાઠશાળામાં મોકલી દેવાં. જે ધરમાં વર્જોચ્ચારણની શિક્ષા યથાવત્ ન થઇ હોય તેા આચાર્ય બ્રાહ્મણને અને કન્યાઓને સ્ત્રીઓ પાણિનિ મુનિકૃત વર્જોચ્ચારણ શિક્ષા એક માસમાં શીખવી દેવી. પછી પાણિનિમુનિકૃત અષ્ટાધ્યાયીના પાઠ પદ્મચંદ્ર અર્થસહિત આઠ માસમાં અથવા એક વર્ષમાં બણાવી, ધાતુપાઠ તથા દશ લકરોનાં રૂપ સધાવવાં તથા દશ પ્રક્રિયાઓ પશુ સધાવવી પશ્ચાત્ પાણિનિ મુનિકૃત લિંગાનુશાસન, ઉચ્ચાદિકાંય ગણપાઠ તથા અષ્ટાધ્યાયીરય ઇન્દ્રજ તથા તત્પ્રત્યયાધન્ત સુખન્તનાં રૂપ છ માસમાં સધાવવાં. પછી બીજીવાર અષ્ટાધ્યાયી પદ્યોક્તિ, સમાસ, શંકા સમાધાન, ઉત્સર્ગ, અપવાદ * અન્વયપૂર્વક બણાવી, અને સંસ્કૃત ભાષણોના અભ્યાસ કરાવતા જવો. આટલો અભ્યાસ આઠ માસમાં કરાવવો જોઈએ. તત્પશ્ચાત્ પતંજલીમુનિકૃત મહાભાષ્ય કે જેમાં વર્જોચ્ચારણ શિક્ષા, અષ્ટાધ્યાયી, ધાતુપાઠ, ગણપાઠ, ઉચ્ચાદિકાંય તથા લિંગાનુશાસન એ છ પ્રકારની વ્યાખ્યા યથાવત્ લખી છે તે દોઢ વર્ષમાં અર્થાત્ અઠાર માસમાં બણાવવું. આ પ્રમાણે શિક્ષા અને વ્યાકરણશાસ્ત્રને ત્રણવર્ષ, પાંચ અથવા નવ માસમાં અથવા ચાર વર્ષમાં પૂર્ણ કરી સંસ્કૃતવિદ્યાનાં મહેરયોગોને સમજવા ચેગ થઇ જવું. તત્પશ્ચાત્ યાસ્કમુનિકૃત નિઘંટુ, નિરૂક્ત તથા કાલાપનાદિ મુનિકૃત કોષ દોઢ વર્ષમાં બણી યથાર્થ આસમુનિકૃત વાચસ્પાયક સંજ્ઞાધરૂપ, ÷ યૌગિક, × યોગરૂદિ અને રૂદિ= ત્રણ પ્રકારના શબ્દોના અર્થ યથાવત્ બણાવવા. તત્પશ્ચાત્ પિંચલાઆર્યકૃત સૂત્ર છંદો મંથ ભાષ્યસહિત ત્રણ માસમાં બણી ત્રણ માસમાં શ્લોકાદિ રચન વિદ્યા શીખવી. પછી યાસ્કમુનિકૃત કાવ્યાલંકાર સૂત્ર વાત્સ્યાયનમુનિકૃત ભાષ્યસહિત આકાંક્ષા, યોગ્યતા, આસત્તિ અને તાત્પર્યર્થ, અન્વયસહિત બણી તેના સાથે મનુસ્મૃતિ, વિદુરનીતિ અને કોઈ પણ પ્રકરણમાંથી દશ સર્ગ વાઘ્મીક્રીય સમાવણ એટલું એક વર્ષમાં બણાવવું. તથા એક વર્ષમાં સૂર્યસિદ્ધાન્તાદિમાંથી કોઇ એક સિદ્ધાન્ત વડે ગણિત વિદ્યા જેમાં બીજ ગણિત, રેખા ગણિત અને પાટી ગણિત કે જેને અંકગણિત પણ કહે છે તે બણાવવું. નિઘંટુથી તે ન્યૌરતિપ સધિના વેદાંગને ચાર વર્ષમાં બણાવવાં. તત્પશ્ચાત્ જૈમિની મુનિકૃત પૂર્વમામાંસા, વ્યામમુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, ગૌતમમુનિકૃત પ્રશસ્તપાઠભાષ્યસહિત કણ્વાદમુનિકૃત વૈશેષિક સૂત્રરૂપ શાસ્ત્ર, વાત્સ્યાયનમુનિકૃત ભાષ્યસહિત ગૌતમમુનિકૃત સૂત્રરૂપ ન્યાયશાસ્ત્ર, વ્યામમુનિકૃત ભાષ્ય સહિત પતંજલીમુનિકૃત યોગસૂત્ર યોગશાસ્ત્ર, ભાણુરિમુનિકૃત ભાષ્યયુક્ત કપિલાઆર્યકૃત સૂત્રરૂપ સાંખ્યશાસ્ત્ર જૈમિની અથવા બૌદ્ધાયન આદિ મુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત વ્યાસમુનિકૃત શારીરિક સૂત્ર તથા ઇંદ્ર, કેન, કંક, પ્રશ્ન, મુંડક, માંદુંક, ઐતરેય, તૈત્તિરીય, છાંદોગ્ય અને બૃહદારણ્યક એ દશ ઉપનિષદ. વ્યાસાદિ મુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત વેદાન્તશાસ્ત્ર, આ છ શાસ્ત્રો જે વર્ષમાં બણાવનાં તત્પશ્ચાત્ બહુચ ઐતરેય ઋગ્વેદનો આઠાશુ, આશ્વલ્લયન ઐત તથા ગૃહ્યસૂત્ર અને કલ્પસૂત્ર × પદ, ક્રમ તથા વ્યાકરણાદિની સદાપતા વડે છંદ, સ્વર, પદાર્થ, અન્વય તથા ભાવાર્થ સહિત ઋગ્વેદનું પઠન ત્રણ વર્ષમાં કરવું. એજ પ્રમાણે યજુર્વેદનો શતપથ આઠાશુ તથા પદાર્થ સહિત જે વર્ષમાં યજુર્વેદનો, સામ આઠાશુ તથા પદાર્થ

* જે સૂત્રનો અધિક વિષય હોય તે ઉત્સર્ગ અને જે કોઇ સૂત્રના અધિક વિષયમાંથી થોડામાં અટક યાય તે અપવાદ કહેવાય છે.

÷ યૌગિક—જે શબ્દ ક્રિયા સાથે સંજ્ઞા ધરાવતા હોય તે યૌગિક શબ્દ કહેવાય છે. જેમકે:—પાયક (રસોઇઓ); યાજક (યજ કરનાર) ઇત્યાદિ.

× યોગરૂદિ—જેશબ્દ બહુપતિ આત્મક થઇને નિયત વિષયને કહે છે તે યોગરૂદિ શબ્દ કહેવાય છે. જેવાકે પંકજ ઇત્યાદિ.

= રૂદિ— જે શબ્દ બહુપતિ આત્મક ન હોઇને નિયત વિષયને કહે છે તે રૂદિ શબ્દ કહેવાય છે જેમ કે ગિત્ય-ઇત્યાદિ.

+ જે આઠાશુ અથવા સૂત્ર વેદવિરૂદ્ધ હિંસાપરક હોય તેને પ્રમાણ્યુત ન માનવાં.

તથા ગાન સહિત જે વર્ષમાં સામવેદ અને ગોપથ બ્રાહ્મણ અને પદાદિ સહિત અથર્વવેદ જે વર્ષની અંદર લખવા બધાં મળીને નવ વર્ષમાં ચારે વેદોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. પછી ઋગ્વેદનો ઉપવેદ, આયુર્વેદ જેને વૈષ્ણકશાસ્ત્ર કહે છે તે અર્થાત્ ધનન્તરિકૃત સુશ્રુત તથા નિધંકૃ તથા પતંજલિ અપિકૃત ચરક આદિ આર્યે અર્થ ત્રણ વર્ષમાં લખવા. જેવાં સુશ્રુતમાં શસ્ત્ર લખ્યાં છે તેવાં બનાવી શરીરના સઘળા અવયવોને ચિરીને જોવા તથા તેમાં જે શારીરિકાદિ ત્રિદા લખી છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો.

તત્પર્યાત્ યજુર્વેદનો ઉપવેદ ધનુર્વેદ કે જેને શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા કહે છે તે અર્થાત્ એ વિષયના અંગિરાદિ અપિકૃત અર્થો કે જે હાથમાં બદલા: મળતા નથી તે ત્રણ વર્ષમાં લખવા. પછી સામવેદનો ઉપવેદ ગાંધર્વવેદ જેમાં નારદસંહિતાદિ ત્રય છે તે બધીને સ્વર રાગ, રાગિણી, સમય, વાદિત્ર, માત્ર, મૂર્છના, તાલ આદિનો અભ્યાસ થયાવત ત્રણ વર્ષમાં કરવો.

તત્પર્યાત્ અથર્વ વેદનો ઉપવેદ અથર્વવેદ જેને શિષ્યશાસ્ત્ર પણ કહે છે તેના વિશ્વકર્મા, ત્વષ્ટા અને આદિ કૃત સંહિતા ત્રય છે તેને ૭ વર્ષમાં બધી વિમાન તાર જૂઝમર્મદિ વિદ્યાઓનો સાક્ષાત્કાર કરવો. શિક્ષાથી આયુર્વેદસુધીની ચૈદ વિદ્યાઓને એકત્રીય વર્ષમાં બધી મહાવિદ્યાનુ ચષ્ઠ પોતાના તથા સર્વ જગત્ના કલ્યાણ અને ઉત્તતિમાં સદા પ્રયત્ન કરવો.

इति वेदारम्भसंस्कारविधिः समाप्तः ।

अथ समावर्तनसंस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

બ્રહ્મચર્ય મત ધારણ કરીને સાંગોપાંગ વેદવિદ્યા, ઉત્તમશિક્ષા તથા પદાર્થ વિજ્ઞાનને પૂર્ણ રીતિએ પ્રાપ્ત કરી, વિવાહ વિધાન પૂર્વક શ્રદ્ધાગ્રમ મદલ્યુને માટે વિદ્યાલય છોડીને ઘેર આવવું તેને સમાવર્તન સંસ્કાર કહે છે:—

वेदसमाप्तिं वाचयीत । कल्याणैः सह सम्प्रयोगः । अ० १ कं० २२ सू० १६
स्नातकापोपस्थिताय । राज्ञे च । आचार्यैश्चसुरपितृव्यमातुलानां च ॥

अ० १ कं० २३ सू० २०

દધનિ મધ્વાનીય । સર્પિર્વા મધ્વલાભે । વિષ્ટરઃ પાદમઘર્મયાચમનીયં મધુપર્કઃ ।
આશ્વં ૪૦ સૂં અં ૧ કં ૨૪ સૂં ૨-૩-૪-૫-૬-૭.

वेदसमाप्य स्नायाद् ॥ ब्रह्मचर्यं वाष्टचत्वारिंशकम् । त्रय एव स्नातका
भवन्ति । विद्यास्नातको व्रतस्नातको विद्याव्रतस्नातकश्चेति ॥ पार० ४० છે
સૂં કાં ૨ કં ૬ સૂં ૧-૨

અર્થ:—જ્યારે વેદાધ્યયન સમાપ્ત થાય ત્યારે સમાવર્તન સંસ્કાર કરવો. સર્વ ધ્યવદારોમાં સદા પુણ્યપાત્રા પુરોહિત સાથે રાખવા રાત્ર, આત્માર્ય, સસરા, કાકા તથા મામા આદિનું આગમન ત્યારે થાય તથા સ્નાતક અર્થાત્ વિદ્યા તથા બ્રહ્મચર્ય પૂર્ણ કરીને બ્રહ્મચારી ઘેર આવે ત્યારે પ્રથમ પગ ધોવાને માટે જલ તથા મુખપ્રક્ષાલનને માટે અને આગમનને માટે શુદ્ધ જલ આવવું. ત્યારપછી તેમને શુભાસન ઉપર બેસાડી દ્વીર્ધા મધ અથવા મધ ન મળે તો ધી

મેળવીને એક સારા પાત્રમાં નાંખી મધુપર્ક * આપવું. વેદ સમાપ્ત કરીને અથવા અડતાળીસ વર્ષનું બ્રહ્મચર્ય પૂર્ણ કરીને સમાવર્તન સંસ્કાર કરવો. સ્નાતક ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) × વિદ્યાસ્નાતક (૨) વ્રતસ્નાતક અને (૩) વિદ્યાવ્રતસ્નાતક.

તાનિ કલ્પદ્ બ્રહ્મચારી સંલિલસ્યં પૃષ્ઠે તપોઽતિષ્ઠત્તપ્યમાનઃસમુદ્રે । સ સ્નાતો
ચન્નુ પિંહગલઃ પૃથિવ્યાં વહુ રોંચતે ॥ અથર્વે ૦ કાં ૦ ૧૧ પ્રપા ૦ ૨૪ પં ૦ ૧૬ મં ૦ ૩૬

અર્થ:—જે બ્રહ્મચારી સમુદ્રસમાન મહાગંભીર ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહી મહાતપ સહિત વેદ પઠન, વીર્યનિગ્રહ તથા આચાર્યના પ્રિયાચરણ આદિ કર્મોને પૂર્ણ કરીને પૃથ્વી માં લખ્યા પ્રમાણે સ્નાનવિધિ કરીને પૂર્ણવિદ્યા ધારણ કરી સુંદર વર્ણયુક્ત યજ્ઞ પૃથ્વીમાં અનેક શુભશુભ તથા સ્વભાવ વડે પ્રકાશિત થાય છે તેજ ધન્યવાદને યોગ્ય છે.

સમાવર્તનનો સમય પૃથ્વી પૃથ્વી સંધીમાં લખ્યા પ્રમાણે જાણવો. પરંતુ જ્યારે વિદ્યા (Theoretical knowledge), હસ્તક્રિયા (Practical knowledge) તથા બ્રહ્મચર્યવ્રત પૂર્ણ થાય ત્યારે જ ગૃહાશ્રમની ઇચ્છા સ્ત્રી તથા પુરુષે કરવી. વિવાહનાં સ્થાન બે છે. એક આચાર્યનું ઘર અને બીજું પોતાનું ઘર. બેમાંથી કોઈપણ ઠેકાણે આગળ લખ્યા પ્રમાણે વિવાહનો સંધર્મો વિધિ કરવો. આ સંસ્કારનો વિધિ પૂરા કર્યો પછી વિવાહ કરવો.

વિધિ:—જે દિવસ સમાવર્તનને માટે નિયત કર્યો હોય તે દિવસે આચાર્યના ઘરમાં પૃથ્વી માં લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞકુંડ આદિ બનાવીને શાકભાજી તથા સામગ્રી સંસ્કારને આગલે દિવસે તૈયાર કરી રાખેલી હોય તે કુંડની પાસે મૂકવી અને સ્થાવીપાકબનાવી, ધૂતાદિ શુદ્ધ કરી યજ્ઞશાભામાં વેદીની સમીપમાં મુકવું. પછી ચારે દિશાઓમાં આસન મિઠાવી ઋત્વિજ વરણ કરવું. પશ્ચાત્ ઇશ્વરેશાસના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપાઠ કરવો અને આ સમયે જેટલા અન્ય પુરુષો આવ્યા હોય તેમણે એકામ્રચિત્ત યજ્ઞ ઇશ્વરના ધ્યાનમાં મગ્ન થાય. તત્પશ્ચાત્ આચાર્યે અગ્ન્યાધાન, સમિધાધાન કરી વેદીની ચારે દિશાએ જલપ્રોક્ષણ કરવું. ત્યારનાદ આચાર્યવાન્યભાગાદુતિ ચાર તથા વ્યાહતિ આદુતિ ચાર અને પૃથ્વી માં લખેલી (સ્વઘ્નો ઘ્નો) ઇત્યાદિ આઠ ધૂતાદુતિ અને એક ત્રિરજ્જુન આદુતિ તથા એક આગમપશ્ચાદુતિ એમ મળી અઠાર આદુતિ આપવી તત્પશ્ચાત્ બ્રહ્મચારીએ પૃથ્વી માં લખેલા (ઘ્નો હસ્તુઘ્નો) મંત્રવડે કુંડના અગ્નિને એકઠો કરવો. તત્પશ્ચાત્ પૃથ્વી માં લખ્યા પ્રમાણે (ઘ્નો ઘ્નોયે સમિધઃ) મંત્ર વડે કુંડમાં ત્રણ સમિધા હોમવી; પછી તેજ પૃથ્વી માં લખેલા (ઘ્નો તનુપાઃ) ઇત્યાદિ સાત મંત્રો વડે જમણા હાથની હથેળી તપાવી મુખમ્પરે કરતા જવો. તત્પશ્ચાત્ પૃથ્વી માં લખ્યા પ્રમાણે (ઘ્નો વાહુ મઃ) ઇત્યાદિ મંત્રો વડે અંગસ્પર્શ કરી મુગધાદિ ઔપધીયુક્ત જલથી ભરેલા વ્યાહ યજ્ઞ કે જે પ્રથમથી જ વેદીની ઉત્તરમાં મૂકી રાખ્યા હોય તેમના એક ઘડો નીચેનો મંત્ર બોલી લેવો:—

* મધુપર્ક બનાવવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે છે:—

આજ્યમેકપલં દ્રાઘં દમ્ભલિપલમેવચ ।

મધુનઃ પલમેકન્તુ મધુપર્કઃ સ યચ્યતે ॥

ગદ્યઘરઃ પાઠ ગૃન્સૂં કાં ૦ ૧ કં ૦ ૩ સૂં ૫ ઉપરિ ॥

ચાર તોલા ધી, બાર તોલા હઠી અને ચાર તોલા મધ એકઠું કરવાથી મધુપર્ક થાય છે.

આ મધુપર્ક કાંસાના વાસણમાં બનાવવું ભેષ્મએ.

(બાપાન્તર કર્તા)

× જે બ્રહ્મચારી કેવળ વિદ્યા સમાપ્ત કરે અને બ્રહ્મચર્ય સમાપ્ત થતા પહેલાં સ્નાન કરે છે તે વિદ્યા સ્નાતક, ૧ જે બ્રહ્મચર્ય વ્રત સમાપ્ત કરે છે, પણ વિદ્યા સમાપ્ત ન કરતાં પહેલાં સ્નાન કરે છે તે વ્રતસ્નાતક ૨ અને જે જાણ તથા બ્રહ્મચર્યવ્રત બંને સમાપ્ત કરીને સ્નાન કરે છે તે વિદ્યાવ્રત સ્નાતક કહેવાય છે ૩.

ઓં યે અપ્સ્વન્તરમયઃ પ્રવિષ્ઠા ગોઘડપગોહો મયૂર્પોમનોહાસ્વલો વિરુજ-
સ્તનૂ દુપુરિન્દ્રિયદાતાન્ વિજહામિ યો રોચનસ્તામિદ શ્લુઘામિ સૌ.મં.બ્રા.મ.૧ સં.૬મં.૧
તત્પશ્યાત્ તે ધડામાંથી પાણી લઇ નીમ્નલિખિત મંત્ર બોલી સ્નાન કરવું:—

ઓં તેન મામભિપિન્ચામિ શ્રિયૈ યશસે વ્રહ્મણે વ્રહ્મવર્ચસાય ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥
પુનઃ ઉપર પ્રમાણે (ઓં યે અપ્સ્વન્તરં) મંત્ર બોલી બીજને ધડા લઇ તેમાંથી એક
લોટામાં પાણી લઇને નીચેનો મંત્ર બોલી સ્નાન કરવું:—

ઓં યૈન શ્રિયમકૃણતાં યૈનાવમૃષતાં સુરાન્ યૈનાક્ષાવમ્ય સિન્વર્તા યદ્વા
તદશ્વિના યશઃ ॥ સાં મં બ્રાં પ્રં સં ૭ મં ૬

ફરીથી ઉપરનો (ઓં યે અપ્સ્વન્તરં) મંત્ર બોલી વેદિની ઊત્તરમાં મૂકેલા ધડાઓમાંથી;
ત્રણ ધડા લઇ પૂઠ માં લખેલા (આપો હિષ્ટાં) ધત્વાદે ત્રણ મંત્રો બોલી તેમાંના જળવડે
સ્નાન કરવું. સારખાદ બાકી રહેલા ત્રણ ધડાઓમાંથી પાણી લઇને (આપો હિષ્ટાં) ધત્વાદિ
ત્રણ મંત્રો મનમાં બોલી સ્નાન કરવું; પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી અક્ષત્રારી એ મેખલા
તથા દંડ છોડી દેવાં:—

ઓં ઉર્લુક્તમં વંરુણ પાશંપ્રસ્મદવાંધુમં વિમંધ્યપૃષ્ઠં શ્રંથાય । અથો વૃપમાદિત્ય-
ન્તે તવાનાંગસોઽમર્ધિતયે સ્યામ ॥ યજુઃ ૦ અં ૧૨ મં ૧૨

તત્પશ્યાત્ તે સ્નાતક અક્ષત્રારીએ સૂર્યની સન્મુખ ઉભા રહીને નિમ્નલિખિત મંત્રવડે
પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું.

ઓં ઉચન્ બ્રાજિ મૃષ્ણુરિન્દ્રો મરુદ્ગિરસ્થાત્ પ્રાતર્યાવભિરસ્થાદશસનિરસિ
દશસનિ મા કુર્વાવિદન્ માગમય । ઉચન્ બ્રાજિ મૃષ્ણુરિન્દ્રો મરુદ્ગિરસ્થાદિવા
યાવભિરસ્થાચ્છતસનિરસિ શતસનિ મા કુર્વાવિદન્ માગમય ॥ ઉચન્ બ્રાજિ મૃષ્ણુરિ-
ન્દ્રો મરુદ્ગિરસ્થાત્ સાયં યાવભિરસ્થાત્ સહસ્રસનિરસિ સહસ્રસનિ મા કુર્વાવિદન્
મા ગમય ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

(યે અપ્સ્વન્તરં) જલમાં શુભ અથવા પ્રકાશિતપણે કહેલા શોભામય તથા નીચે
પડતા અગ્નિ વડે ચરીરમાં ગ્રહેલા રોગ અથવા દુર્ગુણોને હું દૂર કરી જે જે ઉજ્જવલ શુભો છે
તેવું મહત્ત્વ કરું છું. (અક્ષત્રારીએ એવા શુભો ગ્રહણ કરવા કે જેથી શુદ્ધસ્થાત્રમમાં પ્રતિષ્ઠા
પામી ભોડામાં માન પામે)

(તેન મામં) શ્રી, યશ, પરમાત્માની ઉપાસના તથા વિદ્યાપ્રચાર ઈત્યાદિ પ્રયોજનને માટે
હું સ્નાન કરું છું.

(યૈન શ્રિયમં) હું શુદ્ધસ્થાત્રમમાં જન્મ વિદ્યા પ્રચાર વગેરે એવા પ્રયત્ન કરીશ કે જેથી
લોકોને (શ્રિયમ્) લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તથા તેઓ ઉત્તમોત્તમ સ્થાના ભાકતા થાય. વળી તેઓ
યશસ્વતા થાય તથા નિઃશયી થાય તેવા યત્ન કરીશ.

(ઉર્લુક્તમં) હે ગ્રહણ યોગ્ય, સત્ય-ચાય પ્રકરક પરમાત્માના આ (મેખલા તથા દંડ)
હું જેમ છોડું છું તેમ શુદ્ધસ્થાત્રમમાં ચારાથી ઉત્તમ, મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ ત્રણે પ્રકારના બધેનો
દૂર રાખજો, કે જેથી હું અને અન્ય શુદ્ધસ્થાત્રમીઓ અખંડિત રાખવને માટે અને આપન
સત્ય-ચાયરૂપી નિપગ પાલનમાં સ્થિર થઇએ.

(ઉચન્) સર્વશ્રેયોવાન, સર્વાન્તર્વાગિ પરમાત્મા અને પ્રાપ્ત થઇ સર્વકલ્પ મારું સંરક્ષણ કરશે
અને ધન, ધાન્ય, તેજ તથા જ્ઞાન સદૃશગણું આપે.

ઉપરિ લિખિત મંત્ર વડે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી દહીં અથવા તિલ ખાદ્ય ધ્વજચારીએ પોતાની જઠા, શ્વેત નખ વગેરે દહાવીને નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી ઉમરડાનું દાતણ કરવું:—

ओं अन्नादाय व्यूहध्वं सोमो राजा यमागमत् स मे मुखं प्रमादयेते यशसा च भगेन च ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

તાતપશ્ચાત્ સુગન્ધિ દ્રવ્ય સરીરે બોળી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરી સરીર કોઈ કરી અધોવસ્ત્ર અર્થાત્ પોતાનું અગર પીતામ્બર ધારણ કરી સુગન્ધયુક્ત ચંદનાદિનું અનુલેપન કરવું. તતપશ્ચાત્ નીચેના મંત્રવડે ચમુ, મુખ, કર્ણ તથા નાસિકાનાં હિરોનો સ્પર્શ કરવો:—

ओं प्राणापानौ मे तर्पय, (મુખ તથા નાસિકા)

चक्षुर्मे तर्पय (નેત્ર) श्रोत्रं मे तर्पय (કર્ણ) ॥

તાતપશ્ચાત્ દક્ષિણ દસ્તાંજલીમાં પાણી લઈ, અપસંઘ્ય કરી (જનોઘ કામાદાય તરડનું ફેરવી નાખવું તે) દક્ષિણ મુખે રહી, નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી તે પાણી જમીન ઉપર રેડી દેવું.

ओं पितरः शुन्धध्वम् ॥ यजुः० अ० १९ मं० ३६

પછી સંઘ્ય (જનોઘ હમેશાં જે સ્થિતિમાં રાખિયે ઊંચે તે) કરી નીચેના મંત્રનો જપ કરવો:—

ओं सुचक्षा अहमक्षीभ्यां भूयासः सुवर्चा मुखेन । सुश्रुतकर्णाभ्यां भूयासम् ॥

सौत्रमन्त्रः ॥

ત્યારબાદ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી મુંદર વસ્ત્રધારણ કરવું:—

ओं परिधास्ये यशोधास्ये दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि । शतं च जीवामि ऊरदः पुद्गची रायस्पोपमभिसंव्यापिष्ये ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

(અન્નાદાય) હે શાન્તિસ્વરૂપ પરમાત્મા! મને ઉત્તમ અન્ન, યશ, ઐશ્વર્ય તથા શુદ્ધ અંતઃકરણ વ્યાપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

(પ્રાણાપાનૌ) હે જગદીશ્વર! મારા પ્રાણ, અપાન, ચક્ષુ તથા શ્રોત્રની તપ્તિ કર.

(પિતરઃ) હે વિદ્વાનો! આપ શુદ્ધ છો તેવો મને શુદ્ધ કરો. (આ વખતે અપસંઘ્ય કરવાનું જપ્તુ છે તેમાત્ર સ્વયંક ચિન્હ છે. અર્થાત્ તેથી એમ માનુષ વડે કે આ વખતે પિતૃમંત્રી કાર્ય અપસંઘ્ય વાળો મનુષ્ય કરે છે, અપસંઘ્ય ન કરવાથી કંઈ ધર્મદાન કે કરવાથી ધર્મદાન થાય છે એમ નથી. દક્ષિણ દિશાતરફ મુખ કરવાનું કષ્ટુ છે તેનું કારણ એ છે કે હમેશા અહ્માનું આસન દક્ષિણ દિશામાં હોય છે; અને તે બ્રહ્મ હમેશાં ચતુર્વેદવિત્ હોય છે માટે તેને પિતૃ કહે છે. હાનિભીષ્યમા કષ્ટુ છે કે:—

ऋग्वेदी च पितृस्थाने यजुर्वेदी पितामहः ।

त्रिवेदी प्रपितुः स्थाने विश्वदेवा ह्ययर्वेचित् ॥

અર્થાત્ ઋગ્વેદી પિતૃસ્થાની, યજુર્વેદી પિતામહસ્થાની, ત્રિવેદી પ્રપિતામહસ્થાની અને અથર્વેદી વિશ્વેદેવસ્થાની કહેવાય છે. માટે બ્રહ્મ ચતુર્વેદવિત્ હોવાથી તેની પણ પિતૃમહત્તા છે, તેથી કરીને બ્રહ્મચારી બ્રહ્માના તરફ પોતાનું મુખ કરીને ઉપરનો સંકેશ કરે છે. (ભાષાન્તર કરતાં.)

(સુચક્ષા) હે પરમાત્મા! હું આંખો વડે સારા જનાવો જોઈ અને મારી દૃષ્ટિ દિવ્ય થાય, હું મુખ વડે તેજસ્વી થાઉં અર્થાત્ સત્યોપદેશ કરી લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા પામું તથા કર્ણ વડે શુભ વાનો સાંભળું તેની આપ કૃપા કરો.

(પરિધાસ્યે) હે જગદીશ્વર! આપની કૃપાથી હું યશસ્વી, દીર્ઘાયુ તથા નિરાગી થાઉં અને ઉત્તમ સદ્ગુણી સ્ત્રી તથા સંપત્તિને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જેળવું.

ઉપરોક્ત મંત્રવડે વસ્ત્ર ધારણ કરી નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું:—

ૐ યશસા મા ચાવાપૃથિવી યશસેન્દ્રાવૃહસ્પતી । યશો ભગશ્ચ માવિદચશો
મા પ્રતિપચતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ત્યારબાદ નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે મુગધિત પુધ્ધોની માળા હાથમાં લેવી:—

ૐ યા આહરજ્જમદગ્નિઃ શ્રદ્ધાયે કામાયેન્દ્રિયાય । તા અહં પ્રતિચ્છામિ
યશસા ભગેન ચ ॥

ઉપરનો મંત્ર બોલી માળા હાથમાં લીધા પછી નીચેના મંત્ર બોલી માળા ધારણ કરવી:—

ૐ યચ્છોપ્તરસામિન્દ્રશ્ચકાર વિપુલં પૃથુ । તેન સઙ્ગ્રથિતાઃ સુમનસ આપ-
ઘ્નામિ યશોમયિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

માળા ધારણ પછી શિશેવેદન અર્થાત્ પાદડી, ફેટા, ટોપી અથવા મુકુટ હાથમાં લઈ પૃષ્ઠ માં
લખેલા " સુવા સુવાસાં " મંત્ર વડે ધારણ કરવો. પશ્ચાત્ અર્ચના કરવું:—

ૐ અલક્રુક્કરણમસિ ભૂયોઽલક્રુક્કરણં ભૂપાત્ ॥

આ મંત્રવડે ધારણ કરવો. પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે આંખમાં અંજન કરવું:—

ૐ વૃત્રસ્પાસિ કનીનકશ્ચક્રુર્દા અસિચ્છુર્મે દેહિ ॥

તત્પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી આરમીમાં મોઢું નેત્રું:—

ૐ રોચિષ્ણુરસિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

શુભાવલોકન કર્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે છત્રી ધારણ કરવી:—

ૐ વૃહસ્પતે છદિરસિ પાપ્મનો મામન્તર્થેહિ તેજસો યશસો મામન્તર્થેહિ ॥

પશ્ચાત્ નીચેના મંત્રવડે ઉપાનહ—જોડા ધારણ કરવા:—

ૐ પ્રતિષ્ઠે સ્થો વિશ્વતો મા પાતમ્ ।

જોડા ધારણ કર્યા પછી નીચેના મંત્ર વડે લાકડી ધારણ કરવી:—

ૐ વિશ્વામ્યો માદ્રામ્યસ્પરિ પાહિ સર્વતઃ ॥

(યશસામાં) હે શ્રદ્ધસ્પતે! મને સર્વ દિશાઓમાંથી સર્વ અનુષ્ઠા તરફથી યશ, તેજ
ધનાદિની પ્રાપ્તિ થાઓ.

(યા આહરજ્જમં) જે માળા જમદગ્નિએ શ્રદ્ધા, કલ્પના તથા ઈન્દ્રિયોને માટે લીધી હતી.
તે હું યશ તથા ધનની પ્રાપ્તિને માટે લઉં છું.

(યચ્છો) સર્વ જેમ વિરુણીને વિપુલ યશથી પ્રકાશિત કરે છે તેમ હું આ પુંપમયિત
માળાથી મારામાં યશને ધારણ કરું છું.

(અલક્રુક્કરણમસિ) હું શોભા આપનાર છે અને શોભાની પ્રાપ્તિ કરાવજે.

(વૃત્રસ્પાસિ) હું તારાઓના મધુકૃષ્ણ છે, મધુભ્ય છે; મારી દષ્ટિને હું વધાર.

(રોચિષ્ણુરસિ) હું પ્રસન્ન કરતાં છે.

(વૃહસ્પતે) યશ તથા તેજની લાલસાવાળા અને યશ તથા તેજથી દાંડ.

(પ્રતિષ્ઠે સ્થો) આ જોડાઓ નેત્ર (નેત્રનું તેજ વધારનાર) છે તે માટે સર્વ રથજે
નક્ષત્ર કરે.

(વિશ્વામ્યો) એ તરફથી સર્વ પ્રકારના કટોથી મારું સંરક્ષણ કર.

ત્યારબાદ બ્રહ્મચારીનાં માતાપિતા એ માનપ્રતિષ્ઠાસહિત આચાર્ય કુટુમ્બોથી બ્રહ્મચારીને પોતાને ઘેર લઈ આવે. તથા મધુપર્કદિવસે તેનો સત્કાર કરે. ત્યારના સંસ્કારમાં આવેલા આચાર્ય આદિનો ઉત્તમ અન્નપાનાદિ વડે સત્કાર કરે. ત્યારબાદ સ્નાતક તથા તેના માતાપિતાએ આચાર્યને ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડી મધુપર્ક, પુષ્પમાળા, વગેરે ગોદાનાદિ તથા ધનાદિ પદાર્થો વડે દક્ષિણાં યથાશક્તિ આપવી. અને પશ્ચાત્ આચાર્યનામાં જે જે ઉત્તમ ગુણો હોય તેની પ્રશંસા કરી વિદ્યાદાન કૃતમતા સર્વે જનોને સંભળાવે. હે ભક્તજનો જનો! સાંભળો આ મહાશય પૂજ્ય આચાર્યે મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. કારણ કે જેણે મને પશુતાથી છોડાવી ઉત્તમ વિદ્યાન્ જનાવ્યો છે તેનો પ્રત્યુપકાર હું કેંઈ પણ કરી શકવા અસમર્થ છું. એના બદલામાં હું મારા આચાર્યને અનેક ધન્યવાદ આપી નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરું છું કે જેમ આપે મને ઉત્તમ શિક્ષા અને વિદ્યા દાન આપી કૃતકૃત્ય કર્યો છે તેમજ પ્રમાણે અન્ય વિદ્યાર્થિઓને પણ કરશો. અને જેમ આપે મને વિદ્યા આપી આનંદિત કર્યો છે તેમજ અન્ય વિદ્યાર્થિઓને હું પણ કૃતકૃત્ય અને આનંદિત કરેશ શ્રીશ, અને આપના કરેલા ઉપકારને નહીં ભૂલું. સર્વશક્તિમાન્ જગદીશ્વર આપને, મને તથા સર્વ પઠન પાઠન કરનારાઓને અને આખા સંસાર ઉપર પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ કરી સર્વને સખ્ય, વિદ્યાન્ શરીર તથા આત્માના બલયુક્ત અને પરાપકારાદિ શુભ કર્મોની સિદ્ધિ કરવા કરાવવામાં ચિરાયુ, સ્વસ્થ, પુરુષાર્થી તથા હિતસાહી કરે; કે જેથી પરમાત્માનો આ સંપત્તિમાં તેના ગુણકર્મ સ્વભાવાતુકૃત પોતાના ગુણ કર્મ તથા સ્વભાવ બનાવી ધર્મચંદ્રામ અને મોક્ષની સિદ્ધિ કરીને સર્વદા આનંદમાં રહીયે.

इति समावर्तनं संस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથ વિવાહસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

વિવાહ એટલે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યવ્રત, વિદ્યા તથા બળની પ્રાપ્તિ કરીને તથા સર્વ પ્રકારે શુભગુણ, કર્મ તથા સ્વભાવમાં પરસ્પર તુલ્ય પ્રીતિયુક્ત યદને નિમ્ન લિખિત વિધિપ્રમાણે સન્તાનોત્પત્તિ તથા પોતપોતાના વણાશ્રમભાતુકૃત્ય ઉત્તમ કર્મ કરવાને માટે સ્ત્રી અને પુરુષનો સંબંધ બાંધવામાં આવે છે તે; અને માટે પ્રમાણુ:—

उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे*चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहाः ॥ १ ॥
सार्वकालमेके विवाहम् ॥ २ ॥ आश्व० गृ० सू० अ० १ कं० ४ सू० १-२

आवसथ्यायानं दारकाले ॥ ३ ॥ पार० गृ० सू० का० १ कं० २ सू० १

पुण्ये नक्षत्रे दारान् कुर्वीत ॥ ४ ॥ लग्नप्रशस्तान् कुशलेन ॥ ५ ॥

गोभि० गृ० सू० प्रपा० २ कं० १ सू० १-२

અર્થ:—ઉત્તરાયણ શુક્રપક્ષમાં શુભ દિવસ અર્થાત્ જે દિવસે મન પ્રસન્ન હોય તે દિવસે વિવાહકરવો જોઈએ ૧. કેટલાક આચાર્યોનો મત એવો છે કે કોઈ પણ વખતે વિવાહ કરવો રજો વિવાહમાં જે અમિતી સ્થાપના થાય છે તેને આનન્દપ્રદાપ્તિ કહે છે ૩. જે દિવસે મન પ્રસન્ન હોય તે દિવસ સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ, શુભગુણાદિ યુક્ત સ્ત્રીસાથે કરવું ૪.

* આ નક્ષત્રાદિનો નિચાર કંષ્પના યુક્ત માટે પ્રમાણુ નથી.

વિવાહનો સમય પૃથ્થ સ્ત્રીમાં લક્ષ્યા પ્રમાણે જાણવો. વધુ તથા વરની આયુ, કુલ, નિવાસસ્થાન, શરીર તથા સ્વભાવની પરીક્ષા અવશ્ય કરવી. અર્થાત્ જનને મગાન અને વિવાહની ઇચ્છાવાળાં દેવાં જોઈએ સ્ત્રીની ઉંમર વરની ઉંમર કરતાં ઓછામાં ઓછી દોડી અને વધારેમાં વધારે બમણી હોવી જોઈએ. પરસ્પર કુલની પરીક્ષા પણ કરવી જોઈએ અને માટે પ્રમાણ:—

વેદાનધીત્ય વેદો વા વેદં વાપિ યથાક્રમમ્ ।

અવિલુપ્તવ્રણચર્યો ગૃહસ્થાશ્રમમાવિશેત્ ॥ ૧ ॥

ગુરુણાનુમતઃ સ્નાત્વા સમાવૃત્તો યથાવિધિ ।

ઉદ્ગ્રહેત દ્વિજો ભાષાં સવર્ણાં લક્ષણાન્વિતામ્ ॥ ૨ ॥

અસપિષ્ઠા ચ યા માતુરસગૌત્રા ચ યા પિતુઃ ।

સા પ્રશસ્તા દ્વિજાતીનાં દારકર્મણિ મેધુને ॥ ૩ ॥

મહાન્ત્યપિ સમૃદ્ધાનિ ગોજાવિધનધાન્યતઃ ।

ત્રીસમ્બન્ધે દશેતાનિ કુલાનિ પરિવર્જયેત્ ॥ ૪ ॥

હીનક્રિયં નિષ્પુરુષં નિચ્છન્દો રોમશાશંસમ્ ।

ક્ષત્ર્યામયાવ્યપસ્મારી શ્વિત્રિ કુષ્ઠિ કુલાનિ ચ ॥ ૫ ॥

નોદ્ગ્રહેત્ કપિલાં કન્યાં નાધિકાઙ્ગીં ન રોમિणीમ્ ।

નાલોમિકાં નાતિલોમાં ન વાચાટાં ન પિદ્ગલામ્ ॥ ૬ ॥

નર્ક્ષવૃક્ષનદીનાર્ત્રીં નાન્ત્યપર્વતનામિકામ્ ।

ન પક્ષ્યદિપ્તેષ્યનામ્નીં ન ચ ભીષણનામિકામ્ ॥ ૭ ॥

અઘ્વજ્ઞાઙ્ગીં સૌમ્યનામ્નીં હંસ વારણગામિનીમ્ ।

તનુલોમકેશદશનાં મૃદ્ગઙ્ગીમુદ્ગ્રહેત્ ત્રિયમ્ ॥ ૮ ॥

બ્રાહ્મો દૈવસ્તથૈવાર્ષઃ પ્રાજાપત્યસ્તથાસુરઃ ।

ગાન્ધર્વો રાક્ષસશ્ચૈવ પૈશાચશ્ચાષ્ટમોઽધમઃ ॥ ૯ ॥

આચ્છાદ્ય ચાર્ચયિત્વા ચ શ્રુતિશીલવતે સ્વયમ્ ।

આદૃપ દાનં કન્યાયા બ્રાહ્મો ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૦ ॥

યજ્ઞે તુ વિતતે સમ્યગ્ત્વિજે કર્મે કર્વતે ।

અલઙ્કૃત્ય સુતાદાનં દૈવં ધર્મં પ્રચક્ષતે ॥ ૧૧ ॥

एकं गोमिथुनं द्वे वा वरादादाय धर्मतः ।

કન્યાપ્રદાનં વિધિવદાર્પો ધર્મઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

સહ નૌ ચરતાં ધર્મેમિતિ વાચાનુભાષ્ય ચ ।

કન્યાપ્રદાનમધ્યર્ચ્ય પ્રાજાપત્યો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૩ ॥

જ્ઞાતિમ્પો દ્રવિણં દત્ત્વા કન્યાયૈ ચૈવ શક્તિઃ ।

કન્યાપ્રદાનં વિધિવદામુરો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

ફલ્લપાડ્યોન્યસંયોગઃ કન્યાપાશ્ચ વરસ્ય ચ ।

ગાન્ધર્વઃ સ તુ વિજ્ઞેયો મૈથુન્યઃ કામસમ્ભવઃ ॥ ૧૫ ॥

દત્ત્વા છિત્ત્વા ચ મિત્ત્વા ચ ક્રોશન્તો રુદન્તો યદ્વાત્ ।

મસદ્ધ કન્યાદરણં રાસસો વિધિરુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

સુપ્તાં મત્તાં પ્રમત્તાં વા રહો યજ્ઞોપગચ્છતિ ।

સ પાપિષ્ઠો વિવાહાર્નાં વૈશાચશ્ચાષ્ટમોઽધમઃ ॥ ૧૭ ॥

બ્રાહ્માદિપુ વિવાહેપુ ચતુર્થે વાનુર્ણવશઃ ।

વ્રહ્મવર્ચસ્વિનઃ પુત્રા જાયન્તે શિષ્ટસંમતાઃ ॥ ૧૮ ॥

રૂપસત્ત્વગુણોપેતા ધનવન્તો યશસ્વિનઃ ।

પર્વામ્ભોગા ધર્મિષ્ઠા જીવન્તિ ચ જ્ઞાતં સમાઃ ॥ ૧૯ ॥

ફતરેપુ તુ શિષ્ટેપુ નૃસંસાનૃત્તવાદિનઃ ।

જાયન્તે હુર્વિવાહેપુ વ્રહ્મયર્મેદ્વિષઃ સુતાઃ ॥ ૨૦ ॥

અનિન્દિતૈઃ સ્ત્રીવિવાહેરનિન્દ્યા ભવતિ પ્રજા ।

નિન્દિતૈર્નિન્દિન્તા નૃણાં તસ્માન્નિધાન્ વિવર્જયેત્ ॥ ૨૧ ॥

મનુસ્મૃં ૦ અં ૩ શ્લોક ૨, ૪, ૮, ૨૧, ૨૭, ૩૪, ૩૯, ૪૨.

અર્થ—અહ્યર્થે ધારણ કરી આર, નહ્ય, એ અથવા એક વેદ યથાવત્ બાણી, અખડિત બહન-
અર્થનું પાલન કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો ૧. યથાવત્ ઉત્તમ રીતિએ બહનઅર્થે તથા વિદ્યાનું
બહન કરી ગૃહની આસા લઈ સ્નાન કરી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યે પોતાના વર્ણની ઉત્તમ
બહનચુક્ત સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો ૨. જે સ્ત્રી માતાની છ પેઢી અને પિતાની સગોત્રી ન હોય
તેના દિગ્ગેને માટે વિવાહ કાર્યમાં ઉત્તમ છે ૩. વિવાહમાં નીચે લખેલાં દસ કુળોનો ત્યાગ કરવો
જોઈએ. ગમે તો તે ગાય આદિ પશુ, ધન તથા ધાન્યાદિમાં ગમે તેટલાં મોટાં હોય તો પશુ તેવા
કુળમાંની કન્યા માથે વિવાહ કહી પણ ન કરવો ૪. એ દસ કુળ આ પ્રમાણે છે ૧. જે કુળ
ઉત્તમ ક્ષિત્રીયો રહિત હોય; ૨. જે કુળમાં કોઈ પણ ઉત્તમ પુરુષ ન હોય; ૩. જે કુળમાં કોઈ
વિદ્વાન ન હોય; ૪. જે કુળમાં શરીર ઉપર મોટાં મોટાં ફાંં હોય; ૫. જે કુળમાં અર્ધ (દરસ) નો
રોગ હોય; ૬. જે કુળમાં ક્ષયરોગ હોય; ૭. જે કુળમાં અગ્નિમંદતાને લીધે આમાશયનો રોગ હોય; ૮.
જે કુળમાં મૃગી (ભરતીઆંચકી-દિગ્દીપ્તીયા) નો રોગ હોય; ૯. જે કુળમાં સફેદ કોદ અને ૧૦.
જે કુળમાં ગનિતકુષ્ઠ જેને લીધે હાથ પગના આંગળાં ગળી જઈ દુડી પડે છે તે રોગ હોય
તેનાં દસ કુળનો વિવાહમાં ત્યાગ કરવો જોઈએ એવાં કુળનાં સ્ત્રી અથવા પુરુષ કોઈ સાથે વિવાહ
ન કરવો જોઈએ. ૫. પીઠારંગવાળી, અધિક અંગવાળી એટલે કે આંગળી ઇલાદિ, રોગવતી,
જેના શરીર ઉપર મિત્રકુષ્ઠ ફાંં ન હોય અથવા મોટા મોટાં ફાંં હોય તેવી, વ્યર્થ બકબક કરનારી અને
જેનાં મિલાડીનાં જેવાં નેત્ર હોય તથા જે કન્યાનું નામ નક્ષત્ર પર અર્થાત્ રેવતી, રોહિણી ઇત્યાદિ,
નદીનામવાળી ગંગા, જમના વગેરે પવિત્ર નામવાળા પાર્વતી વિન્ધ્યા ઇત્યાદિ, પક્ષાનામવાળી મેના,
હંસા ઇત્યાદિ, સર્પ જાતિ નામવાળી હરગા, ભોગિની ઇત્યાદિ, દાસીનામ વાળો તથા જેનું નામ
વિદ્યામય અર્થાત્ કાવિયા, અધિક ઇત્યાદિ હોય તેવીની સાથે વિવાહ ન કરવો ૬-૭. પરંતુ જેના

સુંદર અંગ, ઉત્તમ નામ, હંસ તથા હાથણીની સમાન ચાત્ર અને જેના શરીર ઉપર સૂક્ષ્મ રૂપ હોય, જેના નખ, દાંત, કેશ આદિ સૂક્ષ્મ હોય તથા જેના અંગોમાં ક્રમ જોવામાં આવે તેવી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો ૮. આહ, દેવ, આર્ષ, આજ્ઞપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ એ પ્રમાણે વિવાહ આઠ પ્રકારના છે ૯. યોગ્ય, સુશીલ તથા વિદ્વાન્ પુરુષનો સહાર કરી તેને કન્યાને વસ્ત્રાદિથી અલંકૃત કરી, સારા સારા ગૃહસ્થોને બોલાવી તેમની સન્મુખ કન્યા આપવી તે આહ વિવાહ કહેવાય છે ૧૦. મદાન્ યત્રમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોનું વરણ કરી તેમાં કર્મ કરનારા કોઇ વિદ્વાન્ આહણને વસ્ત્રઆભૂષણાદિ વડે સુશોભિત કરેલી કન્યા આપવી તે દેવ વિવાહ ૧૧. એક ગાય, અથવા બળદની એક અથવા બે જોડ * વરની પાસેથી લઇ ધર્મપૂર્વક કન્યાદાન કરવું તે આર્ષ વિવાહ ૧૨. કન્યા તથા વરને યજ્ઞશાળામાં વિધિ પૂર્વક સર્વની પ્રત્યક્ષમાં “તમે બન્ને જાણીને ગૃહાશ્રમનાં કર્મો યથાવત્ કરો” એ પ્રમાણે કહીને બંનેની પ્રસન્નતાપૂર્વક પાણિમંદણ કરવું તે આજ્ઞપત્ય વિવાહ કહેવાય છે. આ ચાર વિવાહ ઉત્તમ છે. ૧૩. વરની સમ્મુખીએ તથા કન્યાને યથાશક્તિ ધન આપી હોમ આદિ વિધિ કરી કન્યા આપવી તે આસુર વિવાહ કહેવાય છે ૧૪. વર તથા કન્યાની ઇચ્છાથી બંનેનો સંયોગ થયે અને પોતાના મનમાં માની લેવું કે બંને બંને સ્ત્રીપુરુષ (પતિપત્ની) છીએ. આ કોમેચ્છાથી થયેલા ગાંધર્વ વિવાહ કહેવાય છે ૧૫. કન્યા પક્ષનાં માણસોનું દનન છેદન અર્થાત્ કન્યાના રાક્ષસાઓનું વિદારણ કરી રેતી કળકળતી તથા કાંપતી અને બપોલીત થયેલી કન્યાને બ્રાત્રાકારે દરણ કરી વિવાહ કરવો તે રાક્ષસવિવાહ કહેવાય છે ૧૬. સુતેલી, ગાંડો થઈ ગયેલી અથવા નિષોદરી ઉન્નત થયેલી કન્યાને એકાંતમાં મળેથી દુષિત કરવી. આ સર્વ વિવાહોમાં નીચમાં નીચ મદાનીય, દુષ્ટ-અતિદુષ્ટ પૈશાચ વિવાહ છે ૧૭. આહ, દેવ, આર્ષ અને આજ્ઞપત્ય આ ચાર વિવાહ વડે પાણિમંદણ કરેલાં સ્ત્રીપુરુષો વડે જે સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે તે વેદાદિ વિદ્યાથી તેજસ્વી આત્મ પુરુષોને સંમત અત્યુત્તમ હોય છે ૧૮. તે પુત્ર અથવા પુત્રી સુંદર સ્વરૂપવાન બલ, પરાક્રમ, શુદ્ધશુદ્ધિ આદિ ઉત્તમ ગુણયુક્ત, બહુ ધનયુક્ત, પુણ્યકીર્તિમાન અને પૂર્ણ ભોગમાં ભોક્તા તથા અનિશ્ચય ધર્માત્મા થઈ મોત્યર્પે સુધી જીવે છે. ૧૯. એ ચાર વિવાહ પછીના જે ચાર આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ વિવાહ એ ચાર દુષ્ટથી થયેલાં વિવાહિત જોડાંની સંતાતિ નિર્દિત કર્મ કરતાં, મિથ્યાવાદી, વેદ ધર્મના દ્રુષ્ટી અને મદાનીય સ્વભાવવાળી થાય છે ૨૦. માટે મનુષ્યોએ જે નિર્દિત વિવાહોથી નીચ પ્રજા થાય છે તેનો સર્વથા ત્યાગ અને જે ઉત્તમ વિવાહો વડે પ્રજા ઉત્તમ થાય છે તેનું મંદણ કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઈએ ૨૧.

उत्तकृपायाभिरूपाय वराय सहशाय च ।

अमाप्तमपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्विचक्षणः ॥ १ ॥

काममामरणात्तिष्ठेद् ग्रहे कन्यचतुर्मत्यपि ।

न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ २ ॥

त्रीणि वर्णेषु दर्शितं कुमार्येतुमती सती ।

ऊर्ध्वन्तु कालादेतस्माद्वિन्वेत सहस्रं पतिम् ॥ ૩ ॥

મનુસ્મૃં ૦ ૧ શ્લો ૮૮-૯૦

* આ વાત મિથ્યા છે. કારણ કે આગળ મનુસ્મૃતિનાં એનો નિર્દેશ કરેલો છે. યજ્ઞી યુક્તિ વિરદ પશુ છે. માટે કંઈ પણ લીધા દીધાવગર બંનેની પ્રસન્નતાપૂર્વક પાણિમંદણ કરવું તે આર્ષ વિવાહ કહેવાય છે.

જે કન્યાનો વિવાહ માતાપિતા કરવા ઇચ્છતાં હોય તો અતિ ઉત્કૃષ્ટ, શુભગુણ કર્મસ્વભાવવાળા કન્યાના સમાન રૂપ લાવણ્યદિ ગુણુકુલ વરનેજ ગમે તો તે કન્યા માતાની છ પેઠીમાં હોય તોપણ તેવાનેજ કન્યા આપવી પણ બીજને કદી ન આપવી. કે નથી જને અતિ પ્રસન્ન થઈ મૃદસ્થાશ્રમની ઉત્તતિ અને ઉત્તમ સંતાનોની ઉત્પત્તિ કરે. ૧ ગમે તો કન્યા મરણ પર્વેત પિતાના ઘરમાં કુંવારી બેસી રહે, પરંતુ ગુણુહીન, અસદૃશ, દુષ્ટ પુરુષની સાથે કન્યાનો વિવાહ કદી પણ ન કરવો, અને વર કન્યા પણ પોતાની ભેગે પોતાનાં સરખાંની સાથેજ વિવાહ કરે ૨. જ્યારે કન્યાની મરણ વિવાહ કરવાની ધાય ત્યારે રજસ્વલા થયા પછી ત્રણ વર્ષ જ્યાં દર્ધ ચોથા વર્ષમાં વિવાહ કરવો ૩.

(३४) " अष्टवर्षा भवेद् गौरी नववर्षा च रोहिणी " इत्यादि श्रवोक्तानि श्री गति यथेऽ

(ઉત્તર) એવા સ્ત્રોતો અને એના માનનારાઓની દુર્ગતિ થયે. અર્થાત્ જે એ સ્ત્રોતોના સાર બાંધવાસ્થામાં પોતાનાં સંતાનોના વિવાહ કરી એમને નટશ્રેષ્ઠ, શેઠી તથા અધ્યાપક કરે છે તે મળેલા કે પોતાના કુળનું પોતેજ સત્યાનાશ કાઢે છે. માટે એ જલદી વિવાહ કરવો હોય તો પશુ વેદારંભમાં લખ્યા પ્રમાણે સોળાવર્ષથી ઓછી નહિ એવી કન્યા અને પચ્ચીસથી ઓછી ઉમરનો નહિ એવા પુરુષોનાજ વિવાહ કરવો એના કરતાં જેટલું વધારે બ્રહ્મચર્ય રાખશે તેટલોજ તેમને વધારે જ્ઞાનદં પ્રાપ્ત થશે.

(પ્રશ્ન) વિચાહ સમીપ વર્તીઓનો થયો જોઈએ કે દુરદેશવાસિયોમાં થયો યોગ્ય છે ?

(७८२) दुहिता दुहिंता दूरेहिता भवतीति ॥ नियुक्तम्.

આ નિરુક્તાનું વચન છે. એનો ભાવાર્થ એ છે કે જરૂરો દૂર દેશમાં વિવાહ તેટલો ઉત્તમ અને અધિક લાભદાયી છે.

(મ્રશ) સ્વગોત્રી અને ભાષ બહેનોના પરસ્પર વિવાહ કેમ ન કરવા ?

(ઉત્તર) એથી એક બીજા સાથે પ્રીતિ નથી થતી કારણ કે જોડણી પ્રીતિ પરાક્ષ પદાર્થમાં થાય છે તેટલી પ્રત્યક્ષમાં નહિ. વળી એક બીજાના બાસ્વાવસ્થાના જે દોષો હોય છે તે પણ તેમને ખબર હોય છે. તેમજ ભય આદિ પણ અધિક નથી રહેતા. વિશેષમાં જ્યાંસંથી દુરસ્થ એક બીજાના કુળ સાથે સંબંધ નથી થતો ત્યાંસંથી શરીર આદિની પુષ્ટિ પણ પૂર્ણ રીતે નથી થતી. દુરના સંબંધથી પરસ્પર પ્રીતિ, ઉર્જાતિ અને ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ થાય છે. અને નિકટતાથી તેમ નથી થતું. મુલાવસ્થામાંજ વિવાહ કરવો જોઈએ તેને માટે પ્રમાણ:—

तमस्पर्षो युवतयो युवानं मर्त्युज्यमानाः परिपुन्त्यापः । स शुक्रेभिः शिकंभी
रेवदस्मै दीदापानिष्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ १ ॥ अस्मै तिस्रो अन्वप्यप्य नारीर्दिवार्थ
देवीर्दिधिपुन्त्यनम् । कृताब्जोप हि प्रसस्ये अप्सु स पीयूषं धपति पूर्वतूनाम् ॥ २ ॥
अश्वस्यात्र जनिंभास्य च स्रष्टृहो रिप संपृचः पाहि सूरिन् । आमास्यं पूर्णपरो अम-
मृष्यं नारातयो विनग्नानृतानि ॥ ३ ॥ ऋ० मं० २ सू० ३५ मं० ४-६

वृष्टिरियं पतिमिच्छन्त्येति य इ वहाते महिषीमिषिराम् । आस्यं श्रवस्याद्रु
आ चं घोषात्पुरुह सहस्रापरि वर्त्तयाते ॥ ४ ॥ ऋ० मं० ५ सू० ३७ मं० ३

उप व एषे वन्देभिः श्रुपेः प्र यद्वा दिवाशित यद्भिरुकेः । उपासान्ता विदुषीव
विश्वमाहा वहतो मर्त्याय यज्ञम् ॥ ५ ॥ ऋ० मं० ५ सू० ४१ मं० ७

અર્થ—જે (સર્મણ્યમાનાઃ) ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય નત અને સદ્વિદ્યાઓ વડે અત્યંત (યુવતયઃ)

વીશમાં વર્ષથી તે યોવીસમા વર્ષથીની વયવાળી છે, તેથી કન્યાઓ જેમ (આપ:) જલ અથવા નદી સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ (અસ્મેરા:) અમને પ્રાપ્ત થનારી અને પોતાને પ્રિય તથા પોતાનાથી દોઢા અથવા બમણા આયુષ્યવાળા (તમ્) અલ્પવય્ષ તથા વિદ્યાર્થી પરિપૂર્ણ શુભ લક્ષણુ યુક્ત એવા (યુવાનમ્) જ્વાન પતિને (પરિવ્યન્તિ) સમ્મક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (સ:) તે બ્રહ્મચારી (ગુર્જેભિઃ) શુદ્ધ શુશ્રુ તથા (કિમ્ભિઃ) વીરપ્રિયી યુક્ત યથાને (અસ્મે) અમારામાં (ચેચત્) અસંત શ્રીયુક્ત કર્મને અને (દીદાય) પોતાની સમાન યુવતિ સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય. જેમ (અવ્સુ) અંતરિક્ષ અથવા સમુદ્રમાં (ઘૃતનિર્ણિઃ) જલતું શોધન કરનાર (અનિષ્ઠમ્) સ્વયં પ્રકાશિત વિદ્યુત્ અગ્નિ છે તેજ પ્રભાણે સ્ત્રી અને પુરૂષના હૃદયમાં પ્રેમ બહાર અપ્રકાશમાન અને અંદર સુપ્રકાશિત રહીને ઉત્તમ સંતાન અને અત્યંત આનંદને ગૃહસ્થાશ્રમમાં બંને સ્ત્રી પુરૂષ પ્રાપ્ત થાય ૧. હે સ્ત્રીપુરૂષો! જેમ (તિષ્ઠઃ) ઉત્તમ, મધ્યમ તથા નિકૃષ્ટ સ્વભાવયુક્ત (દેવીઃ નારીઃ) વિદ્વાન્ પુરૂષોની વિદુષી સ્ત્રીઓ (અસ્મે) આ (અલ્પવય્ષાય) પીઠાર્થી રહિત (દેવાય) કામને માટે (અન્નમ્) અન્નાદિ ઉત્તમ પદાર્થોને (દિશ્વિવન્તિ) ધારણ કરે છે, (હૃતા હ્ય) જાણે કે શિક્ષણ મળ્યું હોય તેમ (અવ્સુ) પ્રાણવત પ્રીતિ આદિ વ્યવહારોમાં પ્રવૃત્ત થવાને માટે સ્ત્રીની સાથે પુરૂષ અને પુરૂષ સાથે સ્ત્રી (ઉપ પ્રસન્ન) સંબંધને પ્રાપ્ત થાય છે, (સ, હિ) તેજ પુરૂષ અથવા સ્ત્રી આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ જલમાંના (પીયૂષમ્) અમૃતરૂપ રસને (પૂર્વસ્નામ્) પ્રથમ પ્રસૂત થયેલી સ્ત્રીઓનાં બાહક (ધયતિ) દુધ પીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ આ બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારિણી સ્ત્રીનાં મંતાન થવાવત્ વૃદ્ધિ પામે છે. ૨. જેમ રાજા આદિ સર્વે લોકો (પૂર્ણ) પોતાનાં નગર અને (આમાસુ) ધરોમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પુત્ર તથા કન્યા રૂપ પ્રત્યક્ષોમાં ઉત્તમ શિક્ષા (પરઃ) ઉત્તમ વિદ્વાન્ (અપ્રમૃષ્યમ્) શત્રુઓને સહન કરવાને અપોગ્ય બ્રહ્મચર્યરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા શરીરાત્મજય યુક્ત દેહનો (અરાતયઃ) શત્રુઓ (નચિનશન્) નાશ નથી કરી શકતા, તથા (અનુતાનિ) મિત્રા બાવણાદિ દુર્બંધનોને (ન) પ્રાપ્ત નથી થતાં, તેમ ઉત્તમ સ્ત્રીપુરૂષોની સાથે (ક્રુહઃ) દ્રોહ આદિ દુર્બંધ તથા (રિપઃ) દ્વિસા આદિ પાપ (નસમ્પૂચઃ) સંબંધ નથી કરતાં પરંતુ જે યુવાવસ્થામાં વિવાહ કરી પ્રસન્નતા પૂર્વક વિધિયુક્ત સંતાનોત્પત્તિ કરે છે તેમના (અસ્ય) આ (અશ્વસ્ય) મહાન ગૃહાશ્રમની મધ્યમાં ઉત્તમ બાલકો (જનિમ્) જન્મે છે માટે હે સ્ત્રી વા પુરૂષ! તું (સ્ત્રીન્) વિદ્વાનોની (પાદિ) રક્ષા કર. (ચ) અને એવા ગૃહસ્થોતું (સ્વઃ) શુભ (અન્ન) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સદૈવ વધતું રહે છે. ૩. હે મનુષ્યો! (યઃ) પૂર્વોક્ત લક્ષણયુક્ત જે જ્વાન (ઈમ્) સર્વ રીતે પરીક્ષા કરીને (મહિષીમ્) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી, વિદ્યા, શુભચર્યરૂપ, સુશીલતાદિ યુક્ત (દિપિતામ્) વરૂની ધૃત્વાવાળી હૃદયને પ્રિય સ્ત્રીને (પતિ) પ્રાપ્ત થાય છે અને જે (પતિમ્) વિવાહ વડે પોતાના સ્વામીની (દૃષ્ટન્તી) ધૃત્વા કરતી (દ્યમ્) આ (વધઃ) સ્ત્રી પોતાના સમાન હૃદયવાળા પ્રિય પતિને (પતિ) પ્રાપ્ત થાય છે તે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી (અસ્ય) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં (આશ્વવસ્યાત્) અસંત વિવાહ, ધન, ધાન્ય યુક્ત સર્વ રીતે થાય અને તે બંને (રથઃ) રથની ખેડે (આઘોપાત્) પરસ્પર પ્રિય વચન બોલે (ચ) તથા ગૃહસ્થાશ્રમના સધળા બારને (વહાતે) ઉઠાવી શકે છે. તથા તે બંને (પુરુ) બહુ (સહસ્રા) અસંખ્ય ઉત્તમ કાર્યોને (પરિવર્તયતે) સધળી રીતે સિદ્ધ કરી શકે છે ૪. હે મનુષ્યો! જો તમે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યથી સુશિક્ષિત વિદ્યાયુક્ત પોતાનાં સંતાનોને કર્મી સ્વયંપર વિવાહ કરાવે તો તે (અન્વેષિઃ) કામના યોગ્ય (ચિત્તયદ્ધિઃ) સર્વે સત્પતિધાઓને જાણવાનારાં (અર્જકઃ) સત્કાર યોગ્ય (દ્રાવ્યેઃ) શરીરાત્મ બલયુક્ત યથાને (ઘઃ) તમારે માટે (પ્રપે) સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરાવવામાં સમર્થ થશે, અને તે (ઉપાસાનતા) જેમ દિવસ તથા રાત્રિ તથા જેમ (વિદુષીવ) વિદુષી સ્ત્રી તથા વિદ્વાન્ પુરૂષ (વિશ્વમ્)

ગૃહસ્થાશ્રમના સમ્પૂર્ણ વ્યવહારને (આવહતઃ) ખરાબર પ્રાપ્ત થાય છે, (હ) તેમજ આ (યજ્ઞમ્) સંગતરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહારને તેજ સ્ત્રી પુરુષો પૂર્ણ કરી શકે છે. અને (મત્યાય) મનુષ્યોને માટે આજ્ઞા પૂર્વેકત વિવાહ પૂર્ણ સુખદાયક છે, અને (યજ્ઞી) અત્યંત શુભશુભકર્મસ્વભાવવાળા સ્ત્રીપુરુષ બંને (વિચઃ) કામનાઓને (ઉપ, પ્ર, વહતઃ) સારી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. અન્ય નહીં. ૫.

જેમ બ્રહ્મચર્યમાં કન્યાનું બ્રહ્મચર્ય વેદોક્ત છે તેમજ સધળા, પુરુષોએ પણ બ્રહ્મચર્ય રાખી વિદ્યા ભણી પૂર્ણ સુવાન યજ્ઞ પરસ્પર પરીક્ષા કરીને જેની સાથે જેને વિવાહ કરવામાં પૂર્ણ પ્રીતિ હોય તેની સાથે વિવાહ કરવો તે ઉત્તમ છે. જે ક્ષત્રિયવસ્થામાં વિવાહ ન કરાવીને બ્રાહ્મણવસ્થામાં અનિચ્છિત અયોગ્ય વર કન્યાના વિવાહ કરાવશે તે વેદોક્ત ઇશ્વરશાના વિરોધી થઇને મહાદુઃખ સાગરમાં કેમ નહિ ડૂબે? અને જેઓ પૂર્વેકત રીતે વિવાહ કરે તથા કરાવે છે તેઓ ઇશ્વરશાનુકૂળ ચાક્ષતા હોવાથી પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત થાય છે (પ્રમ) વિવાહ સ્વવર્ણમાંજ થવા જોઇએ કે પરવર્ણોમાં પણ થઇ શકે.

(ઉત્તર) પોતાનાજ વર્ણમાં વિવાહ કરવો જોઇએ. પણ વર્ણવ્યવસ્થા ગુણકર્મોનુસાર હોવી જોઇએ જન્મભાગ્યથી નહીં જે પૂર્ણ વિદ્વાન, ધર્માત્મા, પરાપકારી ઇન્દ્રિય, મિત્યાભાવશાદિ દોષરહિત, વિદ્યા, અને ધર્મના પ્રચારમાં તત્પર રહે ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણ જેનામાં હોય તે બ્રાહ્મણ તથા બ્રાહ્મણી કહેવાય વિદ્યા, બ્રમ, રોધે, ન્યાયકારિત્વાદિ ગુણ જેનામાં હોય તે ક્ષત્રિય અને ક્ષત્રિયા કહેવાય; અને વિદ્વાન યજ્ઞ કૃષિ પશુપાલન, ન્યાયાર દેશભાષાઓમાં ચતુરતાદિ ગુણ જેનામાં હોય તે વૈશ્ય તથા વૈશ્યા કહેવાય; અને જે વિદ્વાહીન મૂર્ખ હોય તે શૂદ્ર તથા શૂદ્રા કહેવાય આજ કમથી વિવાહ થવો જોઇએ અર્થાત બ્રાહ્મણનો બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયનો ક્ષત્રિયા, વૈશ્યનો વૈશ્યા અને શૂદ્રનો શૂદ્રાસાથેજ વિવાહ થવામાં આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અન્યથા નહિ. આ વર્ણવ્યવસ્થાને માટે પ્રમાણ:—

ધર્મચર્યયા જઘન્યો વર્ણઃ પૂર્વે પૂર્વ વર્ણમાપચતે જાતિપરિવૃત્તૌ ॥ ૧ ॥

અધર્મચર્યયા પૂર્વો વર્ણો જઘન્યં જઘન્યં વર્ણમાપચતે જાતિપરિવૃત્તૌ ॥ ૨ ॥ આપસ્તમ્બેઃ

શૂદ્રો વ્રાહ્મતામેતિ વ્રાહ્મણશ્ચૈતિ શૂદ્રતામ્ । ક્ષત્રિયાજ્ઞાતમેવન્તુ વિદ્યાદ્વૈસ્પાત્તયૈવ

ચ ॥ ૩ ॥

મનુસ્મૃં જં

અર્થ—ધર્માચરણ વડે નીચવર્ણનો મનુષ્ય ઉત્તમ ઉત્તમ વર્ણને પ્રાપ્ત થાય છે; અને તે વર્ણના જે જે કર્તવ્ય અધિકાર રૂપ કર્મ છે તે સર્વ ગુણકર્મ તે પુરૂષ અથવા સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે ૧. એજ પ્રમાણે ઉત્તમ વર્ણનો પુરૂષ અથવા સ્ત્રી નીચ વર્ણને પ્રાપ્ત થાય અને તે તે વર્ણના અધિકાર અને કર્મોના કર્તા થાય છે ૨. ઉત્તમ ગુણકર્મ તથા સ્વભાવવાળો શૂદ્ર, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અથવા બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય ક્ષત્રિય તથા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકાર અને કર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ નીચ કર્મ અને ગુણો વડે બ્રાહ્મણ હોય તે ક્ષત્રિય અથવા શૂદ્ર, ક્ષત્રિય વૈશ્ય તથા શૂદ્ર અને વૈશ્ય શૂદ્ર વર્ણના અધિકાર તથા કર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩.

આજ પ્રમાણે વર્ણ વ્યવસ્થા થવાથી પક્ષપાત ન થતાં સર્વ વર્ણો ઉત્તમ રહે છે અને ઉત્તમ રહેવાનો તથા બનવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઉત્તમ વર્ણવાળો નીચ થવાના ભયથી અશુભ કર્મો કરી ઉત્તમ કર્મોજ કર્યા કરે છે; અને તેથી સંસારની સારી ઉત્પત્તિ થાય છે. આર્થવર્ન દેવમાં મુઠી આ પ્રમાણે વર્ણવ્યવસ્થા રહી ત્યાંસુધી દેશની ઉત્પત્તિ હતી. હજુજુ એવનુજુ ને જોઇએ કે જ્યાં આર્યવર્ત દેશવાસીઓ પોતાની પૂર્વવસ્થાને પ્રાપ્ત થઇ અનિચ્છિત થયા

હવે વધુ તથા વર એક બીજાના શુભકર્મ તથા રવલાનની પરીક્ષા આગળ લખ્યા પ્રમાણે કરે બંનેનું સમાન શોધત્વ, સમાન છુદ્ધિ, સમાન આચાર, સમાનરૂપાદિ શુભ, અદ્વિંસકતા, સ્વયં મધુર બાપણ, કૃતગતા, દયાળુતા, અહંકાર, મત્સર, ઈર્ષ્યા, કામ ક્રોધનો લાગ નિર્લોભતા, દેશનો સુધાર, વિદ્યા અહંભુ, સત્યોપદેશ કરવામાં નિર્ભયતા, ન્દ્યાહ, કપટ, દૂત, ચેરી, મત્, માંસાહારાદિ દોષોનો ત્યાગ ગૃહકામોમાં આતિ ચતુરતા હોવી જોઈએ જ્યારે જ્યારે પ્રાતઃસાધન અથવા પરદેશથી આવીને મળે ત્યારે ત્યારે “નમસ્તે” એ વાક્યથી પરસ્પર નમસ્કાર કરી સ્ત્રીએ પતિનાં ચરણ સ્પર્શ, પાદ પ્રક્ષાલન તથા આસનદાન કરવાં; અને બંને જોઈ પરસ્પર ગ્રેમ વધારનારા વચનાદિ વ્યવહારોથી મતી આનંદ ભોગ્યવેલ વરના શરીર કરતાં સ્ત્રીનું શરીર પાતળું અને પુરુષના ખભાની ઉચ્ચાઈ જેટલી સ્ત્રી ઉંચાઈમાં અર્ધાત્ પુરુષના ખભાસુધી સ્ત્રીનું માથું આવડું જોઈએ. તત્પશ્યાન્ આંતરીય પરીક્ષા સ્ત્રીપુરુષે વચનાદિ વ્યવહારદ્વારા કરેલા.

ઓં ક્ષત્તમગ્રે પ્રથમં જજ્ઞ ક્ષત્તે સત્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ । યદિયં કુમાર્યભિજાતા તદિ-
યમિહ મતિપચતામ્ । યત્સત્યં તદ્દદ્દશ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

અર્થઃ—જ્યારે વિવાહ કરવાનો સમય નહીં થઈ જાય ત્યારે કન્યા ચતુર પુરુષોની મારફત વસી અને વર ચતુર સ્ત્રીઓદ્વારા કન્યાની પરિક્ષામાં પરીક્ષા કરાવે પશ્યાત્ ઉત્તમ વિદ્વાન સ્ત્રીપુરુષોની સભા કરીને બંને જોઈ પરસ્પર સંવાદ કરેલા કે હે ત્વિ વા પુરુષ! આ જગત્ની પૂર્વે ક્ષત્તમ અર્થાથ સ્વરૂપ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું હતું; અને તે મહત્ત્વમાં સત્યત્રિશુણ્દરમક નાશ રહિત પ્રકૃતિ પ્રતિષ્ઠિત છે. જેવી રીતે પુરુષ અને પ્રકૃતિના યોગથી આખા જગત્ની ઉત્પત્તિ થઈ છે તેવી રીતે હું કુમારી અથવા હું કુમાર પુરુષ આ સમયે આપણા બંનેનો વિવાહ કરવાની સત્યપ્રતિજ્ઞા કરું છું, તેને આ કન્યા તથા હું વર પ્રાપ્ત થઈએ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાને માટે દૃઢોત્સાહી રહીએ.

વિધિઃ—જ્યારે કન્યા રજસ્વલા થઈ પૂજ માં લખ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે જે દિવસે ગર્ભાધનની રાત્રિ નિશ્ચિત કરી હોય તે રાત્રિમાં વિવાહ કરવાને માટે પ્રથમથીજ સર્વ સામગ્રી એકઠી કરી રાખી શુક્રી અને પૂજ થી પૂજ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞશાલા, વેદી, અત્યિક, યજ્ઞપાત્ર, શાકાદ્ય આદિ સર્વ સામગ્રી શુદ્ધ કરીને રાખવા ઉચિત છે. પશ્યાન્ એક* ધરી માત્ર રાત્રિ ગયા બાદઃ—

ઓં કામવેદ તે નામમદો નામાસિ સમાનયામુદ્સુરાતે અમવત્ । પરમન્ન
જન્માગ્રે તપસો નિર્મિતાંઽસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓં ઇમં ત ઉપસ્થં મથુના સ્પૃષ્ટજામિ
મજાપતેર્મુસમેતદ્દ્વિતીયમ્ ॥ તેન પુસ્તોભિમવાસિ સર્વાનવશાન્ વશિન્પસિ રાજિ

* જો અર્ધા રાત્રસુધીમાં વિધિ પૂરા ન થઈ શકે તેમ હોય તો મધ્યાહ્નાતર અર્ધાત્ ત્રીજી પહેરે આરંભ કરેલા કે જેથી મધ્યરાત્રિ સુધીમાં વિવાહ વિધિ પૂરા થઈ જાય.

(કામવેદ) હે કામવેદ! તારું નામ આપું જગત્ જાણે છે તું મદકર નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તું અને આ તારા અર્ચને માટે ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા પણ સુરા સમાન (મદકારિણી) છે તે કન્યાની પ્રાપ્તિ મને કરાવ હે કામાગ્ને! તારું મૂળ આ સ્ત્રીજાતિમાંજ છે તું પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરાવનાર છે.

(દમન્ત) હે કન્યકે! આતારી આનંદદિવાને મધુર જલ પડે મારી સાથે યોજવું છું. તે પ્રમખપતિના, બીજા શુભ સમાન છે. તેનાજ પ્રભાવવડે વસમાં નહીં આવનારા પુરુષોપણ વસ થાય છે હે કાન્તિમતિ! તું સર્વકામનાઓની સ્વામિની છે.

સ્વાહા ॥ ૨ ॥ ઓં અગ્નિં કૃત્વ્યાદમ કૃષ્વન્ ગુહાનાઃ સ્ત્રીણામુપસ્થમૃપયઃ પુરાણાઃ ।
તેનાજ્યમકૃષ્વન્ સૈઘૃજ્ઞં ત્વાદ્યં ત્વયિ તદધાતુ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

સામવેદ મં ૦ બ્રા ૦ પ્રપા ૦ ૧ સ્વં ૧ મં ૦ ૨-૩

આ મંત્રો વડે સુગંધિત શુદ્ધ જલથી પૂર્ણ કળશને ઘર્ષ વધુ તથા વરે સ્નાન કરી પશ્ચાત્ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી ઉત્તમ આસન ઉપર પૂર્વોક્તિમુખે કન્યાએ બેસવું તરપથાત્ ૫૪ થી ૫૪ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે ધ્યક્ષસ્તુતિ, પ્રાર્થનાપાસના, સ્વરિતચાચન, શાંતિ કરણ કરવાં બાદ નીચે પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન આદિ ક્રિયા કરવી:—

પ્રથમ ઓં મૂર્મુવઃ સ્વઃ । આ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી કાંઈ દિવસે સાંધી અગ્નિ લાવી અથવા તેા ધૂતનો દીપક સળગાવી તેના વડે કપૂર સળગાવી એક તાત્ર પાત્રમાં નાની નાની સમિધાઓ મૂકી તેમાં તે કપૂર સુકીને સળગાવવું પછી તે પાત્રને યજ્ઞમાન અથવા પુરોહિતે નીચેનો મંત્ર બોલી કુંડમાં તે અગ્નિનું સ્થાપન કરવું:—

ઓં મૂર્મુવઃ સ્વર્ચોરિં વ્રૂમ્ના પૃથિવીર્વં વરિમ્ના । તસ્પાસ્તે પૃથિવી દેવયજનિ
પૃષ્ઠેઽગ્નિર્મન્ત્રાદમન્ત્રાચ્યાદધે ॥ ૧ ॥ યજુઃ ૦ અ ૦ ૩ મં ૦ ૬

તારબાદ તે અગ્નિ ઉપર સમિધાના બારીક ટુકડા તથા થોડાક કપૂર મૂકી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે બ્યજનથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરવો:—

ઓં સર્હૃધ્યાસ્વાગ્રે મર્તિં જાણહિ ત્વર્ધિષ્ટાપૂર્ણે સઃસૃજેધામયં ચં । અસ્મિન્ત્સ-
ધસ્યેઽધ્યપુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેદેવા યજમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ ૦ અ ૦ ૧૬ મં ૦ ૬૪

અગ્નિ સમિધાઓમાં પ્રવિષ્ટ થવા લાગે એટલે મંત્ર અથવા બીજી કાંઈ સમિધ વૃક્ષની ત્રણ સમિધાઓ આઠ આઠ આંગળની લધને તેને ધૂતમાં ફાળવી નીચેના મંત્ર વડે એક એક સમિધા અગ્નિમાં અર્પવી:—

ઓં અયં ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વવર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્
મજયા પશુભિર્વ્રક્ષવર્ચસેનાજાઘેન સમેધય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥ ૧ ॥

આ મંત્ર વડે પ્રથમ:—

ઓં સમિધાગ્નિં દુર્વસ્યત ધૂતૈર્વૌધ્યવાતિર્થિમ્ । અસ્મિન્ હૃત્વા ઝુંહોતન્
સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે ઇદન્ન મમ ॥ ૨ ॥ સુસમિદ્વાય ગોચિર્ધે ધૂતં તંત્રિં ઝુંહોતન્ । અગ્રયે
જાતવેદસે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥ ૩ ॥ યજુઃ ૦ અ ૦ ૩ મં ૦ ૧-૨

આ બંને મંત્રો વડે બીજી બેને

ઓં તન્ત્વાં સમિદ્ગિરઙ્ગિરો ધૂતેનં વર્દેયામસિ । વૃહચ્છોંચા યવિષ્ઠચ સ્વાહા ॥
ઇદમગ્રયેઽઙ્ગિરસે-ઇદન્ન મમ ॥ યજુઃ ૦ અ ૦ ૩ મં ૦ ૩

આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધાની આહુતિ આપવી તથા વેદિની સમીપમાં પૂર્વોક્ત રીતે સ્થાલીપાક આદિ વિવાહોપયોગી વસ્તુઓ પ્રથમથી તૈયાર કરી મૂકવી. એજ પ્રમાણે વરે પશુ

જ્ઞાતે (અગ્નિ કૃત્વ્યાદ ૦) હે કન્યે । સંતાનોત્પત્તિરૂપ પત્રમાં તત્વર્ણન, પુરાતન ઋષિઓએ સ્ત્રી જ્ઞાતની ઉપર્યેન્દ્રિયને દુન્યવાદક આગની ઉપમા આપી છે. અને જગત્સૃષ્ટિ જેનો અધિષ્ઠાતા છે તેવા શુક (વીર્ય)ને ધૂતની ઉપમા આપેલી છે. તે શુક હે કન્યે । વારે પતિ તારામાં સ્થાપે.

પેતાના ઘર આગળ ઉત્તમ વંશાવકાર પહેરી ધનશાસ્ત્રમાં ઉત્તમાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસી પૂર્વોક્ત + ઇશ્વરસ્તુતિપ્રાર્થનોપાસના; સ્વસ્તિવાચન તથા શાંતિ પાઠ કરી વધુને ઘેર જવાનો દંગ કરે. (અર્થાત્ વિવાહકાર્યમાં આવેલાં મનુષ્યો સહિત પેતાને ઘેરથી વધુને લાં વાતને માન્યતા જાય) અને વહુ પક્ષનાં માથુસો તેને સમાથુસો લેવા આવે જે વખતે વર વધુના ઘરમાં પ્રવેશ કરે તે વખતે વધુ તથા કાર્ય કર્તા મહુષર્ક આદિ વરે તેનું આતિથ્ય નીચે પ્રમાણે કરે. એની રીતે એમ છે કે વર વધુના ઘરમાં પ્રવેશ કરી પૂર્વાભિમુખે ઉભો રહે અને વધુ અથવા કાર્યકર્તા વરની સમીપ ઉત્તરાભિમુખે ઉભાં રહી બોલે કે:

સાધુ ભવાનાસ્તામર્ચયિષ્યામો ભવન્તમ્ । સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે બોલે એટલે વરે તેને નીચેનું વાક્ય બોલી પ્રત્યુત્તર આપવો:—

ઓં અર્ચય ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પછી વધુ તથા કાર્યકર્તાએ વરને માટે જે ઉત્તમ આસન નક્કી કર્યું હોય તેને વધુ હાથમાં લઈ વરની પાસે ઉભી રહે અને નીચે પ્રમાણે બોલે:—

ઓં વિષ્ટરો વિષ્ટરો વિષ્ટરઃ મતિગૃહ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ ઉત્તમ આસનનું આપ આપ ગ્રહણ કરો. વરે જવાળ આપવો કે:—

ઓં મતિગૃહ્યામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

હું ગ્રહણ કરું છું એ પ્રમાણે બોલીને વધુના હાથમાંથી આસન લઈ પાટલા ઉપર પાથરી સભામંડપમાં પૂર્વાભિમુખે બેસીને વરે નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

ઓં વર્ષ્મોઽસ્મિ સમાનાના મુચતામિવ સૂર્યઃ । ઇમન્તમભિતિષ્ટામિ યો મા કશ્ચાભિધાસતિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પથાત્ કાર્યકર્તાએ એક સુંદર પાત્રમાં જાત ભરી કન્યાના હાથમાં આપવું અને કન્યાએ નીચેનો મંત્ર બોલી વરની આગળ મૂકવું:—

ઓં પાદ્યં પાદ્યં પાદ્યં મતિગૃહ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે નીચે પ્રમાણે બોલી તે પાત્રનું ગ્રહણ કરવું:—

ઓં મતિગૃહ્યામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પાણીનું પાત્ર હાથમાં લઈ પેતાના ન પગનું પ્રક્ષાલન કરવું; અને તે વખતે નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

× વિવાહમાં આવેલાં સ્ત્રીપુરુષોએ પણ એકાગ્રચિત્ત યજ્ઞ ઇશ્વરનું ચિંતન કરવું.

(સાધુ) હે શ્રેષ્ઠ પુરુષ! આપ બેસો અને આપનો સત્કાર કરીએ.

(અર્ચય) ભત્રે સત્કાર કરો.

(વર્ષ્મોઽસ્મિ) સૂર્ય આગળ જેમ બીજા પ્રકાશનો લોપ થાય છે તેમ મારી સ્પર્ધા કરનારા શત્રુનો મારી સામે નાશ થાઓ. જેમ આ આસન મારી નીચે હોઈ હું આસનારૂઢ છું, તેમજ મને દુઃખ દેનારો દુષ્ટ મારી નીચે પડે અર્થાત્ હે પરમાત્મન તેનો નાશ થઓ.

(પાદ્યમ્) હે આર્ય! આ પાદ્ય પ્રક્ષાલનને માટે પાણી છે આપ તેનું ગ્રહણ કરો.

* જે ઘરનું પ્રવેશક દ્વાર પૂર્વાભિમુખ હોય તો વરે ઉત્તરાભિમુખે અને વધુ તથા કાર્ય કર્તાએ પૂર્વાભિમુખે ઉભા રહીને બે બાજુએ વચ્ચે હોય તો પ્રથમ જમણો અને પછી ડાબો અને અન્ય ધનિયાદિવર્ણ પ્રથમ ડાબો અને પછી જમણો પગ ધોવો.

ઓં વિરાજો દોહોઽસિ વિરાજો દોહમશીય મયિ પાચાયે વિરાજો દોહઃ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પથાત ફરીથી બીજું પાત્ર પાણીથી ભરીને કાર્યકર્તાએ નીચેનો મંત્ર બોલી કન્યાને આપવું અને કન્યાએ

ઓં અર્ધોઽર્ધોઽર્ધઃ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે હાથમાં લઇ બોલવું કે:—

ઓં પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

અને પાત્ર હાથમાં લઇ તે વડે પોતાનું મુખ પ્રક્ષાલન કરવું અને તેજ વખતે વરે મુખ ઘેરેને નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

ઓં આપસ્થ યુગ્માભિઃ સર્વાન્કામાનવાન્નવાનિ । ઓં સમુદ્રં વઃ પ્રદિગોમિ સ્વાં યોનિમભિગચ્છત । અરિષ્ટાસ્માકં વીરા મા પરાસેચિમત્પયઃ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

એ પ્રમાણે બોલીનેવેદીના પશ્ચિમ ભાગમાં ગિછાવેલા આસન ઉપર પૂર્વભિમુખે બેસવું તત્પથાત કાર્યકર્તાએ એક સુંદર ઉપપાત્ર જલથી પૂર્ણ કરી તેમાં આયમની મૂદ્રા નીચેના મંત્ર વડે વરને આપવું:—

ઓં આચમનીયમાચમનીયમાચમનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે તે મદલ્ય કરવું અને બોલવું કે:—

ઓં પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પછી તે પાત્ર પોતાની સામે મૂકી તેમાંથી આયમની વડે જમણા હાથમાં નેટલું આંગળીઓના મૂળ સુધી પહોંચે તેટલું જલ લઇ નીચેનો મંત્ર બોલી આયમન કરવું:—

ઓં આમાગન્ પશસા સશ્મુજ વર્ચસા । તંમા કુરુ મિયં મજાનામાધિપતિં પશૂનામરિષ્ટિતનૂનામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આજ મંત્રને બોલીને ત્રણવાર આયમન કરવું. પથાત કાર્યકર્તાએ મધુપર્ક હાથમાં લઇ:—

ઓં મધુપર્કો મધુપર્કો મધુપર્કઃ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

એ પ્રમાણે બોલી કન્યા વરને મધુપર્ક આપે, અને વરે તે હાથમાં લઇ કહેવું કે:—

ઓં પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

એ પ્રમાણે બોલી નીચેનો મંત્ર બોલી મધુપર્કના તરફ જોઇ બોલવું કે:—

(વિરાજોઽ) પ્રાણીમાત્રનું જીવન અને શોભા આ પશુ છે. તે જમર કૃપાથી મને સદા મુખ તથા શોભાદાયક થાઓ.

(અર્ધોઽર્ધોઽ) આ અર્ધને માટે અર્ધાંત મુખ પ્રક્ષાલને માટે પાણી લો.

(આપસ્થ) આ જલ મને સદા હિતકારક થઇ હજાર કૃપાથી મારી સર્વ ન્યાયી અને પદોપકારી કામનાઓ સિદ્ધ થાઓ મધુદ્ર આ જલનો ઉગમ છે તે સર્વદા પૂર્ણ રહે; આ ઉત્તમ જીવન મને સર્વથા આરોગ્યકારક થાઓ.

(આચમનીય) આ આયમનને માટે જલ લો.

(આમાગન્) આ ઉત્તમ જીવનથી મારી શરીરકાંતી સતેજ અને પ્રદુક્લિત થાઓ. હજાર કૃપાથી સર્વ લોક મારા પરમ મિત્ર થાઓ. ઉત્તમ સંતાતિ અને સંપત્તિ મને પ્રાપ્ત થઇ મારી માનસિક અને શારીરિક સંપત્તિ ઉત્તમ પ્રકારની રહે.

(મધુપર્કઃ) આ મધુપર્કનું આપ મદલ્ય કરે.

ओं मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे ॥

ત્યારબાદ નીચેના મંત્ર બોલી મધુપર્કના પાત્રને ઝળા હાથમાં લેવું:—

ओं देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि ॥

હાથમાં લીધા પછી નીચેના ત્રણ મંત્રો બોલી મધુપર્ક તરફ જવું:—

ओं भूर्भुवः स्वः । मधुवाता ऋणापते मधुक्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नस्सन्त्वो-
पधीः ॥ १ ॥ ओं भूर्भुवःस्वः । मधु नक्तमुतोपसो मधुमत्पार्थिवं रजः । मधुचौरस्तु नः
पिता ॥ २ ॥ ओं भूर्भुवः स्वः । मधुमात्रो वनस्पतिर्भधुर्मा अस्तु सूर्यः । माध्वी
र्गावो भवन्तु नः ॥ ૩ ॥ यतुः अ० ૧૩ મં० ૨૭-૨૮-૨૯

એ પ્રભાણે અવલોકન કર્યા પછી નીચેના મંત્રવડે જમણા હાથની અનામિકા અને અંગુષ્ઠ
એ બે આંગળી વડે મધુપર્કને ત્રણવાર વંચારવું:—

ओं नमः इयावास्यापान्नशने यच्च आविद्धं तत्ते निष्कृन्तामि ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

એ પ્રભાણે બલોલી તે મધુ પર્કમાંથી વરે પોતાની આંગળી વડે નીચેના મંત્રો બોલી જુદી જુદી
દીશાઓમાં છાંટવું:—

ओं वसवस्त्वा गापत्रेण छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

પૂર્વ દિશામાં

ओं रुद्रास्त्वा त्रेष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

દક્ષિણ દિશામાં

ओं आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

પશ્ચિમમાં અને

ओं विश्वेत्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

ઉત્તર દિશામાં પછી પાત્રના મધ્યભાગમાંથી લઈ—

ओं भूतेभ्यस्त्वा परिगृह्णामि ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

એ મંત્ર બોલી ઉપર ત્રણવાર ફે-વું. તત્પશ્ચાત તે મધુપર્કના ત્રણ ભાગ કરી કાંસાના
ત્રણ પાત્રોમાં નાંખી જમીન ઉપર ત્રણ પાત્રો પોતાની, સન્મુખ મુકવા; અને નીચેના મંત્ર
એકવાર બોલી એક એક ભાગમાંથી વડે માફે થોડું પ્રાશન કરવું અથવા સઘળું પ્રાશન કરવું:—

(मित्रस्य) હે પરમકૃપાળુ ભગવાન! આપની કૃપાથી આ મધુપર્ક મને આરોગ્યકારક
થાય અને મારી મનોવૃત્તિ ભૂતમાત્ર પ્રત્યે શાંત્ય—દ્વેષરહિત રહે.

(देवस्य) મંત્રનો અર્થ આ રીતે જાય છે.

(मधुवाता) હે પરમાત્મન! આપની કૃપાથી વાંસુ અને સુગંધ ધુક્ત, મધુર તથા
પુષ્ટિકારક યાઓ; સમુદ્ર નદી આદિ જલન અથવા સંપૂર્ણ અને સુખદાયક યાઓ; અને સર્વ વન-
સ્પતિઓ આરોગ્યકારક યાઓ.

(मधुनक्त) હે ભગવન! રાત્રિ નિસ, સુપોદિ પ્રકાશક ગોળ, પૃથ્વી, કિરણો છત્યાદિ પદાર્થો
મને સુખદાયી યાઓ.

(मधुमात्र) હે જગદીશ્વર! સુપ, વનસ્પતિ, તથા યવાદિ પશુઓ અમને સુખદાયક યાઓ.

(वसवस्त्वा भूतेभ्यस्त्वा) વસુ, રૂદ્ર, આદિત્ય, વિશેદેવાદિ સર્વ નાના મોટાવિદ્યજનને
અને બીજા પ્રાણીમાત્રને ઇશ્વર કૃપાથી આ મધુપર્ક આરોગ્યકારક અને સુખવર્ધક યાઓ.

ओं यन्मधुनो मधव्यं परमरूपमन्नाद्यम् । तेनाहं मधुनो मधव्येन परमेण
रूपेणान्नाद्येन परमो मधव्योऽन्नादोऽस्मानि ॥

ત્યારબાદ તે પાત્રોમાં રહેલું ઉત્તિઃ૪ મધુપર્ક પોતાના કોષ સેરકને આપી દેવું અથવા
તો જલમાં નાંખી દેવું; અને નીચેના એકએક મંત્ર વડે કરીને જે આયમન કરવાં:—

ओं अमृतापिधानमसि स्वाहा ।

ओं सत्पं यशः श्रीर्मयि श्रीः श्रपतां स्वाहा ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

તત્પશ્ચાત્ વરે નિઝનિખિત મનોવડે અમૃતમિદ્ધિયોતો જમ વડે સ્પર્શ કરવો:—

ओं वाङ् मऽआस्येऽस्तु ॥ भुष,

ओं नसामें प्राणोऽस्तु ॥ नाङ,

ओं अङ्गोर्मे चक्षुरस्तु ॥ आभ,

ओं कर्णयोर्મે श्रोत्रमस्तु ॥ કાન,

ओं बाह्वोर्મે बलमस्तु ॥ બને બાહુ,

ओं ऊर्वोर्મેऽओजोऽस्तु ॥ બને જાંઘ,

ओं अरिष्टानि मे अह्नानिःतनूस्तन्वा मे सह सन्तु ॥

આખા શરીર પર જત પ્રોક્ષણ કરવું તત્પશ્ચાત્ કન્યાએ નીચેના વાક્ય વડે વરની વિનંતી
કરી પોતાની શરૂવાતુસાર વરને યોગ્ય હોય તેટલું દ્રવ્ય પ્રોક્ષનાદિ આપવું:—

ओं गौर्गौर्गोः प्रतिष्ठताम् ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

વરે જવાબ આપવો કે:—

ओं प्रतिगृह्णामि ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

આ ઉપરોક્ત વાક્ય બોલી તે પદાર્થનું મહત્ત્વ કરવું આ પ્રમાણે મધુપર્ક વિધિ પથારત
કરી વધુ તથા કાર્ય કરતાંએ વળતે * સભામંડપસ્થ સ્થાનમાંથી ધરમા લઇજાઇ શુભાસન ઉપર
પૂર્વાભિમુખે બેસાડી વરની સને પ્રશિખાલિમુખે વધુને બેસાડવી અને પત્ની કાર્યકર્તા યજમાને
ઉત્તરાભિ મુખે બેસીને:—

ओं अमुक गोत्रोत्पन्नमिमाममुकनाम्नी +मलङ्कृतां कन्यां प्रतिगृह्णातु
भवान् ॥ सौत्रवाक्य ॥

એ પ્રમાણે બેાની વરનો જમણો હાથ ચતો ગળી તેના હાથમાં વડુનો જમણો હાથ પહો
ચનોજ રાખી મૂકવો, અને તે વખતે વરે નીચે પ્રમાણે બોલવું:

(यन्मधुनो०) આ મધુપર્ક સેવનથી ધધર મારા શરીરની ક્રાંતિ ઉત્તમ તથા તેને
પોષણ અને આરામ પ્રાપ્ત થાઓ; અને મારી મનોવૃત્તિ સદા ન્યાયી, સદ્ધર્મી અને સુશીલ રહે।

* જે સભામંડપસ્થાન ન કર્યું હોય તો જે ધરમા મધુપર્કનો વિધિ કર્યો હોય તે ધરમાથી
બીજા ધરમાં વરને લઇ જવો.

— અમુક એ પદના સ્થાનમાં જે ગોત્ર અથવા કુળના સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઇ હોય તે નામ બોલવું,
જેમકે કોષ કન્યા અત્રિ ગોત્રમા ઉત્પન્ન થઇ હોય તો અત્રિગોત્રોત્પન્ના ધત્રાદિ.

— “અમુકનામ્નીમ્” ના સ્થાનમાં કન્યાનું નામ દ્વિતીયા વિભક્ત્યાન્ત બોલવું જેમકે કોષ
કન્યાનું નામ શારદા હોય તો શારદાનામ્નીમ્ અથવા શારદામ્ એ પ્રમાણે બોલવું.

ઓં પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥

એ પ્રમાણે બોલીને પછી નીચેના મંત્ર વરે વરે કન્યાને ઉત્તમ વસ્ત્ર આપવું:—

ઓં જરાં ગચ્છ પરિઘત્સ્વ વાસો ભવાકૃષ્ટીનામભિશસ્તિપાવા । શતં ચ જીવ
શરદઃ સુવર્ચાં રાયં ચ પુત્રાનનુસંવ્યયસ્વાયુષ્મતીદં પરિઘત્સ્વ વાસઃ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્યાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલીને વરે વધુને ઉપવસ્ત્ર (પછેડી) આપવું:—

ઓં યા અકૃતત્ત્વ વયં યા અતન્વત યાશ્વદેવીસ્તન્તૂનભિવો તતન્ય । તાસ્ત્વા
દેવીર્જેરસે સંવ્યયસ્વાયુષ્મતીદં પરિઘત્સ્વ વાસઃ ॥ સામ૦ મંત્રત્રા૦ પ્ર૦ ૧ સ્વં૦ ૧મં૦ ૫

આ ઉપવસ્ત્રને સ્ત્રીએ યજ્ઞોપનીતવત્ ધારણ કરવું અને નીચેના મંત્ર બોલી વરે અધોવસ્ત્ર ધારણ કરવું:—

ઓં પરિધાસ્યૈ યશોધાસ્યૈ દીર્ઘાયુત્વાય જરદષ્ટિરસ્મિ । શતં ચ જીવામિ
શરદઃ પુરુષી રાયસ્પોષમભિતંવ્યપિષ્યે ॥

તત્પશ્યાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલીને ધોતીઉં ધારણ કરવું:—

ઓં યશસા મા દાવાપૃથિવી યશસેન્દ્રા બૃહસ્પતી । યશો ભગશ્ચ મા વિદધ-
ચશો મા મતિપચતામ્ ॥

આ પ્રમાણે વધુ તથા વર વસ્ત્ર પરિધાન કરી તૈયાર થઇ બધા તેહલા વખતમાં કાર્ય કરત અથવા બીજા કોઇએ યજ્ઞમંડપમાં જઈને કુંડની સમીપમાં જઈ કુંડમાંના અગ્નિને પ્રદીપ કરવો; અને આહુતિને માટે સુગંધિત દરેક ધી અગ્નિના ઉપર ગરમ કરી કાંસાના પાત્રમાં કાઢી તૈયાર રાખવું તથા સુગંધિત દોઢાનાં પાત્ર, શુદ્ધ જલપાત્ર છતાંદિ સામગ્રી યજ્ઞકુંડની પાસે એકઠી કરી મૂકવી પછી વરપક્ષના એક પુરોને શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી એક શુદ્ધ જળથી ભરેલો કાશ લાઇ યજ્ઞ કુંડની પ્રરિક્ષા કરી કુંડના દક્ષિણ ભાગમાં ઉત્તરભિમુખે થઇ કલશસ્થાપન અર્થાત્ જૂમિ ઉપર પોતાની આગળ મૂકવો અને જ્યાં સુધી વિવાહવિધિ પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી ઉત્તરભિમુખે બેસી રહેવું એજ પ્રમાણે વર પક્ષના બીજા માથુસે પોતાના હાથમાં એક દંડ લાઇને કુંડના દક્ષિણભાગમાં કાર્યસમાપ્તિપર્યંત ઉત્તરભિમુખે બેસવું એજ પ્રમાણે વધુના સગે ભાઇ અથવા તેના અભાવમાં પિત્રાઇ લાઇ અથવા મામા કે માસીના હોકશાએ ડાંગરની ધાણી અને શમી વૃક્ષનાં પાત્રાં એ બંનેને મેળાવી એક શુદ્ધવાસના સપડામાં લઈ યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખે રહેવું. તત્પશ્યાત્ કાર્ય કરતાંએ એક સપાટ શિયા કે, જે સુંદર વીસી હોય તેવી, તથા વધુ વરને બેસવાને માટે બે દર્શાસન અથવા યજ્ઞેષ તૃણામન અથવા યજ્ઞિય વૃક્ષની છાલનાં કે જે પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખ્યા હોય તે કુંડની પાસે લાવી મૂકવાં. પશ્યાત્ વસ્ત્ર ધારણ કરેલી કન્યાને કાર્યકર્તાએ વરની સન્મુખ લાવવી. આ સમયે વર તથા કન્યા એ નીચેના મંત્ર બોલવો:

(જરાં ગચ્છ) હે શુભવાન વરુ ! ઇશ્વરકૃપાએ તું પૃથ્વી આપુપી યા; આ વસ્ત્ર પરિધાન કર; પ્રીતિવતી અને પતિવ્રતા થજે; સૌદર્થ, તેજ તથા સંતતિ અને સંપત્તિ સર્વે તને પ્રાપ્ત થાઓ

(ચામુકત્ત્વઃ) હે દીર્ઘાયુવી વરુ ! સાધ્વી સ્ત્રીઓએ નિર્મલા આ વસ્ત્રને પહેર અને તેઓના આશિર્વાદથી વૃદ્ધાગળ પર્યંત આપું આયુષ્ય સુખથી કમણ કર.

ओं समञ्जन्तु विश्वेदेवाः समापो हृदयानि नौ ॥ सं मातरिश्वा सं घाता
समुदेष्टी दद्यात् नौ ॥ सा० मं० ब्रा० प्र० १ स्वं० २ मं० ९

ત્યારબાદ વર પોતાના જમણા હાથ વડે વધુનો જમણા હાથ પકડીને નીચેનો મંત્ર બોલી
ધર અદાર મંડપસ્થાનમાં કુંડની સમીપ (જને જણુ હાથ પકડીને) આવે :

ओं यदैषि मनसा दूरं दिशोऽनुपवमानो वा । हिरण्यपर्णो वैकर्गः सत्त्वा
मन्मनसां करोतु असौ ÷ ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

ઉપર પ્રમાણે આળ્યા બાદ નીચેના બે મંત્રો બોલીને જને જણો યજ્ઞકુંડની પ્રતિષ્ઠા
કરી કુંડના પશ્ચિમભાગમાં પ્રથમથી સ્થાપન કરેલાં આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે (વરની જમણી
બાજુએ વધુએ અને વધુની ડામી બાજુએ વરે) બેસવું

ओं भूर्भुवः स्वः । अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः ।
वीरस्त्वेष्टुकामा स्योना शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ सा० मं० ब्रा० प्रपां १

(સમજાનું) હે (વિશ્વેદેવઃ) યજ્ઞશાલામાં બેઠેલા નિદાનો આપ અમને જનેને
(સમજાનું) અમારી પ્રસન્નતા પૂર્વક ગૃહાશ્રમમાં એકત્ર રહેવાને માટે એક બીજાને સ્વીકાર
કરનારાં છીએ એમ નિશ્ચય પૂર્વક જાણે, અને અમે (નૌં હૃદયાનિ) અમારાં હૃદય (આપઃ)
જલની પેઠે સમાન (સમ્) શાંત અને મળેલાં રહેશે એમ સ્વીકારીએ છીએ. જેમ (ઘાતા)
જગત્ઘાતા પરમાત્મા સર્વમાં (સમ્) મળેલા છે અને જગન્મતે ધારણ કરે છે તેમ અમે બને
એક બીજાને ધારણ કરીશું જેમ (સમુદેષ્ટી) ઉપદેશક ત્રાતાઓ ઉપર પ્રીતિ રાખે છે તેમ
(નૌ) અમારા બનેનેના આત્મા એક બીજાં સાથે દૃઢ પ્રેમ (દ્યાતા) ધારણ કરે.

÷ (અસૌ) પદના સ્થાનમાં કયાના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું હે વરાનને ! (યત્ મનસા)
તું જે તારી ઇચ્છાથી મને જેમ (પવમાનઃ) પરિત્ર વાયુ (વા) અથવા જેમ (હિરણ્યર્ણો)
વૈર્કર્ગઃ) તેજોમય જલ આદિને ફિરણોદારા મદલ્ય કરનારા સૂર્ય (દૂરમ્) દૂરથી પર્વતો અને
(વિશાઃ તુ) વિશાઓને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ પ્રેમ પૂર્વક મને પ્રાપ્ત થાય છે તે તને (સઃ)
પરમેશ્વર (મન્મનસામ્) મારા મનને અનુકૂલ (કરોતુ) કરે, અને હે (વીર) આપ જે,
મનથી મને (યયિ) પ્રાપ્ત થાઓ છો તેને જગદીશ્વર મારા મનને અનુકૂલ સદા રાખે.

(અઘોર) હે વરાનને ! (અપતિઘ્નિ) પતિની સાથે વિરોધ ન કરનારી, (ઓમ્),
રક્ષણ કરતાં, (મુઃ) પ્રાણહાતા, (મુવઃ) સર્વ કુંબોને દૂર કરનાર, (સ્વઃ) સુખસ્વરૂપ અને
સર્વે સુખના દાતા આદિ જેનાં નામ છે તે પરમતમાની કૃપા અને પોતાના ઉત્તમ પુરુષાર્થ વડે
(અઘોરચક્ષુ) પ્રિયદષ્ટિાળી (યયિ) થા. (શિવા) મંથનકારિણી (પશુભ્યઃ) સર્વ પશુઓને
સુખદાતા (સુમનાઃ) પવિત્રાત્મકરણયુક્ત પ્રસન્ન ચિત્ત (સુવર્ચાઃ) સુંદર, શુભ શુભકર્મ
સ્વભાવયુક્ત અને નિઘાવડે સુપ્રકાશિત (વીરમ્) ઉત્તમ વીર પુરુષોત્તમ જન્મ આપનારાં (દેવકામા)
દેવરની કામના કરનારી આ દેહાણે (દેવકામા) એવા પાક કેટલેક દેહાણે છે અને તે
વાસ્તવિક લાગે છે એ પ્રમાણે અર્થ કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમના પંચ વશાનુકૂલા એટલે તેમાં સદાય
કારિણી એમ થાય છે. (ભાષાંતર કરતાં) સુખયુક્ત યજ્ઞને (નઃ) અમારાં (દ્વિપદે) મનુષ્યાદિને
માટે (શમ્-મવ) સુખ કરનારી થાઓ, અને (ચતુષ્પદે) ગર્વાદિ પશુઓને પણ (શમ્)
સુખદાત્રી થાય અને હું પતિ પણ તે પ્રમાણે વર્તું.

સ્વં ૨ મં ૧૧ ॥ ઑં ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । સા નઃ પૃથા શિવતમામૈરપસ્વ ન ઋદ્ધ ડશતિ વિહર । યસ્યામુશન્તઃ પ્રહરામ શેપં યસ્યામુકામા વહવો નિવિષ્ટ્યૈ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્યાત્ વધુએ નીચેના મંત્ર બોલવો:—

ઑં પ્ર મે પતિયાનઃ પન્થાઃ કલ્પતાશ્ચ શિવા અરિષ્ટા પતિલોકં ગમેયમ્ ॥

સાં મં ૦ વ્રાં ૦ પ્રં ૧ સ્વં ૧ મં ૦ ૮

ઉપરનો મંત્ર બોલ્યા પછી ચતુર્કુંડની સમીપમા દક્ષિણ બાગમાં ઉત્તરાભિમુખે પુરોહિતની સ્થાપના કરવી. બાદનીચેના મંત્રો વડે ત્રણ આચમન પુરોહિત દર્પકર્તા વર, અને વધુ સ્વર્ગાઓએ કરવાં.

ઑં અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઑં અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઑં સત્યં યશઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

તત્પશ્યાત્ સર્વેએ હસ્ત તથા મુખ પ્રક્ષાલન એક શુદ્ધ પાત્રમાં કરી ને દૂર મૂકાવી હાથ તથા મોઢું ધોઈ કરી નીચેના મંત્ર વડે અગ્નિપાદન કરવું:—

ઑં ભૂર્ભુવઃ સ્વર્ચોરિવ મુન્ના પૃથિવી વવરિમ્ણા । તસ્પાસ્તે પૃથિવિ દેવપજનિ પૃથ્વેઽગ્નિમન્વાદમન્વાચાયાદધે ॥

ચજ્ઞઃ ૦ અં ૩ મં ૦ ૫

પછી નીચેના મંત્રો વડે અગ્નિ અથવા બીજા કોઈ સમિધ્ વૃક્ષની ત્રણ સમિધા ધૂનમાં બેળાને અગ્નિમાં અર્પવી:—

ઑં અયં ત ઇદમઽગ્નાત્મા જાતવેદ સ્તેનેધ્યસ્વ વર્ધસ્ય ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્ પ્રજયા પશુભિર્જલ્લવર્ચસેનાન્નાચેન સમેવય, સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે જાતવેદસે—ઇદન્ન મમ ॥ ૧ ॥ આ મંત્ર વડે પ્રથમ ઑં સમિધાગ્નિ દુવસ્પત મૃતૈર્વૌધયતાતિથિમ્ । અસ્મિન્હથા જુહોતન—સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે—ઇદન્ન મમ ॥ મુમિદ્વાય શોચિપેઘૃતં તીવ્રં જુહોતન । અગ્રયે જાતવેદસે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે—જાતવેદસે ઇદન્નમમ ॥ ૨-૩ ॥ આ બે મંત્રો વડે બીજી અને તત્ત્વા સમિદ્ધિરક્ષિતે ઘૃતેન વર્ધયમાસિ । વૃહદ્દહ્યોચા યવિષ્ઠ્ય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયેઽક્ષિરસેઇદન્નમમ ॥ ૪ ॥

આ મંત્રો વડે ત્રીજી સમિધા આપવી લાગ્યાદ નીચેના મંત્રો વડે કુંડની આર દિશાઓમાં જમણા હાથની અંગુલી વડે જલ છાંટવું.

ઑં અદિતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પૂર્વદિશામાં ઑં અનુમતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પશ્ચિમમાં ઑં સર્વ-સ્વત્પનુમન્યસ્વ ઉત્તરમાં અને ઑં દેવ સવિતઃ પ્રમુવ યજ્ઞં પ્રમુવ યજ્ઞપતિં મગાય । દિવ્યો ગન્ધર્વઃ કેતપૂઃ કેતં નઃ પુનાતુ વોચસ્પતિર્વાચં નઃ સ્વદન્તુ ॥

(સા ન.) ઇશ્વર કૃપાથી એ સૌ મન પુલ્કરક અને હિતકારકથી ચાઓ તેના વડે મને ઉત્તમ સંતતિની પ્રાપ્તિ થાઓ અને વિપયાદિ અનેક સુખની પ્રાપ્તિ થાઓ તથા મને આનંદદાતા અને મનોદાતાની એવી થાઓ.

(પ્રમે પતિયાનઃ) હે પાતક પરમાત્મા ! જેમ શુભકલ્યાણમય, વિદ્ય રહિત મારે આશીને પતિકુલને પ્રાપ્ત થાઈ અર્થાત્ ત્યા સુખ પામું અને સર્વ મને માન આપે તેવો મારે દર્શાવ.

आ प्रभाते नक्षत्रेण कर्षा पश्या कुंडलीं अभिधा नराभर प्रदीप्तं त्रयं अष्टमे पक्षे,
पुरोहितं तथा कर्षकर्ताञ्च नीयेना भर्त्रा पठे त्वा आधारावाच्यं तथा त्वा व्यहृति आहुति
धीनी आपयीः—

ओं अग्नये स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

आ भर्त्रा पठे वेदिना उत्तर भागना अभिधा,

ओं सोमाय स्वाहा ॥ इदं सोमाय-इदन्न मम ॥

आ भर्त्रा पठे वेदिना दक्षिणभागभां,

ओं प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये इदन्न मम ॥

ओं इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय-इदन्न मम ॥

आ ये भर्त्रा पठे वेदिनी मध्यभागे आहुति आपयी त्वास्वाहा नीयेना भर्त्रा पठे व्याहृति
आहुति आपयीः—

ओं भूर्ग्नये स्वाहा ॥ इवमग्नये-इदन्न मम ॥

ओं भूवर्वायवे स्वाहा ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥

ओं स्वरादित्याय स्वाहा ॥ इदमादित्याय-इदन्न मम ॥

ओं भूर्भुवः स्वरमिवाद्यादित्येभ्यः स्वाहा ॥

इदममिवाद्यादित्येभ्य-इदन्न मम ॥

त्वास्वाहा नीयेना भर्त्रा पठे आहुति आपयीः—

ओं त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽअवयासिसिष्टाः । यज्ञिष्ठो
वह्नितमः शोशुचानो विश्वादेपांसि प्रभुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा ॥ इदमग्नी वरुणाभ्याम्-
इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं स-त्वनोऽअग्नेऽवमो भवोती नैदिष्ठोऽअस्या उपमो व्युष्टौ ।
अवपक्ष्व नो वरुणं रराणो व्रीहि मृडीकं मुहवो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्नी वरुणा-
भ्याम्-इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्पुरा
च के स्वाहा ॥ इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओं त वायामि ब्रह्मणा वन्दमान-
स्तदाशास्ते यजमानो हविभिः । अहेडमानो वरुणेह वोध्पुरुशंस मा न आपुः
प्रमोपीः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥ ४ ॥ ओं ये ते शतं वरुण ये सहस्रं
यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः ॥ तेभिर्नोऽअचसवितोत विष्णुर्विभ्वे मुञ्चन्तु
मरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
स्वर्केभ्यः इदन्न मम ॥ ५ ॥ ओं अयाश्चमोऽत्यानभिशस्ति पाश्च सत्यमित्त्वम-
यासि । अया नो यज्ञं वहास्पया नो धेहि भंपज स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे-
इदन्न मम ॥ ६ ॥ ओं उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रयाय ।
अथा वपमादित्य भतेतवानागतोऽदितये स्पाम स्वाहा ॥ इदं वरुणायाऽऽदित्या-
याऽदितये च-इदन्न मम मम ॥ ७ ॥ ओं भवतन्नः सतनसोऽसचेतसावरेपसी । मा

मं० ४० ॥ ओं इपिरो विश्वव्यचा वातो गन्धर्वः॥ स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै
स्वाहा वाद् ॥ इदमिपिराय विश्वव्यचसे वाताय गन्धर्वाय-इदन्न मम ॥ ७ ॥ ओं
इपिरो विश्वव्यचा वाता गन्धर्वस्तस्यापोऽप्सरस ऊर्जो नाम । ताम्यः स्वाहा ॥
इदमद्भ्यो अप्सरोभ्यऽऊर्ज्यैः-इदन्न मम ॥ ८ ॥ यतुः० अ० १८ मं० ४१॥

ओं भुज्युः सुपर्णा यज्ञो गन्धर्वः स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाद् ।
इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गन्धर्वाय, इदं न मम ॥ ९ ॥ ओं भुज्युः सुपर्णा यज्ञो
गन्धर्वस्तस्य दक्षिणा अप्सरसः स्तावा नाम । ताम्यः स्वाहा । इदं दक्षिणाभ्यो
अप्सरोभ्यः स्तावाभ्यः-इदं न मम ॥ १० ॥ ओं प्रजापतिर्विश्वकर्मा मना गन्धर्वः,
स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाद् इदं प्रजापतये विश्वकर्मणे मनसे गन्ध-
र्वाय इदन्न मम ॥ ११ ॥ ओं प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो गन्धर्वस्तस्यऽऋक्षः।मान्य-
प्सरस एष्ट्यो नाम । ताम्यः स्वाहा । इदमृक्षामभ्योऽप्सरोभ्यः एष्टिय,
इदं न मम ॥ १२ ॥

आ पृथी (७ या होम) करे। आ होमना भंत्रे निम्न निमित्त छे तेमना प्रत्येक भंत्रथी
अ० १८ करीते ७ या होमनी १३ आभ्याहुति आपरी.

ओं चित्तं च स्वाहा । इदं चित्ताय, इदं न मम ॥ १ ॥ ओं चित्तिश्च स्वाहा,
इदं चित्त्यै, इदं न मम ॥ २ ॥ ओं आकूतं च स्वाहा । इदमाकूताय, इदन्न मम
॥ ३ ॥ ओं आकूतिश्च स्वाहा । इदमाकूत्यै, इदन्न मम ॥ ४ ॥ ओं विज्ञातं च
स्वाहा । इदं विज्ञाताय, इदं न मम ॥ ५ ॥ ओं विज्ञातिश्च स्वाहा । इदं विज्ञात्यै
इदं न मम ॥ ६ ॥ ओं मनश्च स्वाहा । इदं मनसे, इदं न मम ॥ ७ ॥ ओं शक्करीश्च
स्वाहा । इदं शक्करीभ्यः, इदं न मम ॥ ८ ॥ ओं दर्शश्च स्वाहा । इदं दर्शाय इदं
न मम ॥ ९ ॥ ओं पौर्णमासं च स्वाहा । इदं पौर्णमासाय इदं न मम ॥ १० ॥
ओं बृहच्च स्वाहा । इदं बृहते इदं न मम ॥ ११ ॥ ओं रथन्तरं च स्वाहा । इदं
रथन्तराय, इदं न मम ॥ १२ ॥ ओं प्रजापतिजयानिद्रायवृष्णे प्रायच्छुद्रः मतना
जयेपु तस्मै विशः समनमन्तः सर्वाः स उग्रः स इहव्यो वभूव स्वाहा । इदं प्रजापतये
जयानिद्राय, इदं न मम ॥ १३ ॥

आ ५ या पृथी निम्न निमित्त भंत्रे पडे अभ्यातन होम करे। गेनी १८ आभ्याहुति छे.

ओं अग्निभूतानामधिपतिः सभावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामोशि-
ष्यस्यां पुरोधाषामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या० स्वाहा ॥ इदमग्नये भूतानामधिप-
तये इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः सः भावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन्
क्षत्रेऽस्यामोशिष्यस्यां पुरोधाषामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या० स्वाहा । इदमिन्द्राय
ज्येष्ठानामधिपतये इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं यमः पृथिव्याऽधिपतिः स भावत्वस्मिन्

ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्याम् पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं यमाय पृथिव्या अधिपतये, इदन्न मम ॥ ३ ॥

ओं वायुरन्तरिक्षाधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा ॥ इदं वायवे अन्तरिक्षस्याधिपतये इदन्न मम ॥ ४ ॥

ओं सूर्यो दिवोऽधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं सूर्याय दिवोऽधिपतये इदन्न मम ॥ ५ ॥

ओं चन्द्रमानक्षत्राणामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं चंद्रमसे नक्षत्राणामधिपतये इदन्न मम ॥ ६ ॥

ओं बृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं बृहस्पतये ब्रह्मणोऽधिपतये इदन्न मम ॥ ७ ॥

ओं मित्रः सत्यानामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं मित्राय सत्यानामधिपतये इदन्न मम ॥ ८ ॥

ओं वरुणोऽपिधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं वरुणायामधिपतये, इदन्न मम ॥ ९ ॥

ओं समुद्रः क्षोत्पानामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं समुद्राय क्षोत्पानामधिपतये इदन्न मम ॥ १० ॥

ओं अन्नं साम्राज्यानामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं मन्त्राय साम्राज्यानामधिपतये इदन्न मम ॥ ११ ॥

ओं सोम औषधीनामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा ॥ इदं सोमाय, औषधानामधिपतये इदन्न मम ॥ १२ ॥

ओं सविता प्रसवानामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा ॥ इदं सवित्रे प्रसवानामधिपतये इदन्न मम ॥ १३ ॥

॥ ओं रुद्रः पशूनामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशि-
ष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ७ इदं रुद्राय पशूनामधिपतये
इदन्न मम ॥ १४ ॥

ओं त्वष्टा रूपाणामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशि-
ष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्मिन् देवहूत्या ७ स्वाहा इदं त्वष्टेरूपाणामधिप-
तये इदन्न मम ॥ १५ ॥

ओं विष्णुः पर्वतानामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामा-
शिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ७ स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वता-
नामधिपतये इदन्न मम ॥ १६ ॥

ओं मरुतो गणानामधिपतयस्ते मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यमिन् क्षत्रेऽस्यामाशि-
ष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ७ स्वाहा ॥ इदं मरुद्भ्यो गणाना-
मधिपतिभ्यः, इदन्न मम ॥ १७ ॥

ओं पितरः पितामहा परेऽवरे ततास्ततामहाः इह मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन्
क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ७ स्वाहा ॥ इदं
पितृभ्यः पितामहेभ्यः परेभ्योऽवरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्च, इदन्न मम ॥ १८ ॥

त्यार पछी नीचे लभेया अथेय भन्त्रथी ओके ओके आहुति करीने आह आहुताहुति आपरी.

ओं अग्निरैतु प्रथमो देवानां ७ सोऽस्यै प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् तदयं
राजा वरुणोऽनुमन्यतां यथेयं ७ क्षीपौत्रमयन्नरोदात् स्वाहा ॥ इदमग्नये, इदन्न
मम ॥ १ ॥

ओं इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै नयतु दीर्घमायुः अशून्योपस्था
जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभिविबुध्यतामिह ७ स्वाहा ॥ इदमग्नये इदन्न
मम ॥ २ ॥

ओं स्वस्तिनोऽग्ने दिवा पृथिव्याविश्वानिवेक्षयथा यजत्र । यदस्यां मयि
दिवि जातं प्रशस्तं तदस्मासु द्रविणं घेहि चित्रं ७ स्वाहा ॥ इदमग्नये इदन्न
मम ॥ ३ ॥

ओं सुगन्तु पन्थां प्रदिशन् न एहि ज्योतिष्मध्ये ह्यजरन्नयायुः । अपेतु मृत्युर-
मृतं म आगादेवस्वतोऽनुमयं कृणोतु स्वाहा । इदं वैवस्वताय इदन्न मम ॥ ४ ॥

ओं परं मृत्योऽनुपरेहि पन्थां यत्रनोऽन्यइतरो देवयानात् । चक्षुष्मते
गृण्वते ते ब्रवीमिमा नः प्रजा ७ रीरिपो मोत वीरान्त्स्वाहा ॥ इदमृत्यवे
इदन्न मम ॥ ५ ॥

ૐ ઘોસ્તે પૃથ્ઠૃ રક્તુ વાયુરુદ્ધ અશ્વિનો ચ । સ્તનંધયસ્તે પુત્રાન્ત્સવિતા
ભિરક્તવાવાસસઃ પરિધાદ્ વૃહસ્પતિર્વિશ્વેદેવા અભિરક્તન્તુ પશ્યાત્ સ્વાહા । इदं विश्वेभ्यो
देवेभ्यः इदन्न मम ॥ ૬ ॥

ૐ માતે ગૃહેપુ નિશિધોપ સ્ત્યાદન્યત્ર ત્વદ્વદત્યઃ સંવિશન્તુ પાત્વૃ દદત્પુર
આવધિષ્ઠાઃ જીવ પત્ની પતિલોકે વિરાજ પશ્યન્તી પ્રજાૃ સુમનસ્ય માનાૃ
સ્વાહા ॥ इदमग्रये इदन्न मम ॥ ૭ ॥

ૐ અપ્રજસ્યં પોત્ર્યમર્ત્યં પાપ્માન મૃત વા અધમ્ । શીર્ષ્ણં ઇજમિવૌ-
ન્મુચ્ય વિશઙ્ગ્યઃ મતિમુજ્જામિ પાશૃ સ્વાહા । इदमग्रये इदं न मम ॥ ૮ ॥

તત્પશ્યાત્ ૫૪ ૨૫ મા શિખિત (ૐ સૂરસ્યે સ્વાહા) ધ્રુવાદિ ચાર મંત્રોથી ચાર
આત્માહુતિઓ આપરી આ પ્રભાણે હોમ કર્યા પછી વરે પોતાના આમન પરથી ઉઠી, પૂર્વાભિમુખ
બેઠેલી વધુની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખ ઉભા રહી, પોતાના ગળા દાપ વડે વધુનો જમણા દાપ
પકડીને ઉપર ઉઠાવેલા તથા પોતાના જમણા દાપ વડે વધુના ઉપર ઉઠાવેલા જમણા દાપની અંજલી
અંજુલા સહિત ચતી પકડીને નીચે લખેલા પાણી ગ્રહણના ૬ મંત્રો બોલવા.

ૐ ગૃમ્ણામિ તે સૌભગત્વાય હસ્તં મયા પત્યા જરહષ્ટિર્યયાસઃ । મગો
અર્પમા સવિતા પુરન્ધિ મહં ત્વાદુર્ગાર્હપત્યાયદેવાઃ* ॥ ૧ ॥ ૐ ભગસ્તે હસ્તમગ્રમીત્
સવિતા હસ્તમગ્રમીત્ । પત્નીત્વમસિ ધર્મેણાદં ગૃહપતિસ્તવ* ॥ ૨ ॥ મમેયમસ્તુ
પોષ્યા મહં ત્વાદાદ્વૃહસ્પતિ । મયા પત્યા પ્રજાવતિ શં જીવ શરદ શતમ્-

* હે વરાનન-સુમુખા! જેમ હું (સૌભગત્વાય) એશ્વર્ય અને સુપુત્રાદિ સાહાય્યની
ગ્રહિ માટે (તે) તારો (હસ્તમ્) દાપ (ગૃમ્ણામિ) અદલ્ય કરું છું, તું (મયા) હું કે જે
તારો (પત્યા) પતિ છું તેની સાથે (જરહષ્ટિઃ) વૃદ્ધાવસ્થાને સુખપૂર્વક પ્રાપ્ત (આસ્તઃ) થા.
તથા હે વીર હું સાહાય્યની ગ્રહિ માટે તમારા દાપ અદલ્ય કરું છું તમે મારી સથે (ક જે હું
તમારી પતિ છું) વૃદ્ધાવસ્થાપર્વત પ્રસન્ન અને અનુદેશ રહો, આજથી હું તમારા પત્નીભાવને
પ્રાપ્ત થઈ છું અને તમે મારા પતિભાવને પ્રાપ્ત થયા હા. (મગઃ) સકેય એશ્વર્યયુક્ત (અર્પમા)
ન્યાયકારી (સવિતા) સર્વ જગતનો ઉત્પત્તિ કર્તા (પુરન્ધિઃ) અનેક પ્રકારે જગતનું ધારણ
કરવા પરમાત્મા અને (દેવાઃ) આ સમયે સભા નડતમા ઉપસ્થિત થયેલા પિદ્વાન, માયુસો
(ગાર્હપત્યાય) ગૃહાશ્રમકર્મના અનુશાનને માટે (ત્વા) તને (મહ્યમ્) મારાપતિ (અદુ.)
અર્પણ કરે છે. આજથી આપણે પરસ્પર વેચાણ યુક્ત તમે મારા અને હું તમારી એવી ગીતે
બંધાઈ ગયાં છઈએ, આપણે એકબીજાનું કદી તણુ અપ્રિયાચરણ-ગેરચત્રણુક નહીં કરીએ

* હે પ્રિયે, (મગઃ) એશ્વર્યયુક્ત હું (તે) હારો (હસ્તમ્) દાપ (અગ્રમીત્) અદલ્ય
કરું છું તથા (સવિતા) ધર્મયુક્ત મારા પ્રેરણુ કરનાર હું તારો (હસ્તમ્) દાપ (અગ્રમીત્)
અદલ્ય કરી ચુક્યો છું (ત્વમ્) તું (ધર્મેણા) ધર્મ વડે મારો (પત્ની, જીવાં) (અસિ) છે
અને (અહમ્) હું ધર્મ વડે (તવ) તારો (ગૃહપતિઃ) પતિ છું આપણે અને પ્રેરણુક
મગીને ગૃહના સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરી શું અને અક માંજનુ અપ્રિયાચરણુ-અપ્રિયાચારી કુત્સિત
કર્મો કદી નહીં કરી શું ને વડે ગૃહના સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય, ઉપભોગમ સંતાન થાય તથા જેના
વડે એશ્વર્ય અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તેનું આચરણુ કરીશું.

∴હે અનેયો-પાપરહિત! (ગૃહસ્પતિ) સર્વ જગતના પાવક પરમેશ્વરે (ત્વા) તને (મહ્યમ્)

ત્વષ્ટા વાસોવ્યદધાચ્છુમે કં વૃહસ્પતેઃ પ્રશિપા કવીનામ્* ॥

તે ને માં નારીં સવિતા મગશ્ચ સૂર્યામિવ પરિધત્તાં પ્રજયાઃ ॥ ૪ ॥

ઇન્દ્રાગ્રી દ્યાવા પૃથિવી માતરિશ્વા મિત્રા વરુણા મગો અશ્વિનોમા ।

વૃહસ્પતિર્મરુતો વ્રહ્મ સોમ ઇમાં નારીં પ્રજયા વર્ધયન્તુ* ॥ ૫ ॥

અહં વિષ્યામિ મયિરૂપમસ્પા વેદદિત્યશ્યન્મનસા કુલાયમ્ ।

નસ્તેયમદ્મિ મનસોદયુષ્યે સ્વયં શ્રન્થાનો વરુણસ્યપાશાત્+ ॥ ૬ ॥

મ્હારાપ્રતિ (મ્હવાત્) અર્પણ કરી છે. (ઇયમ્) એ તું જ જગતમાં મારી (પોપ્પા) પોપણ યોગ્ય પત્ની (અસ્તુ) થા. હે (પ્રજાવતિ) ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી તું (મયા, પત્યા) હું જે તારો પાત છું તેની સાથે (શતમ્) સો (શરદ્ઃ) શરદાનુ અર્થાત્ સો વર્ષ પર્વેન્ત (શં, જીવ) સુખપૂર્વક પ્રાણ ધારણ કરી જીવન વ્યતીત કર. આપ્રમાણે વધુ પણ વર પાસે પ્રતિષ્ઠા કરે કે, હે ભદ્ર સુગ્ધન સકલ જગદુત્પાદક પરમેશ્વરી કૃપાથી તમે અને પ્રાપ્ત થયા છો, મારે માટે આ જગતમાં તમ્હારા વગર કોઈ પણ બીજો પતિ, અર્થાત્ પાલન કરનાર, સેવ્ય, તથા છદ્દ દેવ નથી. હું તમ્હારું જ કષ્ટ કરીશ જેમ તમે મારા વગર બીજા કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે અયુક્ત પ્રીતિ નહીં કરે તેમ હું પણ તમ્હારા વગર બીજા કોઈ પણ પર પુરૂષ સાથે અયુક્ત પ્રીતિભાવનું વર્તન નહીં રાખીશ તમે મારી સાથે પ્રીતિ અને આનંદપૂર્વક સો વર્ષ સુધિ જીવો. પ્રાણ ધારણ કરો.

* હે શુભાનને-શુભસુખિ જેમ (વૃહસ્પતેઃ) આ પરમાત્માની સદ્ધિમાં, એની તથા (કવીનામ્) આપ્ત વિદ્વાનોની (પ્રશિપા) શિક્ષા વડે કંપતી થાય છે, (ત્વષ્ટા)ને જેમ વિધુત્ સર્વ વસ્તુઓમાં વ્યાપ્ત થઇને રહીએ, તેમ તું મારી પ્રસન્નતાને માટે, (વાસઃ) સુંદર વસ્ત્રો, (જુમે) માણુપણ તથા (કમ્) સુખ જે તારે માટે મારાથી થાય તેને પ્રાપ્ત થા. મ્હારી અને તારી આ ઇચ્છાને તે સર્વે વ્યાપક પરમાત્મા સિદ્ધ કરે જેમ (સવિતા) સકલ જગતની જાતપતિ કરનાર પરમેશ્વર (ચ) અને (મગઃ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યયુક્ત પ્રથમ (પ્રજયા) ઉત્તમ પ્રજા વડે (ઇમામ્) આને-હોને (નારીમ્) કે જે તું મ્હારી સ્ત્રી છે તેને, (પરિધત્તામ્) શોભાથી આત્મહત-યુક્ત કરે અને હું (તેન) આ સર્વ વડે, (સૂર્યામિવ) સૂર્યનું કિરણ જેમ પ્રકાશમય અને શોભાયુક્ત હોય છે તેમ તને વસ્ત્ર અને ભૂષણાદિથી શોભાયુક્ત સર્વદા રાખીશ.

તથા હે પ્રિયપતિ ! હું તમને સૂર્યની પેઠે શોભાયુક્ત તથા તમને જેથી આનંદ થાય તેવું અનુકૂળ પ્રયાચરણ કરીને, ઐશ્વર્ય તથા વસ્ત્રાદિ વડે આનંદિત રાખીશ ?

* હે મ્હારા સંજનથી જનો-સગા વદાવાંચે જેમ (ઇન્દ્રાગ્રી) વિધુત અને પ્રસિદ્ધ અગ્નિ (દ્યાવાપૃથિવી) સર્વ અને ભૂમિ (માતરિશ્વા) અન્તરિક્ષસ્થ વાયુ (મિત્રા વરુણા) પ્રાણ અને હૃદય, તથા (મગઃ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય (અશ્વિના) સત વેદ અને સત્યોપદેશક (ઉમા) આ બે, (વૃહસ્પતિ) મહાન પ્રજાનો પાલક અને ન્યાયકારી રાજા (મરુતઃ) સમ્ય મનુષ્ય (વ્રહ્મ) સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા અને (સોમઃ) ચંદ્રમાં તથા સોમલતા આદિ ઔષધીઓ, સર્વ પ્રજાની જન્મ વૃદ્ધિ અને પાલન કરે છે તેમ (ઇમાં નારીમ્) આ મ્હારી સ્ત્રીને (પ્રજયા) પ્રજા વડે વૃદ્ધિને પમાડે છે, તેમજ તમે પણ (સત્યોપદેશ સોમલતા આદિ ઔષધીઓથી મારી સ્ત્રીની (વદ્ધયન્તુ) વૃદ્ધિ કરો.

+ હે કલ્યાણ કોડે જેમ (મનસા) મન વડે (કુલાયમ્) કુળની વૃદ્ધિને (પદ્યન્) જોતો (અહમ્) હું (અસ્માઃ) આ તારા રૂપને (વિષ્યામિ) પ્રાપ્ત ને તેમાં પ્રેમદારા વ્યાપ્ત

ત્યાર પછી વર વધુની હસ્તાંજલી પકડીને ઉઝી કરી તેને પોતાને સાથે લઇ બનેજણા પ્રદક્ષિણા કરે તેજ વખતે જે કળશ યજ્ઞકુંડની દક્ષિણ દિશામાં સ્થાપન કરવામાં આવ્યો હતો, તેને લઇ, કળશની પાસે બેઠેલો પુરુષ, વર વધુની સાથે સાથે ચાલે તત્પશ્ચાત્ નિમ્ન લિખિત પ્રતિજ્ઞાઓ વર અને વધુ કરે.

ओं अमोऽहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्यमोऽहं सामाहमस्मि ऋक्त्वं
द्यौरहं पृथिवी त्वं तावेव विवहावहेसह रेतो दधावहे । प्रजां प्रजनयावहे
पुत्रान् विन्दावहे वहून् । ते सन्तु जरदृष्टयः सं प्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ ।
पश्येम शरदः शतंजीवेम शरद शतं गृणुयाम शरदः शतम् ॥ ११ ॥

ત્યારબાદ વર વધુની પછગાડે રહીને વધુની સમીપ દક્ષિણ બાજુએ જઈ, ઉત્તરાભિમુખ ઉભા રહી, વધુની જમણી હસ્તાંજલી પોતાની જમણી હસ્તાંજલી વડે પકડીને બંને ઉભા રહે. તથા જે પુરુષ વર અને વધુની સાથે આવ્યો હોય તે, પાછો કુંડની દક્ષિણ બાજુએ કળશ લઇને બેસી જઈ તત્પશ્ચાત્ વધુની માતા અથવા બાપ, જે પ્રથમ ચોખા અને જુવારની ધાણી સુપડામાં રાખેલી હતી, તેને ડાબા હાથમાં લઈ જમણા હાથથી વધુનો જમણો પગ ઉપાડી પથ્થરની શિલાપર મુકીને નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલે.

ओं आरोहेममश्मानमश्येव त्वं स्थिरा भवं । अभितिष्ठ पृतन्यतोऽववाधस्व
पृतनायतः ॥ १ ॥

આટલું થયા પછી વર અને વધુ કુંડની સમીપ આવીને બંને પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહે અને આ જગ્યાએ વધુ દક્ષિણબાજુએ રહી પોતાની હસ્તાંજલીને વરની હસ્તાંજલી પર રાખે તત્પશ્ચાત્ વધુની મા અથવા બાપ જે સુપડું પકડીને ઉભું હોય તે ચાણીનું સુપડું ભૂમિપર રાખી અથવા બીજા કોઈ પુરુષના હાથમાં આપી, વર અને વધુની એકત્રિત થએલી હસ્તાંજલીપર ચોકું ધી રેડે પછી પ્રથમ સુપડામાંથી ચોડી ધાણી પોતાની હસ્તાંજલીમાં બેંવાર લઈ વર તથા વધુની એકત્રિત કરેલી હસ્તાંજલીમાં નાખે પછી તે હસ્તાંજલીમાં નાખેલી ધાણીપર ચોકું ધી રેડે

ચાઉં છું, તેમ તું મહાન વધુ (મયિ) મહારામા પ્રેમથી બાપે થઈ અનુક્રમ વ્યવહારને (વેદત્) પ્રાપ્તયા જેમ હું (મનસા) મન વડે પણ, તું કે જે મારી વધુ છે તેની સાથે સ્તેય શુભ કર્મને ઉદ્દમુચ્ચે) છોડી દઉં છું અને કોઈ પણ ઉત્તમ પદાર્થોના છુપી રીતે (નાસિ) ભોગ નથી કરતો. (સ્વયમ્) હું પોતે (અન્યાન) પુરુષાર્થથી સિધ્ધિ થઈ (વરુણસ્ય) ઉત્કૃષ્ટ વ્યવહારમાં વિદ્યમ્ દુર્બેસની પુરુષોના (પાદાન્) બંધનોને દૂર કરતો રહું (દત્) તેજ પ્રમાણે હે, વધુ! તું પણ આપ્રમાણે વર્તેન રાખ' આવી રીતે વધુ પણ સ્વીકાર કરે કે હું પણ તમ્હારી સાથે આપું વર્તેન ચલાવીશ.

હે વધુ! જેમ (અહમ્) હું (અમઃ) જાનવાન જાનપૂર્વક તારા પાણી મદલ્ય કરનાર (અસ્મિ) ચાઉં છું તેમ (સા) (ત્વમ્) તું પણ જાનપૂર્વક મને મદલ્ય કરનારી (અસિ) થાય છે, જેમ (અહમ્) હું મહારા પૂર્ણ પ્રેમથી તને (અમઃ) મદલ્ય કરું છું, તેમજ (સા) (ત્વમ્) તું પણ મને મદલ્ય કરે છે (અહમ્) હું (સામ) સામવેદની માણક પ્રશંસિત (અસ્મિ) છું. હે વધુ! તું (ઋક્) ઋગ્વેદની સમાન પ્રશંસિત છે, તથા (ત્વમ્) તું પૃથિવીની પેઠે ગર્ભાધારણાદિ જે શુદ્ધાશ્રમના વ્યવહારો છે તેને ધારણ કરનારો છે અને હું (દ્યૌઃ) વર્ષા કરનાર જે સર્વે તેની સમાન છું આપણે (તાવેવ) બંને જણા (વિવહાવહે) પ્રસન્નતાપૂર્વક વિવાહ કરીએ તથા (સહ) સાથે મળીને (રેતઃ) વીર્યને (દધાવહે) ધારણ

સારખાદ વર તથા વધુની હસ્તાંજલી સહિત પોતાની હસ્તાંજલીને આગળથી નમાવી નિમ્નલિખિત દરેક મંત્રથી એક એક વાર કરી થોડી ધાણીની તથુ આહુતિએ પ્રજ્વલિત ધુન્ધનપર નાખે.

ૐ અર્યમણં દેવં કન્યા અગ્નિમયક્ષત । સનોડર્યમા દેવઃ પ્રેતો મુશ્વત્તુ મા પતેઃ સ્વાહા । इदमर्यम्णे अग्नये । इदन्न मम ॥ ૧ ॥ ૐ इयं नार्युं पन्नूते लाजानावपन्तिका । आपुष्मानस्तु मे पतिरेधन्ता 'ज्ञातयो मम स्वाहा' । इदमग्नये इदं न मम ॥ ૨ ॥ ૐ इमाँल्लाजानावपाम्यग्नौ सपृद्धिकरणं तव मम तुभ्यंच संव-
दनं तदग्निरनुमन्यतामियं स्वाहा इदमग्नये इदन्न मम ॥ ૩ ॥

સાર પછી વર પોતાની જમણી હસ્તાંજલી વડે વધુની હસ્તાંજલી પકડીને નિમ્ન લિખિત મંત્રો બોલે.

ૐ સરસ્વતી પ્રેદમથ મુખમે વાજિનીવતિ । યાન્ત્વા વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય પ્રજાપા-
મસ્પામ્નતઃ । યસ્પાં ભૂતં સમભવચસ્પાં વિશ્વમિદં જગત્ । તામથ ગાર્યા
ગાસ્યામિ યા સ્ત્રીણામુત્તમં યશઃ ॥ ૧ ॥

પછીવર ૐ તુભ્યમગ્રે પર્યવહન્ત્સુર્યાં વહતુના સહ । પુનઃ પતિભ્યો જાર્યાં
દામે પ્રજયા સહ ॥ ૧ ॥ ૐ કન્યલા પિતૃભ્યઃ પતિલોકં પતીયમ પદીક્ષામપદ્ય ।
કન્યા ઇત ત્વયા વયં ધારા ડદન્વા ઇવાતિગાદે મહિદ્વિપઃ ॥ ૨ ॥

આ મંત્રો વડે યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમભાગમાં પૂર્વદિશા ભણી મ્હેા કરી થોડી વાર બેઠે એ ઉભા રહેવું સાર ખાદ ઉપર કલા પ્રમાણે કથરા સહિત યજ્ઞકુંડની ૪ પ્રદક્ષિણા કરી અન્તમાં યજ્ઞ કુંડની પશ્ચિમ તરફ થોડીવાર ઉભા રહે અને ઉત્તર દીતીથી તથુ વાર ક્રિયાપુરી થયા પછી યજ્ઞ કુંડની પશ્ચિમ બાજુએ પૂર્વાભિમુખ વર અને વધુ ઉભા રહે સાર પછી વધુની મા અથવા ભાઈ પેલા સૂપડાને તિરછું—વાંકું કરી તેમાં બાજી રહે-ની ધાણીને વધુની હસ્તાંજલીમાં નાખી દે ત્યાર બાદ વધુ ૐ ભગાય સ્વાહા । इदं भगाय । इदन्न मम ॥ આ મંત્રને બોલી વેદમાં પ્રજ્વલિત અગ્નિપર તે ધાણીની ૧ એક આહુતી આપે તે પછી વર વધુને જમણી બાજુએ રાખી કુંડની પશ્ચિમબાજુએ પૂર્વાભિમુખ બેસી ૐ પ્રજાપતયે સ્વાહા इदं प्रजापतये इदं न मम ॥ આ મંત્ર બોલો સુગ્રથી ધૂતની, એક આહુતિ આપે ત્યાર બાદ એકાન્તમાં જઈ વધુના આંધેલા અંગોપાને વડે છાડવો અને નાચેના ૨ એ મંત્ર બોલવા.

પ્રન્વા મુશ્વામિ વરુણસ્ય પાશાઘેનસ્ત્વા બઘ્નાત્સવિતા મુશેવઃ ઋતસ્ય યોનો
સુકૃત્સ્ય લોકેડરિષ્ટાન્ત્વા સહ પત્યા દધામિ ॥ ૧ ॥

કરીએ અને (પ્રજામ્) ઉત્તમ પ્રજા (પ્રજનયાવદૈ) ઉપન કરીએ તથા (યહૂન્) બહુ પુત્રોને (વિન્દ્યાવદૈ) પ્રાપ્ત થઈએ (તે) તે પુત્રો (જરદષ્ટયઃ) જરાવસ્થાના અન્ત સુધી જીવન સુકૃત (સન્તુ) રહે (સંમિયૌ) સારીરીને એક બીજાથી પ્રસન્ન (રોચિષ્ણુ) પરસ્પરમાં શ્રિ-
વાળા (સુમનસ્યમાનો) સારી રીતે વિચારપૂર્વક (શતમ્) સો (શરદઃ) શરદ ઋતુ અર્થાત શત વર્ષ પર્યંત એક બીજાને પ્રેમદષ્ટિ વડે જોતાં રહે. (શતમ્, શરદઃ) સો વર્ષ પર્યન્ત આનંદથી (જીવેમ) આપણે જીવતાં રહીએ અને (શતમ્, શરદઃ) સોવર્ષપર્યન્ત પ્રિય વ્યતોને સાંભળતાં રહીએ.

મેતો મુચ્ચામિ નામતસ્સુ વધ્વામમુતસ્કરન્ । યથેમિન્દ્ર મીઢઃ સુપુત્રા સુભગા
સતી ॥ ૨ ॥

ત્યારબાદ સભામંડપમાં આવી સપ્તપદી વિધિની પ્રારંભ કરવો આ સમયે વરના ઉપવસ્ત્ર (પિઝોડી) ની સાથે વધુના ઉત્તરીય વસ્ત્રની ઝાંઝ, વાજવી આને “ઘોડુ” કહે છે વર અને વધુ બંને જણા આસનપરથી ઉઠી વરે પોતાનાં જમણા હાથ વડે વધુની જમણી દક્ષતાજતી પદ્મી યમકુંડની ઉત્તર બાજુએ જવું થઈ વરે પોતાનો જમણો હાથ વધુના જમણા ખસા પર રાખી બંનેજણોએ પાસે પાસે ઉત્તરભિમુખ ઉભા રહેવું ત્યાર બાદ વરે નિમ્નલિખિત વાક્ય બોલી વધુને પ્રથમ પોતાનો જમણો પગ ઉપાડી ચાલવા માટે આજ્ઞા આપવી.

માસઘ્વેન દક્ષિણમતિક્રામ ।

અને નીચેનો મંત્ર બોલી વર વધુને પોતાની સાથે રાખી ઇશાન દિશામાં બંને એક પગ હું* ચાલે.

ઓં ઇપ એકપદી ભવ સા મામનુવ્રતા ભવ વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ પુત્રાન્ વિન્દા-
વૈ વહૃંસ્તે સન્તુ જરદષ્ટપઃ ॥ ૧ ॥

ઓં ડ્વૈલ્લિપદી ભવ આમંત્રથી બીજું

ઓં રાયસ્પોપાય ત્રિપદી ભવ. આમંત્રથી ત્રીજું

ઓં મયોભવાય ચતુઃષ્પદી ભવ. આમંત્રથી ચોથું

ઓં પ્રજામ્યઃ પચ્ચપદી ભવ. આમંત્રથી પાંચમું

ઓં ઋતુમ્યઃ ષટ્ષપદી ભવ. આમંત્રવડે છઠું અને

ઓં સસે સપ્તપદી ભવ. આમંત્રવડે સાતમું

આ પ્રમાણે આ સાત મંત્રો વડે સાત પગલાં ચાલીને વર અને વધુ બંને શુભાસન પર બેસે પછી જે પૂરૂષ પ્રથમ જળનો કળશ લઈ યમકુંડની દક્ષિણ તરફ બેઠેલો હતો તે પૂર્વસ્થાપિત જળ કુંડોને લઈ વર અને વધુની સમીપમાં આવે અને તેમાંથી થોડું પાણી લઈ વર અને વધુનાં માથા પર થોડા છાંટા નાખેને તે વખતે વર અને વધુ નિમ્ન લિખિત ચાર મંત્રોને બોલે.

ઓં આણો દિશ્વા મંયોમુવસ્તા નં ડ્વૈલ્લે દંધાતન । મ્હે રણાય ચક્ષતે ॥ ૧ ॥
યોર્વઃ શિવતંમો રસસ્તસ્પ્ર માજયતે હનઃ । ડ્વૈલ્લીરિવમાતરઃ ॥ ૨ ॥ તસ્માડઅરં

* આ પગલું મુકવાનો વિધિ એવો છે કે વધુ પ્રથમ પોતાનો જમણો પગ ઉપાડીને ઇશાન કોણ તરફ આગલ કરીને મુકે પછી બીજા ડાબા પગને ઉપાડી જમણા પગની પાટલી મુઠી મુકે એટલે જમણા પગની જરા પછાડે ડાબો પગ મુકે આને એક પગલું ગણવું આવાં બીજા ૬ પગલાંઓ એટલે બધા મળી સાત પગલાંઓ તે તે સમયના મંત્રો બોલી ઇશાન દિશા લણી રહી ભરવાં ‘મવ’ શબ્દની પૂર્વ પ્રથમ મંત્રમાં જે શબ્દો છે તે સર્વે જાકીના ૫ મંત્રોના “મવ” પદની પૂર્વ બોલી પગલાં ભરવાની ક્રિયા કરવી.

x છૂટ નોટ (૧)—અન્નાદિ ભોગ્ય પદાર્થ તથા તેજસ્વિતા. (૩) ધનાદિ ઐશ્વર્ય, (૪) મનની પ્રસન્નતા, (૫) ઉત્તમ પ્રજા તથા, (૬) સર્વ ઋતુઓ. (૭) અને આપણી પરંપરાની પ્રસન્નતા અને પ્રીતિની શ્રદ્ધિ ઇત્યાદિ પદાર્થો વાસ્તે ક્રમવાર એકેક પગલું ભર.

ગમામ વો વસ્પ ક્ષયાંય જિન્વંય । આપોજનપંથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥ ઑં આપઃ શિવાઃ
શિવતમાઃ શાન્તા શાન્તતમાસ્તાસ્તે કૃણવન્તુ મેવજમ્ ॥ ૪ ॥

સારથાદ-વર અને વધુ ત્યાંથી ઉઠી નિમ્નત્રિષિત મંત્ર બોલી સર્વેનું અવશેકન કરે.

ઑં તત્ત્વચુર્દેવહિતં પુસ્તાચ્છુકમુચરત્ । પદ્મયમ શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ
શતં ઋણુયામ શરદઃ શતં પ્રવ્રવામ શરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ શરદઃ શતં મૂયશ્ચ
શરદઃ શતાત્ ॥ ૧ ॥

આ થયા પછી વરે વધુના જમાણા ખમાપરથી પોતાનો જમણો હાથ ઉપાડી લઇ તે હાથ વડે
વધુના હૃદયનો સ્પર્શ કરવો ને નીચેનો મંત્ર બોલવો.

ઑં મમ વ્રતે તે હૃદયં દધામિ મમ ચિત્તમનુ ચિત્તં તે અસ્તુ ।

મમ વાચમેકમના જુપસ્વ પ્રજાપતિષ્ટ્વા નિયુનક્તુ મહ્યમ્ * ॥

આ પ્રમાણે વધુએ પણ પોતાના જમણા હાથથી વરના હૃદયનો સ્પર્શ કરી ઉપરનો મંત્ર બોલવો.
ત્યાર પાદ વરે વધુના મસ્તક પર હાથ મુકી નીચેનો મંત્ર બોલવો.

સુમદ્ગલીરિયં વધૂરિમાં સમેત પદ્યત । સૌભાગ્યમસ્યૈ દત્વા યથાસ્તં વિપરેતન ॥

તેજ વખતે સહા મંડપમાં કાર્યોર્થે આપેલા સદ્ગુહસ્થનું અવશેકન કરવું તેમની સામું જોવું
ને આ વખતે તેઓ સર્વેએ ઑં સૌભાગ્યમસ્તુ । ઑં શુભમવતુ ॥ આ વાક્ય વડે અશીર્વાદ
આપવો. આ થયા પછી વર અને વધુએ ખાણ યજ્ઞકુંડનો સમીપ પૂર્વવત બેસી પુનઃ પૃ. ૨૫ માં
લખ્યા પ્રમાણે (ઑં વદસ્યકર્મણો) આ સ્વિકૃત મંત્ર વડે હોમાહુતિ અર્પાત એક આન્યાહુતિ
આપી પૃ. ૨૫ માં લખેલા (ઑં મૂરમયે સ્વાહા ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો વડે ચાર આહુતિઓ આપવી
આવી રીતે વિવાહનો વિધિ સમાપ્ત થયા પછી વર અને વધુ બંને જણા થોડીવાર વિશ્રામ કરે.

વિશ્રામ લીધા પછી વિવાહનો ઉત્તર વિધિ કરવો. આ વિધિ વિશેષ કરીને વધુના ધરમાં જે
પહેલાંથીજ તૈયાર કરી રાખેલું હોય તેમાં જઈ ઇશાન કોણમાં કરે. જે પ્રયોગ.

સૂર્યાસ્ત થયા પછી આકાશમાં નક્ષત્ર દેખાય તે સમયે વર અને વધુએ યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ
ભાગમાં આસનપર પૂર્વ દિશામાં મુખ કરી બેસી પૃ. ૨૩ માં લખેલા (ઑં મૂર્મુવાઃ સ્વર્ગાઃ)
મંત્રથી અગ્ન્યાધાન કરવું જે કદાચિત્ પ્રથમથીજ સહા મંડપ ઇશાન કોણમાં કરવામાં
આવ્યો હોય અને પૂર્વેજ અગ્ન્યાધાન કરેલું હોય તો અગ્ન્યાધાન કરવાની કસી
આવશ્યકતા નથી પણ (અયમ્સ્ય હૃદમ્ આત્મા ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો વડે સમિદાધાન કરી
જ્યારે અગ્નિ પ્રદીપ યાય ત્યારે પૃ. ૨૫ માં લખેલા (ઑં અગ્નયે સ્વાહા, ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો
વડે ચાર આધારાવાન્યાહુતિઓ આપી પછી “ ઓમૂરમયે ઇત્યાદિ ” ચાર મંત્રો વડે ચાર
વ્યાહતિ આહુતિ આપવી એટલે બધી મળી ૮ આક આન્યાહુતિઓ આપવી. આ પછી
નિમ્ન લિખિત મંત્રો વડે પ્રધાન હોમ કરવો, જેના ૬ છ મંત્રો છે દરેક મંત્ર વડે એક એક
આન્યાહુતિ આપવી.

* હે, વધુ (ન) તારા (હૃદયમ્) અંતઃકરણ અને આત્માને (મમ) મહારા (વ્રતે) વ્રતની
અનુકૂળ (દધામિ) ધારણ કરે છું (મમ) મહારા (ચિત્તમનુ) ચિત્તને અનુકૂળ (તે)
હૃદય (ચિત્તમ્) ચિત્ત સર્વેશ (અસ્તુ) થાઓ (મમ) મહારી (વાચમ્) વાણીને
તું (એકમના) એકાગ્રચિત્તાથી (જુપસ્વ) સેવન કર (પ્રજાપતિ) પ્રભુનું પાલન કરનાર
પરમેશ્વર (ત્વા) હવે (મહ્યમ્) મહારે માટે (નિયુનક્તુ) નિયુક્ત કરે. ૧

ओं लेखा सन्धिषु पक्ष्म स्वारोकेषु च यानि ते । तानि ते पूर्णाहुत्या
सर्वाणि शमयाम्यहं स्वाहा-इदं कन्याये, इदन्न मम ॥ ओं केशेषु यच्च पावक
पापक मिक्षिते रुदिते च यत् तानि ॥ ओं शीलेषु यच्च पापकभापिते हसिते
च यत् तानि० ओं आरोकेषु दन्तेषु हस्तयोः पादयोश्च यत् । तानि० ॥
ओं ऊर्वोपस्थे जङ्घयो सन्धानेषु च यानिते तानि० ॥ ओं यानि कानि च
घोराणि सर्वाङ्गेषु नवा भवन् । पूर्णाहुतिभिराज्यस्य सर्वाणि तान्यशीशमं स्वाहा
इदं कन्याये, इदन्न मम ॥

આ થયા પછી ૫૦ ૨૫ માં લખેલા (ઓં મૂર્ચ્ચયેસ્વાહા, ઇત્યાદિ) ચાર વ્યાહતિ મંત્રો
વડે ચાર આજ્ઞાહુતિ આપી વર અને વધુ ત્યાંથી ઉઠી સભા મંડપની બાહર ઉત્તર દિશામાં
(ત્યાંથી ધ્રુવનો તારો દેખાય ત્યાં) જઈ " ધ્રુવં પદ્ય " વરે વધુને કહી ધ્રુવનો તારો દેખાડાવો.*
વધુએ " પદ્યામિ " (ધ્રુવને હું જોઉં છું) એવો ઉત્તર આપેલો તત્પરથી વધુ ઓં ધ્રુવમસિ
ધ્રુવાહં પતિકુલે ભૂયાસમ્ (અમૂર્ચ્ચ્યઃ અસૌ) આ મંત્રને બોલે ત્યાર પછી વરે વધુને
" અરુંધતી " નો તારો દેખાડાવેલો " અરુંધતીં પદ્ય " એમ બોલતું વધુએ તરતજ
કહેતું કે પદ્યામિ (હું અરુંધતીના તારોને જોઉં છું) તે પછી ઓં અરુંધત્યાસિ રુદ્ધાહમસ્મિ
(અમૂર્ચ્ચ્યઃ અસૌ) આ વાક્ય બોલતું. આ થયા કેટલે વરે વધુની સાથે જોઈ મસ્તકપર હાથ
મુકી નિમ્ન લિખિત બે મંત્રો બોલવા બીજો મંત્ર બોલવામાં વધુએ પણ બાગ લેવો જોઈએ.

ओं ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवं विश्वमिदं जगत् । ध्रुवासःपर्वता इमे ध्रुवा स्त्री
पति कुले इयम् ॥ ओं ध्रुवमसि ध्रुवन्त्वा पदयामि ध्रुवैधि पोष्ये मयि मह्यं त्वादात् ।
बृहस्पतिर्मया पत्या प्रजावती संजीव शरदः शतम् ॥ ९ ॥

૧ તેમજ હે! પ્રિય-નીર સ્વામિન્ય તમારું હૃદય અને આત્મા મારા શુભાચરણરૂપ કર્મમાં
ધારણ કરું છું મારા ચિત્તની અનુકૂળ આપનું ચિત્ત સદા રહે. તમે મહારી વાણીનું, અર્થાત્ જે
કંઈ હું ધર્મ સમજી કદું તેનું એકાદ ચિત્તથી સેવન કરો કેમકે પ્રજાપતિ પરમાત્માએ આજ્ઞાથી
તમને મહારે સ્વાધીન કર્યા છે ને હું તમ્હારે આધીન થઈ છું.

આ પ્રતિવાની અનુકૂળ બને પોતાનું વર્તન રાખે જોયી સર્વદા આનંદિત અને કાર્તિમાન
યજ્ઞ પત્નીમત ને પૂર્ણપણે પાળી સર્વ પ્રકારના વ્યભિચાર અને અપ્રિયાચરણથી દૂર રહી પરસ્પર
પ્રીતિયુક્ત રહે.

* ધ્રુવ દેખાડવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે હું વધુ કે અથવા વર! જેમ આ ધ્રુવ દેહ અને સ્થિર
છે તેવી રીતે આપણે બે જણા એક બીજાના પ્રિયાચરણમાં-પતિપત્ની ધર્મપાલનમાં સ્થિર
અને દૃઢ થઈએ.

× " અમૂર્ચ્ચ્ય " આ પદની જગ્યાએ પછી વિલક્ષ્યાન્ત પતિનું નામ બોલવું જોઈએ જેમકે
કાંઈનું નામ શિવશર્મા અથવા ચક્રવર્મા હોય તો તેનું નામ શિવશર્મણ અથવા ચક્રવર્મણઃ
ઇત્યાદિ બોલવું જોઈએ તેમજ " અસૌ " પદની જગ્યાએ વધુએ પોતાનું નામ પ્રથમ વિલક્ષ્યન્ત
જેમકે મંત્રને પૂરો બોલેલો જેમકે " ચક્ષોદાહં શિવશર્મણસ્તે " ઇત્યાદિ.

† આ જગ્યાએ પણ (અમૂર્ચ્ચ્ય) પદની જગ્યાએ પતિનું નામ પદ્યન્ત વિલક્ષિત વડે
બોલવું અને " અસૌ " ની જગ્યાએ વધુનું પ્રથમાન્ત નામ જોડી બોલવું જોઈએ જેમ કે!

આ પછી વર અને વધુ બંને એ યજ્ઞકુંડના દક્ષિણ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખ થઈ કુંડની સમીપમાં બેસી ૫૦ ૨૧ માં લખેલા (ઓં અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા. ઈત્યાદિ) નથુ મંત્રે વડે કમળી ત્રણ આચમનો કરવા ત્યારબાદ ૫૪માં ૨૩ માં બતાવેલી સમિધા યજ્ઞકુંડમાં અગ્નિને પ્રદીપ કરી ૫૪ ૧૬ માં બતાવેલા ધૂત, અને સ્થાલીપાક એટલે કે ભાતને તેજ વખતે તૈયાર કરવો આ થયા પછી ૫૦ ૨૪ માં લખેલા (ઓં અચન્ત ઇષ્મં ધત્યાદિ) ચાર મંત્ર વડે સમિધા હોમ બંને વરવધુએ કરવો પછી ૫૦ ૨૫ માં લખ્યા પ્રમાણે ૪ આધારવાનનાભાગાહુતિ અને ૫૪ ૨૫ લખ્યા પ્રમાણે ૪ વ્યાહતિ આહુતિ એમ બે મળી ૮ વ્યાહ આહવાહુતિ વરવધુએ આપવી તત્પશ્ચાત્ ઉપર કહેલો ભાત જે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોય, તેને એક પાત્રમાં કાઢી; તેના ઉપર યુના વડે ધી રેડી ધી અને ભાતને સારી રીતે મેળવી જમણા હાથવડે ઘોડો ઘોડો ભાત વર અને વધુએ લેવો અને નિમ્નસિખિત મન્ત્રે વડે કમળી ચાર આહુતિ આપવી.

ઑંશ્મ અગ્નયે સ્વાહા । ઇદમગ્નયે, ઇદં ન મમ । ઑંશ્મ પ્રજાપતયે સ્વાહા , ઇદં પ્રજાપતયે, ઇદં ન મમ ઓં વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા । ઇદં વિન્દેશ્વે દેવેશ્વઃ । ઇદં ન મમ । ઑંશ્મ અનુમતયે સ્વાહા । ઇદમનુમતયે, ઇદં ન મમ ॥

ત્યારબાદ ૫૦ ૨૫ માં લખેલા (ઓં યદસ્યકર્મ્મણો) મંત્ર વડે એક ત્રિપદ્મ આહુતિ આપવી પશ્ચાત્ ૫૦ માં લખ્યા પ્રમાણે ૪ ચાર વ્યાહતિ આહુતિ અને ૫૪ ૨૫-૨૭ માં બતાવેલી અદ્યજ્યાહુતિ ૮ એમ બે મળીને ૧૨ ચાર આહવાહુતિ આપવી તત્પશ્ચાત્ બાકી રહેશે બાગ એક પાત્રમાં કાઢી તેના ઉપર ધી રેડવું અને પોતાના જમણા હાથ તે ભાત ઉપર રાખી.

ઑંશ્મ બ્રહ્મશોનં મણિના પ્રાણસૂત્રેણ પૃથિના । વધ્રામિ તત્પ્રમથ્નિના મનશ્ચ હૃદયં ચ તે ॥ ૧ ॥

ઑંશ્મ યદે તદ્દૃદયં તવ તદસ્તુ × હૃદયં મમ યદિદમ્ હૃદયમ્ મમ તદસ્તુ

હે, સ્વામિન્ યશોદા (અહમ્) હું (અમુખ્ય) ચક્રવર્તીની કે બદ્ધ યુક્તની અર્ધાંગી (પતિકુલે) તખ્તારા કુળમાં કુંવા નિશ્ચળ જેમાં કે આપ (ધ્રુવમ્) હૃદ નિશ્ચય કરનાર મહારા સ્થિર પતિ (અસિ) છે. તેમ હું પણ તખ્તારી હૃદ અને સ્થિર પત્ની થાઉં.

■ હે વશંતે જેમ (સૌ) સર્વેની ધાન્તિ અથવા રિધુત (ધ્રુવા) સુધે અથવા પુનિબાદિ લોકોમાં નિશ્ચલ, જેમ (પૃથિવી) પૃથિવી પોતાના સ્વરૂપમાં (ધ્રુવા) સ્થિર, જેમ ઇદમ્ આ (વિશ્વમ્) સર્વ જગત સસાર પ્રવાહ સ્વરૂપમાં (ધ્રુવમ્) સ્થિર છે તથા જેમ (હમે પર્વતાઃ) આ પર્વતા (ધ્રુવાસઃ) પોતાની રચનામાં સ્થિર છે. તેમ (હ્યમ્) આ હું મારી (સ્ત્રી) (પતિકુલે) મારા કુળમાં (ધ્રુવા) સર્વદા સ્થિર રહે.

* હે વધુ અથવા વર જેમ અગ્નની સાથે પ્રાણ અને પ્રાણની સાથે અજ તથા અજ અને પ્રાણનો અન્તરિક્ષ સાથે સમન્ધ છે તેમ તે તારું (હૃદયમ્) હૃદય (ચ) અને (મનઃ) મન (ચ) અને જે ચિત્ત ધ્યાનિ તેને (સત્યવ્રત્થિના) સત્યતાની ગાંઠ વડે (વધ્રામિ) બાધુછું.

× હે વર વા હે સ્ત્રી (યદેતદ્) જે આ (તવ) તારું (હૃદયમ્) આત્મા અથવા અન્તઃકરણ છે (તત્) તે (મમ) મારા (હૃદયમ્) આત્મા અથવા અન્તઃકરણની તુલ્ય પ્રિય (અસ્તુ) થાઓ અને (મમ) મારે (યદિદમ્) જે આ (હૃદયમ્) આત્મા પ્રાણ અને મન છે તે (તવ) તારા (હૃદયમ્) આત્મા વગેરની તુલ્ય પ્રિય (અસ્તુ) સત રહે.

હૃદયં તવ ઓશ્મ અન્નં પ્રાણસ્ય પદ્ધિશ્ચસ્તેન વધ્નામિ ત્વા અસી ÷ ॥ ૩ ॥

આ ત્રણ મંત્રોને મનમાં જાપી વર તે ખાતમાંથી પહેલા થોડું બદલ્યું કરીને જે ઉચ્છિદ્ર શેષ ભાગ રહેતો હોય તે તેજે પોતાની વધુને ખાવા માટે આપવો જ્યારે વધુ ખાઈ સુકે ત્યારે વર અને ધધુ તૈયાર થયે યજ્ઞ મંડપમાં શુભાસન ઉપર નિયમ પ્રમાણે પૂર્ગભિમુખ બેસે અને પૃષ્ઠ ૨૮ થી ૨૯ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે સામવેદોક્ત મહાવામદેવ્ય ગાન કરે ત્યારબાદ પૃ. ૪-૧૪ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરની શ્રુતિ, આર્યનો પાસના, સ્વસ્તિવાચન અને શાંતિકરણ કર્મ કરી ક્ષાર-લવણ રહિત, મિષ્ટ દુધ અને ધીનાણું બોજન કરવું પછી પૃ. ૫૩ માં લખ્યાં પ્રમાણે પુરોહિત આદિ સદ્ગર્ભી અને કાર્યને માટે ભેગાં મળેલાં સ્ત્રીપુરુષોને સન્માનાર્થ ઉત્તમ બોજન કરાવવું સારપછી ચયાયોગ્ય પુરુષોને, પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓનો સ્ત્રીઓએ આદર સત્કાર કરી વિદાય કરવાં તત્પથ્યાત જ્યારે દશ ધટિકા રાત્રિ જાય ત્યારે વર અને વધુએ પૃથક પૃથક ગ્યાનમાં બ્રહ્મિયર પધારી પાથરી ત્રણ રાત્રિ-રવિ-અભયર્ચન પાળી રાત્રન કરવું અને એવા પ્રકારનું બોજન કરવું જેમણે જેથી સ્વપ્નમાં પણ વીર્યપાત ન થાય ત્યારબાદ એથે દિવસે વિધિપૂર્વક ગર્ભાધાન મંસ્કાર કરવો એથે દિવસે કંઈ અગ્નિયુ જેવું હોય તેો અગ્નિ દિવસ સુધી બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં ૬૬ રહી જે દિવસે જન્મેની ઇચ્છા થાય તે દિવસે પૃષ્ઠ ૪૧ માં લખ્યા પ્રમાણે ગર્ભાધાનની રાત્રિ હોય તે રાત્રિમાં વિધિપૂર્વક ગર્ભાધન કરવું ત્યાર બાદ પીળે દિવસે વર પક્ષવાળા લોકો વધુ અને વરને રથ-ગાડીમાં બેસાડી મોટા સન્માનથી ચોલાને ઘેર લાવે અને જો વધુ માતાપિતાના ઘરને છોડતી વખતે આખમાં આશુ લાવે તો નિમ્નલિખિત મંત્ર વરે બોલવો.

જોવં સંદન્તિ વિરયન્તે અધ્વરે દીર્વામનુ પ્રસિર્વિ દીધિયુર્નરં । વામં પિતૃ-
શ્વો ચ નંદં સંમેરિરે મયઃ પતિશ્ચા જનયઃ પરિષ્વરે ॥

ત્યાર પછી વર પોતાની જમણી આજુએ વધુને ગાડીમાં બેસાડે નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી રથને હાંકે.

પૂષા ત્વેતો નંયન્તુ હસ્તશ્ચઘ્નાશ્વિનાં ત્વા પ્રવંહતાં રયેન । ગૃહાન્ ગંચ્છ ગૃહ
પંત્ની યથાસો વશિની ત્વં વિદધમા વંદાસિ ॥ ૧ ॥ સુક્તિશ્ચુક્તશ્ચલ્મર્લો વિશ્વરૂપશ્ચ
હિરણ્યવર્ણશ્ચ સુવૃતશ્ચ સુચક્રમ્ । આરોહં સૂર્યે અમૃતસ્ય લોકશ્ચ સ્પોનં પત્યે
વહતુશ્ચ કૃણુશ્વ ॥ ૨ ॥

જો વધુને એને ઘેરથી પોતાને ઘેર લાવતી વખતે એવો માર્ગ હોય કે જેથી નોકામાં બેસવું પડે તો નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી નોકા ઉપર બેસવું.

અર્ધમન્વતી રીયતે સંરંમધ્વ નુતિશ્વતમર્તતા સત્વાયઃ ॥

અને જે વખત નોકામાંથી ઉતરવાનો સમય આવે ત્યારે—

અન્નાં જહામ યે અમન્નશેવાઃ શિવાન્વયમુત્તરેમાભિવાજાન્ ।

આ ઉત્તરાર્ધ મંત્રને બોલી નાવથી ઉતરે આ પ્રમાણે માર્ગ પ્રવાણમાં બે રસ્તાઓ જ્યાં બેગા થાય, નદી, વાઘ, ચોર, આદિથી ભય અથવા ભયંકર સ્થાન આવે તથા ઉંચી અને

÷ (અસી) વરે વધુનું નામ બોલવું કે યશોદા! જે (પ્રાણસ્ય) પ્રાણનું પોષણ કરનાર (પદ્ધિશ્ચ) જીવંતસંનું તત્ત્વ (અન્નમ્) અન્ન છે (તેન) તે વડે (ત્વા) તને (વધ્નામિ) ૬૬ પ્રીતિ વડે બાંધું છું.

નીચી તથા ખાડાવાળી જમીન ચોટા ચોટા જુએના ઝુંડ અથવા સમશાન ભૂમિ આવે તો નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલવો.

મા વિદન્ પરિપન્થિનો ય આસીદન્તિ દમ્પતી । સુમેભિર્દુર્ગમતીતામપદ્માન્ત્વરાંતયઃ* ॥

તત્પશ્ચાત્ વર અને વધુ જે ગાડીએ બેઠા હોય તે ગાડીનું કોઈ અંગ પૈકું ઇત્યાદિ ભાંગી જાય અથવા બીજા કોઈ પ્રકારનું અકસ્માત—ઉપદ્રવ થાય તો માર્ગમાં કોઈ સાફ સ્થાન જોઈ નિવાસ કરવો સાથે રાખેવો જે વિચારાશિ તે પ્રકર કરી તેમાં પૃથ ૨૫ મા લખ્યા પ્રમાણે ૪ વ્યાહતિ આજ્ઞાહુતિ આપવી પછી પૃથ ૨૮ થી ૨૯ માં લખ્યા પ્રમાણે વાગદેવ્ય ગાન કરવું.

જ્યારે વર વધુની ગાડી વરના ઘરની પાસે આવી પહોંચે ત્યારે કુચીન પુત્રવતી સૌભાગ્યવતી કોઈ બ્રાહ્મણી અથવા પોતાના કુવની કોઈ તેવી સ્ત્રી સાથે આવીને વધુને હાથ પકડી વરની સાથે ગાડીથી નીચે ઉતારે અને વરની સાથે સભા મંડપમાં લઈ જાય સભામંડપના દ્વારસભી ૧ આવનારા અગ્નિ કાર્ય માટે આવના સોડાની તરફ જુએ અને નાચેનો મંત્ર બોલે.

* સુમદ્ગલીરિયં વધૂરિમામ્ સમેત્ત પદ્યત । સૌભાગ્યમસ્યૈ દત્ત્વા । યાધાસ્તં વિવરેતન ॥ ૧ ॥

ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલા લોકોએ નીચે લખેલા વાક્ય વડે આશીર્વાદ આપવો ઓં સૌભાગ્ય-મસ્તુ, ઓં શુભંમચતુ ॥ પછી વર નીચેનો મંત્ર બોલી વધુને સભામંડપમાં લઈ જાય.

इह प्रियं प्रजयां ते समृद्धयतामस्मिन् गृहे गार्हपत्याय जायति । येना पत्यां तन्वं १ संसृजस्वाधाजिब्रीविदथभावंदायः ॥

ત્યાર પછી વર અને વધુ પહેલાથી સ્થાપી રાખેલા ચરકુંડની સમીપમાં જઈ નિમ્ન લિખિત મંત્ર બોલી ચરકુંડના પશ્ચિમભાગમાં આજેઠ અથવા તુણામનપર વધુને પોતાની જમણી તરફ વર પૂર્વાભિમુખ બેસાડે.

ओ३म् इह गावः प्रजायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः । इहो सहस्र दक्षिणोऽपि पूषा निपीदतु ॥

સાર પછી પૃથ ૨૧ માં લખેલા (ઓ૩મ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો વડે અનુક્રમે ત્રણ આયમન કરે સારગાદ પૃથ ૨૨ માં લખ્યા પ્રમાણે કુંડમાં યથાવિધિ સમિધાએને ગોઠવી અગ્ન્યાધાન કરવું જ્યારે તે કુંડમાં અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ જાય ત્યારે તેપર ધી ગરમ કરી શુદ્ધ કરી શેકું અને પૃથ ૨૩ માં લખ્યા પ્રમાણે સમિધાદાન કરી પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિમાં પૃથ ૨૫ થી ૨૭ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે ૪ આધારવાજ્ઞાભાગાહુતિઓ અને ૪ વ્યાહતિ આહુતિ અને ૮ અષ્ટાજ્ઞાહુતિ મળી ૧૬ આજ્ઞાહુતિ વર અને વધુએ કરી પ્રધાન હોમનો નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે આરંભ કરવો.

× હે પરમેશ્વર (યે) જે (પરિપન્થિનઃ) માર્ગ રોકનાર દુષ્ટ-ચોર અથવા શત્રુ (દમ્પતિ) સ્ત્રી પુરુષોપર (આસીદન્તિ) આક્રમણ કરે છે તેને તે સ્ત્રી પુરુષો (મા વિદન્) ન ગણે અર્થાત્ તે દુષ્ટથી સ્ત્રી પુરુષા દૂર રહે અને (સુમેભિઃ) ઉત્તમ કૃત્યો અને જ્ઞાન વડે (દુર્ગમ્) સંકટોથી (અતીતામ્) પાર પડે તથા (અરતયઃ) જે દુઃખનો છે તે (અપદ્માન્તુ) નાશને પ્રાપ્ત થાય.

* હે નિહળજનો ! (ઇયં ઘષ્ટઃ) આ સ્ત્રી (સુમદ્ગલીઃ) ઉત્તમ કલ્યાણ દારક શુભેથી યુક્ત થાય તેમ (ઇમામ્) આને (સમેત્ત) કરો અને (પદ્યત) જુઓ એટલે કે જે રીતે અને ઉત્તમ સુખનીપ્રાપ્તિ થાય તેવી આની ઉત્તિ કરો. (અસ્યૈ) આને માટે (સૌભાગ્યમ્) ઉત્તમ સૌભાગ્ય ! દત્ત્વા) આપી (અથ) પછી (આસ્તમ્) તમે પોતાને ઘેર (વિવરેતન) પાછા જાય.

ઓ૩મ્ इह धृतिः स्वाहा । इदमिह धृत्यै इदं न मम । ओ३म્ स्वधृतिस्स्वाहा ।
इदमिह स्वधृत्यै इदं न मम । ओ३म્ रन्तिः स्वाहा । इदमिह रन्त्यै इदं न मम ।
ओं रमस्व स्वाहा । इदमिह रमाय इदं न मम । ओं मयि धृतिः स्वाहा ।
इदं मयि धृत्यै, इदं न मम । ओं मयि स्वधृतिः स्वाहा । इदं माये स्वधृत्यै इदं न
मम । ओं मयि रमः स्वाहा । इदं मयि रमाय । इदं न मम । ओं मयि रमस्व
स्वाहा । इदं मयि रमाय । इदं न मम ॥

ઉપરના પ્રત્યેક મંત્ર વડે ૮ આહુતિ આપવી ત્યારબાદ નિમ્ન લિખિત ૪ મંત્રોવડે અનુક્રમ
૪ ચાર આજ્ઞાહુતિ આપવી.

ओं आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिराजरसाय समनत्त्वयमा । अदुमङ्गलीः
पतिलोकमाविश शनौ भव द्विपदे शं चतुष्पदे स्वाहा । इदं सूर्यायै सावित्र्यै,
इदं न मम ॥ १ ॥ ओं अघोरचक्षुरपंतिह्नयेधिशिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्धोः ।
वीरसूदं वृकामा स्योना शनौ भव द्विपदे शं चतुष्पदे स्वाहा । इदं सूर्यायै सावित्र्यै
इदं न मम ॥ ૨ ॥ ओं इमां त्वभिन्द्रभीदुः सुपुत्रां सुभगां कृणु । दशास्पां
पुत्रानार्धेहि पतिमेकादशंकुधि स्वाहा । इदं સૂર્યાયૈ સ્વાવિત્ર્યૈૈ૨૩ ॥ ૩ ॥
ओं सन्नाज्ञी श्वशुरे भव सन्नाज्ञी श्वश्रवां भव । ननान्दरि सन्नाज्ञी भव सन्नाज्ञी
अधिदेवपुं स्वाहा । इदं सूर्यायै सावित्र्यै, इदं न मम ॥ ૪ ॥

(૧) હે વધુ ! (અર્ચમા) ન્યાયકારી દયાલુ (પ્રજાપતિઃ) પરમાત્મા કૃપા કરીને (આજરસાય)
વૃદ્ધાવસ્થા પર્યન્ત જીવવાને માટે (નઃ) અમારી (પ્રજામ્) ઉત્તમ પ્રજાને શુભશુભ કર્મ અને
સ્વભાવથી (આજનયતુ) પ્રસિદ્ધ કરે (સમનત્તુ) તેથી કરી ઉત્તમ સુખને પ્રાપ્ત કરે અને
શુભશુભયુક્ત (મંગ્ગલીઃ) ભાગ્યશુકલ સ્ત્રિયો કુટુંબના સર્વ જતોને આનંદ (અદુઃ) આપે
તેમાંની એક જે તું વશાને (પતિલોકમ્) પતિના ઘરને અને સુખને (સાવિત્રા) પ્રાપ્ત થા
(નઃ) અમારી (દ્વિપદે) પિતા આદિ મનુષ્યોને માટે (શમ્) સુખ આપવાવાળી અને
(ચતુષ્પદે) ગાય આદિ પશુઓને માટે (શમ્) સુખ કરનારી (ભવ) થા.

(૨) આ મંત્રનો અર્થ પૃથ ૧૨૭ માં કરી ગયા છેએ

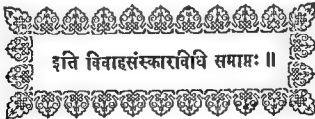
(૩) ઇન્દ્ર પુરુષ અને સ્ત્રિયોને આશા પામે છે કે હે (મીદ્યઃ) વીર સેયન કરનાર
(ઇન્દ્ર) પરમૈશ્વર્ય યુક્ત ! તું આ વધુના સ્વામિન (ત્વમ્) તું (હિમામ્) આ વધુને (સુપુત્રામ્)
ઉત્તમ પુત્રવાળી (સુમગામ્) સુંદર સોભાઅ ભોજવવાવાળી (કૃણુ) કર (અસ્યામ્) આ વધુમાં
(દશ) દશ (પુત્રાન્) પુત્રોને (આ, ધોહિ) ઉત્પન્ન કર અધિક નહીં અને હે સ્ત્રિ ! તું પણ
અધિક કામના નહીં કર દશ પુત્ર અને (ઇકાદશમ્) અગ્વારમાં (પતિમ્) પતિને પ્રાપ્ત
યથ સંતોષ (કુધિ) કર જે આથી આગળ વધી સંતાનપ્રપતિને અધિક લોભ કરશે તે તમારા
સંતાન હુણ, અદ્યાયુ, અને અને નિર્ણુદિ થસે અને તમે પણ અદ્યાયુ અને રોગગ્રસ્ત થઇ જશો.

(૪) હે વશાને ! તું (શ્વશુરે) મારા પિતા કે જે તારા સસરા થાય છ તેમાં પ્રીતિ કરી
(સન્નાજ્ઞી) પ્રકાશમાન ચક્રવર્તી રાજાની રાણીસમાન, પદપાત છોડી પ્રવૃત્ત (ભવ) થા
(શ્વશ્વામ્) મારી માતા કે જે તારી સાસુ થાય છે તેમાં પ્રેમયુક્ત થઇ તેની આત્મામાં (સન્નાજ્ઞી)
સારી રીતે પ્રકાશમાન (ભવ) થા (નનાન્દરી) રહારી જ્ઞેન જે તારી નણન્દ છે તેમાં

પછી પૃષ્ઠ ૨૫ લખ્યા પ્રમાણે ૧ અને હોમાહુતિ ૪ વ્યાહુતિ આજ્યાહુતિ અને એક પ્રાગપ-
ત્યાહુતિ મળી ૬ છ આજ્યાહુતિ આપની અને નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે વર અને વધુએ બંને
એ દહિ ખાવું.

સમંજ્ઞન્તુવિશ્વે, દેવાં સમાપો હૃદવાનિનો । સં માંતરિશ્વા સંઘાતા સમુદેષ્ટીદવાતુનો* ॥

ત્યારબાદ અહં મો અમિવોદયામિ૦ આ વાક્યવડે વર વધુ બંને એ વરના માતા પિતા
મૃત્યાદિઓને પ્રીતપૂર્વક નમસ્કાર કરવો પશ્ચાત્ જીવણ વચ્ચે પહેરી 'શુભાસન પર બેસી
પૃષ્ઠ ૨૮-૨૯ સુધીમાં લેખેલું વામદેવમાન કરવું અને તેજ સમયે પૃષ્ઠ ૪-૮ લખ્યા પ્રમાણે
મૃત્યુરોપાસના કરવી આ વખતે મહાં આવેલા સર્વ સ્ત્રી પુરુષો ધ્યાનાવસ્થિત થઇ પરમેશ્વરનું
ચિન્તન કરે અને વર, વધુ, પિતા, આચાર્ય અને પુરોહિત મૃત્યાદિકને કહે કે ઔંશ્મ સ્વસ્તિ
મયન્તો દ્યુવન્તુ । (તમે લોકો સ્વસ્તિવાચન કરો) ત્યારબાદ પિતા આચાર્ય અને પુરોહિતે વિદ્વાન
હોય તો પૃષ્ઠ ૮-૧૧ માં લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચનનો પાઠ પ્રેમપૂર્વક કરવો પિતા આચાર્ય અને
પુરોહિતના અભાવમાં વર વધુ પોતે વિદ્વાન અને વેદવિત્ હોય તો તેઓ સ્વસ્તિવાચન કરે
ત્યાર પછી કાર્યાર્થ બેગા થયેલા સર્વ સ્ત્રી પુરુષો ઔંશ્મ સ્વસ્તિ ઔંશ્મ સ્વસ્તિ ઔંશ્મ સ્વસ્તિ
આ વાક્ય વડે વર વધુને અશીર્વાદ આપે ત્યાર પછી કાર્ય કર્તા, પિતા, કાકા ભાઇ આદિ પુરુષોનો
તથા માતા, કાકી, બહેન આદિ સ્ત્રીઓનો સારી રીતે સત્કાર કરી વિદાય કરવા તત્પરતાત્ જો
કોઇ કારણે વિશેષથી સસરાના ઘરમાં ગર્ભાધાન સંસ્કાર ન થઇ શકે તો વર અને વધુ બંને
જણાએ અતિ ખારાં અને ખાટાં બોજનનો ત્યાગ કરી વિપથવાસનાથી રહિત થઇ પૃષ્ઠ ૩૦ થી
૪૩ માં લખ્યાપ્રમાણે વિવાહથી થોથે દિવસે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો જો તે દિવસે ઝડતુ કાલ ન
હોય તો કોઇ બીજા દિવસે ગર્ભસ્થાપન કરવો જો વર બીજા દેશમાં વિવાહને માટે ગયો હોય તો
જે સ્થાનમાં વિવાહ કરવા માટે ઉતારા કર્યો હોય તે સ્થાનમાં ગર્ભાધાન કરવું પછી પોતાને
ઘેર આવી પતિ, સાસુ, સસરા, નણ્દ, દીયર, દેરાણી, જેઠ અને જેઠાણી આદિ કુટુંબના મનુષ્યોનો
વર અને વધુ સત્કાર કરે સદા પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક વર્તન રાખે તથા વર પોતે વધુને મધુર
વાણી, વજ્ર, આભુષણ આદિ વડે હમેશા પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રાખે તેમ વધુએ પણ મંડુરવાણી
મૃત્યાદિથી સર્વને પ્રસન્ન રાખી વરવધુ સાથે પત્નીવ્રતઆદિ સદ્ધર્મથી વર્તે તથા પત્ની પણ
પતિની સાથે પતિવ્રતા આદિ સદ્ધર્મયુક્ત ચાલ ચલાવી હમેશા પતિની આરા પાળવામાં તત્પર
અને ઉત્સુક રહે તથા વર પણ સ્ત્રીની સાથે તેવીજ રીતે વર્તે.

इति विवाहसंस्कारविधि समाप्तः ॥

(સમ્રાજી) પ્રીતિવાળી અને (દેવુડુ) મારા ભાઇ જે તારા દીયર તથા જેઠ છે તેમાં પણ
પ્રીતિવડે પ્રકાશમાન (જામિનવ) થા અર્થાત્ સર્વથી અવિરોધ પૂર્વક, પ્રીતિવાળી થા.

* આથી ઉત્તમ “ નમસ્તે ” આ વેદોક્ત વાક્ય અભિવાદનને માટે નિત્યપ્રતિ સ્ત્રી પુરુષ
પિતા, પુત્ર ગુરુશિષ્ય મૃત્યાદિને માટે છે સાજ સવારે જ્યારે અપૂર્વ સમાગમ થાય ત્યારે આ નમસ્તે
વાક્યથી પરસ્પર અભિવાદન કરે.

અથ મૃદાશ્રમસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

અહિક અને પારકોકિક સુખની પ્રાપ્તિને માટે વિવાદ કરી, પોતાના સામર્થ્યાનુસાર પરાપકાર કરવો, અને નિયત સમયમાં યથાવિધિ ધૃમ્મર પાસના એને ગૃહકૃત્ય સારી રીતે કરી સત્યધર્મમાં પોતાનું તન, મન, ધર્મ અર્પણ કરવું અને ધર્માનુસાર સન્તાનોની ઉત્પત્તિ કરવી; અને ગૃહસ્થાશ્રમ સંસ્કાર કહે છે. આ વિષયમાં પ્રમાણ.

સોમોં વૃષ્ટ્યુરંભવદશિવનાસ્તામુભાવરા । સૂર્યાં યત્પત્યેશંસંત્તોં મનંસા સચિતા
દંદાત્ ॥ ૧ ॥ રહેવસ્તં મા વિપોઈં વિશ્વમાયુર્વ્યંશુતમ્ । ક્રીઢંતો પુત્રેનપ્તૃભિર્મો-
દમાનો સ્વસ્તકૌ ॥ ૨ ॥

અર્થ—(સોમઃ) સુકમાર શુભશુભયુક્ત (વધ્યુઃ) વધુની કામના કરવાવાળો પતિ, તથા પતિની કામનાવાળી વધુ, (અશ્વિના) બન્ને બ્રહ્મચર્યથી વિધાને પ્રાપ્ત (અમવસુ) ધામ અને (હમા) બંને (ચરા) સમાન ઉત્તમ શુભકર્મ સ્વભાવવાળાં (આસ્તામ્) ધામ, અપી (યત્) જે (સૂર્યામ્) સૂર્યના કિરણ જેવી સુંદરતા શુભથી યુક્ત, (પત્યે) પતિને માટે (મનસા) મનથી (શંસંતીમ્) શુભ કીર્તન કરનારી વધુ છે, તેને પુરૂષ, અને તેવા પ્રકારના પુરૂષ ને સ્ત્રી (સચિતા) સકલ જગત્નો ઉત્પાદક પરમાત્મા (દંદાત્) આપે છે; અર્થાત્ મોઢાં ભાગ્ય-પરજ જેનાં શુભ, કર્મ, સ્વભાવ સમાન હોય તેવા સ્ત્રી પુરૂષોનું જોડું મળે છે ૧

હે સ્ત્રી અને પુરૂષા હું, પરમેશ્વર આપા કઈ છું કે વિવાહમાં તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી ચુક્યાં છો અને જોતા તમે બંનેએ સ્વીકાર કર્યો છે, (રહેવ) તેમાં (સ્તમ્) તત્પર રહો. (મા, વિયૌષ્ટમ્) આ પ્રતિજ્ઞાને લાંબ કહી ન કરો. (વિશ્વમાયુર્વ્યંશુતમ્) ઋતુગામી થઈ વીર્યને અધિક નારા ન કરી સંપૂર્ણ આયુષ્ય, કે જે ૧૦૦ સો વર્ષથી ઓછું હોતું નથી તેને પ્રાપ્ત કરો, અને પુરોક્ત ધર્મ રીતિથી (પુત્રેઃ) પુત્ર અને (નપ્તૃભિઃ) પૌત્ર સહિત (ક્રીઢંતો) ક્રોધ કરતાં (સ્વસ્તકૌ) ઉત્તમ ગૃહવાળાં અને (મોદમાનો) આનંદિત થઈ, ગૃહાશ્રમમાં પ્રીતિપૂર્વક વાસ કરો. ૨

સુમઙ્ગલી પ્રતરણી ગૃહાણાં સુશેઠા પત્યે શ્વશુરાય શમ્ભૂઃ । સ્યોના શ્વશ્વૈ
મગૃહાન્ વિશેમાન્ ॥ ૩ ॥ સ્યોના મંવ શ્વશુરેભ્યઃ સ્યોના પત્યે ગૃહેભ્યઃ । સ્યોનાસ્યૈ
સર્વસ્યૈ વિશે સ્યોના પુષ્ટ્યૈર્વા મવ ॥ ૪ ॥ યાદુર્હોદોં યુવતયો પાથેહ જરંતોરપિં ।
વર્તોન્વ સ્યૈ સંવત્તાયાસ્તં વિપરેતન ॥ ૫ ॥ આરોહ તલ્પં મુમનસ્પમાનેહ મજાં
જનપ પત્યેં અસ્મૈ । ઇન્દ્રાણીર્વ સુવુઘા લુઘ્યમાના ય્યોતિરગ્રા ઉપસઃ પ્રતિ
જાગરાસિ ॥ ૬ ॥

અર્થ—હે વરાને । તું (સુમઙ્ગલી) શુભમંગલાચરણ કરવાવાળી તથા (પ્રતરણી) દોષ અને શોકાદિથી પૃથક રહેવાવાળી થઈ (ગૃહાણામ્) ગૃહકાર્યમાં ચતુર અને તત્પર રહેં તથા (સુશેઠા) ઉત્તમ સુખવાળી થઈ (પત્યે) પતિ (શ્વશુરાય) સસરા અને (શ્વશ્વૈ) સાસુને (સંસઃ) સુખકર્તા થા તથા (સ્યોના) સ્વયં પ્રસન્ન થઈ (શમાન્) આ (ગૃહાન્) ઘરોમાં સુખ પૂર્વક (પ્રવિશ) પ્રવેશ કર. ૩

હે વધુ ! તું (શ્વશુરેભ્યઃ) સસરા સાસુ વગેરેને (સ્યોના) સુખ દેનારી થા, (પત્યે) પતિને (સ્યોના) સુખ દેનારી અને (ગૃહેભ્યઃ) ગૃહસ્થના સંબંધીઓને (સ્યોના) સુખદાયક

(ભવ) યા તથા (અસ્યૈ) આ (સર્વસ્યૈ) સર્વ (વિદ્યે) પ્રાપ્તે (સ્યોના) સુખપ્રદ યથ
(પપાં) ઐના (પુણ્ય) પોષણુ માટે તત્પર (ભવ) રહે ૪.

(યાઃ) ને (દુર્હર્દયઃ) દુષ્ટ હૃદયવાળી દુષ્ટાત્મિકા (યુવતયઃ) જુવાન સ્ત્રીઓ
(ચ) અને (યાઃ) ને (ઈહ) આસ્થાનમાં (જરતીઃ) વૃદ્ધ દુષ્ટ સ્ત્રીઓ હોય. તે
(અપિ) પણ (અસ્યૈ) આ વધુને (તુ) જલદી (વર્ત્તઃ) તેજ (સં, દત્ત) આપે,
ત્યાર પછી (અસ્તમ્) પોતપોતાને ઘેર (વિપરેતન) આસી જાય અને ફરી કદીપણુ આની
પાસે ન આવે ૫.

હે વરાનને! તું (સુમનસ્યમાના) પ્રસન્ન ચિત્તવાળી યથ (તલ્પમ્) પશંગપર (મારોહ) યદી
શયન કર અને (ઈહ) આ શ્રદ્ધાશ્રમમાં સ્થિર રહી (અસ્મૈ) આ (પત્યે) પતિને
માટે (પ્રજાં, જનય) પ્રજા ઉત્પન્ન કર, (સુવુદ્યા) સુદાનવાળી (બુધ્યમાના) ઉત્તમ શિક્ષાને
પ્રાપ્ત કરી (દંદ્રાણીય) સૂર્યની કાન્તિની સમાન, (અપ્સઃ) અને પ્રભાતકાલની પહેલી (જ્યોતિઃ)
જ્યોતિની સમાન (પ્રતિ, જાગરાતિ) પ્રત્યક્ષ સર્વ કાંધમાં જગતી રહે ૬.

દેવા અગ્રે ન્યપચન્ત પત્નીઃ સમસ્પૃશન્ત તન્વંસ્તનૂર્મિઃ । સૂર્યેવ નારિ વિશ્વરૂપાં
મહિત્વા પ્રજાવતી પત્યા સંભવેહ ॥ ૭ ॥ સંપિતરાશ્રત્વિયે સૃજેથા માતા તિતા ચ
રેત્સો ભવાયઃ । મર્યે ઇવ યોપામર્ધિરોહયૈનાં પ્રજાં કૃણ્વાથામિહ પુષ્પતં રયિમ્ ॥ ૮ ॥
તાં પૂષ્પન્દ્રિચ્છવર્તમામેર્યસ્વ યસ્યાં વીજં મનુષ્યાશ્વપન્તિ । યાતં કુહ્લ ંગતી
વિશ્રયાતિ યસ્યામુશન્તઃ પ્રહરેમશેષઃ ॥ ૯ ॥

હે સૌભાગ્યપ્રદે! (નારિ) નારી તુ જેમ (ઈહ) આ શુદ્ધશ્રમમાં (અગ્રે) પ્રથમ
(દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો (પત્નીઃ) ઉત્તમ સ્ત્રીઓને (ન્યપચન્ત) પ્રાપ્ત થાય છે અને (તનૂર્મિઃ)
શરીરોથી (તન્વઃ) શરીરોનો (સમસ્પૃશન્ત) સ્પર્શ કરે છે, તેમ (વિશ્વરૂપા) વિવિધ
સુંદરરૂપ ધારણ કરનારી (મહિત્વા) સહારને પ્રાપ્ત યથ, (સૂર્યેવ) સૂર્યની કાન્તિની સમાન
(પત્યા) પોતાના સ્વામીની સાથે મળી (પ્રજાવતી) પ્રજાને પ્રાપ્ત કરનારી (સંભવ) થા ૭.

હે સ્ત્રીપુરુષો! તમે (પિતરૌ) બાલકોના જનક, (શ્રત્વિયે) ઋતુસમયમાં સંતાનોને
(સંસૃજેથામ્) ઉત્તમ રીતે ઉત્પન્ન કરો (માતા) જનની (ચ) અને (પિતા) જનક બંને
(રેત્સઃ) વીર્યને મેળવી ગર્ભાધાન કરનારાં (ભવાયઃ) થાઓ. હે પુરુષ! (પનામ્) આ
(યોપામ્) લઢારી સ્ત્રીની (પર્યે, ઇવ) પ્રાપ્ત થનારા પતિની સમાન (લહારા જેવાં) (અધિ રોહય)
સંતાનોથી વૃદ્ધ કર અને તમે બંને (ઈહ) આ શુદ્ધશ્રમમાં, પરસ્પર મળી (પ્રજામ્)
પ્રજા (કૃણ્વાથામ્) ઉત્પન્ન કરો, (પુષ્પતમ્) તે તેનું પાલણુ પોષણુ કરો અને પુરુષાર્થ
કરી (રયિમ્) ધન મેળવો ॥ ૮ ॥

હે (પુપન્) શુદ્ધિકારક પુરુષ! (યસ્યામ્) જેમાં (મનુષ્યાઃ) મનુષ્યો (વીજમ્)
વીર્ય (વપન્તિ) વાપે છે, (નાપે છે) (યા) ને, (નઃ) અમારી (અશતી) કામના
કરનારી, (ઝર) ઉશ્ચલનો, સુંદરતાથી (વિશ્રયાતિ) આશ્રય લે છે, (યસ્યામ્) જેમાં
(અશન્તઃ) સંતાનોની કામના કરનારા, અમે, (શેષઃ) ઉપરચેન્દ્રિયનું (પ્રહરેમ) પ્રદરણ
કરીએ છીએ (નાપીએ છીએ) (તામ્) તે (શિવતમામ્) અતિશય કંદ્યાણુકારી સ્ત્રીને,
સંતાનોત્પત્તિ કરના (પરચસ્વ) પ્રેમથી પ્રેરણા કર. ॥ ૯ ॥

સ્પોનધોનેરિવિબુધ્યમાનો હસામુદૌ મહંસા મોદમાનો । સુગ્ સંપુત્રી સંગૃહૌ
તંરાથો જાંવાલુપસો વિમાતીઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રજયૈનો સ્વસ્તકૌ વિશ્વમાયુર્વ્યન્નુતામ્ ॥ ૧૧ ॥ જનિયન્તિ નાવગ્રંથઃ પુત્રીયન્તિ
મુદાનવઃ । અરિષ્ટાસુ સચેવદિ વૃહતે વાજસાતયે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી અને પુરુષ । જેમ સર્વ (વિમાતિઃ) મુદર પ્રકાશયુક્ત (ઉપસઃ) ઉપાને
પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ (સ્વોનાત્) સુખથી (યાનેઃ) ધર મધ્યે (અધિ, લુઘ્યમાનો) સંતાનોત્પત્તિ
વગેરે ક્રિયા મારી પેઠે અધ્યવાણાં, સદા (હસામુદૌ) હાસ્ય અને આનંદયુક્ત, (મહસા) ધણા
પ્રેમથી (મોદમાનો) અત્યંત પ્રસન્ન, (સુગુ) ઉત્તમ વતેનથી ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં સારી રીતે
ચાલનારાં, (સુપુત્રૌ) ઉત્તમ પુત્રોવાળાં, અને (સુગૃહૌ) ઉત્તમ ધર વગેરે સાધનોથી યુક્ત
થઈ (જીવૌ) ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન ધારણ કરી (તરાય) શુદ્ધચાત્રમના વ્યવહારને પૂર્ણ કરે ॥૧૦॥

હે (રુદ્ર) પરમૈશ્વર્યયુક્ત વિદ્વાન રાજા ! તમે (રુહ) આ સંસારમાં (રુમૌ) આ સ્ત્રી
અને પુરુષને યોગ્ય સમયપર વિવાહ કરવાની આજ્ઞા આપો અને એવી જવસ્થા કરવા કહેા કે
કોઈ પણ સ્ત્રી અથવા પુરુષ (પૃથ ટથ-દર માં લગેલા પ્રભાણીથી) વિશ્દ અથવા બીજી
કોઈ અયોગ્ય રીતે વિવાહ ન કરી શકે. (સંનુદ) સર્વેન એવી પ્રેરણા કરેા કે જેથી પૂર્ણબ્રહ્મ-
સર્વસંહિત વિદ્યાધ્યન કરી (દમ્પતી) પતિપત્ની (ચક્રચાકેવ) ચક્રવાકની સમાન એક બીજીથી
પ્રેમબદ્ધ થઈ રહે અને (ગર્ભાધાન સંસ્કારમા ને વિધિ કહેવામાં આવેા છે તે વિધિ પ્રમાણે)
(પ્રજયા) પ્રત્નથી (ઇનૌ) એ બંને (સ્વસ્તકૌ) સુખયુક્ત થઈ (વિશ્વમ્) સંપૂર્ણ સો
વધે પધેનતાના (આયુ) આયુષ્યને (વ્યન્નુતામ્) પ્રાપ્ત કરે ૧૧. હે મનુષ્યો ! જેમ
(મુદાનવઃ) વિદ્વાદિ ઉત્તમ શ્રેણી ના ધન કરવાવાળા (અગ્રવઃ) ઉત્તમ સ્ત્રી પુરુષો (જનિયન્તિ)
(ઉત્તમ) પુત્રોની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા (અધિકની) કામના કરે છે, તેમ અમારા પુત્રો
ઉત્તમ થાય, (અરિષ્ટાસુ) બળ અને પ્રાણને નાશ ન કરનારાં થઈ (વૃહતે) મહાન્
(વાજસાતયે) પરોપકારાર્થે વિદ્યાન અને અજનુ ધન દેવામાં (સચેવદિ) સર્વદા સર્વદા
કટિબદ્ધ રહીએ જેથી અમારા સંતાનો પણ તેવાં ઉત્તમ થાય ૧૨.

મૃત્યુષ્પસ્વ સુવૃદ્યા લુઘ્યમાના દીર્ઘાંયુત્વાયં જાતશારદાય । ગૃહાન્ ગંચ્છ
ગૃહપત્નીં યથાસૌ દીર્ઘં ત આયુઃ સચિતા કૃણોતુ ॥ ૧૩ ॥ સદ્હૃદયં સાંમનસ્યમ-
વિદ્વેપં કૃણોમિ ષઃ । અન્યો અન્યમભિદ્યંત વત્સં જાતમિદાઘ્ન્યા ॥ ૧૪ ॥

હે પત્ની તું (જાતશારદાય) સો વધે પધેન્ત (દીર્ઘાંયુત્વાય) દીર્ઘકાલ જીવવાને માટે (સુવૃદ્યા)
ઉત્તમ શુદ્ધિવાળી (લુઘ્યમાના) યાનવાળી થઈ (ગૃહાન્) મ.રા ધરને (ગચ્છ) પ્રાપ્ત થા, અને
(ગૃહપત્નીં) હું, જે શુદ્ધનો સ્વામિ છું તેની સ્ત્રી તું (યથા) જેમ (તે) તારૂં (દીર્ઘમ્)
દીર્ઘકાળ પધેન્ત (આયુઃ) જીવન (આસહ) થાય, તેનું (પ્રલૂચસ્વ) જ્ઞાન સારી રીતે પ્રાપ્ત
કર. અને જે કોઈ ઉત્તમ વ્યવહાર દ્વાય તેને પણ બાળુ, આપણી આશાને (સચિતા) સર્વ
જગત્ ની ઉત્પત્તિ કરનાર અને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યને આપનાર પરમાત્મા (કૃણોતુ) કૃપાવડે પાર
પાડે નેથી તું અને હું સર્વદા ઉત્તમીરીતે થઈ આનંદમાં રહીએ. હે શુદ્ધચો ! હું ઇશ્વર તમને
જેથી આજ્ઞા આપુછું તેવુંજ તમારે તમારું વર્તન રાખવું, જેથી તમને અક્ષય સુખ થાય,
એટલે કે (ષઃ) તમારી (સદ્હૃદયમ્) જેવી ઇચ્છા પોતાના સુખને માટે કરેછેા અને દુઃખ
નહી થાય તેમ ઇચ્છેછે તેમજ માતા, પિતા સન્તાન, સ્ત્રી, પુરુષ, ભત્ર્ય, મિત્ર, પડોસી અને
બીજા બધા સાથે સમાન હૃદયથી રહેા (સાં મનસ્યમ્) મન વડે સારી રીતે પ્રસન્નતા અને
(અવિદ્વેપમ્) વેર વિરોધથી રહત જે વ્યવહાર છે, તેને હું તમારે માટે (કૃણોમિ) રિથર

કરું છું તમે (અધ્યા) હનન ન કરવા યોગ્ય ગાય નેમ (વત્સમ્ જાતમિવ) ઉત્પન્ન થયેલાં વાછડાં પર વાત્સલ્ય ભાવનું વર્તન રાખે છે તેમ તમે પણ (અન્યોડન્યમ્) અસ્પર્શ (અભિ, હર્યત) પ્રેમ પૂર્વક શુભેચ્છાથી વર્ત્યા કરો.

અનુવ્રતઃ પિતુઃ પુત્રો માત્રા મંવતુ સંમનાઃ જ્ઞાયા પત્યે મધુમતીં વાચં વદતુ શાન્તિવાન્ ॥ ૧૫ ॥ મા આત્મા આતરં દ્વિક્ષન્મા સ્વસારમુત સ્વસાં । સમ્યન્ચઃ સમંતા મૂત્વા વાચં વદતુ મુદ્રયં ॥ ૧૬ ॥

હે ગૃહસ્થો! નેમ તમારો (પુત્રઃ) પુત્ર (માત્રા) એનીમાતા સાથે (સંમનાઃ) પ્રીતિયુક્ત મનવાળો (અનુવ્રતઃ) અનુકુલ આચરણવાળો (પિતુઃ) અને પિતાના સંબંધમાં એજ પ્રકારનો પ્રેમ ધરાવનાર (મંવતુ) થાય, તેમ તમે પણ તમારા પુત્રોની સાથે વર્તતાં રહો, નેમ (જાયા) સ્ત્રી (પત્યે) પતિની પ્રસન્નતાને માટે (મધુમતી) માધુર્યવાળુકત (વાચમ્) વાણી (વદતુ) કરો, તેમ પતિ પણ (શાન્તિવાન્) શાન્તિપૂર્વક પોતાની સ્ત્રી સાથે મધુર વાણીથી બાપણ કર્યા કરે ॥ ૧૫ ॥ હે ગૃહસ્થો! તમારામાં (આત્મા) બાઈ, (આતરમ્) બાઈની સાથે (મા, દ્વિક્ષન્) દેખ કરી ન કરે, (ઉત્ત) અને (સ્વસા) બહેને (સ્વસારમ્) પોતાની બહેન સાથે દેખ કરી (મા) ન કરવો તથા બહેન અને બાઈએ પરસ્પર દેખ કરી ન કરવો ડિન્યુ (સમ્યન્ચઃ) સારી રીતે પ્રેમ આદિ શુભવાણાં (સમંતાઃ) સમાન શુભકર્મસ્વભાવવાણાં (મૂત્વા) યથા (મુદ્રયા) મંગળકારક રીતિથી એક બીજાની સાથે (વાચં) સુખદાયક વાણી (વદતુ) બોલો ॥ ૧૬ ॥

येन देवा न विपन्ति नो च विद्विपते मिथः तत्कृण्मो ब्रह्म वो गृहे संज्ञानम् पुरुषेभ्यः ॥ १७ ॥

હે ગૃહસ્થો! હું ઇશ્વર, (યેન) જે પ્રકારના બ્યવહારથી (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો (મિથઃ) પરસ્પર (ન, વિપન્તિ) પૃથક્ ભાવવાળાં નથી થતાં (ચ) અને (નો, વિદ્વિપતે) પરસ્પર દેખ કરી નથી કરતાં (તત્) તેવાં કર્મ (વઃ) તમારા (ગૃહે) ધરમાં (કૃણ્મઃ) નિશ્ચિત કરું છું અને (પુરુષેભ્યઃ) પુરુષોને (સંજ્ઞાનમ્) સારી રીતે ચેતાવું છું કે તમે લોકો પરસ્પર પ્રીતિથી વર્તો બહુ (બ્રહ્મ) ધન અને એશ્વર્યને પ્રાપ્ત થાઓ ॥ ૧૭ ॥

ज्यायस्वन्तश्चित्तिनो मा वियौष्ट संराधयन्तः सधुराश्चरन्तः । अन्यो अन्यस्मै वल्लु वदन्त एतं सघ्रीचीनान्वः समनसस्कृणोमि ॥ १८ ॥

હે ગૃહસ્થ આદિ મનુષ્યો! તમે (જ્યાયસ્વન્તઃ) ઉત્તમ વિદ્યા આદિ શુભવાણાં (ચિત્તિનઃ) વિદ્વાન (સધુરાઃ) ધુરંધર યથા (ચરન્તઃ) વિચરતાં અને (સંરાધયન્તઃ) પરસ્પર મળી ધનધાન્ય અને રાત્યસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી (મા, વિયૌષ્ટ) વિરોધ અને બેદ ભાવ કરી નહીં રાખો (અન્યઃ) એક (અન્યસ્મૈ) બીજાને (વલ્લુ) સત્પ મધુર બાપણ (વદન્તઃ) કરેલાં (એત) રહો. તેને માટે (સઘ્રીચીનાન્) સમાન લાભાલાભમાં એક બીજાના સહાયક (સમનસઃ) એક મતવાળાં (વઃ) તમને હું (કૃણોમિ) કરું છું. અર્થાત્ હું તમને આત્મા કરું છું કે તમે આલસ્ય ડોડી હું આત્મા આપુ છું તેનું પાલન કરો.

समानी प्रपा सह वौडन्नेभागः समाने याक्रे सह वौ युनाजि । सम्मन्चोऽग्निं संपर्य्यत्तारा नाभिंभिवाभितः ॥ १९ ॥ सघ्रीचीनान्वः समनसस्कृणोम्येकं श्रुष्टीन्त-

વનનેન સર્વાન્ । દેવા ઈવામૃતં રક્ષમાણા સાયં પ્રાતઃ સૌમનસો વૉ અસ્તુ ॥ ૨૦ ॥

અર્થઃ । કાં ૩ । વર્ગ ૦ ૩૦ । મં ૧ । ૭ ॥

હે ગૃહસ્થાનિ મનુષ્યો । હું, ધર્મશર તમને આજ્ઞા કરું છું કે તમારાં (પ્રપા) જળપાન, સ્નાન અને રહે વીગેરેનાં વ્યવહાર (સમાની) સમાન હોવો જોઈએ. (વઃ) તમારું (અન્નમાગઃ) ખાન પાન (સદ) સાથે યશુજ જોઈએ. (વઃ) તમારાં (યોજ્ઞે) અથાદિ યાન (સમાને) એકજ (સદ) તમારી પાસે રહે હોવું જોઈએ અને તમને ધર્મ આદિ વ્યવહારમાં પશુ એક થવા (યુનસ્મિ) નિયુક્ત કરું છું. જેમ (આરાઃ) ચક્રનાં આરા (અમિતઃ) આરો તરફથી (નામિમિવ) વચલી નેમીમાં લાગેલાં રહે છે, અથવા જેમ ઝલિજ લોકો અને યજ્ઞમાન યજ્ઞમાં મળાંતે (અગ્નિમ્) અગ્નિઆદિના સેવન વડે જગત્તો ઉપકાર કરે છે, તેમ (સમ્યજ્ઞઃ) સારી પ્રાપ્તિવાળાં તમે, પરસ્પર મળી ધર્મયુક્ત કાર્યમાં (સમર્પયત) એક બીજાનું હિત કર્યા કરો ॥ ૧૯ ॥ ધર્મશર આજ્ઞા આપે છે કે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો હું (વઃ) તમને (સમ્પ્રીચીનાન્) સાથે રહેનાર સર્વને (સંમનસઃ) પરસ્પર દિતેઈ, (અકથુષ્ટીન્) એકજ ધર્મકૃત્યમાં શીઘ્ર પ્રવૃત્ત થવાને માટે (સર્વાન્) સર્વને (સંચનનેન) ધર્મકાર્યના સેવનની સાથે, અને બીજાના ઉપકારમાં નિયુક્ત (હુનોમિ) કરું છું તમે (દેવા इव) વિદ્વાન્ જનોની સમાન (અમૃતમ્) વ્યવહારિક અથવા પારમાર્થિક સુખનો (રક્ષમાણઃ) રક્ષા કરતાં (સાયં પ્રાતઃ) સવાર સાંજ અર્થાત્ સર્વ સમય એક બીજાને પ્રમપૂર્વક બેટા આવા વર્તનથી (વઃ) તમારે (સૌમનસઃ) મનનો આનન્દવાળો શુદ્ધભાવ (અસ્તુ) સર્વદા સ્થિર રહે ॥ ૨૦ ॥

શ્રમેણ તપસા સુષ્ટા વ્રજેણા વિત્તકૃતે શ્રિતાઃ ॥ ૨૧ ॥ સત્યેનાવૃતાઃ શ્રિપા પાવૃતાઃ યજ્ઞસા પરીવૃતા ॥ ૨૨ ॥ સ્વધયા પરિહિતાઃ શ્રદ્ધયા પર્યૃઢા દીક્ષયા ગુપ્તા યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા લોકો નિધનમ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થઃ—હે સ્ત્રીપુરુષો । હું ધર્મશર તમને આજ્ઞા આપું છું કે તમે ગૃહસ્થી લોક (શ્રમેણ) પરિશ્રમ તથા (તપસા) પ્રાણ્યાયાદિ તપથી (સુષ્ટાઃ) સંયુક્ત યજ્ઞ (વ્રજેણા) વેદવિદ્યા, પરમાત્મા, અને ધનાદિથી (વીજ્ઞે) જ્ઞાન કરવા યોગ્ય પદાર્થોના પ્રયત્નમાં; અને (કૃતે) યથાર્થ, પક્ષપાત રહિત ન્યાય રૂપે ધર્મમાં (શ્રિતાઃ) આલસ્યાવાળાં સદા રહો ॥ ૨૧ ॥ (સત્યેન) સત્યભાષણ નિ કર્મોથી (આવૃતાઃ) ચો તરફથી યુક્ત યજ્ઞ. (શ્રિયા) શાભા અને લક્ષ્મીથી (પ્રાવૃતાઃ) યુક્ત (અશાસા) ક્રાંતિ અને ધનથી (પરિવૃતા) નવે રીતે સંયુક્ત રહ્યા કરો ॥ ૨૨ ॥ (સ્વધયા) પાતાનાજ અર્થાદિ પદાર્થોના ધારણથી (પરિહિતાઃ) સર્વેના હિતકારી (શ્રદ્ધયા) નસ્ય ધરણ કરવામાં શ્રદ્ધાથી (પર્યૃઢા) સર્વ રીતે સર્વને સત્યાચરણ પ્રાપ્ત કરાવનારાં (દીક્ષયા) નાના પ્રકારના અહ્યયર્થ સત્યભાષણાદિ વ્રતના ધાન્યથી (ગુપ્તાઃ) સુરક્ષિત, (યજ્ઞે) વિદ્યાનો સત્કાર, શિલ્પવિદ્યા અને શુભશુભોના ઘનમાં (પ્રતિષ્ઠિતાઃ) પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરો; અને આવાં કર્મોથી (નિધનં લોકઃ) આ મનુષ્યલોકને પ્રાપ્ત થઈ શકુ પર્યન્ત સર્વદા આનન્દમાં રહો.

ઓજશ્ચ તેજશ્ચ સદૃશ્ચ વાક્ ચ વલંચ્ચેન્નિયં ચ શ્રીશ્ચ ધર્મશ્ચ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ—પરમેશ્વર આજ્ઞા આપે છે કે હે મનુષ્યો । તમે જે (ઓજ) પરાક્રમ (ચ) અને તેની સામગ્રી (તેજઃ) તપસ્વિપણ્ય (ચ) અને તેની સામગ્રી (સદઃ) સ્તુતિ, નિન્દા, હાનિ, લાભ, અને શોભાદિ સહન (ચ) તથા તેનાં સાધનો, (વલંચ) બલ અને તેના

સાધનો, (યાજ્ઞ ચ) સત્ય, પ્રિયવાણી અને તદ્વતુલ્ય વ્યવહાર (ઇન્દ્રિય ચ) શાન્તિ, ધર્મયુક્ત અન્તઃકરણ અને શુદ્ધાત્મા તથા જીવેન્દ્રિયતા (શ્રીશ્ચ) લક્ષ્મી અને તેની પ્રાપ્તિનો ધર્મયુક્ત ઉદ્યોગ, (ધર્મશ્ચ) પદ્મપાતરહિત ન્યાયાચરણરૂપ વેદિકત ધર્મ અને જે એના સાધન અને લક્ષણો છે તેને તમે પ્રાપ્ત કરીને તતુસાર તમારો વ્યવહાર રાખો ॥ ૨૪ ॥

વ્રજાંચ ક્ષત્રં ચ રાષ્ટ્રંચ વિશંશ્ચ ત્વિપિશ્ચ યશંશ્ચ વર્ચંશ્ચ દ્રવિણંચ ॥ ૨૫ ॥
આપુંશ્ચ રૂપંચ નામંચ કીર્તિશ્ચ પ્રાણશ્ચાપાનશ્ચ ચક્ષુશ્ચ શ્રોત્રં ચ ॥ ૨૬ ॥ પર્યશ્ચ
રસશ્ચાન્નં ચાન્નાચં ચ ક્ષતં ચ સત્યં ચેદં ચ પૂનં ચ પ્રજાંચં પશવંશ્ચ ॥ ૨૭ ॥

અર્થવં કાં ૧૨ । અ ૫ । વ ૦ ૧-૨ ॥

અર્થઃ—પરમેશ્વર આત્મા આપે છે કે હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો! તમને એજ યોગ્ય છે કે, (વ્રજા, ચ) પૂર્ણવિદ્યા તથા શુભશુભવાણા મનુષ્યો અને સર્વના ઉપકારક, શમ, હમ આદિ શુભવાણાં ક્ષત્રકુળ (ક્ષત્રં ચ) વિદ્યાદિ ઉત્તમ શુભવાણા અને વિનય, સૌર્યાદિ શુભવાણા ક્ષત્રિય કુલ (રાષ્ટ્રંચ) રાજ્ય અને તેનું ન્યાયથી પાલન (વિશશ્ચ) ઉત્તમ પ્રજા અને તેની ઉન્નતિ (ત્વિપિશ્ચ) સદ્વિદ્યાદિનું તેજ, અને આરોગ્ય શરીર, આ સર્વના, તથા આત્માના બલથી પ્રકાશમાન, તથા તેમની વૃદ્ધિ વડે (યશશ્ચ) કીર્તિ અને તેના સાધનોને પ્રાપ્ત થાઓ, (વર્ચશ્ચ) ભણેલી વિદ્યાનો વિચાર, નિત્ય (દ્રવિણંચ) દ્રવ્યોપાર્જન અને તેની રક્ષા કરો, તથા ધર્મયુક્ત પરોપકારમાં ખરેખે ॥ ૨૫ ॥ હે સ્ત્રીપુરુષો! તમે તમારાં (આયુઃ) જીવનની વૃદ્ધિ કરો (ચ) અને આખી જીંદગીમાં ધર્મયુક્ત ઉત્તમ કાર્યોન કર્યાં કરો. (રૂપંચ) સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે વિષયાસક્તિ કુપથ અને રોગના હેતુઓ તથા અધર્માચરણ છોડીને પવિત્રતાથી રહો. વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યાં કરો. (નામ, ચ) નામકરણના (૫૪ માં લખ્યા-પ્રમાણે) શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે નામ ધારણ કરી (કીર્તિશ્ચ) સત્યાચરણ વડે પ્રશંસા થાય તેવા કાર્યો કરો. શુભોમાં દોષાવોપણ અને દોષમાં શુભવોપણને શીઘ્ર છોડી દો. (પ્રાણશ્ચ) લાંબા વખત સુધી જીવન ધારણ કરો અને તદ્વતુલ્ય યુક્ત આહાર અને વિહારાદિ સાધન (અપાનાશ્ચ) સર્વ દુઃખ દુર કરવાને ઉપાય અને તે ઉપાધની સામગ્રી, (ચક્ષુશ્ચ) પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને ઉપમાન (શ્રોત્રં ચ) તથા શબ્દ પ્રમાણુ અને તેની સામગ્રી આ સર્વને ધારણ કરો ॥ ૨૬ ॥ હે ગૃહસ્થ લોકો! (પર્યશ્ચ) ઉત્તમ પાણી દુધ અને તેનું શોધન (રસશ્ચ) થી દુધ મધ છત્યાદિ પદાર્થોનો યોગ્ય આહાર વિહાર કરો (અન્નં ચ) ઉત્તમ યોગ્યા, ઉંઘ વગેરે અને તેના ઉત્તમ સંસ્કાર, (વસ્ત્રાદ્યં ચ) ખાવા યોગ્ય પદાર્થો અને તેની સાથે દાળ, ભાત, ચાત, કઢી વગેરેની પ્રાપ્તિ કરો (ક્ષતં ચ) સત્ય માનવું, અને સત્ય મનાવવું; (સત્યં ચ) સત્ય બોલવું અને બોલાવવું, (જ્ઞેદં ચ) યદ કરવેા અને કરાવવેા, (પુર્ણંચ) યરાની સામગ્રી પુરી પાડવી તથા કુવા પાવ વગેરે જલાશય અને બાગ બગીચાઓ પરોપકારને માટે બનાવવા અને લોકોને બનાવવા માટે પ્રેરવા. (પ્રજા, ચ) પ્રજાની ઉત્પત્તિ, પાલન ને ઉન્નતિ સર્વેદ કરવી અને કરાવવી (પશવશ્ચ) ગાય આદિ પશુઓનું પાલન અને ઉન્નતિ સદા કરવી તથા કરાવવી; ॥ ૨૭ ॥

કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છત સમાઃ । एवं त्वयि नान्यथेनोऽस्ति
न कर्मे लिप्यन्ते नरै ॥ ૧ યં ૦ અં ૪૦ । મં ૨ ॥

અર્થઃ—પરમાત્મા સર્વ મનુષ્યોને આગ્રહ કરે છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય (જ્ઞ) આ સંસારમાં શરીરથી સમર્થ ધર્મ (કર્માણિ) સત્કર્મોને (કુર્વન્નેચ) કરતાં કરતાં (શત્તે, સમાઃ) ૧૦૦ સો વર્ષ સુધી (જિજીવિષેત) જીવવાની ઇચ્છા કરે, આગ્રહ અને પ્રમાદી કદી નહીં થાય (પચમ્) એ પ્રમાણે ઉત્તમ કર્મો કરતાં, (ત્વયિ, નરે) હે મનુષ્ય! તું (જ્ઞઃ) આ ધરણથી

(નાન્યથા) મુખથી ઉલટું જે (કર્મ) દુઃખકર્મ, તેથી કદી પણ (ન, લિપ્યતે) લીપ્ત થઇ શકે નહિ. હે મનુષ્યો! તમે પાપકર્મમાં લિપ્ત ન થાઓ કેમકે તેમાં દુઃખ છે અને ઉત્તમ કર્મોથી દુઃખ કદી પણ (નાસ્તિ) નથી થતું. માટે હે સ્ત્રીપુરુષો! તમે સર્વ સદા પુરુષાર્થો થઇ ઉત્તમ કર્મો કરવામાં ઉત્તરિવાણો થાઓ અને જીજ્ઞાસો ને તેમ કરવા હમેશા પ્રેરણા કરો. ॥ ૧ ॥

સ્ત્રી પુરુષો હમેશા નીચે લખેલા મન્ત્રો પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છા રાખે અને તદનુસાર આચરણ હમેશા રાખે.

ભૂર્મુવઃસ્વઃ । સુપ્રજાઃ પ્રજાર્થેઃ સ્યાન્સુવીરો વીરૈઃ સુપોષઃ પોષૈઃ । નયં પ્રજાં મૈ પાહિ શશ્વસ્પૃશ્નૂન્ મૈ પાહ્યથ્યૈપિતું મૈ પાહિ ॥ ૨ ॥ ગૃહા મા વિમીતમા વૈપથ્વમ્જં વિમ્રત્ત એમસિ । ઝર્જં વિમ્રદઃ સુમનાઃ સુમેધા ગૃહાનૈમિ મનસા મોદમાનઃ ॥ ૩ ॥

ય૦ । અ૦ ૩ । મં૦ ૩૭ । ૪૧ ॥

હે સ્ત્રી, અથવા હે પુરુષ! હું, આપણા બેના સંબંધથી (ભૂર્મુવઃસ્વઃ) શારીરિક, વાચિક અને માનસિક, અર્થાત્ ત્રણ પ્રકારના મુખેથી યુક્ત થઇ, મનુષ્ય આદિ ઉત્તમ પ્રજાઓની સાથે (સુપ્રજાઃ) ઉત્તમ પ્રજાવાળો થાઉં, (વીરૈઃ) ઉત્તમ પુત્ર, બન્ધુ અન્ય સમ્બંધી અને નોકર ચાકરની સાથે (સુવીરઃ) ઉત્તમ વીર થાઉં, અને (પોષૈઃ) ઉત્તમ પુષ્ટિકારક વ્યવહારોથી (સુપોષઃ) ઉત્તમ પુષ્ટિવાળો થાઉં (નયં) મનુષ્યોમાં સન્નમન હે વીર! સ્વામિન્! (મે) મહારી (પ્રજામ્) પ્રજાની (પાહિ) રક્ષા કરો. (શશ્વ) હે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય સ્વામિન્! તમે (મે) મહારા (પશૂન્) પશુઓની (પાહિ) રક્ષા કરો. હે (અથર્વ) હિંસારહિત, દયાળુ સ્વામિન્! (મે) મહારા (પિતુમ્) અન્ન ઇત્યાદિની (પાહિ) રક્ષા કરો. તેજ પ્રમાણે, હે નારિ! પ્રસન્ન શુભવાળી મહારી, પ્રજા, પશુઓ, અને અન્ન વગેરેનું તું રક્ષણ સર્વથા કર. હે (ગૃહાઃ) ગૃહસ્થ લોકો! તમે વિધિપૂર્વક ગૃહાશ્રમમાં પ્રવિષ્ટ થવા (મા, વિમીત) ભય નહી રાખો. (મા, વૈપથ્વમ્) કદીપણ કંપાયમાન નહી થાઓ, (ઝર્જમ્) અન્ન, પરાક્રમ, અને વિદ્યા આદિ શુભશુભવાળાં થઇ ગૃહાશ્રમને (વિમ્રત) ધારણ કરો તમને અને સત્યોપદેશક વિદ્વાન્ લોકો (એમસિ) પ્રાપ્ત થઇ સત્યોપદેશ કરીએ છઇએ. તમેજ અમારો (વાનપ્રસ્થ સંન્યાસીનો) અન્ન, પાન, વસ્ત્ર અને સ્થાન વડે નિર્વાહ કરો છો એ માટે, તમારો, ગૃહાશ્રમ વ્યવહારમાં જે વાસ છે તે સર્વોત્કૃષ્ટ છે. હે, વરાનને, જેમ હું, ત્હારો પતિ, (મનસા) અતઃકરણથી (મોદમાનઃ) ખુશ થઇ (સુમનાઃ) પ્રસન્ન મન અને (સુમેધાઃ) ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો થઇ તથા હે મારા પૂજનીય પિતા અને અન્ય લોકો! (વઃ) તમારેમાટે (ઝર્જમ્) પરાક્રમ ધન ધાન્ય આદિ ઐશ્વર્યને (વિમ્રત) ધારણ કરી, તમે, (ગૃહાન્) જે ગૃહસ્થો છો તેમને, (આપમિ) સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઉં છું તેમજ તમેપણ મહારી સાથે પ્રસન્ન થઇ વરતો ॥ ૩ ॥

एषामध्येति प्रवसन् यैषु सौमनसो बहुः । गृहानुपस्थयामहे तेनो जानन्तु जानतः ॥ ४ ॥ उपहृता इह गाव उपहृता अजावयः । अथो अन्नस्य कीलाल उपहृता गृहेषु नः । क्षेमाय वः शान्त्यै प्रपद्ये गिवश्शमश्च जंयोः जंयोः ॥ ५ ॥

યજુઃ૦ અઘ્યા૦ ૩ મં૦ ૪૨-૪૩

હે ગૃહસ્થો! પરદેશમાં મનુષ્ય (एषाम्) તેઓનું (अध्येति) સ્મરણ કરે છે (येषु) જે ગૃહસ્થોમાં (यहुः) બહુજ (सौमनसः) પ્રીતિ હોય છે તેવા (गृहान्) ગૃહસ્થોની અમે વિદ્વાન્ જનો, (उप, ह्ययामहे) પ્રશંસા કરીએ છઇએ અને તેઓ અમારી સમીપ

રહે એમ ચાહીએ છાધએ (તે) તે ગૃહસ્થ લોકો (જ્ઞાનતઃ) પરસ્પર સ્મરણ કરનારાં અને જાણનાર (નઃ) અમને (જ્ઞાનન્તુ) તેમના મિત્ર સમજે તેમજ તમે હે ગૃહસ્થ જનો ! અમે સંન્યાસી જનો અને તમે, પરસ્પર પ્રેમ ભાવથી મળી બિનહાર તથા પરમાર્થની સિદ્ધિ કરીએ. ૪ હે ગૃહસ્થો ! (નઃ) અમારા (ગૃહેષુ) ઘરોમાં જેવી રીતે (ગાવઃ) ગાય વગેરે ઉત્તમ પશુઓ (ઉપદ્રૂતા) પાસે રહે તથા (અજ્ઞાતયઃ) બકરી ઇલાદિ દુધ દેનારા પશુઓ (ઉપદ્રૂતાઃ) પાસે રહે (અયો) ત્યારબાદ (અગ્રસ્ય) અન્નાદિ પદાર્થોમાં (કીલાલઃ) ઉત્તમ અન્નવગેરે પ્રાપ્ત થાય તેવા પ્રયત્નો કરતાં રહીએ. હે ગૃહસ્થો ! દુઃસાગ વા ઉપદેશક (રૂઢ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં (ઘઃ) તમારા (ક્ષેમાય) રક્ષણ અને (શાન્ત્યૈ) સુખશાન્તિ ને માટે (પ્રપદ્યે) પ્રાપ્ત થાઉં છું. આપણે પ્રીતિથી પરસ્પર મળી (શિવમ્) કસ્યાણુ (શામમ્) બ્યવહારિક સુખ અને (શંયોઃ) શંયોઃ) પારમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ કરી અન્ય સર્વ જનોને સુખ આપવા પ્રયત્ન કરીએ ॥ ૫ ॥

સન્તુષ્ટો માર્યયા મર્ત્તા મર્ત્તો માર્યા તયૈવ ચ ।

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્ર વૈ ધ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥

યદિ હિ સ્ત્રી ન રોચત, પુર્માંસં ન પ્રમોદયેત્ ।

અપ્રમોદાત્ પુનઃ પુંસઃ પ્રજનં ન પ્રવર્ત્તે ॥ ૨ ॥ મનુઃ

અર્થઃ—શ્રીમનુભદ્રારાજ કહે છે કે—હે ગૃહસ્થો ! જે કુળમાં સ્ત્રી પતિ પ્રસન્ન અને પતિથી સ્ત્રી સદા પ્રસન્ન રહે છે, તે કુળનું જરૂર કલ્યાણ થાય છે; અને જ્યાં અગ્રે પરસ્પર અપ્રસન્ન રહે, છે, ત્યાં નિલ કલહ વાસ કરે છે ૧. જો સ્ત્રી, પુરુષપર પ્રીતિ નહી રાખે અથવા તેને ખુશ નહી રાખે તો અપ્રસન્નતા થવાથી પુરુષના શરીરમાં કદી કામોત્પત્તિ નહી થાય, અને તે નહી થવાથી સંતાનોની પણ ઉત્પત્તિ નહી થાય અને કદાચિન્ન થયાં તો દુર્બળ અને દુષ્ટ થવાનાં ૨.

ત્રિપાન્તુ રોચમાનાયાં સર્વન્તદ્રોચતે કુલમ્ ।

તસ્યાં ત્વરોચમાનાયાં સર્વમેવ ન રોચતે ॥ ૩ ॥ મનુઃ

અર્થઃ—મનુ મહારાજ કહે છે કે, જે પુરુષ સ્ત્રીને પ્રસન્ન નથી રાખતો તોતે સ્ત્રીના અપ્રસન્ન રહેવાથી બધું કુલ અપ્રસન્ન અને શોષાતુર રહે છે અને બ્યારે પુરુષ સ્ત્રીથી પ્રસન્ન રહે છે ત્યારે બધુંકુલ આનંદમાં રહે છે. ॥ ૩ ॥

પિતૃમિર્ભાતૃમિશ્રૈતાઃ પતિભિર્દેવૈસ્તથા ।

પૂજ્યા મૂપયિતવ્પાશ્ચ બહુકલ્પાળમીષ્ટુમિઃ ॥ ૪ ॥

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૫ ॥

શોચન્તિ જામયો યત્ર વિનશ્યત્યાશુ તત્કુલમ્ ।

ન શોચન્તિ તુ તત્રૈતાઃ વર્દન્તે તદ્દિ સર્વદા ॥ ૬ ॥

જામયો યાનિ ગેહાનિ શપન્ત્યમતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્પાદતાનીવ વિનશ્યન્તિ સમન્તતઃ ॥ ૭ ॥ મનુઃ

અર્થઃ—મનુ મહારાજ કહે છે કે, પ્રાતા, પિતા, પતિ અને દેવર, દીવર વીગેરેને યોગ્ય છે કે પોતાની કન્યા બહેન સ્ત્રી અને ભાભી આદિ સ્ત્રીઓને ઢમ્ભેસાં સત્કાર કર્યા કરે અર્થાત્

યથાયોગ્ય, મધુર ભાષણ, 'ભોજન, વસ્ત્ર અને આભૂષણ, વગેરેથી હમેશા પ્રસન્ન રાખે. જેઓને પેતાના કૃત્યાણીની ઇચ્છા હોય તેઓ એસીઓને કહી પણ ક્લેશ નહીં આપવો ॥ ૪ ॥ જે કુળમાં સ્ત્રિયોને સત્કાર થાય છે તે કુળમાં ઉત્તમ શુભ, ઉત્તમ ભોગ્ય પદાર્થ અને ઉત્તમ સન્તાન થાય છે, અને જે કુળમાં સ્ત્રીનો સત્કાર થતો નથી, ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફલ જાય છે. ॥ ૫ ॥ જે કુળમાં સ્ત્રીઓને પોતાના પુરુષોના વેશ્યાગમન અથવા અભિચાર વગેરે દોષોથી શોકાતુર રહે છે તે કુલ શીઘ્ર નાશ પામે છે, અને જે કુલમાં સ્ત્રી જનો તેઓના પુરુષોના ઉત્તમ આચરણોથી પ્રસન્ન રહે છે, તે કુલ સર્વદા વૃદ્ધિને પામે છે. ॥ ૬ ॥ જે કુલમાં અને ઘરોમાં, અપૂજિત અર્થાત્ સત્કારને પ્રાપ્ત નહિ પનારી સ્ત્રી, જે ગૃહસ્થોને આપ આપે છે તે કુળ તથા ગ્રહસ્થો જેમ વિપ આપવાથી બહુ અનુધો એકદમ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ સર્વ પ્રકારે નષ્ટ થાય છે. ॥ ૭ ॥

તસ્માદેતાઃ સદા પૂજ્યા ભૂષણાચ્છાદનાશનૈઃ ।

ભૂતિકામૈર્નૈરૈર્નિત્યં સત્કારેપૂત્સવેષુ ચ ॥ ૮ ॥ મનુ०

અર્થઃ—આ કારણથી એશ્વર્યની ઇચ્છા કરનાર પુરુષોને ઉચિત છે કે ઉત્સવોમાં, અને જ્યારે જ્યારે સત્કારનો સમય આવે ત્યારે ભૂષણ, વસ્ત્ર, ખાન, પાનાદિથી સ્ત્રીનો સત્કાર કરી તેમને પ્રસન્ન રાખો. ॥ ૮ ॥

સદા મહાપ્રયા માવ્યં ગૃહકાર્યેષુ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતોપસ્કરયા વ્યયે ચામુક્તહસ્તયા ॥ ૯ ॥ મનુ०

અર્થઃ—સ્ત્રી જનોને ઉચિત છે કે સર્વદા આનન્દમાં રહી ચતુરતાથી પોતાના ગ્રહકાર્યોમાં ઉત્સુકતાથી વર્તવું, તથા અગાદિ પદાર્થોનો ઉત્તમ સંસ્કાર પાત્ર વસ્ત્ર તથા ગ્રહાદિને સાદું સુદ્ધ કરવામાં સદા પ્રસન્ન રહે અને ઘરમાં બોજનાદિનો અરચ કરવામાં કુશલતાથી હમેશા વર્તે ॥ ૯ ॥

પૃતાશ્વાન્યાશ્ચ લોકેઽસ્મિન્નમકુલપ્રસૂતયઃ ।

ઉત્કર્ષ યોપિતઃ પ્રાપ્તાઃ સ્વૈઃ સ્વૈર્ભર્તૃગુણૈઃ શુભૈઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ—દુષ્ટાચરણવાળી સ્ત્રી હોય, તથાપિ આ સંસારમાં બહુ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓના શુભશુભથી ઉત્કૃષ્ટશુભવાળી થઈ ગઈ છે, થાય છે, અને ઘરે માટે જો પુરુષ શ્રેષ્ઠ હોય તો સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ, અને પુરુષ દુષ્ટ હોય તો સ્ત્રી દુષ્ટ થઈ જાય છે એટલા કારણથી પુરુષોએ પહેલાં પોતે ઉત્તમ થઈને પછી સ્ત્રીને ઉત્તમ કરવાની કોશીસ કરવી જોઈએ ॥ ૧૦ ॥

મજનાયં મહાભાગાઃ પૂજાર્હાં ગૃહદીપ્તયઃ ।

ત્રિયઃશ્રિયશ્ચ ગેહેષુ ન વિશેષોઽસ્તિકશ્ચન ॥ ૧૧ ॥

ઉત્પાદનમપત્યસ્ય જાતસ્ય પરિપાલનમ્ ।

પ્રત્પહં લોકપાત્રાયાઃ પ્રત્પસં ત્રીનિવન્ધનમ્ ॥ ૧૨ ॥

અપત્યં ધર્મકાર્ય્યાણિ શુશ્રૂપા રતિરુત્તમા ।

દારાધીનસ્તથા સ્વર્ગઃ પિતૃણામાત્મનશ્ચ હ ॥ ૧૩ ॥

યથા વાયું સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વજન્તવઃ ।

તથાગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે આશ્રમાઃ ॥ ૧૪ ॥ મનુ० ॥

અર્થઃ—જે પુરુષો! સન્તાનોત્પત્તિને માટે, મહા ભાગ્યોત્થ કરનારી સત્કાર્યોગ્ય તથા ગ્રહસ્થાશ્રમનો પ્રકાશ કરનારી સ્ત્રીઓ, જે ઘરમાં છે તે લક્ષ્મીસ્વરૂપ છે કેમકે લક્ષ્મી શોભા,

શ્રી અને શ્રીઓમાં કંઈ પણ ભેદ નથી. ॥ ૧૧ ॥ હે પુરુષો! સન્તાનની ઉત્પત્તિ અને પાલન આદિ લોક વ્યવહાર નિત્યપ્રતિ ગૃહસ્થાશ્રમીનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, તેમાં સ્ત્રી, સાક્ષાત્ કુશળ અને પ્રયત્ન કરનારી છે. ॥ ૧૨ ॥ સન્તાનોત્પત્તિ, ધર્મેઔચ્ય, સેવા, રતિ, તથા પોતાનું અને પિતા આદિ વડોશોનું સર્વ સુખ સ્ત્રીને આધીન છે. ॥ ૧૩ ॥ નેમ વાસુના આશ્રયથી સર્વ જીવોની સ્થિતિ છે તેમ ગૃહસ્થના આશ્રયથી જલ્લાચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી આ સર્વ આશ્રમોનો નિર્વાહ તેનાથીજ ચાલે છે. ॥ ૧૪ ॥

યસ્માત્ ત્રયોઽપ્યાશ્રમિણો દાનેનાન્નેન ચાન્વહમ્ ।

ગૃહસ્થેનૈવ ધાર્યન્તે તસ્માજ્જ્યેષ્ઠાશ્રમો ગૃહી ॥ ૧૫ ॥

સ સંધાર્યઃ પ્રયત્નેન સ્વર્ગમક્ષયમિચ્છતા ।

સુત્રં ચેદેચ્છતા નિત્યં યોઽધાર્યો દુર્વલેન્દ્રિયૈઃ ॥ ૧૬ ॥

સર્વેવામપિ ચૈત્તેષાં વેદસ્મૃતિવિધાનતઃ ।

ગૃહસ્થ ઉચ્યતે શ્રેષ્ઠઃ સત્રીનેતાન્ વિભત્તિં હિ ॥ ૧૭ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થઃ—જેટલા માટે જલ્લાચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ, આ ત્રણ આશ્રમીઓનું મન, અને વગેરે વડે નિત્યપ્રતિ ગૃહસ્થજન ધારણ અને પોષણ કરે છે તેટલા માટે ચારે આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વેમાં શ્રેષ્ઠ છે ૧૫ હે સ્ત્રી પુરુષો! જો તમે મુક્તિના *અક્ષય સુખ અને આ સંસારના સુખની ઇચ્છા રાખતા હો તો દુર્બલેન્દ્રિય અને નિર્જીદ પુરુષોથી, ધારણ ન કરવા યોગ્ય જે આ ગૃહાશ્રમ છે, તેને તમે મોટા પ્રયત્ન વડે ધારણ કરો. ૧૬ વેદ અને સ્મૃતિના પ્રમાણથી જણાય છે કે સર્વ આશ્રમોમાં ગૃહાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે કેમકે આજ આશ્રમ જલ્લાચારિ આદિ ૩ ત્રણ આશ્રમોનું ધારણ અને પોષણ કરનાર છે. ૧૭.

યથા નદીનદાઃ સર્વે સાગરે યાન્તિ સંસ્થિતિમ્ ।

તથૈવાશ્રમિણઃ સર્વે ગૃહસ્થે યાન્તિ સંસ્થિતિમ્ ॥ ૧૮ ॥

ઉપાસતે ચે ગૃહસ્થાઃ પરપાકમબુદ્ધયઃ ।

તેન તે પ્રેત્ય પશુતાં વ્રજન્ત્યન્નાદિદાયિનામ્ ॥ ૧૯ ॥

આસનાવસથૌ શય્યામનુબ્રજ્યામુપાસનામ્ ।

ઉત્તમેયૂત્તમં કુર્વાન્ત્ હીનં હીને સમે સમમ્ ॥ ૨૦ ॥

પાલ્લવિણ્ડનો વિકર્મસ્થાન્ વૈદાલવૃત્તિકાન્ શઠાન્ ।

હૈતુકાન્ વકવૃત્તીંશ્ચ વાહ્માત્રેણાપિ નાર્ચયેત્ ॥ ૨૧ ॥ મનુઃ૦

અર્થઃ—હે મનુષ્યો! નેમ સર્વ મોટા મોટા નદ અને નદીઓ સાગરમાં મળી જઈ સ્થિર થાય છે, તેમ સર્વ આશ્રમી ગૃહસ્થને પ્રાપ્ત થઈ સ્થિર થાય છે. ૧૮ જે, ગૃહસ્થ થઈ પારકા ઘરમાં ભોજન વગેરેની ઇચ્છા રાખે છે તે જુદીદીન ગૃહસ્થ બીજાથી પ્રતિગ્રહરૂપ પાપ કરી જન્માન્તરમાં, જે અજ લીધું છે તે પાછું આપવા, તેમને ત્યાં પશુ અને છે. કેમકે બીજાથી અનાદિનું ગ્રહણ કરવું અતિથિઓનું કાર્ય છે; નહીં કે ગૃહસ્થોનું ॥ ૧૯ ॥ જ્યારે ગ્રહસ્થની પાસે કોઈ અતિથિ આવે, ત્યારે તેને બેસવાને માટે આસન, રહેવાને માટે સ્થાન,

* અક્ષય સુખનો અર્થ એટલોજ છે કે મુક્તિ ભોગવવાનો જે સમય ॥ તેની અંદર વિપવના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખની માફક દુઃખનો સંયોગ બીજકુલ થતો નથી.

તથા સુવાને માટે રાધ્યા, અને તેમની સમીપ ભેસવાનો અને ગમન વખતે ઉત્થાન આપ્તિને સત્કાર યથા થોડ્ય અર્થાત્ ઉત્તમનો ઉત્તમ, મધ્યમનો મધ્યમ, અને નિઠુટનો નિઠુટ ગીતે કરવો. કદી ન કરવો એમ સમજવુંજ નહીં ૨૦ કિન્તુ જે પાખંડી, વેદ નિન્દક, નાસ્તિક, ઇશ્વર, વેદ અને ધર્મને ન માનનાર અને અધર્માચરણ કરનાર, દિવસક, રાત્રી, મિથ્યાભિમાની, કુતર્કી અને બકવૃત્તિ એટલે પરાયા પદાર્થને હરણ કરવામાં અથવા બીજાઓને બહેકાવવામાં બમલાની સમાન અતિથિને વેપ ધારણ કરનાર જે આવે તેનો વાણીથી પણ ગ્રહસ્થ સત્કાર કદી નહીં કરવો. ૨૧.

દશાસૂના સમં ચક્રં દશચક્રમયો ધ્વજઃ ।

દશધ્વજસમો વેપો દશવેપસમો નૃપઃ ॥ ૨૨ ॥

ન લોકવૃત્તં વર્તેત વૃત્તિદેવોઃ કથં ચન ।

અજિહ્યામશઠાં શુદ્ધાં જીવેદ્દ્યાદ્ધણજીવિકામ્ ॥ ૨૩ ॥

સત્યધર્માર્થવૃત્તેષુ શૌચે ચૈવારમેત્ સદા ।

શિષ્યાંશ્ચ શિષ્યાદ્ધર્મ્યેણ વાગ્વાહૂદરસંપતઃ ॥ ૨૪ ॥

પરિત્યજેદર્થકામૌ પૌ સ્પાતાં ધર્મવર્જિતૌ ।

ધર્મં ચાપ્યસુસોદકં લોકવિક્રુષ્ટમેવચ ॥ ૨૫ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થઃ—દશહાથાની સમાન ચક્ર અર્થાત્ કુંભાર અને ગાડીયાં જીવિકા કરનારા દશચક્રની સમાન ધ્વજ અર્થાત્ ધોબી અને કલાલ જે હાથ બનાવીને વેચે છે, દશ ધ્વજની સમાન વેપ અર્થાત્ વેસ્થા, શાંડ અને ભડવાઇ કરનાર તથા બીજાની નકલ કરનાર અર્થાત્ પાપાણ્ડિ મુર્તિઓના પુનરી કૃત્યાદિ અને દશવેપની સમાન અન્યાયકારી રાજા થાય છે. આવા લોકોની પાસેથી અતિથિએ અભાદિ પદાર્થ કદી પણ ગ્રહણ નહીં કરવા. ૨૨ ગ્રહસ્થ જીવિકાને માટે પણ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ લોકાચારનો વર્તાવ કદી નહીં કરવો, કિન્તુ જેમાં કોઇ પ્રકારની કુટિલતા, મૂર્ખતા, મિથ્યાપણ અથવા અધર્મ ન હોય તેના વેદોક્ત કર્મના સંબંધવાળી જીવિકા કરવી ૨૩. વળી સત્યધર્મ, આર્થ અર્થાત્ આમ પુરુષોના બચવાર અને પવિત્રતામાંજ સર્વદા ગૃહસ્થ લોકોએ પ્રવૃત્ત રહેવું જોઇએ, સત્યવાણી બોલવી, બોલન વગેરેમાં અસત્ય કરવો અને હાથ પગની કુચેષ્ટા અને નિષ્ફલ કર્મ છોડી દઇ શિષ્યોને તથા સન્તાનોને ધર્મની ઉત્તમ દિક્ષા સર્વદા આપતાં રહેવું ૨૪. જો બહુધન અથવા મોટું શાસ્ત્ર મળતુ હોય, તથા પોતાની કામના અધર્મ વડે સિદ્ધ થતી હોય, તોપણ કદી ધર્મને છોડવો નહીં, અને અધર્મને સર્વદા ત્યાગ કરવો. વેદવિરુદ્ધ ધર્માભાસ, કે જેનાથી પાછળથી દુઃખ અને સંસારની ઉર્જાતો નાશ પાવ, તેવા નામ માત્રન ધર્મને અને કર્મને કદી નહીં કરવાં ૨૫.

સર્વેપામેવ શૌચાનામર્થશૌચં પરં સ્મૃતમ્ ।

યોડર્થે શુચિર્હિ સ શુચિર્નમૃદ્ધારિશુચિઃ શુચિઃ ॥ ૨૬ ॥

ક્ષાન્ત્યા શુદ્ધ્યન્તિ વિદ્વાંસો દાનેનાકાર્યકારિણઃ ।

મન્થનપાપા જપ્તેન તપસા વેદવિત્તમાઃ ॥ ૨૭ ॥

અદ્વિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધ્યન્તિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધ્યતિ ।

વિચાતપોમ્યાં મૃતત્મા બુદ્ધિજ્ઞાનેન શુદ્ધ્યતિ ॥ ૨૮ ॥

દશાવરા વા પરિપચં ધર્મં પરિકલ્પયેત્ ।

અવરા વાપિ વૃત્તસ્થા તં ધર્મં ન વિચાલેયેત્ ॥ ૧૯ ॥

દળ્હઃ શાસ્તિ પ્રજાઃ સર્વાં દળ્હઃ એવાભિરક્ષતિ ।

દળ્હઃ સુષ્ટ્વે જાગર્તિ દળ્હં ધર્મં વિદુઃ ॥ ૨૦ ॥

તસ્યાહુઃ સંપ્રણેતારં રાજાનં સત્યવાદિનમ્ ।

સમીક્ષ્યકારિણં પ્રાજ્ઞં ધર્મકામાર્થકોવિદમ્ ॥ ૨૧ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થઃ—ધર્મવર્ગ પદાર્થોનો સંચય કરવો તેજ સર્વથી મહાન્ પવિત્રતા છે, એટલે જે મનુષ્ય કોઈના પદાર્થનું અન્યાયથી ગ્રહણ કરે નહિ તેજ પવિત્ર છે, કિન્તુ જ્યાં અને માટી વડે જે પવિત્રતા થાય છે તે પવિત્રતા ધર્મના જેવી ઉત્તમ નથી ૨૬. વિદ્વાન્ શ્રેષ્ઠ ક્ષમાયી, દુષ્ટ કર્મકારી, સત્સંગ કરવાથી અને વિદ્વાદિ શુભ શુભોના દાનથી, શુભપાપ કરનાર વિચારથી અને ત્યાગ બ્રહ્મચર્ય તથા સત્યભાષણ આદિ, તપ વડે વેદવિત્ શુદ્ધ થાય છે. ૨૭. કિન્તુ પાણીથી બાહ્ય અંગે પવિત્ર થાય છે. આત્મા અને મન પાણીથી શુદ્ધ થતાં નથી મન તો સત્ય માનવા, સત્ય બોલવું અને સત્ય કરવાથીજ શુદ્ધ થાય છે, તથા જીવાત્મા વિદ્યા યોગાભ્યાસ અને ધર્મચરણથી પવિત્ર થાય છે, અને શુદ્ધિ ગાનથીજ શુદ્ધ થાય છે, પાણિ મટોડી આદિથી નહીં. ૨૮. શુદ્ધસ્થ શ્રેષ્ઠ એ નાના મોટા રાજકાર્યો સિદ્ધ કરવાને માટે ઓછા ઓછામાં ૧૦ દશ, અર્થાત્ ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર, સામવેદજાણનાર, (દેવુક) નૈયાયિક તર્ક કરતે (નૈસ્રુક્તઃ) નિરૂપત શાસ્ત્ર જાણનાર, ધર્મશાસ્ત્રાધ્યાપક, બ્રહ્મચારી, સ્વાતંત્ર અને વાનપ્રસ્થાદિ વિદ્વાનોની અથવા અતિન્યૂન હોય તો ત્રણ વેદવિત્, ઋગ્વેદજ, યજુર્વેદજ અને સામવેદજ, આટલા વિદ્વાનોની સલા કરી, તેમનાથી કર્તવ્યકર્તવ્ય, ધર્મ અને અધર્મનો જેવો નિશ્ચય થાય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ. ૨૯. જેમ વિદ્વાન લોક દંડને ધર્મ સમજે છે તેમ બધાએ સમજવું જોઈએ. કેમકે દંડથી પ્રજાનું શાસન થાય છે, એટલે કે સર્વને નિયમમાં રાખનાર સર્વનો સર્વરી તે રક્ષક, દંડજ સુતેલાઓમાં જાગતો છે. ચોર વગેરે દુષ્ટ પુરુષો પણ દંડના ભયથી પાપ કર્મ કરી શકતા નથી ૩૦. આ દંડને સારી રીતે ઉપયોગમાં લાવનાર અધિકારી તેજ રાજા છે કે જે સત્યવદી, વિચારપૂર્વક કાર્યકરતા, શુદ્ધિમાન, વિદ્વાન, ધર્મ કામ અને અથ, યથાવત્ જાણવાવાળો હોય ૩૧.

સોઽસહાયેન મૂઢેન લુપ્થેનાકૃત્તચુદ્ધિના ।

ન શક્યો ન્યાયતો નેતું સક્તેન વિપયેષુ ચ ॥ ૩૨ ॥

શુચિના સત્યસંધેન યથાશાસ્ત્રાનુસારિણા ।

પ્રણેતું શક્યતે દળ્હઃ સુસહાયેન ધીમતા ॥ ૩૩ ॥

અદળ્હ્યાન્દળ્હયન્રાજા દળ્હર્ચોશ્રેવાપ્યદળ્હયન્ ।

અયશી મહદામોતિ નરકં ચૈવ ગચ્છતિ ॥ ૩૪ ॥ મનુઃ૦

અર્થઃ—જે રાજા ઉત્તમ સાહાય્ય રહિત, મૂઢ, લેની, જેણે બ્રહ્મચર્ય વગેરે ઉત્તમ કર્મોથી વિદ્યા અને શુદ્ધિની ઉત્તમ નથી કરી અને વિષયમાં રૂપાણે રહે છે તે કદી પણ ન્યાયપૂર્વક ચાલી શકતો નથી ૩૨. માટે જે પવિત્ર પુરુષોનો સંગ કરનાર રાજનીતિ શાસ્ત્રાનુકૂળ ચાલનાર ધાર્મિક પુરુષોનાં સાહાય્યવાળો, શુદ્ધિમાન રાજા હોય, તેજ દંડ ધારણ કરી છે. ૩૩. જે રાજા,

અપરાધી ન હોય તેને દંડ કરે ને અપરાધીને દંડ ન કરે તે આ જન્મમાં ધણી અપકીર્તિ મેળવી મરણાન્તર નરક, અર્થાત્ મહાદુઃખ પામે છે. ૩૪.

મૃગયાક્ષા દિવાસ્વપ્નઃ પરિવાદઃ સ્ત્રિયો મદઃ ।

તૌર્યજિકં વૃથાટચા ચ કામજો દશકો ગણઃ ॥ ૩૫ ॥

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહ ઈર્ષ્યાઽસૂયાર્યદુષણમ્ ।

વાગ્દણ્ડજં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોઽપિ ગણોઽષ્ટકઃ ॥ ૩૬ ॥

દ્વયોરપ્યેતયોર્મૂલં યં સર્વે કવયો વિદુઃ ।

તં યત્નેન જયેછોમં તજ્જાવેતાવુમૌ ગણૌ ॥ ૩૭ ॥ મનુઃ૦

અર્થઃ—મૃગયા અર્થાત્ શિકાર રમવો, જુગાર રમવો. એ ધડી પ્રસન્નતાને માટે પણ ચોપટ વગેરે રમવી, દિવસે ઉંઘવું, હાસી મળક અને મિથ્યા વાદ કરવો, સ્ત્રીઓની સાથે અધિક કાળ-સુધી મોહમાં રહેવું, મધ્યપાન વગેરે કેઈ વસ્તુઓનું સેવન કરવું, ખાવું, પમાડવું અને નાચવું અથવા આ વસ્તુઓ જોવી, અને વૃથા જ્યાં ત્યાં રખાયા કંબુ; આ દશ દુર્ગુણો કામમાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે. ૩૫.

ચાડી ખાધી, વગર વિચારે કાર્ય કરવું, ગમે તેવાથી વૃથા વૈર બાંધવું, બીજાઓની પ્રશંસા સાંભળી અથવા અટલી જોઈ મનમાં બળ્યા કરવું; બીજાઓના ગુણમાં દોષ અને દોષમાં ગુણો રચાવન કરવા, ખરાબ કામેમાં ધન ખર્ચવું, દૂર વાણીથી બોલવું, અને વગર વિચારે કામને સમ્પત્તિ દંડ કરવો આ આઠ દુર્ગુણો ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ આઠ દુર્ગુણોને રાજ્યએ ભાગવા જોઈએ ૩૬.

કામથી અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા આ ૧૮ અઘાર દુર્ગુણોનું મુળ વિદ્વાન્ લોકો લોકને સમજે છે; માટે લોકને રાજ્યએ જીતવો જોઈએ કેમકે ઉપર કહેલા ૧૮ દોષો અને બીજા પણ ધણી દોષો લોકથી થાય છે. એટલા કાંજીથી હે મુદ્ધમ જનો! આવા દોષોવાળો, રાજ્યને મોટો પુત્ર હોય તો તેને પણ રાજ્ય બનાવવો નહીં જોઈએ. જો કદાચિત્ ભૂલથી અંધ ગયો હોય તોપણ તેને રાજ્યગાદીએથી ઉઠાડી મુકવો જોઈએ અને રાજકુલ બનાવીને કોઈ યોગ્ય પુરુષને ગાદીએ બેમાડવો જોઈએ. ત્યારે જ પ્રજામાં સુખ, શાંતિ, અને આનંદ વધશે. ૩૭.

સૈનાપત્યં ચ રાજ્યં ચ દણ્ડનેતૃત્વમેવ ચ ।

સર્વલોકાધિપત્યં ચ વેદશાસ્ત્રવિદર્હતિ ॥ ૩૮ ॥

મૌલાન્ શાસ્ત્રવિદઃ શૂરાન્ લબ્ધલક્ષાન્કુલોદ્ગતાન્ ।

સચિવાન્ સપ્ત ચાષ્ટી વા પ્રકુર્વૌત પરીક્ષિતાન્ ॥ ૩૯ ॥

અન્યાનપિ પ્રકુર્વૌત શુર્વીન્પ્રાજ્ઞાનવસ્થિતાન્ ।

સમ્યગર્ચસમાદર્ટનમાત્યાન્ સુપરીક્ષિતાન્ ॥ ૪૦ ॥ મનુઃ૦

અર્થઃ—જે વેદશાસ્ત્રને જાણનાર, ધર્મમાં, જીતેન્દ્રિય, ન્યાયકારી અને આત્મજ્ઞવાલો હોય તેવાને, સૈના, રાજ્ય, દંડનીતિ અને પ્રધાન પદને અધિકાર આપવો જોઈએ. ૩૮ જેઓ પોતાના રાજ્યમાં જન્મ્યા હોય, શાસ્ત્રના જાણનાર, શુરવીર, જોડોના વિચાર નિષ્ણદ નહીં હોય. તેવા, કુલીન, ધર્મમાં અને સ્વરાજ્ય બક્ષત હોય એવા, ૩૯—માણસોની સારી રીતે પરીક્ષા કરી, તેમને ખર્ચી બનાવવા જોઈએ તથા તેમની સજામાં રાજ્યએ. પોતે પણ જોડાઈ ૮-૯ પુરુષ

યદ્યં કર્તવ્યકર્તવ્યનો વિચાર કરવો. ૩૯ તેજ પ્રભાસે બીજાઓ, જેઓ રાજ અને સેનાઓના અધિકારી હોય, અને જેઓથી રાજકાર્ય સારી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તેવા પવિત્ર, ધાર્મિક, વિદ્વાન, ચતુર અને સ્થિરચુદ્ધિવાળા પુરુષોને રાજ્ય શરૂઆત સારી રીતે રાખવા નિયત કરવા ૪૦.

દૂતં ચૈવ પ્રકુર્વાત સર્વશાસત્રવિશારદમ્ ।

ઈક્ષિન્તાકારચેષ્ટજં શુચિં દક્ષં કુલોદ્રંતમ્ ॥ ૪૧ ॥

અલઘ્વમિચ્છેદ્દણ્ડેન લઘ્વં રક્ષેદવેક્ષપા ।

રક્ષિતં વર્ષયેત વૃદ્ધયા વૃદ્ધં પાત્રેષુ નિઃશિષેત્ ॥ ૪૨ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થઃ—તથા જે સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ, આખો વિગેરેના સંકેત, સ્વરૂપ તથા ચેષ્ટા વડે બીજાના હૃદયની વાત જાણનાર, શુદ્ધ સારી સ્મૃતિવાળો, દેશકાળને જાણનાર, સુંદર સ્વરૂપવાળ, મોટો વક્તા અને પોતાના કુલમાં મુખ્ય હોય તેવાને, તથા સ્વરાજ્ય અને પરરાજ્યના સમાચાર આપનાર બીજા દૂતોને પણ નિયત કરવા, ૪૧. તથા રાજા વગેરે એ અલઘ્વ રાજ્યની ઇચ્છા દંડથી, અને પ્રાપ્ત રાજ્યની ઇચ્છા સંભાળથી, રક્ષિત રાજ્ય અને ધનને બચાવવા, અને બચાવથી વધારી સુપાત્રોની દ્વારા સત્યવિદ્યા અને સત્ય ધર્મના પ્રચાર વગેરે ઉત્તમ વ્યવહારમાં ઉપર વર્ણવેલા પ્રકારથી મેળવેલાં ધનનો ઉપયોગ કરવા અને સર્વની ઉન્નતિ કરવા રહેવું. ૪૨.

હવે યુદ્ધરથો એ નિત્ય નિયમ કયા કયા પાળવાના છે તે કહીશું.

વિધિઃ—હમેશા જી પુરુષોએ રાત્રિના ૧૦ દશ વાગે સુવું, અને રાત્રિના પાછલા પહોરે ઉઠી, હૃદયમાં પ્રથમ હૃશ્વરજીં ચિન્તન કરી ધર્મ અને અર્થનો વિચાર કરવો. ધર્મ અને અર્થના અનુજ્ઞાન અથવા ઉઘોગમાં કદાચિત્ ખીડા થાય, તો પણ ધર્મયુક્ત પુરુષાર્થને કદી ન છોડવો; કિન્તુ સંવેદા શરીર અને આત્માની રક્ષાને માટે સુકત આહાર, વિહાર, ઓપધ, સેવન અને પથ્ય આદિમાં હમેશા ઉઘોગ કરી બ્યાવહારિક ને પરમાર્થિક કર્મની સિદ્ધિ કરવા હૃશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થના, ઉપાસના કરવી, કે જે પરમેશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ અને સાદાચ્છથી મોટા મોટાં કઠણ કાર્યો સહેલથી સિદ્ધ થઈ શકે છે. પ્રાતઃકાલે ઉઠીને બોલવાના મન્ત્રો નિમ્નલિખિત છે.

પ્રાતરાર્ત્તિં પ્રાતર્નિદ્રં હવામહે પ્રાતર્મિત્રાવરુણા પ્રાતરશ્વિનાં ।

પ્રાતર્ભગં પૂર્ણં વ્રહ્મણસ્પતિં પ્રાતસ્તોમંમુત રુદ્રં હૃવેમ ના ૧ ॥

પ્રાતર્જિતં ભગંમુગ્રં હૃવેમ વૃષં પુત્રમદિતેર્યો વિંધર્તા ।

આધશ્ચિચં મન્યમાનસ્તુરશ્ચિદ્રાજાં ચિચં ભગં પ્રસીત્પાદં ॥ ૨ ॥*

— ૧ જી પુરુષો જેમ અને વિદ્વાન ઉપદેશક લોકો (પ્રાતઃ) પ્રભાતકાળમાં (અગ્નિમ્) સ્વપ્રકાશસ્વરૂપ (પ્રાતઃ) (ઇન્દ્રમ્) પરમેશ્વરનો દાતા સર્વેશ્વર પરમાત્મા (પ્રાતઃ) (મિત્રાવરુણા) પ્રાણ અને ઉદાનની સમાન આત્માત્રય સર્વશક્તિમાન (પ્રાતઃ) (અશ્વિના) સૂર્ય અને ચન્દ્રને જેણે ઉત્પન્ન કર્યા છે તે પરમાત્માની (હવામહે) સ્તુતિ કરીએ છીએ અને (પ્રાતઃ) (ભગમ્) સેવા કરવા ચોગ્ય, ઐશ્વર્યવાળો, (પૂર્ણમ્) વિવિધ પ્રકારે પ્રુષ્ટિ કરનાર (વ્રહ્મણસ્પતિમ્) પોતાના ઉપાસક વેદ, અને સર્વ બ્રહ્માંડનું પાલન કરે છે, (પ્રાતઃ) (સોમમ્) અનર્થામી, ગ્રેરક, (હૃવેમ) અને (રુદ્રમ્) પાપીઓને દંડ કરી રડાવનાર તથા સર્વ રાગનાશક જે જગદીશ્વર તેની (હૃવેમ) સ્તુતિ કરીએ છીએ, તેવી રીતે તમે પણ પ્રતઃકાલે સ્તુતિ કર્યાં કરો.

* (પ્રાતઃ) પાત્ર ધરી રાત્રિખાડી રહે તેવી વખતે (જિતમ્) સર્વત્ર જયકરનાર (ભગમ્) ઐશ્વર્યનો દાતા, (હૃવેમ) તેજસ્વી, (અદિતે) અનંતરિક્ષા (પુત્રમ્) સર્વની ઉત્પત્તિ કરનાર,

મગ પ્રણેતૃર્ભગ સત્યંરાધો મગેર્મા ધિયમુદંવા દદંતઃ ।

મગ પ્રણો જનય ગોભિરશ્વેર્ભગ મ નૃભિર્નૃવન્તઃ સ્યામ × ॥ ૩ ॥

ઉતેદાનીં ભગવન્તઃ સ્યામેત મપિત્વ ઉત મધ્યે અહ્નામ્ ।

ઉતોદિતા મઘવન્તસ્યંસ્ય વ્યં દેવાનીં સુમતૌ સ્યામ † ॥ ૪ ॥

મગ એવ મગર્વાં અસ્તુ દેવાસ્તેનં વ્યં મગવન્તઃ સ્યામ તં ત્વાં મગ સર્વં હર્જોં
હવીતિ સનોં મગ પુર ઇતા મંવેહ ડ ॥ ૫ ॥   ઋ૦ મં૦ ૭ । સૂ૦ ૪૨ ॥

આ પ્રમાણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના તથા ઉપાસના કરી ત્યાર પછી રીત, દંતધાવન અને
શુભપ્રશાસનની ક્રિયા સમાપ્ત કરી રનાન કરવું. પછી એક કે દોઢ કાસ દૂર કોઈ જંગલ હોય
તો તેમાં, અથવા એકાન્તમાં જઈ, યોગાભ્યાસની જે રીતિઓ છે તે રીતિથી પરમેશ્વરની

(યઃ) જે, સૂર્યાદિ ભોક્તાના (વિધર્તા) ધારણ કરનાર, (આઘ્રઃ) અર્થે વસ્તુઓનાં સર્થ રીતે
ધારણ કરતાં (યં ચિત્) સર્વને (મન્યમાનઃ) જાણનાર, (તુરચ્ચિત્) દુષ્ટોને દંડ કરનાર અને
(રાજા) સર્વનો પ્રકાશક (યમ્) જે (મગમ્) સેવા કરવા યોગ્ય જેવું રવિપ છે તેની
(ચિત્) જ (મહર્ષિતિ) હું સેવા કરું છું અને તેજ પ્રમાણે ભગવાન પરમેશ્વર સર્વને (વાહ)
ઉપદેશ કરે છે કે "હું, જે સૂર્યાદિ જગત્તોને બનાવનાર અને ધારણ કરનાર છું, તેની ઉપાસના
કર્તા કરો, અને મહારી આજ્ઞામાં ચાલો" તેથી (વયમ્) અમે (મનુષ્યો) તે પરમેશ્વરની
(હુએમ) રજીત કરીએ છીએ.

× હે (મગ) હે ભગ બળનીશ્વર૩૫ । (પ્રણેત) સર્વનો ઉત્પાદક અને સત્યાચારમાં પ્રેરણા
કરનાર (મગ) ઐશ્વર્યપદ । (સત્યરાધઃ) સત્યરૂપ ધનને આપનાર (મગ) સત્યાચારથી
વર્તનારાઓને ઐશ્વર્ય આપનાર, તમે પરમેશ્વર । (નઃ) અમને (હમામ્) આ (ધિયમ્) બુદ્ધિને,
(વદત્) આપો અને તે દાનથી અમારી (ઉદય) રક્ષા કરો. હે (મગ) ઐશ્વર્યવાન (ગોમિઃ)
શાય અને (અશ્વૈઃ) અશ્વ દત્યાદિ ઉત્તમ પશુઓથી સુકત જે રાજ્યથી છે તેને (નઃ) અમારે
માટે (મજનય) મદદ કરો. હે (મગ) અપ્રેતૃશ્વેશ્વર૩૫ । તમારી કૃપાથી અમે (નૃભિઃ) ઉત્તમ
મનુષ્યોના યોગથી (નૃવન્તઃ) બહુ વીર મનુષ્યવાળાં (પ્ર સ્યામ) સારી રીતે થઈએ. ॥ ૩ ॥

† હે ભગવાન! તમારી કૃપા (ઉત) અને અમારા પુરુષાર્થથી અમે (હવાનીમ્) આ સમયે
(પ્રપિત્વે) ઉત્તમતાની પ્રાપ્તિમાં (ઉત) અને (અન્હામ્) આ દિવસો (મધ્યે) મધ્યે
(મગવન્તા) ઐશ્વર્યસુકત અને શક્તિભાન (સ્યામ) થઈએ, (ઉત) અને હે (મઘવન્)
પરમપૂજિત! અસંખ્ય ધન આપનાર (સૂર્યસ્ય) સૂર્ય ભોક્તા (ઉદિતા) ઉદયમાં (દેવાનામ્)
પૂર્ણ વિદ્યાનુધામિક તમારા ભોક્તાન (સુમતૌ) ઉત્તમ પ્રજા (ઉત) અને શુભતિમાં (વયમ્)
અમે (સ્યામ) સર્વદા પ્રગટ રહીએ.

ડ હે (મગ) સકલૈશ્વર્યસંપન્ન જગદીશ્વર! જેથી (તમ્ ત્વા) આપની (સર્વઃ) સર્વ સજ્જનો
(હર્જોહવીતિ) નિશ્ચયપણે પ્રશંસા કરે છે, (સઃ) તે તમે હે (મગ) ઐશ્વર્યપદ (હહ)
આ સંસાર અને (નઃ) અમારા શુદ્ધાશ્રમમાં (પુર ઇતા) અમગામી અને સત્યકર્મમાં આગળ
અને આગળ વધારનાર (મઘ) થાઓ કેમકે (મગ એવ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યવાન અને સમસ્ત
ઐશ્વર્યના દાતા તમેજ દેવાથી અમારા (મગવાન્) પૂજનીય દેવ (અસ્તુ) છે અને
(તેન) તે માટે (વેશઃ વયમ્) અમે વિદ્યાનુ જનો (મગવન્તઃ) સકલ ઐશ્વર્યે સંપન્ન થઈ
સંસારનો ઉપકાર કરવામાં, તન મન અને ધનથી (સ્યામ) પ્રગટ થઈએ.

ઉપાસના કરી, સૂર્યોદય થતાં સુધી અથવા ધડી અર્ધધડી જ્યારે દિવસ ચઢે ત્યાં સુધીમાં ઘેર આવી સંધ્યોપાસનાદિ નિત્યકર્મ નીચે લખ્યાપ્રમાણે યથાવિધિ ઉચિત સમયે કરવું, આ નિત્ય કરવા થોડા કર્મોમાં નિચે લખેલા મંત્રોનો અર્થ અને તેમાં શું શું પ્રમાણ છે તે પંચમહાયગુણોમાં જોઈ લેવું. પહેલાં શરીર શુદ્ધિ અર્થાત્ સ્નાન કરી સંધ્યોપાસનાનો આરંભ કરવો. આરંભ કરતી વખતે જમણા હાથની હથેલીમાં થોડું પાણી લઈ નીચેના ત્રણ મંત્રો વડે કમથી ત્રણ આચમનો કરવાં.

ૐ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ૐ અમૃતાપિવાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ૐ સત્યં યશઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રવતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

પછી હાથ ધોઈ નાખી કાન, આખ તથા નાક વગેરેનો શુદ્ધ જળ દઈ સ્પર્શ કરવો. અપ્તે શુદ્ધ દેશ અને પવિત્ર આસનપર, જે તરફનો વાણ દોડે તે તરફમાં કરી નાભિની નાથેથી મુક્તેન્દ્રિયનો ઉપરની બાજુ સંકાય કરી હૃદયના વાયુને બહાર કાઢી, જ્યાંસુધી રોકવાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી રોકવું, પછી હળવે હળવે વાયુને અદર લઈ થોડીદાર રોકવો. અપ્તે એક પ્રાણાયામ કહે છે આવી રીતે ઓગામ ઓછા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. હાથ વડે નાક પકડવું નહીં જોઈએ આ વખતે પરમેશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થનાપાસના હૃદયમાં કરી નીચે લખેલા એક મંત્ર વડે ત્રણ આચમનો કરવાં.

ૐ શન્નોદેવી રમિષ્ટ્ય આપો ભવન્તુ પીતયે । શંયો રમિ સંવન્તુ નઃ ॥

યજુઃ ૦ અં ૩૬ ॥

ત્યારપછી મધ્યમાં તથા અનામિકા, આ બે આંગળીઓ પાણીથી ભોંજવી તે વડે નીચે લખ્યા પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં સ્પર્શ કરવાનો કહ્યો છે ત્યાં ત્યાં, પહેલાં જમણા ને પછી ડાબા આંગળો સ્પર્શ કરવો.

ૐ વાક વાક ॥ આ મંત્ર વડે મુખના જમણા અને ડાબા ભાગો સ્પર્શ કરવો.

ૐ પ્રાણઃ પ્રાણઃ ॥ આ મંત્રથી નાકના બે છિદ્રો,

ૐ ચક્ષુઃચક્ષુઃ ॥ આ મંત્રો વડે બે આંખો,

ૐ શ્રોત્ર શ્રોત્રમ્ ॥ આથી જન્મે કાન,

ૐ નાભિઃ ॥ આથી નાભી,

ૐ હૃદયમ્ ॥ આ વડે હૃદય,

ૐ કણ્ઠઃ ॥ આ મંત્ર વડે કંઠ,

ૐ શિરઃ ॥ આથી માથાનો,

ૐ વાહુભ્યાં યદો વલ્લમ્ ॥ આ વડે બુજાઓના મુગ સ્કંધો નો અને.

ૐ ફરતલકરણ ॥ આ મંત્ર વડે બંને હાથના કરતલો અર્થાત્ હથેલીના પાકલા ભાગોનો સ્પર્શ કરવો.

આ થયા પછી માર્જન કરવું, અર્થાત્ થોડા થોડા પાણીના છાંટા નીચે લખેલે ઠંડાણે કમથી છાંટવા.

ૐ મૂઃ પુનાતુ શિરસિ ॥

આ મંત્રથી માથાપર,

ૐ ભુવઃ પુનાતુ નેત્રયઃ ॥

આ મંત્રથી આંખોપર,

ૐ સ્વઃ પુનાતુ કણ્ઠે ॥

આથી કંઠપર,

ઓ મહા: પુનાતુ હૃદયે ॥

આથી હૃદયપર,

ઓ જન: પુનાતુ નાભ્યામ્ ॥

આથી નાભીપર,

ઓ તપ: પુનાતુ પાદયો: ॥

આથી બીજે પગોપર,

ઓ સત્યં પુનાતુ પુન: શિરસિ ॥

આથી બીજાર અથાપર અને,

ઓ રં વ્રહ્મ પુનાતુ સર્વંત્ર ॥

આ મંત્રથી સર્વે અંગોપર છાંટા નાખવાં ત્યારપછી

બીજાર ઉપર કલા પ્રમાણે પ્રણાયામની ક્રિયા કરતી અને નીચેના મંત્રોના જપ મનમાં કરતા જવો. ઓ૩મ્ મૂઃ, ઓ૩મ્ મુવઃ, ઓ૩મ્ સ્વઃ, ઓ૩મ્ મહઃ, ઓ૩મ્ જનઃ, ઓ૩મ્ તપઃ, ઓ૩મ્ સત્યમ્ ॥ આથી રીતે યોગીમાં યોગ ત્રણ અને વધારેમા વધારે ૨૧ પ્રણાયામ કરવા, ત્યાર પછી ઋષિ કંઠા પરમાત્મા અને સૃષ્ટિકર્મો વિચાર કરવો જે નિમ્નનિખિત મંત્રમાં પરમેશ્વરે બતાવેલો છે, અને પરમેશ્વરને જગદીશ્વર, સર્વવ્યાપક ન્યાયકારી, સર્વંત્ર અને સર્વદા સર્વે છોડેના કર્મોના દ્રશ છે એમ નિશ્ચિત અણી, પાપની તરફ જતા પોતાના મનને રોકવું તથા સર્વદા ધર્મયુક્ત કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું.

ઓ૩મ્ કૃતં ચં સત્યં ચામીદ્વાત્તપસોઽધ્યંજાયત । તત્તો રાત્ર્યંજાયત તત્તઃ સમુદ્રો ઝર્ણવઃ ॥ ૧ ॥ સમુદ્રાર્ઢવાદધિં સંન્વત્સરોઢંજાયત । અહોરાત્રાણિ વિદધ- દ્વિર્ષસ્ય મિપુનો વૃશી ॥ ૨ ॥ સૂર્યોચન્દ્રમસોઢં ઘાતા યંથાર્ધ્વમંકશ્વપત્ । દિવં ચ પૃથિવોઢં ચાન્તરિક્ષ મયોઢં સ્વઃ ॥ ૩ ॥ ઋઃ મં ૧૦ । સૂઃ ૧૯૦ ॥

આ મંત્રો બોલી પાછુ (શાન્તોદેવીઃ) આ મંત્રથી ૩ ત્રણ આયમન કરવાં અને નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે સર્વવ્યાપક પરમાત્માની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવી.

ઓ પ્રાચી દિગ્ગિરિધિપતિ રક્ષિતો રક્ષિતદિત્યા ઇર્ષવઃ તેભ્યો નમોઽ ધિપતિભ્યો નમો રક્ષિતૃભ્યો નમ્ ઇપુમ્યો નમ્ એમ્યો અસ્તુ । યોઙ્ઙે ડસ્માન્દ્વેષ્ટિ યં વયં દ્વિષ્મસ્તં વો જમ્ભે દઢ્મઃ ॥ ૧ ॥ દક્ષિણા દિગ્મિન્દ્રોઽધિપતિસ્તિરશ્ચિરાજી રક્ષિતા પિતર ઇર્ષવઃ । તેભ્યોઃ ॥ ૨ ॥ પ્રતીચી દિગ્વરુણોઽધિતિઃ પૃથ્વકૂ રક્ષિતા- ન્નમિર્ષવઃ । તેભ્યોઃ ॥ ૩ ॥ ઉદીચી દિક્સોમોઽધિપતિઃ સ્વજો રક્ષિતાઽશનિરિર્ષવઃ । તેભ્યોઃ ॥ ૪ ॥ ધ્રુવદિગ્મ્ રિષ્ણુરધિપતિઃ ક્લૃપ્માર્ષગ્રોવો રક્ષિતા વીરુરુ ઇર્ષવઃ । તેભ્યોઃ ॥ ૫ ॥ ઉર્ધ્વા દિગ્બૃહસ્પતિ રધિપતિઃ શ્ચિત્રોરક્ષિતા વર્ષમિર્ષવઃ । તેભ્યોઃ ॥ ૬ ॥ અથર્વઃ કાઃ ૩ । સૂઃ ૨૭ । મં ૧-૬ ॥

ઉપરના મંત્ર બધુતા જવું અને પોતાના મનથી ચારે તરફ બહાર અન્દર પરમાત્માને પૂર્ણ જાણી નિર્ભય, નિઃશંક, ઉત્સાહી, આનન્દિત અને પુરુષાર્થી રહેવું, ત્યારપછી પરમાત્માનું ઉપરયાન કરવું, એટલે કે, પરમેશ્વરની નિકટ હું છું, અને મારી અતિ નિકટ પરમાત્મા છે, એવો દૃઢ વિચાર કરી નિમ્ન લિખિત મંત્રો બોલવાં.

જાતવેદસે સુનવામ્ સોમં મરાતીયતો નિદંહાતિ વેદઃ । સ નંઃ પર્યદતિ દુર્ગાણિ વિશ્વાનાવેઽ સિન્ધું દુરિતાત્પમિઃ ॥ ૧ ॥ ઋઃ મં ૧ । સૂઃ ૯૯ ॥ મં ૧-૨ ॥

ચિત્રં દેવાનામુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્પામેઃ । આપ્રાચાવાં પૃથિવીઽ- અન્તરિક્ષઽ સૂર્યેઽઆત્મા જગત્ સ્તસ્યર્ષથ ॥ ૧ ॥ યઃ અઃ ૨૩ । મં ૪૬ ।

ઉદ્ભૂત્યં જ્ઞાતવેદસં દેવં વંહન્તિ કેતવઃ દૃશે વિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥ ૨ ॥ યજુઃ
અં ૩૩ । મં ૩૭ ।

ઉદ્ભૂત્યં તમસસ્પરિ સ્વઃ પશ્યન્ત ઉત્તરમ્ । દેવં દેવત્રા સૂર્યમગ્નમ્
જ્યોતિરુત્તમમ્ ॥ ૩ ॥ યં અં ૩૬ । મં ૧૪ । તચ્છર્દેશ્વરિતં પુરસ્તાંચ્છુકમ્
ચરત્ । પશ્યેમ ગ્રહદઃ ગતં જીવેમ ગ્રહદઃગતઃ ગૃણુયામ ગ્રહદઃ ગતમ્ પ્રગ્રવામ
ગ્રહદઃ ગતદીં નાઃ સ્યામ ગ્રહદ ગતં ભૂયંશ્ચ ગ્રહદઃ ગતાત્ ॥ ૪ ॥ યજુઃ । અં
૩૬ । મં ૨૪ ॥

ભારપથી (શક્તો દેવી) આ મંત્રને પાછો બોલી ત્રણ વાર આચમન કરવાં, પછી ૫૦૪ માં
લખેલા (ઓં મૂર્ચુઃ સ્વઃ) ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો, અને તેનો અર્થ સારી રીતે વિચારવો, તે
પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થનોપાસના કરવી કે હે । પરમેશ્વર ક્યાનિધે ! તમારી કૃપાથી જપ તથા
ઉપાસના આદિ કર્મો કરી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મેક્ષની મિદ્ધિ અમે શીઘ્ર કરીએ; આ પછી:-

ઓં નમઃ શમ્ભવાયં ચ મયો મ્ભવાયં ચ નમઃ શશ્કરાયં ચ મયસ્કરાયં ચ
નમઃ શિવાયં ચ શિવતરાય ચ ॥ ૬ ॥ યજુઃ અં ૧૬ । મં ૪૧ ॥

આ મંત્રથી પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરી (શક્તોદેવી) આ મંત્રથી વળી પાછો ત્રણ
આચમન કરવાં, આટલું થયા પછી અગ્નિહોત્રનો પ્રારંભ કરવો. આ સંક્ષિપ્ત સંધોપાસના
વિધિ સમાપ્ત થયા.—

અગ્નિહોત્ર

જેમ સાંજ અને સવારના, બંને સંધિ સમયમાં મંધોપાસના કરવી જ નોંધએ તેવીજ
રીતે બંને સ્ત્રી પુરુષોએ અગ્નિ હોત્રપણ સવાર સાંજ બે વખતે નિત્ય કરવો નોંધએ પૃષ્ઠ ૧૨-૨૩
માં લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સાંન્યાધાન અને પૃષ્ઠ ૨૮ માં લખેલા (ઓં અદિતેન્દુમન્યસ્વ)
દ્વિપાદિ ૪ મંત્રોથી વધાવિધિ કુંડની આશ તરફ જોડાણ કરી, સુગાંધ દ્રવ્યોથી યુક્ત ધીને
તપાવી, એક પાત્રમાં રેડી યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખ બેસી, પૃષ્ઠ ૨૬ માં લખેલી
૪ આધાવાનના લાગાદુતિ આપવી અને નીચે લખેલા મંત્રોથી સવારના રાજ અગ્નિહોત્ર કરવો.

ઓં સૂર્યોં જ્યોતિર્જ્યોતિઃ સૂર્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓં સૂર્યોં વર્ષોં જ્યોતિર્વર્ષઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓં જ્યોતિઃસૂર્યઃ સૂર્યોંજ્યોતિઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ઓં સર્જર્દેવને સવિત્રા સર્જરૂપસન્દ્રવત્યા જુપાણઃ સૂર્યોં વેતુ સ્માહા ॥ ૪ ॥

નીચે લખેલા મંત્રો સાંજના અગ્નિહોત્ર કરતી વખતે બોલવાના છે.

ઓં અગ્નિર્જ્યોતિર્જ્યોતિરતિઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓં અગ્નિર્વર્ષોં જ્યોતિર્વર્ષઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

૧ કોષ કાંચુ વિશેષથી સ્ત્રી અને પુરુષ અગ્નિહોત્રનાં સમયે બંને સાથે ઉપવિત ન હોય
તો એકલી સ્ત્રીએ, અથવા એકલા પુરુષે, એક બીજાનું કાર્ય પોતેજ કરીવેતું; એટલે એક મંત્ર બે
વાર બોલી બે વાર આદુતિ આપવી નોંધએ.

નીચેના મંત્ર મનમાં બોલી તે વડે આહુતિ આપવી.

ૐ સજૂદેવેન સવિત્રા સજરાત્રેન્દવત્યા જુષાણો અગ્નિર્વેતુ સ્વાહા ।

ત્યાર પછી નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે જે સાજ સવાર અને વખત બોધવાના છે તે વડે આહુતિ આપવી.

ૐ ભૂરગ્રયે પ્રાણાય સ્વાહા ॥ इदमग्रये, प्राणाय, इदं न मम ॥ १ ॥ ૐ ભુર્વા-
યવેડપાનાય, સ્વાહા ॥ इदं वायवेऽपानाय, इदं न मम ॥ २ ॥ ૐ સ્વરાદિત્વાય વ્યાનાય
સ્વાહા ॥ इदमादित्वाय व्यानाय इदं न मम ॥ ३ ॥ ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વાદિ-
ત્યેભ્યઃ પ્રાણાપાન વ્યાનેભ્યઃ સ્વાહા ॥ इदमग्निवाय्वादित्येभ्यः प्राणापानव्यानेभ्यः, इदं
न मम ॥ ४ ॥ ૐ આપો જ્યોતિરસોઽમૃતં વ્રહ્મ ભૂર્ભુવઃ સ્વરો સ્વાહા ॥ ૫ ॥ ૐ યાં મેઘાં
દેવગણાઃ પિતરશ્ચોપાસતે । તપામામથમેઘયાગ્રે મેઘાવિનં કુરુસ્વાહા ॥ ૬ ॥ યં ૦ અં ૩૨ ।
મં ૦ ૧૪ ॥ ૐ વિશ્વાનિદેવ સવિતર્હૃરિતાનિ પરામુવ । યદ્ગદ્રં તન્ન આમુવ સ્વાહા
॥ ૭ ॥ યં ૦ । અં ૩૦ । મં ૦ ૩ । ૐ અગ્રે નય મુપથા રાયે અસ્માન્ વિશ્વાનિ
દેવ વયુનાનિ વિદ્વાન્ । યુપોઘ્યસ્મજ્જુહુરાણ મે નો ભૂપિષ્ઠાન્તે નમ ઉક્તિં વિધેમ
સ્વાહા ॥ ૮ ॥ યં ૦ અં ૪૦ । મં ૦ ૧૫ ॥

આ ૮ મંત્રો વડે અતુકગ્રે ૮ આહુતિ આપી અને પછી ૐ સર્વં વૈ પૂર્ણં સ્વાહા ॥ આ
મંત્રની ૩ તથા પૂર્વાહુતિઓ અર્થાત્ તથા વાર બોલી અનુક્રમથી આહુતિઓ આપવી અને
પૂર્વાહુતિ કહે છે. આ સંક્ષિપ્ત અગ્નિહોત્રનો વિધિ સમાપ્ત થયો.

પિતૃયજ્ઞ.

અગ્નિ હોત્રનો વિધિ પૂર્ણ કરી પછી પિતૃયજ્ઞ કરવો, એટલે દૃઢતાં માતાપિતા વગેરેની
યથાવત સેવા કરવી, તેને પિતૃયજ્ઞ કહે છે. ત્યાર પછી બલિ વૈશ્વદેવ કરવો. બલિ વૈશ્વદેવના
મંત્ર નીચે પ્રમાણે બલ્યુવા, તે મંત્રોથી ધૂતમિશ્રિત જ્વાળા અને જ્વે જ્વાલ તૈયાર ન હોય તો ક્ષાર
અને લવણ સિવાય જે કંઈ પાક થયો હોય તેની ૧૦ દશ અહુતિઓ આપવી.

ૐ અગ્રયે સ્વાહા । ૐ સોમાયસ્વાહા । અગ્નીપોમામ્યાં સ્વાહા । ૐ
વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા । ૐ ધન્વન્તરયે સ્વાહાઃ કુહૈ સ્વાહા । ૐ મનુમત્યૈ સ્વાહા ।
ૐ પ્રજાપતયે રમાહા । ૐ સહવાવાપૃથિર્વીમ્પાં સ્વાહા । ૐ સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા ।

ત્યાર પછી બલિદાન કરવું બલિદાન મંત્રો નીચે પ્રમાણે છે.

ૐ સાનુગાયેન્દ્રાય નમઃ	આથી પૂર્વ,
ૐ સાનુગાય યમાય નમઃ	આથી દક્ષિણ,
ૐ સાનુગાય વરુણાય નમઃ	આથી પશ્ચિમ,
ૐ સાનુગાય સોમાય નમઃ	આથી ઉત્તર,
ૐ મરુદ્ધયો નમઃ	આથી બા-જ્વામાં,
ૐ મદ્ગધો નમઃ	આથી પશ્ચિમાં,
ૐ વનસ્પતિભ્યો નમઃ	આથી મુલળ (દરેક) અને ઉપવૃક્ષમાં (ઉપલી)
ૐ શિર્યે નમઃ	આથી ધ્યાન,

ૐ મદ્રકાલ્યૈ નમઃ આથી નેત્રય,
ૐ બ્રહ્મપતયે નમઃ । ૐ વાસ્તુપતયે નમઃ । આ મંત્રથી મધ્યમાં,
ૐ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ ૐ નક્તં ચારિભ્યો ભૂતેભ્યો નમઃ । આથી ઉપર,
ૐ સર્વાત્મભૂતયે નમઃ આથી પછવાડે અને,
ૐ પિતૃભ્યઃ સ્વધાયિભ્યઃ સ્વધા નમઃ । આ મંત્રથી દક્ષિણદિશામાં,

૧ પત્રાવળી અથવા થાળીમાં ઉપર કહેલી દિશાઓમાં થોડે થોડા ભાગ ધરવે જે તે વખતે કોઈ આતથિ આવી ચડે તો તેને સર્વ આપી દેવું. નહીં તો અમીમાં નાખી દેવું. પછી ધી સહિત લવણાન્ન શિવાયનો પાક થોડો લઈ કુતરા, પતિત, ચંડાલ, પાપી, રોગી, કાગડા અને કીડા વીગેરે માટે ૬, ૭ ભાગ લઈ પૃથિવીમાં મૂકવા અને પછી જેના જેના નામનો ભાગ હોય તેને તેને આપી દેવો.

આ વિષયનું પ્રમાણુ:—

શુનાં ચ પતિતાનાં ચ શ્વપૃષ્ઠાં પાપરોગિણામ્ ।

વાયસાનાં કૃમીણાં ચ શનકૈર્નિર્વપેદ્ધાવે ॥

અતિથિ યજ્ઞ.

પાંચમાં અતિથિ યજ્ઞ છે જેમાં ધાર્મિક, પરાપકારી, સત્યોપદેશક, પક્ષપાતરહિત, શાન્ત અને સર્વ હિતકારક મિદ્ધાનોની અન્ન વગેરેથી સેવા કરવી તથા એમની સાથે પ્રમોદાત્મક કરી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી આને અતિથિ યજ્ઞ કહે છે. આ યજ્ઞ નિત્ય કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પાંચ મહાયજ્ઞો ને સ્ત્રી પુરુષોએ નિત્ય કરવા જોઈએ આ પછી પક્ષયજ્ઞ, અર્થાત પુનઃમ અને અભાવાસ્થાને દિવસે નિત્ય કરવાના અગ્નિહોત્રની આહુતિઓ આપ્યા પછી, પૃં ૧૫ માં લખ્યા પ્રમાણે સ્થાલીપાક તૈયાર કરી નિચે લખેલા મંત્રો ૧૩ વધારે આહુતિઓ આપવી.

ૐ અગ્રયે સ્વાહા ॥ ૐ અગ્નિપોમામ્ભ્યાં સ્વાહા ॥ ૐ વિષ્ણવે સ્વાહા ॥

આ મંત્રો વડે સ્થાલીપાકની ત્રણ આહુતિઓ આપવી, પછી અહીં એટલું જ્ઞાનમંત્ર રાખવું કે અભાવાસ્થાને દિવસે ઉપવાસ ત્રણ મંત્રો " ૐ અગ્નિપોમામ્ભ્યાં સ્વાહા " આ મંત્રની જગ્યાએ " ૐ ઇન્દ્રાગ્નિમ્ભ્યાં સ્વાહા " ॥ આ મંત્ર બોલી સ્થાલીપાકની આહુતિઓ આપવી. આવી રીતે પક્ષ યજ્ઞ કરવો.

જે ધરમાં દુર્ભાગ્યથી નિત્યનો અગ્નિહોત્ર ન થયો હોય તો, પક્ષ યજ્ઞમાં, પૃં ૧૫, ૧૬માં લખ્ય પ્રમાણે યજ્ઞકુંડ બનાવવો તથા યજ્ઞ સામગ્રી અને યજ્ઞમંડપ તૈયાર કરી પૃં ૨૨, ૨૩, માં લખ્યા પ્રમાણે અન્નવાધાન અને સમિધાદાન કરી પૃં ૨૫ માં લખેલી આધારાવાજ્યાભાગાહુતિઓ આપવી પછી પૃં ૨૪ માં લખ્યા પ્રમાણે પેદીની ચારે તરફ જલ સેચન કરી, પૃં ૪ થી ૧૪ માં લખ્યા પ્રમાણે ઇન્દ્રોપાસના સ્વસ્તિવાચન, અને શાંતિકરણ યથાયોગ્ય કરવાં; અને જ્યારે જ્યારે નવું અન્ન પાકે ત્યારે નવશસ્થેષ્ટિ કરવી અને વર્ષના આરંભમાં નિમ્નલિખિતવિધિ કરવો જોઈએ નવશસ્થેષ્ટિ કર્યા પછીજ નવીન અન્નને બોજનના કામમાં લેવું જ્યારે નવશસ્થેષ્ટિ અને વર્ષેષ્ટિ કરવાનો વિચાર હોય તો જે દિવસે પ્રસન્નતા હોય તેનેજ શુભદિવસ ગણી, ગ્રામ અને શહેરની બહાર કોઈ સારા ખેતરમાં યજ્ઞમંડપ બનાવી, પૃં ૪, ૨૯ સુધી લખેલા સર્વ વિધિ સમાપ્ત કરી, પ્રથમ ૪ આધારાવાજ્યાહુતિ તથા ૮ અષ્ટાન્ગ્યાહુતિ મળી સોળ આજ્યાહુતિઓ આપવી, પછી કાર્ય કર્તાએ નિમ્નલિખિત ૫ પાંચ મંત્રો વડે પ્રધાન હોમની ૫ આજ્યાહુતિ આપવી.

ૐ પૃથિવી યોઃ પ્રદિશો દિશો યસ્યૈ ચુભિરાવૃતાઃ । તમિન્દ્રમુપહ્વયે શિવા
 નઃ સન્તુ હેતયઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ૐ યન્મે કિંચિદુપેક્ષિતમરિમન્ કર્મ્મણિ વૃત્તહન્ ।
 તન્મે સર્વૅ સમૃદ્ધયતાં જીવતઃ શરદઃ શતૅ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ ૐ સમ્પતિર્મૂર્તિર્ભૂમિ-
 ર્વૈષ્ટિર્જ્યૈષ્ઠ્યૅ શ્રૈષ્ઠ્યૅ શ્રીઃ પ્રજામિદાવતુ સ્વાહા, ઇદમિન્દ્રાપ ઇદન્ મમ ॥ ૩ ॥
 ૐ યસ્યા ભાવે વૈદિકલૌકિકાનાં ભૂતિર્ભવતિ કર્મ્મણામ્ । ઇન્દ્રપત્નીમુપહ્વયે
 સીતાૅ સામે ત્વનપાપિની મૂયાત્ કર્મ્મણિ કર્મ્મણિ સ્વાહા, ઇદમિન્દ્ર પત્ન્યે
 ઇદન્ મમ ॥ ૪ ॥ ૐ અશ્વાવર્તી ગોમતી સનૃતાવતી વિમર્તિ યા પ્રાણભૃતો
 અતન્દ્રિતા । સ્વલામાલિનીમુર્વરામસ્મિન્ કર્મ્મણ્યમુપહ્વયે ધ્રુવાૅ સા મે ત્વનપાપિની
 મૂયાત્સ્વાહા, ઇદં સીતાયે ઇદન્ મમ ॥ ૬ ॥

ત્યાર પછી ૐ સીતાયે સ્વાહા ॥ ૐ પ્રજાયે સ્વાહા ॥ ૐ શમાયે સ્વાહા ॥
 ૐ ભૂત્યે સ્વાહા ॥

આ ચાર મંત્રો વડે ચાર અને ૫૦ ૨૫ માં લખેલા (ચતુસ્ય) મંત્ર વડે એક સ્વિષ્ટકૃત
 હોમાદુતિ મળી પાંચ સ્થાલીપાઠની આદુતિઓ આવી ૫૦ ૨૨-૨૭ માં લખ્યા પ્રમાણે અષ્ટાઋચા-
 દુતિ વ્યાદુતિ ચાર ચાર એમ બધા મળીને ૧૨ બાર આઠપાદુતિ દૃષ્ટ ૫૪ ૨૮, ૨૬ માં લખ્યા
 પ્રમાણે વામદેવગાન, ઇન્દ્રેશપાસના, સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિ કરણ કરીને યજ્ઞની સમાપ્તિ કરવી.

અથ શાલાકર્મવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

મનુષ્ય અને ગાય વગેરે પશુઓને રહેવા માટે, અન્નાદિ પદાર્થો રાખવા માટે, જે ગૃહ
 અર્થાત્ સ્થાન વિશેષ બનાવવામાં આવે છે, તેને શાલા કહે છે. તે શાલાની રચના વગેરેનું પ્રમાણ
 તથા તેવાર થયા પછી શું શું કરવું જોઈએ તેના વિધિ, એમ બે રીતેના છે તેમાં પ્રથમ પ્રમાણ
 અને પછી વિધિ એમ અનુક્રમથી લખશું.

અન્નપ્રમાણાનિ-ઉપમિતાં પ્રતિ મિત્તામયો પરિમિતામૂત ।

શાલાયા વિશ્વવારાયા નદ્વાયાનિ વિવૃતામસિ ॥ ૧ ॥

હવિર્ધાનમગ્નિશાલં પત્નીનાં સદનં સદઃ । સદૌ દેવાનામસિ દેવિ શાલે ॥૨॥

અર્થઃ-મનુષ્યોને ઉચિત છે, કે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પ્રકારનું ઘર બનાવે
 ત્યારે તે ઘર (ઉપમિતામ્) સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ઉપખાદ્યુક્ત, કે જેને જોઈ, (ગૃહબંધનક્રિયામાં)
 વિદ્વાન જનો પ્રશંસા કરે(પ્રતિમિતામ્) પ્રતિમાન અર્થાત્ એક દરવાજાની સામે બીજો દરવાજો
 ખુલ્લો અને કક્ષા પણ સન્ન્યુપ હોવી જોઈએ. (અથો) ત્યાર બાદ (પરિમિતામ્) ને શાળા
 આદે તરફના પરિમાણમાં સમયોરસ હોવી જોઈએ (ઉત) અને (શાલાયાઃ) શાળા
 (વિશ્વવારાયાઃ) વિશ્વવારા અર્થાત્ તેના દરવાજાઓ એવી રીતે રાખવા જોઈએ કે ચારે તરફનો
 પવન તેમાં સારી રીતે આવી શકે (નદ્વાનિ) તે શાળાનું બાંધકામ અને ચણતર પણ
 મજબુત હોવું જોઈએ. હે મનુષ્યો! જેમ જમે શિદ્ધી, અર્થાત્ ગૃહબંધન ક્રિયામાં ઉત્તમ
 વિદ્વાન, તે શાળાને (નિવૃતામસિ) સારી રીતે મન્યિત અર્થાત્ બંધનયુક્ત કર જોઈએ, તેમ
 તમે પણ કરો. ૧ તે શાળામાં (હવિર્ધાનમ્) હોમ કરવાના પદાર્થો રાખવાનું સ્થાન, (અગ્નિશા-
 લમ્) અગ્નિહોત્રનું સ્થાન, (પત્નીનામ્) ઓળોને, (સદનમ્) રહેવાનું, (સદઃ) સ્થાન અને

(દેવાનામ્) પુરુષો અને વિદ્વાનોને બેસવા, બેળાપ કરવા અને સમા માટે (સદઃ) સ્થાન તથા સ્નાન, ભોજન અને ધ્યાન વીગેરેને માટે પણ લિન્ન લિન્ન સ્થાન બનાવેા આવ પ્રકારની (દેવિ) દિવ્ય કામના કરવા યોગ્ય (શાલે) બનાવેલી શાળા (અસિ) સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ૨.

અન્તરા યાશ્ચ પૃથિવોં ચ યદ્વચસ્તેન શાલાં પ્રતિગ્રહામિ ત હમામ્ ।
યદન્તરિક્ષં રજસો વિમાનં તત્કૃષ્ણેહમુદરં શેવધિમ્યઃ । તેન શાલાં પ્રતિગ્રહામિ
તસ્મૈ ॥ ૩ ॥ ઊર્જસ્વતી પયસ્વતી પૃથિવ્યાં નિમિતા મિતા । વિશ્વાન્ વિમ્રંતી
શાલે મા હિંસોઃ પ્રતિગ્રહતઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—તે શાળામાં (અન્તરા) જુદી જુદી (પૃથિવીમ્) શુદ્ધ ભૂમિઓ, અર્થાત ચારે તરફ શુદ્ધસ્થાન હોવા જોઈએ, (ચ) અને (દામ્) જેમાં સૂર્યનેા પ્રતિભાસ આવેા હોય તેવી, પ્રકાશસ્વરૂપ દિવ્ય ભૂમિની સમાન મજજીત શાળા બનાવવી જોઈએ, (ચ) અને (યત્) જે (વ્યચઃ) તેનેા વ્યાપ્તિ એટલે વિસ્તાર, હે જી! (તે) તારે માટે છે, (તેન) તેથી સર્વ રીતે યુક્ત (હમામ્) આ. (શાલામ્) શાલાને, બનાવું છું; છું આમા નિવાસ કર. અને હું પણ નિવાસને માટે, આને (પ્રતિગ્રહામિ) મહત્ત્વ કરું છું, (યત્) આના મધ્યમાં (અન્તરિક્ષમ્) પુષ્કલ અવકાશ અને (રજસઃ) તે ધરતીજ વિશેષ પરિભ્રમણ યુક્ત, લાભો અને ઉચેા ઉપરતેા ભાગ, (ઉદરમ્) અને અન્દરનેા વિસ્તારવાળો પ્રસાર હોવેા જોઈએ, (તત્) તેને તથા (શેવધિમ્યઃ) સુખ આપનારી અનેક કક્ષાઓ વડે સુરોક્ષિત તે શાળાને (અહમ્) હું (કૃષ્ણે) કરું છું (તેન) ઉપર કહેલા સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત (શાલામ્) શાળાને (તસ્મૈ) તે શૃદ્ધાશ્રમના સર્વ વ્યવહારો માટે (પ્રતિગ્રહામિ) હું મહત્ત્વ કરું છું ૩.

જે (શાલે) શાળા (ઊર્જસ્વતી) બહુ બળ, આતેગ્ય અને પરાક્રમને વધારનારી તથા ધન ધાન્યથી પરિપૂર્ણ, (પયસ્વતી) બળ, રૂઢ, વગેરે રસોથી પૂર્ણ (પૃથિવ્યામ્) ભૂમિમાં (મિતા) પરિભ્રમણયુક્ત (નિમિતા) નિમિત્ત કરેલી (વિશ્વાન્નમ્) સંપૂર્ણ અન્ન વગેરે ઐશ્વર્યને (વિમ્રંતી) ધારણ કરનારી (પ્રતિગ્રહતઃ) મહત્ત્વ કરનારાઓને રોગપ્રદિથી (માં હિંસોઃ) પીડા ન કરે તેવી બનાવવી જોઈએ ૪.

વ્રહ્મણા શાલાં નિમિતાં કવિભિર્નિમિતાં મિતામ્ ।

इन्द्राग्नी रक्षतां शालाममृतौ सोम्यं सदा ॥ ५ ॥

અર્થ—(અમૃતૌ) સ્વસ્થથી નાશ રહિત (इन्द्राग्नी) વાયુ અને અગ્નિ (કવિભિ.) ઉત્તમ વિદ્વાન શિષ્યોઓએ (મિતામ્) પ્રમાણ યુક્ત, અર્થાત્ માપમા જેવી જોઈએ તેવી (મિતામ્) બનાવેલી શાળાને, અને (व्रह्मणा) ચારે વેદોના જાણનાર વિદ્વાનો સર્વ ઋતુઓમાં સુખ આપે તેવી (નિમિતામ્) બનાવેલી (શાલામ્) શાળાને પ્રાપ્ત થઈ લાં રહેવાવાળા સપેની (રક્ષતામ્) રક્ષા કરે, અર્થાત્ ચારે તરફની શુદ્ધ વાયુ શાળામાં દાખલ થઈ અશુદ્ધ વાયુને બહાર કાઢતો રહે અને જેમાં ધી અને સુગન્ધિવાળા પદાર્થોનો હોમ કરવામાં આવે તે અગ્નિ દુર્ગન્ધને બહાર કાઢી સુગન્ધને અન્દર સ્થાપન કરે; જે (સોમ્યમ્) ઐશ્વર્ય, આશાગ્ય સર્વદા સુખદાયક (સદઃ) રહેવાને માટે ઉત્તમ ધર હોય તે સાફ અને નિવાસને માટે યોગ્ય છે ૫.

या द्विपक्षा चतुष्पक्षा पक्ष्पा या निर्भीपतै ।

अष्टापक्षां दशपक्षां शालां नानस्य पत्नीमग्निर्गर्भं इवाशये ॥ ६ ॥

ओं पृथिवी चोः प्रदिशो दिशो यस्यै च्युभिरावृताः । तमिदेन्द्रमुपह्वये शिवानः सन्तु हेतयः स्वाहा ॥ १ ॥ ओं यन्मे किंचिदुपेक्षितमस्मिन् कर्मणि वृत्रहन् । तन्मे सर्वेऽसमृध्यतां जीवतः शरदः शतं स्वाहा ॥ २ ॥ ओं सम्पत्तिर्भूतिर्भूमिर्दृष्टिर्ज्यैष्ठ्यश्चैष्ट्यश्च श्रीः प्रजामिहावतु स्वाहा, इदमिन्द्राय इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओं यस्या भावे वैदिकलौकिकानां भूतिर्भवति कर्मणाम् । इन्द्रपत्नीमुपह्वये सीतां सा मे त्वनपायिनी भूयात् कर्मणि कर्मणि स्वाहा, इदमिन्द्र पत्न्यै इदन्न मम ॥ ४ ॥ ओं अम्बावती गोमती सूनृतावती विभर्ति या प्राणभृतो अवतन्निद्रता । खलामालिनीमुर्वरामस्मिन् कर्मण्यमुपह्वये ध्रुवांसा मे त्वनपायिनी भूयात्स्वाहा, इदं सीतायै इदन्न मम ॥ ६ ॥

ત્યાર પછી ઓં સીતાયૈ સ્વાહા ॥ ઓં પ્રજાયૈ સ્વાહા ॥ ઓં શમાયૈ સ્વાહા ॥ ઓં ભૂત્યૈ સ્વાહા ॥

આ ચાર મંત્રો વડે ચાર અને ૫૦-૨૫ માં લખેલા (ચંદ્રસ્ય) મંત્ર વડે એક દિવસકુલ દોષાદુતિ મળી પાંચ સ્થાવીષાકની આદુતિઓ આવી ૫૦-૨૫-૨૭ માં લખ્યા પ્રભાતે અષ્ટાન્શાદુતિ વ્યાદુતિ ચાર ચાર એક બધા મળીને ૧૨ ચાર આજ્યાદુતિ દહ ૧૪ ૨૮, ૨૯ માં લખ્યા પ્રભાતે વામદેવગાન, ઇશ્વરોપાસના, સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિ કરણ કરીને યજ્ઞની સમાપ્તિ કરવી.

अथ शालाकर्मविधिं वक्ष्यामः ॥

મનુષ્ય અને ગાય વગેરે પશુઓને રહેવા માટે, અનાદિ પદાર્થો રાખવા માટે, જે ગૃહ અર્થાત્ સ્થાન વિશેષ બનાવવામાં આવે છે; તેને શાલા કહે છે. તે શાલાની રચના વગેરેનું પ્રમાણ તથા તૈયાર થયા પછી શું શું કરવું જોઈએ તેનો વિધિ, એમ બે વિષયો છે તેમાં પ્રથમ પ્રમાણ અને પછી વિધિ એમ અનુક્રમથી લખશું.

अत्रप्रमाणानि-उपमितां प्रति मितामर्थो परिमितामुत् ।

शालाया विश्ववाराया नृद्धायानि विवृतामसि ॥ १ ॥

इविर्धानमग्निशालं पर्त्तीनां सदर्नं सदर्नः । सदर्नो देवानांमसि देवि शाले ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—મનુષ્યોને દર્શિત છે, કે બ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પ્રકારનું ઘર બનાવે ત્યારે તે ઘર (ઉપમિતામ્) સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ઉપમાયુક્તા, કે જેને જોઈ, (ગૃહબંધનક્રિયામાં) વિદ્વાન જનો પ્રશંસા કરે (પ્રતિમિતામ્) પ્રતિમાનુ અર્થાત્ એક દરવાજાની સામે બીજી દરવાજો ખુલ્લો અને દક્ષા પણ સન્મુખ હોવી જોઈએ. (અર્થો) ત્યાર બાદ (પરિમિતામ્) ને શાળા ચારે તરફના પરિમાણથી સમચ્ચરસ હોવી જોઈએ (ઉત્) અને (શાલાયાઃ) શાળા (વિશ્વવારાયાઃ) વિશ્વવારા અર્થાત્ તેના દરવાજાઓ એવી રીતે રાખવા જોઈએ કે ચારે તરફને પવન તેમાં સારી રીતે આવી શકે (નદ્ધાનિ) તે શાળાનું આપકામ અને ચણતર પણ મળ્યુત હોવું જોઈએ. હે મનુષ્યો! જેમ અમે ક્ષિદ્ધી, અર્થાત્ ગૃહબંધન ક્રિયામાં ઉત્તમ વિદ્વાન, તે શાળાને (નિવૃતામસિ) સારી રીતે અન્યત અર્થાત્ બંધનયુક્તા કર જોઈએ, તેમ તમે પણ કેરો. ૧ તે શાળામાં (હવિશ્દાનમ્) હોમ કરવાના પદાર્થો રાખવાનું સ્થાન, (અગ્નિશાલમ્) અગ્નિહોત્રનું સ્થાન, (પત્નીનામ્) ઓળોને, (સદ્નમ્) રહેવાનું, (સદર્નઃ) સ્થાન અને

ગાતૃમત્યાં । ણહિ ક્ષેમઽઽત યોગે વરં નો યુયં પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ
સ્વાહાં ॥ ૩ ॥ ક્રમ મં ૭ સૂ ૦ ૫૪ ॥

અગ્નિવહા વાંસ્તોષ્પતે વિશ્વાંરૂપાણ્યાવિશન્ । સર્વાં સુગ્રેવં ઇધિ નઃ સ્વાહાં
॥ ૪ ॥ ક્રમ । મં ૭ । સૂ ૦ ૫૫ । મં ૧ ॥

પછી જે સ્થાત્રીપાક, અર્થાત્ બાત બનાવ્યો હોય તેને કાઢ કાસના પાત્રમા કાઢી તેપર
યથાથોગ્ય થી રેડી સોએ પોત પોતાની જામું મુઠ્ઠાં અને તેમાંથી સર્વએ થોડું થોડું લઇ
નિમ્નલિખિત છ ૬ મંત્રો વડે છ આદુતિઓ આપવી.

ઓં અગ્નિમિન્દ્રં વૃહસ્પતિં વિશ્વોશ્ચ દેવાનુપહૃત્યે સરસ્વતીશ્ચ વાજીશ્ચ વાસ્તુ
મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

સર્વદેવજનાન્તસર્વાહ્નિમવન્તં મુદર્શનમ્ । વર્ણશ્ચ રુદ્રાનાદિત્વાનિશાનં જગર્દઃ
સહ । એતાન્તસર્વાન્ પ્રપચેઽહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

પૂર્વાહ્નમપરાહ્નં ચોમૌ માધ્ધંદિના સહ । પ્રદોષમર્વરાત્રં ચ વ્યુષ્ઠાં દેવીં મહા-
પથામ્ । એતાન્તસર્વાન્ પ્રપચેઽહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ઓં કત્તારશ્ચ વિકર્તારં વિશ્વકર્માણ મોપધીશ્ચ વનસ્પતીન્ ।

એતાન્તસર્વાન્ પ્રપચેઽહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૪ ॥

ધાતારં ચ વિધાતારં નિધીનાં ચ પતિં સહ । એતાન્તસર્વાન્ પ્રપચેઽહં વાસ્તુ
મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૫ ॥

સ્પૌ નઃ શિવમિદં વાસ્તુ દત્તં વ્રહ્મગ્રજાપતી । સર્વાંશ્ચ દેવતાશ્ચ સ્વાહા ॥ ૬ ॥

પછી કાસના પાત્રમા ઉડુંબર, યજ્ઞશ, (ખાખરા) અને ઉભરાડાના પાદડા, શાદલ,
(નવતુલ્ય) ગાયત્રી છાણ, દહી, મધ, ઘી, કુશ અને જળ આ સર્વે વસ્તુઓ લઇ તેને મેળવી
નિમ્નલિખિત ચાર મંત્રો વડે પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર આ ચારે દિશાઓના દ્વાર
સમીપ નાખવી.

ઓં શ્રીશ્ચ ત્વા યજ્ઞશ્ચ પૂર્વે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ આ મંત્રથી પૂર્વદ્વાર.

યજ્ઞશ્ચ ત્વા દક્ષિણા ચ દક્ષિણે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ આથી દક્ષિણ.

અન્નશ્ચ ત્વા વ્રાહ્મણશ્ચ પશ્ચિમે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ આથી પશ્ચિમ.

ઝર્કુ ચ ત્વા સૂનૃતા ચોત્તરે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ અને આથી ઉત્તર દિશાના
દ્વાર સમીપ નાખવી અને જળ મેચન પણ કરવું.

પછી નિમ્નલિખિત ચાર મંત્રો વડે ચાર દિશાઓમા પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું.

કેવા ચ મા મુકેતા ચ પુરસ્તાદ્ ગોપાયેતામિત્યગ્રિવૈકેતા ઽઽદિત્યઃ મુકેતા
તૌ પ્રપચેતામ્યાં નમોઽસ્તુ તૌમા પુરસ્તાદ્ ગોપાયેતામ્ ॥ ૧ ॥

આ મંત્રથી પૂર્વ દિશામા પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી દક્ષિણ દ્વારની સન્મુખ દક્ષિણાભિમુખ થઇ-

દક્ષિણતો ગોપાયમાનં ચ મા રક્ષમાણા ચ દક્ષિણતો ગોપાયેતામિત્યહર્વેગોપ-
યમાનઃ રાત્રીરક્ષમાણા તે પ્રપચેતામ્યાં નમોસ્તુતે મા દક્ષિણતો ગોપાયતામ્ ॥ ૨ ॥

અને ૪ ંયાહુતિ આહુતિ તથા ૧ સ્વિષ્ટકૃત્ આજ્યાહુતિ આપવી અર્થાત્ સર્વદિગ્ગોના દ્વારમાં આવેલી વેદીઓમાં અન્નપાધાનથી લઇ નિષ્કૃત્ આહુતિ યુધી વિત્રિ કરે. ત્યારપાદ પૂર્વદિશાના દ્વારમાં-આવેશ કુંડમાં નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે ધીની ૨ આહુતિ આપવી.

ૐ પ્રાચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા । ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ।

તેવીજ રીતે નિમ્ન લિખિત ૨ મંત્ર વડે દક્ષિણદ્વારની વેદિમાં અનુક્રમથી ૨ આહુતિઓ આપવી.

ૐ દક્ષિણાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ॥

ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

નીચેનાં ૨ મંત્રોવડે ૨ આહુતિઓ પશ્ચિમ દિશાના દ્વાર પાસેના કુંડમાં આપવી.

ૐ પ્રતીચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ।

ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ।

ૐ ઉદીચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ।

ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

આ મંત્ર વડે ઉત્તર દિશાની વેદીમાં ૨ આજ્યાહુતિઓ આપવી. પછી શાલાના મધ્યભાગની વેદીની સમીપ જઈ સર્વેએ પોતપોતાની કહેલી દિશાઓમાં બેસી, નીચે લખેલા ૬ મંત્રો વડે અનુક્રમે ૬ આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ૐ ધ્રુવાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ॥

ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ।

ૐ ઋષ્વાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ।

ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ।

ૐ દિશો દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ।

ૐ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥; . . .

આટલું થયા પછી પૂર્વ દિશાના દ્વારની વેદીમાં અગ્નિ પ્રસ્થલિત કરી વેદીના દક્ષિણભાગમાં બ્રહ્માનું આસન, તથા હોતા વગેરેના ઉપર કલા પ્રમાણે આસનો પથરાવી, તેજ વેદીના ઉત્તર ભાગમાં એક કળાશ સ્થાપન કરી પૃથ ૧૬ માં લખ્યા પ્રમાણે રથાધીપાક બનાવી એક આગ્નુએ રાખવો નિષ્કાગ્યદ્વારની સમીપ થોડી વાર થોળી બ્રહ્માદિ સહિત ગૃહપતિએ મધ્યશાલામાં પ્રવેશ કરી બ્રહ્માવગેરેને તેમના નિયત કરેલા આસન ઉપર બેસાડી પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસી, જો ધીને ગરમ કરી બાળી કરતુરી વગેરે નાખી હોય તેને એક પાત્રમાં લઇ સર્વેની સામે એક એક પાત્ર ભરી રાખવું અને સુવા વડે, નિમ્નલિખિત ૪ મંત્રો બોલી ૪ આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ૐ વાસ્તોષ્પતે પ્રતિજાનીહસ્માન્તસ્વાવેશો અનમીવો મંવાનઃ । યત્ત્વેમહે પ્રતિતર્જો જુપસ્વ શર્જો મવ દ્વિપદેશં ચત્તુષ્પદે સ્વાહા ॥ ૧ ॥ વાસ્તોષ્પતે પ્રતર્જો ન યથિ ગયસ્ફાનો મોમિરત્વૈભિરિન્દ્રો । અજરાંસસ્તે સુર્યે સ્પાંમ પિતેવંપુત્રાન્ પ્રતિતર્જો જુપસ્વ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ વાસ્તોષ્પતે શંમયં સંસદાં તે સક્ષીમર્હિ રણ્વયાં

ગાતુમત્યાં । પાહિ ક્ષેમંડુત યોગે વરં નો યૂયં પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નુઃ
સ્વાહાં ॥ ૩ ॥ ક્રમં ૭ સૂં ૫૪ ॥

અગ્રીવહા વાંસ્તોષ્પતે વિશ્વાંરૂપાણ્યાંવિશન્ । સર્સાં મુત્રેવં એવિ નઃ સ્વાહાં
॥ ૪ ॥ ક્રમં ૭ મં ૭ સૂં ૫૨ । મં ૧ ॥

પછી જે સ્થાત્રીપાક, અર્થાત્ ભાત બનાવ્યો હોય તેને કોઈ કાસાના પાત્રમાં કાઢી તેપર
યથાયોગ્ય થી રેડી સાંચે પોત પોતાની સામું મુકવું અને તેમાંથી સોંચે થોડું થોડું લઈ
નિમ્નવિખિત છ ૬ મત્રો વડે છ આહુતિઓ આપવી.

ઓં અગ્નિમિન્દ્રં વૃહસ્પતિં વિશ્વાંશ્ચ દેવાનુપહૃયે સરસ્વતીશ્ચ વાજીશ્ચ વાસ્તુ
મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

સર્પદેવજનાન્તર્સર્વાહ્નિમવન્તં સુદર્શનમ્ । વસૂંશ્ચ રુદ્રાનાદિત્પાનીશાનં જગદૈઃ
સહ । એતાન્તર્સર્વાન્ પ્રપચેડહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

પૂર્વાહ્નમપરાહ્નં ચોમૌ માધ્યંદિના સહ । પ્રદોષમર્ધરાત્રં ચ વ્યુષ્ઠાં દેવીં મહા-
પધામ્ । એતાન્તર્સર્વાન્ પ્રપચેડહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ઓં કત્તારશ્ચ વિકર્તારં વિશ્વકર્માણ મોપધીશ્ચ વનસ્પતીન્ ।

એતાન્તર્સર્વાન્ પ્રપચેડહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૪ ॥

ધાતારં ચ વિધાતારં નિધીનાં ચ પતિં સહ । એતાન્તર્સર્વાન્ પ્રપચેડહં વાસ્તુ
મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૫ ॥

સ્પો નચ્ શિવમિદં વાસ્તુ દત્તં વ્રહ્મમજાપતી । સર્વાંશ્ચ દેવતાશ્ચ સ્વાહા ॥ ૬ ॥

પછી કાસાના પાત્રમાં ઉદુંબર, યવાશ, (ખાખરા) અને ઉભરાડાના પાદડા, શાદુલ,
(મવતુલ) ગાયત્રું છાણુ, દહી, મધ, ઘી, કુશ અને જળ આ સર્વ વસ્તુઓ લઈ તેને મેગવી
નિમ્નવિખિત ચાર મત્રો વડે પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર આ ચારે દિશાઓના દ્વાર
સમીપ નાખવી.

ઓં શ્રીશ્ચ ત્વા યશશ્ચ પૂર્વે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ આ મંત્રથી પૂર્વદ્વાર

પશ્ચશ્ચ ત્વા દક્ષિણા ચ દક્ષિણે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ આથી દક્ષિણ.

અન્નશ્ચ ત્વા વ્રાહ્મણશ્ચ પશ્ચિમે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ આથી પશ્ચિમ.

ઝક્ઝ્ ચ ત્વા સ્મૃત્વા ચોત્તરે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥ અને આથી ઉત્તર દિશાના
દ્વાર સમીપ નાખવી અને જળ એયન પણ કરવું.

પછી નિમ્નવિખિત ચાર મત્રો વડે ચાર દિશાઓમાં પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું.

કેતા ચ મા મુકેતા ચ પુરસ્તાદ્ ગોપાયેતામિત્યમિર્વેકેતા ડડિત્યઃ મુકેતા
તૌ પ્રપચે તામ્યાં નમોડસ્તુ તૌમા પુરસ્તાદ્ ગોપાયેતામ્ ॥ ૧ ॥

આ મંત્રથી પૂર્વ દિશામાં પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી દક્ષિણ દ્વારની સન્મુખ દક્ષિણાભિમુખ થઈ-
દક્ષિણતો ગોપાયમાનં ચ મા રક્ષમાણા ચ દક્ષિણતો ગોપાયેતામિત્યહર્વગોપા-
યમાનચ રાત્રીરક્ષમાણા તે પ્રપચે તામ્યાં નમોસ્તુતે મા દક્ષિણતો ગોપાયતામ્ ॥૨॥

આ મંત્રથી જગદીશનું ઉપસ્થાન કરી પશ્ચિમ દ્વારની સંમુખ પશ્ચિમાભિમુખ થઈ—

દીદિવિશ્વ મા જાણવિશ્વ પશ્ચાદ્ ગોપાયેતામિત્યન્નં વે દીદિવિઃ પ્રાણો જાણવિસ્તો પ્રપચે તામ્યાં નમોઽસ્તુ તૌ મા પશ્ચાદ્ ગોપાયેતામ્ ॥ ૩ ॥

આ મંત્રથી સર્વ રક્ષક પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી ઉત્તરદિશાના દ્વારની સંમુખ ઉત્તરાભિમુખ થઈ—

અસ્વપ્રશ્ન માનવદ્રાણશ્ચોત્તરતો ગોપાયેતામિતિ ચન્દ્રમા વા અસ્વપ્રો વાયુરનવ-
દ્રાણસ્તો પ્રપચેતામ્યાં નમોસ્તુ તૌ ચોત્તરતો ગોપાયેતામિતિ ॥ ધર્મસ્થૂળા રાજ્ય-
શ્રીસૂર્યપામહોરાત્રે દ્વારફલકે ચન્દ્રસ્ય ગૃહાવસ્ટમતો વરુધિનસ્તાનર્હં પ્રપચે સહ
મજયા પશુભિસ્સહ યન્મે કિચ્ચદસ્ત્યુપહૃતઃ સર્વમણાઃ સત્વાયઃ સાધુસંમતસ્તાં ત્વા
શાલે અરિષ્ટવીરા ગૃહા નઃ સન્તુ સર્વતઃ ॥

આ મંત્રથી સંલોધિષ્ઠાતા પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું. પછી સુપાત્ર, વેદ જાણવાવાળા,
અને ધાર્મિક હોતા વગેરે તથા જે ગુણ કર્મ અને સ્વભાવથી બ્રાહ્મણ હોય તેઓને તેમની પત્ની
સહિત, તથા હૃદયમિત્ર અને સંબંધીઓને ઉત્તમ ભોજન કરાવી તેમને ૫૫૫ યોગ્ય સાકાર કરી
દક્ષિણા આપવી અને પુરૂષોને પુરૂષોએ તથા સ્ત્રીઓને સ્ત્રીઓએ પ્રસન્નતાપૂર્વક વિદાય
કરવાં તેઓએ જતી વખતે ગૃહપતિ અને ગૃહપત્ની ઇત્યાદિને નિમ્ન ક્ષિપ્તિ વાક્ય પર આશીર્વાદ
આપી પોતપોતાને ઘેર જવું.

સર્વે ભવન્તોઽન્નાનન્દિતાઃ સદા ભૂયાસુઃ ॥

તમે સર્વ હમેશા આનંદિત રહો, એવી અમારી આશીર્વા છે.

આ પ્રમાણે વાડી વગેરેની પણ પ્રતિષ્ઠા કરવી આમાં વિશેષ એટલુંજ છે કે જે તરફનો
વાયુ વાડી અથવા બગીચામાં આવતો હોય તે તરફ હોમ કરવો કે જેથી વૃક્ષ વગેરે સુગન્ધિત
શાય અને જો તે બગીચામાં કેઇ ઘર વગેરે બનાવેલું હોય તો તેની પણ સાલાની સમાન પ્રતિષ્ઠા
કરવી જોઇએ.

ઇતિ શાલાદિક્ષરંકારવિધિઃ સમાપ્તઃ ।

આથી રીતે ગૃહાદિની રચના કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પોતપોતાના વર્ણાનુસાર જે જે કર્તવ્યકર્મ
હોય તેને બરાબર કરવાં.

અથ બ્રાહ્મણ સ્વરૂપ લક્ષણમ્ ॥

હવે બ્રાહ્મણના સ્વરૂપ, લક્ષણ અને કર્તવ્ય, વીશે લખીશું.

અધ્યાપનમધ્યયનં યજનં યાજનં તથા ।

દાનં પ્રતિગ્રહં ચૈવ બ્રાહ્મણાનામકલ્પયત્ ॥ મનુ० ॥ ૧ ॥

શમોદયસ્તપઃ શૌચં ક્ષાન્તિરાજ્ઞવમેવચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વમાવજમ્ ॥ ૨ ॥ ગીતા० ॥

અર્થ—પૂર્ણ વિદ્યાભ્યાસ કરવો—(૧) કષ્ટનો ત્યાગ કરી પ્રીતિપૂર્વક, પુરૂષે, પુરૂષોને
અને સ્ત્રીએ, સ્ત્રીઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો; (૨) અમિહોન્નદિ યજ્ઞો કરવા (૩) અને કરાવવા
(૪) વિદ્યા અપના સુવર્ણ ઇત્યાદિનું દાન સુપાત્રોને આપવું, (૫) અને ન્યાયથી ધનોપાર્જન

કરનારા ગૃહસ્થો પાસેથી દાન લેવું, (૧) આ છ કર્મો આઠાણનાં છે. આ છ કર્મોમાં પહેલાં ત્રણ કર્મો ભણવું, યજ્ઞ કરવો, અને દાન દેવું આ કૃષ્ણ તરીકે બાણવાં અને આદીનાં, બાણ વડું, યજ્ઞ કરાવવો, અને દાનલેવું આ ત્રણ કર્મો હવિષા માટે છે. પણ શ્રી મનુભટ્ટારજ તે એમ કહે છે કે *પ્રતિગ્રહઃપ્રત્યચરઃ ॥ મનુ० ॥ દાન લેવું એ ધણું નીચ કર્મ છે કિંતુ યજ્ઞ કરાવીને અને બાણવાંને પોતાની આઠવિકા ચલાવવી ઉત્તમ છે ૨.

(દાનમઃ) મનને અધર્મમાં ન જવા દેવું પ્રયત્ન અધર્મ કરવાની ઇચ્છા પણ મનમાં ન કરવી (દમઃ) શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને અધર્મમાંચરણથી સર્વદા દૂર રાખી ને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવી (તપઃ) બ્રહ્મચર્ય વિદ્યા અને યોગાભ્યાસની સિદ્ધિને માટે સીતેભણ, નિન્દા, સ્તુતિ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, માનાપમાન, વગેરે કન્ડુ સહન કરવું (શૌચમ્) રાગ, દ્વેષ અને મોહ વગેરેથી મન અને આત્માને તથા જળ વગેરેથી શરીરને પવિત્ર રાખવાં, ક્ષાન્તિઃ) ક્ષમા એટલે ક્રોધ, નિન્દા ઇત્યાદિથી પીડા કરે તો પણ તેના ઉપર કૃપાણુ ધઇ ક્રોધ ન કરવો. (આર્જવમ્) નિરભિમાન યજ્ઞ, દંભ સ્વાત્મસ્થાધા, અર્થાત્ પોતાના સુખથી પોતાની પ્રશંસા ન કરવી, નમ્રતા, સરસતા, અને પવિત્રતા રાખવી (જ્ઞાનમ્) સર્વ શાસ્ત્રોને સારી રીતે બહી તેનું મનન કરી તેના શબ્દાર્થ સમજાવને યથાવત્ બહી બહાવવામાં પૂર્ણ સામર્થ્ય મેળવવા પરિશ્રમ કરવો (વિજ્ઞાનમ્) પૃથ્વીથી લઇ પરમેશ્વર પર્યન્ત પદાર્થોને સારી રીતે બહી ક્રિયા કુશલતા તથા યોગાભ્યાસ વડે સાક્ષાત્કાર કરી યથાવત્ ઉપકાર કરવો અને બીજાઓને તેમ કરવા પ્રેરણા કરવી. (આસ્તિન્યમ્) પરમેશ્વર, વેદ, ધર્મ, પરલોક, પરજન્મ, કર્મફલ અને મુક્તિ માનવા આ ૯ શુભ કર્મોનો ધર્મમાં અન્તર્ભાવ છે આવાં ઉત્તમ શુભ કર્મ અને ઉત્તમ સ્વભાવ જેનામાં હોય તે બ્રાહ્મણ અથવા બ્રાહ્મણી છે વિવાહ પણ તેવાજ શુભકર્મ સ્વભાવ જેની આથે મળતાં આવતાં હોય તેમની સાથે કરવો જોઇએ મનુષ્ય માત્ર જેનામાં ઉપર કહેલા શુભકર્મ અને સ્વભાવ હોય તેનેજ બ્રાહ્મણ વર્ણનો અધિકાર આપવો જોઇએ ૨.

અથ ક્ષત્રિય સ્વરૂપ લક્ષણમ્ ॥

પ્રજાનાં રક્ષણં દાનમિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વિપવેષ્વપ્રસક્તિશ્ચ ક્ષત્રિયસ્ય સમાસતઃ ॥ ૧ ॥ મનુ० ॥

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાત્પપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રકર્મસ્વભાવજમ્ ॥ ૨ ॥ ગીતા० ॥

અર્થ—દીર્ઘકાલપર્યન્ત બ્રહ્મચર્ય પાળી (અધ્યયનમ્) સંગિતવાંગ વેદાદિ શાસ્ત્રોને યથાવત્ બહુવા (હ્યવા) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા (દાનમ્) સુપાત્રોને વિદ્યા તથા સુવર્ણ આદિ અને પ્રભને અભયદાન આપવું (પ્રજાનાં રક્ષણમ્) પ્રજાઓની સર્વ પ્રકારથી સંરક્ષા યથાવત્ રક્ષા કરવી આટલાં કર્મ ક્ષત્રિયોના ધર્મના લક્ષણોમાં બાણવાં; અને શસ્ત્રવિદ્યા શીખવવી ન્યાયાલય

કૃષ્ણ એટલે ન્યાયાચરણ, પક્ષપાત છોડીને વર્તવું તેને ન્યાય કહે છે અને પક્ષપાત છોડવો. એટલે સર્વદા અદિસા અદિ નિર્વેરતા, અને સત્યભાવણ, આદિમાં સ્થિર રહી દિંઆ, દેવાદિ અને મિત્રબાણણ વગેરેનો ત્યાગ કરવામાંજ સર્વ મનુષ્યોનો ધર્મ છે. જે જે ધર્મના લક્ષણ વર્ણ, કર્મમાં જુદા જુદા આપ્યા છે. તેથીજ ૮ ચર વર્ણ ૫૫૬ ૫૫૬ ગણવામાં આવે છે.

* પ્રતિમદાધાજનાદ્વા તથૈવાધ્યાપનાદપિ પ્રતિગ્રહઃ પ્રત્યચરઃ પ્રત્યચિપ્રસ્ય પાર્હિતઃ ॥

મનુ० અ० ૨૦ શ્લો० ૧૦૯.

અને સેનામાં રહી પોતાની જીવિકા કરવી એ ક્ષત્રિયની આજીવિકા બાજુથી (વિધિવેદ્યપ્રસક્તિઃ) વિધિમાં આસક્ત ન થઈ સદાજીવેન્દ્રિય રહેવું, લોભ, વ્યભિચાર અને મદ્યપાન વગેરેના મુક્તિ, તથા દુર્વ્યસનોથી દૂર રહેવું, વિનય, સુશીલતાદિ શુભકર્મમાં સર્વદા પ્રવૃત્ત થવું (શૌચર્મ) સંગ્રામ, યુદ્ધ અને શસ્ત્ર પ્રહાર આદિથી ન ડરવું (તૈજઃ) પ્રગલ્ભ અને ઉત્તમ પ્રતાપી થઈ ક્રોધની પણ સામે ભીરુ અથવા દીન ન થવું (હૃત્તિઃ) ચાહ ગમે તેટલી આપત, વિપત, કલેશ અથવા દુઃખ ગ્રામ્ન યાચ તથાપિ ધૈર્ય રાખવું અને કદિ ન ગભરાવું, (દાક્ષ્યમ્) સંગ્રામ, મારુદ્ધ, દુતત્વ (દુતપણું), ન્યાય અને વિચાર વગેરેમાં અતિચતુરતા અને બુદ્ધિમત્તા રાખવી (યુક્તિચાલ્ક્યપલાયનમ્) તથા યુદ્ધમાં સર્વદા તૈયાર રહેવું યુદ્ધથી ધબકાઈ શનુના વશમાં કદિ ન થવું. (દ્વાનમ્) સુપાત્રોને વિદ્યા સુવર્ણ વગેરે અને પ્રભને અભય દાન આપવું (કૃષ્ણ-આયઃ) જેમ પરમેશ્વર સર્વની ઉપર દયા કરી પિતાની પેઠે વર્તી, પદ્મપાત છોડી, ધર્મ અને અધર્મ કરનારાઓને યથામેઝ્ઞ સુખ દુઃખરૂપ રૂપ આપે છે અને પોતાના સર્વગતા આદિ સાધનો વડે સર્વનો અતંત્યામી થઈ સર્વના સારા નહારા કર્મ યથાવત્ જીવે છે, તેમ પ્રજાની સાથે વર્તી ગ્રામ દૃત વગેરે મોક્ષી પ્રજા તથા અન્ય રાજપુરુષોનાં સારા અને નહારાં કર્મો સારી રીતે જાણવા, રાત્ર દિવસ ન્યાય કરવો, પ્રજાને યથાવત્ સુખ આપવું, બ્રેજોને માન અને દુષ્ટોને દંડ દેવામાં સદામજૂત રહેવું અને પોતે શરીરે સર્વ રીતે શેગ રહિત થઈ, શલિષ્ઠ, દૃઢ, તેજસ્વી અને દીર્ઘાયુ બની પોતાના આત્માને ન્યાયમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત રાખવામાં પોતાનું જીવન સાર્યક સમજવું ઇત્યાદિ ઉત્તમ શુભકર્મના યોગ જેમાં હોય તેને ક્ષત્રિય અને ક્ષત્રિયા બાજુથી. એનો વિવાહ પણ તેવાજ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ જેનામાં હોય તેની સાથે થવો જોઈએ. જેમ આજીણુ પુત્રોને અને આજીણુ બીઓને બહાવે તેમ મગ્ન પુરુષોનો અને રાણી સ્ત્રીઓને ન્યાય તથા ઉત્તમ સર્વદા કર્યા કરે, જે ક્ષત્રિય, રાજા ન હોય તેણે રાજ્યમાજ્ઞ યથાધિકાર પદવી મેળવવી.

અથ વૈશ્ય સ્વરૂપ લક્ષણમ્ ॥

પશૂનાં રક્ષણં દાનમિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વણિકપથં કુસીદં ચ વૈદ્યસ્ય કૃપિમેવ ચ ॥ મનુ ॥

અર્થ—(અધ્યયનમ્) વેદાદિ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું (જ્ઞ્યા) અમિહોત્રાદિ યજ્ઞ કરવા અને (દાનમ્) અન્ન વગેરેનું દાન આપવું, આત્મિક વૈશ્યવર્ગના લક્ષણ બાજુથી અને (પશૂનાં રક્ષણમ્) ગાય વગેરે પશુઓનું પાલન કરવું અને તેમનું દુધ છત્યાદિ વેચવું (વણિકપથમ્) ભિન્ન ભિન્ન દેશોની જાપા, હિસાબ, જીવલેવિદ્યા, ભૂમિ, ખાજ વગેરેના શુભ જાણવા અને ગર્વ પદાર્થના ત્રાવાલાવતું ધ્યાન રાખવું. (કુસીદમ્) વ્યાજ લેવું (કૃપિમેવ ચ) તથા ખેતીની વિદ્યા બાજુથી અન્ન વગેરેની રૂઢા કરવી, ખાતર અને ભૂમિની પરીક્ષા હળ જોડવા તથા ખી વાવવા વગેરેનું સારી પેઠે જ્ઞાન રાખવું આ ૪ ચાર કર્મ વૈશ્યની જીવિકા માટે છે આ શુભકર્મ જેમાં હોય તે વૈશ્ય અને વૈશ્યા છે, આનો વિવાહ તેવાજ કોઈ શુભકર્મ ધારનાર સાથે જ થવો જોઈએ ॥ ૧ ॥

૧ મેંકડે સવા રૂપિયાથી અધિક અને ૪ આનાથી ઓછું વ્યાજ ન લેવું અને ન આપવું. વ્યાજ લેતા બધારે જમણું ધન થાય ત્યારે પછી જદામ પણ ન લેવી જોઈતું ઓછું વ્યાજ લેવામાં આવશે તેટલું જ ધન વધશે, અને કદિ પણ ધનનો નાશ, અને કુળમાં કુસંતાનની કૃત્તિ નહીં થાય.

અથ શૂદ્રસ્વરૂપલક્ષણમ્ ॥

एकमेवतु शूद्रस्य प्रभु कर्म समादिशत् ।

एतेपाभैव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥ १ ॥ मनुः

અર્થ—(પ્રભુ) પરમેશ્વરે (શૂદ્રસ્ય) વિદ્યાહીન એકે જો બહુવર્ણી પણ વિદ્યા ન આવડે તેવા શરીરથી પુષ્ટ, સેવામાં કુતળ શૂદ્રને માટે (એતેપામેવ વર્ણનામ્) બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ ત્રણે વર્ણોની, (અનસૂયયા) નિન્દાનો ત્યાગ કરી (શુશ્રૂષામ્) પ્રાતિયી સેવા, કરથી (એકમેવ કર્મ તુ) આજ આક કર્મ (સમાદિશત્) કરવાની આજ્ઞા આપી છે, આ શ્રૂત્યાદિ શુભ અને સેવા વગેરે કર્મ ને બ્યક્તિમાં હોય તેને શૂદ્ર અથવા શૂદ્ર બહુવાં, અને આવા સ્ત્રીપુરુષોનો તેવાજ શુભ કર્મ ધરાવનાર સાથે નિવાહ થયો જોઈએ; અને તેમને અધિકાર પણ તેવાજ આપવો જોઈએ. આ પ્રમાણે શુભ કર્મ અને સ્વલ પના યોગથી વર્ણબંધનથી બંધાઈ જાય છે તે કુલ, દેશ, અને મનુષ્ય સમુદાયની ધણી ઉત્પત્તિ થાય છે. હવે બ્રાહ્મણાં વર્ણવાળા મનુષ્યો પોતપોતાના કર્મોમાં નિબંધિત રીતિથી વર્તે.

वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्याद तन्द्रितः ।

तद्धि कुर्वन्पथाशक्ति प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १ ॥

नेहेतार्थान् પ્રસંગેન ન વિરુદ્ધેન કર્મણા ।

ન વિચમાનેષ્વર્થેષુ નાત્પોમપિ યતસ્તતઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્યાદિ દ્વિજોએ પોતપોતાના વેદોક્ત કર્મો, આશર્ય છોડીને નિત્ય કરવા કારણે તે કર્મોને પોતાના સામર્થ્યાનુસાર કરવાવાળો મુક્તિ પર્યન્તના પદાર્થોને પામે છે. ॥ ૧ ॥ શૂદ્રસ્ય, કદીપણ કુટુમ્બ પ્રસંગથી ધર્મચિન્ત્ન કર્મથી અને વિદ્યમાન પદાર્થો હોવા છતાં તેને શુભ શાખી, બીજાથી છળ કરીને અને ગમે એટલું દુઃખ આવી પડે તોપણ અધર્મથી, અથવા બીજા દાંષ્ટ એવા કુચારથી દ્રવ્યોનો સંચય કદી ન કરવો. ॥ ૨ ॥

इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः ।

अतिप्रसक्ति चैतेषાं मनसा सन्निवर्तयेत् ॥ ૩ ॥

सर्वान्पारित्यजेदर्थान् स्वाध्यायस्य विरोधिनः ।

यथा तथाऽध्यापयन्स्तु साहस्य कृतकृत्यता ॥ ૨ ॥

અર્થ—ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં કામથી કદી ન રૂસવું અને વિષયોની અસંત આ શક્તિથી મનને સારી રીતે રોકી રાખવું ॥ ૩ ॥

જે પદાર્થો સ્વાધ્યાયના વિરોધી હોય તે સધળાને છોડી દેવાં અને ગમે તે પ્રકારથી વિદ્યા બહુવર્ણી, એજ શૂદ્રસ્યને માટે કૃતકૃત્યતા છે. ॥ ૪ ॥

बुद्धिबुद्धिकराण्याशु धन्यानि च हितानि च ।

नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमांश्चैव वैदિકान् ॥ ૫ ॥

यथा यथाहि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति ।

तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्य रोचते ॥ ૬ ॥

ધર્માચરણથીજ લાંબુ આયુષ્ય, ઉત્તમ પ્રજા, અને અક્ષય, ધનને પ્રાપ્ત થાય છે અને ધર્મથીજ અધર્મયુક્ત લક્ષણોનો નાશ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

જે, દુષ્ટાચારી પુરુષ છે તે સર્વે નિન્દિત, દુઃખાગી અને રોગગ્રસ્ત થઇ અપદ્ય આયુષ્યવાળો થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

જે સર્વ લક્ષણોથી હીન હોવા છતાં પણ, સદાચારયુક્ત, સત્યમાં શ્રદ્ધાવાળો અને નિન્દા વગેરે દોષરહીત હોય છે, તે સુખ પૂર્વક ૧૦૦ વર્ષ જીવે છે ॥ ૧૪ ॥

यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् ।

यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्તत्સેवेत् यत्नतઃ ॥ ૧૫ ॥

सर्वपरवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।

एतद्विद्यात् समासेन लक्षणं सुखदुःखयोઃ ॥ ૧૬ ॥

अधार्મिको नरो यो हि यस्य चाप्यनृतं धनम् ।

हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेवલે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—મનુષ્યો એ જે જે કર્મો પરાધીન હોય તેનો પ્રયત્ન વડે ત્યાગ કરવો અને જે સ્વાધીન કર્મો હોય તેનું સેવન પ્રયત્નથી કરવું. ॥ ૧૫ ॥

કર્મક જેટલું પારકાના વશમાં રહેવું, તેટલુંજ દુઃખ, અને જેટલી સ્વાધીનતા છે તેટલુંજ સુખ છે. સુખદુઃખનું આજ લક્ષણ સંક્ષેપથી જાણવું. ॥ ૧૬ ॥

જે અધર્મિક મનુષ્ય છે જે અધર્મથી ધન મેળવે છે. અને સર્વદા હિંસા વેર, વગેરેમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે આદોષમાં, અને પરલોક, અર્થાત્ પરજન્મમાં સુખ પામતો નથી. ॥ ૧૭ ॥

ना धर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव ।

शनैरावर्तमानस्तु कर्तुर्मूलानि कृन्तन्ति ॥ ૧૮ ॥

यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पुत्रेषु नप्तृषु ।

नत्वेवન્तु कृतोऽधर्मः कर्तुर्मवति निष्फलः ॥ ૧૯ ॥

सत्यधर्मार्यवृत्तेषु शीघ્રે चैवारमेत्સદા ।

शिष्वाश्ચ શિષ્વાદ્યન્મેજ વાગ્વાદ્વરસંયતઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—મનુષ્યોએ નિશ્ચયથી જાણવું જોઈએ કે આ સંસારમાં, જેમ માયની સેવાનું ફળ જે દુઃખ વગેરે છે તે એકદમજ મળતું નથી કિન્તુ જનઃ જનઃ થાય છે તેમજ કરેલ અધર્મનું ફળ એકદમ મળતું નથી કિન્તુ હળવે હળવે અધર્મ કરનારના સુખોનો પ્રતિરોધ કરી, સુખના જગોનો નાશ કરે ॥ પશાત્ અધર્મો દુઃખ ભોગવે છે ॥ ૧૮ ॥

જે અધર્મનું ફળ કર્તાની દયાળીમાં ન થાય તો પુત્રો નાસમયમાં, અને પુત્રોના સમયમાં ન થાય તો પૈત્ર વગેરે નાસમયમાં અવરજ પ્રાપ્ત થાય છે કર્તાના કોધિયાં કર્મો નિષ્ફળ જાય એવું કરી બની શકેજ નહિ ॥ ૧૯ ॥

માટે મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે સત્ય ધર્મ, અને આર્ય, અર્થાત્ ઉત્તમ પુરોના આચરણનું અનુસરણ તથા બાહ્ય અને આંતરિક શુદ્ધિ સર્વદા રાખવી, અને તેમાંજ રમણ કરવું વાંચી, બાહુ અને ઉદર ને નિયમમાં રાખી તથા સત્ય ધર્મનું પાલન કરી શિષ્યોને સર્વદા સુધિશાનો ઉપદેશ કરવો ॥ ૨૦ ॥

પરિત્યજેદર્શકામૌ યૌ સ્થાર્તા ધર્મેર્વાજિતૌ ।
 ધર્મં ચાપ્યસુત્વોદકં લોકવિક્રુષ્ટમેવ ચ ॥ ૨૧ ॥
 ધર્મં શનૈરસંચિનુયાદ્ વલ્મીકમિવ પુત્તિકાઃ ।
 પલોકસહાયાર્થં સર્વભ્રતાન્યપીઢયન્ ॥ ૨૨ ॥
 ઉત્તમેરુત્તમેનિત્થં સમ્બન્ધાનાચરેત્સહ ।
 નિનીપુઃકુલપુત્કર્પમધમાનધર્મૌસ્ત્યજેત્ ॥ ૨૩ ॥
 વાચ્યથાનિયતાઃ સર્વે વાઙ્મૂલા વાગ્વિનિઃસૃતાઃ ।
 તાન્નુય સ્તેનયેદવાચં સ સર્વસ્તેયઙ્ગરઃ ॥ ૨૪ ॥
 સ્વાધ્યેન જપેહૌમેત્સૌવિચંનેજ્વયા મુતેઃ ।
 મહાયજ્ઞેશ્ચ યજ્ઞેશ્ચ બ્રાહ્મીયં ક્રિયતે તનુઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—જે ધર્મથી વાંચત ધનાદિ પદાર્થ, અને કામ હોય તેને સર્વથા શીઘ્ર છોડી દેવા અને જે ધર્માભાસ અર્થાત્ ઉત્તરકાળમાં દુઃખદાયક નીવડે અને જે લોકોને નિન્દિત કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરનારા છે, તેમનાથી દૂર રહેવું ॥ ૨૧ ॥

જેમ ઉધધ દળવે દળવે મોટું ધર બનાવે છે, તેમ મનુષ્યોએ પરસ્પરમાં સાહાય્ય માટે પ્રાણીમાત્રને દુઃખ દીધા વગર ધર્મનો સંચય દળવે દળવે કરવેલો ॥ ૨૨ ॥

જે માણસ પોતાના કુળને ઉત્તમ કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે નીચ યુરોનો સંગ છોડી નિત્ય સત્યયુરોનો સંગ્રહ રહેવું જોઈએ. ॥ ૨૩ ॥

વાણીથી સર્વ વ્યવહારોનો નિશ્ચય થાય છે વાણીજ સર્વનું મૂળ, છે અને વાણીથીજ સર્વ વ્યવહારો સિદ્ધ થઈ શકે છે, એટલા માટે જે માણસ વાણીની ચોરી કરે છે એટલે મિથ્યાભાષણ કરે છે તે મર્થ ચોરી વગેરે પાપને કરે છે એમ જાણવું માટે મિથ્યા ભાષણનો ત્યાગ કરી સર્વદા સત્ય ભાષણ કરવું. ॥ ૨૪ ॥

ધર્મથી વડાદિ શસ્ત્રોનું પદન, પાન, ગાયત્રી પ્રણવ આદિના અર્થનો વિચાર, ધ્યાન, અગ્નિહોત્રાદિ હોમ કર્મોપાસના, જ્ઞાન, ત્રિષા, યૌર્ણ્યમાર્યાદિ ધર્મ, પંચદાયક, અભિષેકમ આદિ મત ન્યાયથી રાજ્ય પાલન, સારોપદેશ અને યોગાભ્યાસાદિ ઉત્તમ કર્મ કરવાથી આ શરીર આહી અર્થાત્ બ્રહ્મકર્મને યેગ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

અથ સભા.

જે જે વિશેષ મેટા કામો હોય જેવાં કે રાજ્યવત્ર વગેરે, તે તે સભાથી નિશ્ચિત થઈ જોઈએ. અને માટે પ્રમાણ—

તં સ્મા ચ સમિતિશ્ચ સેનાં ચ ॥ ૧ ॥ અથર્વં કાં ૦૧૫ । સૂં ૦૧ । મં ૦૨ ॥

સમ્યં સ્મા મેં પાદિ યે ચ સમ્યાંઃ સભાસદઃ ॥ ૨ ॥

અથર્વં કાં ૦ ૧૯ । સૂં ૫૫ । મં ૬ ॥

ત્રીણિં રાજાના વિદ્યે પુરુષિ પરિ વિશ્વાનિ ભૂપથઃ સદાંસિ ॥ ૩ ॥

ઋગ્ મં ૩ । સૂં ૩૮ । મં ૬ ॥

અર્થ—(તમ્) સંસારમાં ધર્મની સાથે જે રાજ્ય પાલન વિગેરે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, તેને સભા સંપ્રદાય અને સેનાથી સર્વ પ્રકારે સમિત કરવા ૧.

હે સભ્ય! સભાને યોગ્ય સચાવતિ રાજ્ય તું (મે) હારી (સન્નામ્) સમાની (પાહિ) રક્ષા તથા ઉત્તતિ કર (યે ચ) અને જે (સભ્યાઃ) સભાને યોગ્ય ધાર્મિક આત્મ (સમાસદઃ) સભાસદ વિદ્વાન લોકો છે તે પશુ સભાના યોગ્યતા, રક્ષા, અને તેવડે સર્વની ઉત્તતિ કરે ૨.

(રાજાના) રાજ્ય તથા પ્રજાના, લઘુપુરુષો અને એકત્ર યથા (વિદ્યે) ઉત્તમ જ્ઞાન, લાભદાયક કામ અથવા સંગ્રામોદિ કાર્ય માટે આ જગત્માં (ગ્રીણિ) રાજસભા, ધર્મસભા, અને વિદ્યાસભા અર્થાત્ વિદ્યા વગેરેના વ્યવહારનો શુદ્ધિને માટે આ ત્રણ પ્રકારની (સદાસિ) સભા નિયત કરી આથીજ સર્વે સંસારની સર્વે પ્રકારે ઉત્તતિ કરે ૩.

અનામ્ના તેપુ ધર્મેષુ કથં સ્યાદિતિ चेद् भवेत् ।

यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुस्त धर्मः स्यादशङ्कितः ॥ १ ॥

ધર્મેણાધિગતો ચૈસ્તુ વેદઃ સ પરિવૃંહણઃ ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ २ ॥

અર્થ—હે ગૃહસ્થ જનો! જે ધર્મયુક્ત વ્યવહારો મનુશ્રુતિ આદિમાં પ્રત્યક્ષ ન કર્યા હોય તેમાં જે કોઈ શંકા હોય, તો તમે જેને શિષ્ટ, આત્મ, વિદ્વાન જાણતા હો, તે જે કહે તેને શંકા રહિત જાણી ધર્મ સમજો ॥ ૧ ॥

સર્વ મનુષ્યો કંઈ શિષ્ટ હોતા નથી, પશુ જેઓએ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય અને ધર્મથી સંગોપાંગ વેદોત્તુ અધ્યયન કર્યું હોય, તથા શ્રુતિ-પ્રમાણ અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી વિધિ અથવા નિરેષ કરવામાં સમર્થ છે, તેવા ધાર્મિક અને પદોપકારી મનુષ્યોજ આત્મ યથ શકે છે ॥ ૨ ॥

दशावरा वा परिपद्यं धर्मं परिकल्पयेत् ।

त्र्यवरा वापि वृत्तस्था तं धर्मं न विचालयेत् ॥ ३ ॥

त्रैविद्योहेतुकस्तर्કો नैरुक्तो धर्मपाठकः ।

त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वं परिपत्स्यादशावरा ॥ ४ ॥

ऋग्वेदविद्युजુर्विद्य સામવેદવિદેવચ ।

त्र्यवरा परिपज्ज्ञेया धर्मसंशयनिर्णये ॥ ५ ॥

एकोऽपि वेदविद्वर्गं यं व्यवस्येद् द्विजोत्तमः ।

स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽप्युतेः ॥ ६ ॥

અર્થ—ઉપર દર્શાવેલા (આત્મ) ઓછામાં ઓછા દશ ૧૦ પુરુષોની સભા હોવી જોઈએ અથવા જેઓ પૂર્ણવિદ્વાન હોય તેવા ત્રણની પશુ સભા યથ શકે. સભાથી ને ધર્મ અને કર્મ નિશ્ચિત થાય તે, સર્વ લોકોએ માનવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ ॥ ૩ ॥

આ દશ વિદ્વાનોમાં એવા પ્રકારના વિદ્વાનો હોવા જોઈએ કે જેઓમાં ત્રણવેદોના વિદ્વાનો ચતુર્થ હેતુક, અર્થાત્ કારણ અને અકારણનો સાતા પાત્રમે તર્કી, એટલે ન્યાયશાસ્ત્ર જાણનાર, ઇદો, નિરુક્ત જાણનાર, સાતમે, ધર્મશાસ્ત્રવિત્ આદિમાં બ્રહ્મચારી, નવમે કોઈ સન્ન્યસ ગૃહસ્થ અને દશમે વાનપ્રસ્થ આ મહાત્માઓની સભા થવી જોઈએ ॥ ૪ ॥

તથા ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર, અને સામવેદ જાણનાર આ ત્રણ વિદ્વાનોની સભા, ધર્મસંશય અર્થાત્ તે સંબંધીના સર્વ વ્યવહારોનો નિર્ણય કરવા માટે નિમંત્રી જોઈએ સભામાં જેટલા મનુષ્યો આધિક હશે તેટલું વધારે ઉત્તમ છે. ॥ ૫ ॥

દિગ્નેમાં ઉત્તમ, અર્થાત્ અતુર્યાશ્રમી સંન્યાસી, એકલો પણ કોઈ સદ્ધર્મસંબંધી ભવહારનો નિશ્ચય કરે તો તેનેજ પરમ ધર્મ સમજવો; કિન્તુ આગામી અતુર્યા લાખો કે કરોડોની સંખ્યામાં હોય પણ તેમનું કહેવું ધર્મ તરફ ન ગણવું. ધર્માત્મા વિદ્વાનો અને પરમવિદ્વાન સંન્યાસીનું વેદાદિ શાસ્ત્રના પ્રમાણથીયુક્ત કથન માનવા યોગ્ય છે. ॥ ૬ ॥

જો સમામા મતભેદ રહે તો બહુમતાનુસાર કાર્ય કરવું, જો બંને બંને બંનેના મતો સમ હોય તો બે પક્ષોમાં જે ઉત્તમ જણાતો હોય તેનો સ્વીકાર કરવો, ને જો બંને પક્ષો ઉત્તમ હોય તો તે સમયે સંન્યાસીઓની સંમતિ લેવી જે તરફ પક્ષપાત રહિત સર્વદિગ્દેશી સંન્યાસીઓની સંમતિ હોય તેજ પક્ષન ઉત્તમ સમજવો.

ચતુર્મિરપિ ચૈવૈતૈર્નિત્યમાશ્રમિભિર્દિગ્દેશૈઃ ।

દશલક્ષણકો ધર્મસ્તેવિતવ્યઃ પ્રવત્નતઃ ॥ ૭ ॥

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ ૮ ॥ મનુ० ॥

અર્થ—બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી વગેરે સર્વ અતુર્યાને યોગ્ય છે કે નિમ્નલિખિત ધર્મનું સેવન કરવું અને તેથી વિરૂદ્ધ અધર્મ છે, તેનો પ્રવર્તનથી ભાગ કરવો જોઈએ ૭.

ધર્મ, ન્યાય એટલે પક્ષપાત છોડી સત્યને સર્વદા આચરણમાં લાવવું અને અસત્યનો સર્વદા પરિત્યાગ કરવો આ ધર્મના ૧૧ અંગીયાર લક્ષણો છે (અહિંસા) કોઈથી વેરભુક્તિ, કરી તેનું અનિષ્ટ કરવાની ઈચ્છા સરખી પણ ન કરવી (ધૃતિઃ) સુખ, દુઃખ, હાનિ અને લાભમાં ગભરાઈ નહીં ધર્મનો ત્યાગ કરી ન કરવો; કિન્તુ શાન્તિપૂર્વક ધર્મમાં સ્થિર રહેવું. (ક્ષમા) રુદ્ધિ, નિંદા તથા માન અપમાન ને સહન કરી ધર્મમાજ સ્થિર રહેવું, (દમઃ) મનને સર્વદા અધર્મથી રોડી ધર્મમાજ પ્રવૃત્ત રાખવું, (અસ્તેયમ્) મન, વચન, અને કર્મથી અન્યાયનો ત્યાગ કરવો, તપઃ અવર્મથી પારકાનું દ્રવ્ય ન લેવું, (શૌચમ્) શયન દેખાદિનો ત્યાગ કરી આત્મા અને મનને પવિત્ર રાખવા અને જળ વગેરેથી સારીત પવિત્ર રાખવું, (ઇન્દ્રિયનિગ્રહઃ) ગ્રાહાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયાને અધર્મમાં ન જવા દઈ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત રાખવી. (ધીર) વેદાદિ સત્યવિધાનો અન્યાસ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, અને સત્યપ્રથમા સંગ કરી, કુલંગ, દુર્બંસન મધપાનદિનો ત્યાગ કરી સ્વાદના સર્વદા છોડી કરવી, (વિદ્યા) જે વા બુદ્ધિમાં લઈ પરમેશ્વર પર્યન્તનો મથાર્થ બોધ થતો હોય તે વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરવી, (સત્યમ્) સત્ય ન માનવું સત્ય બોલવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું, (અક્રોધઃ) કોઈદાદિ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરી શાન્તિ વગેરે સદ્ગુણો ધારણ કરવા, તે ધર્મ કહેવાય છે આ ધર્મના ૧૧ લક્ષણોની અતુર્યા પોતાનું વર્તન રાખવું અને તેથી ઉલટા, પક્ષપાત કરી વેરભુક્તિ રાખવી, અધર્મ, અક્ષમા, મનને અધર્મમાં જવા દેવું, ચોરી કરવી અપવિત્ર રહેવું, ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ અધર્મમાં પ્રવૃત્તિ રાખવી, કુસંગ કરવો, દુર્બંસન જે મધપાનાદિ છે તે વડે ભુક્તિનો નાશ કરવો, અવિદ્યા અર્થાત્ અજ્ઞાનાન્ધકારમાં ફસી, અધર્માચરણ રાખવું, અસત્ય માનવું, અસત્ય બોલવું, અને અસત્ય કરવું, અને કોષ વગેરે દુર્ગુણોમાં ફસી અધર્મ અને દુષ્ટાચારી થવું, આ અંગીયાર ૧૧ લક્ષણો અધર્મના છે આથી સર્વદા દૂર રહેવું. ॥ ૮ ॥

ન સા સમાયત્ર ન સંતિ વૃદ્ધા, ન તે વૃદ્ધા પે ન વદન્તિ ધર્મમ્ ।

નાસૌ ધર્મો યત્ર ન સત્યમસ્તિ, ન તત્સત્યં યચ્છલેનામ્બુપેતમ્ ॥ ૯ ॥

સર્માં વા ન પ્રવેષ્ટવ્યં વક્તવ્યં વા સમક્ષતમ્ ॥ [મહાભારતે ॥

અબ્રુવન્ વિદુઃપ્રવાપિ નરો ભવતિ કિલ્વિપી ॥ ૧૦ ॥

‘ધર્મો વિદ્વસ્ત્વધર્મેણ સર્મા યત્રોપતિષ્ઠતે ।

શલ્યં चास्य न कृन्तन्ति विद्वास्तत्र समासदः ॥ ૧૧ ॥

વિદ્વદ્भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥ ૧૨ ॥

તે સભાજ નથી કે જેમાં કોઇ વૃદ્ધ પુરૂષ નથી, અને તે વૃદ્ધોજ નથી કે, જે ધર્મકથન કરતા નથી, અને તે ધર્મજ નથી, કે જેમાં સત્ય નથી, અને તે સત્યજ નથી કે જે છગથી પુકત હોય છે. મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે પ્રથમ સભામાં પ્રવેશજ ન કરવો, અને કદી જવું તો સત્યજ બોલવું પણ સભામાં બેસી અસત્ય વાતને સીંભળે કે માન રહે અથવા ‘સત્યની વિરૂદ્ધ બોલે તો તે મનુષ્ય અતીવ ખાપી છે. ૧૦

અધર્મથી ધર્મ જે સભામાં હણાય છે તે સભાનાં સભાસદો જે તે ધાને રૂઝવવા પ્રયત્ન ન કરે તો નિશ્ચયથી જાણવું કે તે સભાના સર્વ સભાસદો ધાવલ યથ પડેલા છે. ૧૧.

જેને સત્પુરૂષો અને વિદ્વાને રાગ દ્વેષ રહિત યથ પોતાના હૃદયને અનુકૂળ જાણી સેવે છે તેને તમે લોકો ધર્મ જણો. ૧૨.

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।

तस्माद्धर्मो न हंतव्यो मानो धर्मो हतोऽवधीत् ॥ ૧૩ ॥

वृषो हि भगवान्धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यलम् ।

वृषलं तं विदुर्देवा स्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ ૧૪ ॥

જે પુરૂષ ધર્મનો નાશ કરે છે તેનો નાશ ધર્મ કરી દે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે તેની રક્ષા ધર્મ કરે છે, તે માટે નષ્ટ થયેલો ધર્મ અમારો નાશ ન કરે આ જગથી ધર્મનું હનન અર્થાત્ ત્યાગ કદી નહીં કરવો ૧૩.

જે સુખની વૃદ્ધિ કરનાર સર્વ ઐશ્વર્યનો ઘાતા છે તેનો જે લોપ કરે છે તેને વિદ્વાન લોકો વૃષલ નીચ કહે છે. ૧૪

न जातु कामान् न भयान् लोभात् धर्मं त्यजेत् जीवितस्यापि हेतोः ।

धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥ ૧૫ ॥

यत्र धर्मो हाधर्मेण सत्यं यत्रानृतेन च ।

[॥ महाभारते ॥

हन्यते प्रेक्षमाणानां हतास्तत्र समासदः ॥ ૧૬ ॥ मनुः ॥

નિન્દતુ નીતિનિપુણા યદિવા સ્તુવન્તુ લક્ષ્મીઃ સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા પયેષ્ટમ્ ॥

અચૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા ન્યાય્યાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥ ૧૭ ॥

મર્ત્યુર્હરિઃ

મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે, કામથી જોડેલે અસત્ય કામનાથી સિદ્ધિ થતી હોય અથવા નિન્દા સ્તુતિ વગેરેના ભયથી અથવા લોભથી ધર્મનો ત્યાગ કદી નહીં કરવો, આદે અધર્મથી ચક્રવર્તિ-રાજ્યની પ્રાપ્તિ થતી હોય તથાપિ ધર્મને છોડી ચક્રવર્તિ રાજ્ય કદીપણુ ગ્રહણ નહીં કરવું ને ભોજન, ઊઠન જળપાન વગેરેની જીવિકા પણ અધર્મથી થતી હોય પરંતુ તેને માટે, પ્રાણ પણ જલ્ય તો પણ ધર્મ ન છોડવો કેમ કે જીવ અને ધર્મ નિત્ય છે અને સુખ દુઃખ અનિત્ય છે; અનિત્યને માટે નિત્યનો ત્યાગ કરવો એ અતીવ દુષ્ટ પુરૂષનું કામ છે ધર્મનો હેતુ જે શરીર તે પણ અનિત્ય છે. ધન્ય છે તે મનુષ્યોને કે જે આનંદજ શરીર અને સુખ દુઃખ વગેરે ૦૧૬૬૩માં વિદ્યમાન રહી ધર્મ કે જે નિત્ય છે તેનો ત્યાગ નથી કરતા ૧૫. , ,

જે સભામાં ઉપસ્થિત થયેલા સભાસદોની સન્મુખ અધર્મથી ધર્મ અને અસત્યથી સત્યનું હનન થાય છે તે સભામાં સર્વ સભાસદો મરેલા જેવા બાલુવા. ૧૬.

સર્વ મનુષ્યોએ આ નિશ્ચયપૂર્વક બાલુનું જોષ્ટએ કે મરે તો પોતાના સાંસારિક પ્રયોગનની નીતિમાં વર્તનારા ચતુર પુરુષો નિન્દા અથવા સ્તુતિ કરે, લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય કે નહિ થાય આજેના મૃત્યુ આવે કે શુભાતરમાં આવે તથાપિ જે મનુષ્ય ધાર્મિક આર્થથી એક પણ પગલું વિરૂદ્ધ ચાલતા નથી, તે વીરપુરુષને ધન્યવાદ છે. ૧૭.

સંગચ્છદ્યં સંવદધ્યં સં વો મનોસિ જાનતામ્ । દેવા ભાગં યથા પૂર્વે
સંજાનાનાહપાસંતે ॥ ૧ ॥ ઋં મં ૧૦ સૂં ૧૨૧ ॥ મં ૨ ॥ દૃષ્ટા રૂપે વ્યાકરોત્
સત્યાનૃત્તે પ્રજાપતિઃ । અશ્રદ્ધામનૃત્તેઽદ્વાચ્છદ્યાઃ સત્યે પ્રજાપતિઃ ॥ ૨ ॥ યજું
અં ૧૯ ॥ મં ૭૭ ॥ સહ નાવવતુ સહનો મુનઃસહ સહ વીર્યં કરવાવૈ । તેજ-
સ્વિના વધીતમસ્તુ મા વિદ્વિપા વૈ ॥ ઓ શાન્તિશાન્તિશાન્તિઃ ॥ તૈં અષ્ટમ-
પ્રપાઠકઃ । પ્રથમાનુવાકઃ ।

હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો! તમને, હું, ઇશ્વર આતા આપું છું કે (યથા) જેમ પૂર્વે વિદ્યોપાર્જન કરી યેમાજ્ઞાસ કરનારા (સંજાનાનાઃ) સમ્યક જ્ઞાની (દેવાઃ) વિદ્યાનું લોકો, સાથે મળી (ભાગમ્) સહ અને અસત્યનો નિર્ણય કરી અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યની (હપાસંતે) ઉપાસના કરતા હતા તેમ (સં, જાનતામ્) આત્માની સંઘાયથી ધર્મ અને અધર્મ, પ્રિય તથા અપ્રિયને, સારી રીતે સમજવાવાળા તમારા (મનોસિ) મન, એક બીજાથી અવિરોધી થઇ ઉપર કહેલા લક્ષણોથી યુક્ત એક ધર્મમાં સંમત થાય અને તમે તેજ ધર્મને, (સંગચ્છદ્યમ્) સારી રીતે એકત્ર થઇ પ્રાપ્ત કરો જેમાં તમારી એક સંમતિ થાય અને વિરૂદ્ધવાદરૂપ અધર્મ છોડી દઇ (સં, ચ્વદ્યમ્) સારી રીતે સંવાદ અર્થાત્ પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક પ્રત્નોત્તર કરી એક બીજાની ઉમતી દરતા રહે, ૧ (પ્રજાપતિઃ) સકલસૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને પાલન કરનાર, સર્વોપાપક, સર્વદા, ન્યાયકારી, અને આદિતીય સ્વામી, પરમાત્મા (સત્યાનૃત્તે) સત્યને અનુત તથા અસત્ય (રૂપે) એમ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળા ધર્મ । અને અધર્મને (દૃષ્ટ્વા) પોતાની સર્વગતા વડે યથાવત જોઇ (વ્યાકરોત્) ભિન્ન ભિન્ન નિશ્ચિત કરે છે. માટે (અનૃત્તે) મિથ્યા બાપણ વગેરે અધર્મમાં (અશ્રદ્ધામ્) અપ્રીતિ કરે, (પ્રજાપતિઃ) તે પરમાત્મા (સત્યે) સત્ય બાપણ વગેરે લક્ષણયુક્ત ન્યાય અને પક્ષપાત રહીત ધર્મમાં તમારી (શ્રદ્ધામ્) પ્રીતિને (અદ્વાચ્) ધારણ કરાવે છે, તેમજ તમે કરો. ૨

એમ, સ્ત્રીપુરુષ, સેવક સ્વામી, મિત્રામિત્ર, અને પિતાં પુત્ર, વગેરે (સહ) પરસ્પર મળી (નૌ) બંને જણા પ્રીતિથી (અવતુ) એક બીજાની રક્ષા કરતા રહીએ અને (સહ) પ્રીતિથી એક બીજાથી મળી પરસ્પરના (ધીર્યમ્) પરાક્રમની શ્રદ્ધિ (કરવાવૈ) સર્વદા કરતા રહીએ (નૌ) અમારું (અધીતમ્) પદન પાલન (તેજસ્વિ) અતિ પ્રકાશમાન (અસ્તુ) થાય અને અમે એક બીજાથી (મા વિદ્વિપાવૈ) વિદ્યે કદી ન કરીએ કિન્તુ સદા મિત્રભાવ અને સત્ય પ્રેમથી એક બીજા સાથે વતિએ અને સર્વ ગૃહસ્થો સદૃવ્યવહારેની શ્રદ્ધિ કરતા રહીએ તથા સર્વદા આનંદમાં રહીએ જે પરમાત્માનું “ઓરમ્” નામ છે તેની કૃપા અને અમારા ધર્મયુક્ત પુરુષાર્થથી અમારાં કરીર, મન અને આત્માના ત્રણ પ્રકારના દુઃખ છે તેનો નાશ થઇ જાય અને અમે લોકો પ્રીતિથી એક બીજા સાથે વતનિ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની સિદ્ધિમાં સફલ થઇ, હમેશાં આનંદમાં રહી સર્વેને આનંદમાં રાખીએ.

इति श्रद्धस्थाश्रमसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથ વાનપ્રસ્થસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ

વાનપ્રસ્થ સંસ્કાર એને કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે વિવાહથી સન્તાનેપતિ કર્યા પછી પુત્ર પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી વિવાહ કરે અને તે પુત્રને ત્યાંપણ પુત્રપ્રાપ્તિ થાય. અર્થાત્ ઊકરાને ધરે જ્યારે ઊકરાં થાય ત્યારે પુરૂષ વાનપ્રસ્થાશ્રમ અર્થાત્ વનમાં જઈને નીચે લખ્યા પ્રમાણે વર્તે.

અન્નપ્રમાણાનિ-બ્રહ્મચર્યાશ્રમં સમાપ્પયદ્દહી ભવેદ્રૂહીભૂત્વાવની ભવેદ્વની ભૂત્વા
મવ્રજેત્ શતપથબ્રાહ્મણં ॥ ૧ ॥ વ્રતેન દીક્ષામાપ્નોતિ દીક્ષયાપ્નોતિ દક્ષિણામ્ ।
દક્ષિણા શ્રદ્ધામાપ્નોતિ શ્રદ્ધયા સત્પમાપ્યતે ॥ ૨ યજુઃ અં ૧૯ મં ૩૦

અર્થઃ—મનુષ્યની એ ૧૨જ છે કે બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ જેને પૂર્ણ કર્યા પછી ગૃહસ્થ થાય. ગૃહસ્થ થયા પછી વની, અર્થાત્ વાનપ્રસ્થ થાય. વાનપ્રસ્થ થયા પછી સન્યાસ શરૂ કરે. જ્યારે મનુષ્ય બ્રહ્મચર્યાદિ તિથે સત્પમાપણાદિ મતો અને નિયમોનું સેવન કરે છે ત્યારે તે (વ્રતેન) મતના પ્રભાવથી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા રૂપ, દીક્ષાં) દીક્ષાને મેળવે છે. વધી (દીક્ષયા) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોના નિયમોનું પાલન કરવાથી (દક્ષિણામ્) સત્કાર પૂર્વક ધનાદિ પ્રાર્થનને પ્રાપ્ત થાય છે. (દક્ષિણયા) અને તે સત્કારથી (શ્રદ્ધામ્) સત્પના સેવનમાં પ્રીતિને પ્રાપ્ત થાય છે અને (શ્રદ્ધયા) સત્પ ધાર્મિક જનોમાં પ્રીતિ કરવાથી (સત્પમ્) સત્પવિદ્યાન અથવા સસ પદાર્થ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય અને ગૃહસ્થાશ્રમનું સેવન કર્યા પછીજ મનુષ્યે અવશ્ય વાનપ્રસ્થાશ્રમ લેવે.

અમ્યા દધામિ સમિધમગ્રે વ્રતપતેત્વધિં । વ્રતશ્રશ્રદ્ધાચોપૈર્મીન્વેત્વાં દીક્ષિતોઽ
અહમ્ ઋં અં ૨૦ મં ૨૪ આ નૈવૈતમારંભસ્વસુકૃતીં લોકમપિ ગચ્છતુ પ્રજાનન્ ।
ત્રીર્ત્વાં તર્માસિં બહુધા મહાન્ત્યજો નાકમાક્રમતાં તૃતીયમ્ ॥ ૪ ॥

હે (વ્રતપતેઽગ્રે) નિયમનું પાલન કરવાવાળાના પ્રભુ. (દીક્ષિતઃ) દીક્ષા લીધેલ (અહમ્) હું (ત્વયિ) તારી અંદર સ્થિર થઈને (વ્રતમ્) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોનું સેવન (ચ) તથા તેના સાધનો (શ્રદ્ધામ્) સત્પનું સેવન. (ચ) તથા તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને (ઉપૈમિ) પ્રાપ્ત થાઉં છું. એટલા વાસ્તે જેવીરીતે અગ્નિમાં સમિધા (સમિધમ્) (અમ્યા દધામિ) ધારણ કરું છું અર્થાત્ યુકું છું તેવીજ રીતે વિદ્યા અને મતાદિકને ધારણ કરી પ્રકાશીત કરું છું અને તેવીજ રીતે (ત્વા) તને પણ મારા આત્માની અંદર ધારણ કરીને સદા (દુન્વે) પ્રકાશીત કરું છું હે (પ્રજાનન્) સમ્યક્ જ્ઞાનવાન તું (યતમ્) આ વાનપ્રસ્થાશ્રમો (આરમસ્ય) આરંભકર (આનય) તારા મનને ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી ખસેડી એની તરફ દોર (સુકૃતામ્) પુરવાત્માઓને (લોકમપિ) જોવા યોગ્ય આ વાનપ્રસ્થાશ્રમને પણ (ગચ્છતુ) પ્રાપ્ત થા (બહુધા) અનેક પ્રકારના (મહાન્તિ) મોટા મોટા (તર્માસિ) અસાન અધિકારાદિ સંસારના મોહોને (ત્રીર્ત્વાં) તરી જઈને અર્થાત્ તેનાથી અલગ થઈને (અજઃ) તારા આત્માને અજર અમર બાણી (તૃતીયમ્) ત્રીજા (નાકમ્) દુઃખરહિત વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં (આક્રમતામ્) આક્રમણ કરે. અર્થાત્ વિચિત્રપૂર્વક આરંભ થા. ॥ ૪ ॥

મદ્રમિચ્છન્તઃ ક્રપયસ્સ્વર્વિદસ્તપો દીક્ષામુર્ણનિપેદુરગ્રે ।
તતો રાષ્ટ્રં વલ્લમોજશ્ચ જ્ઞાતં તદસ્મૈ દેવા ઉપસન્નમન્તુ ॥ ૫ ॥

અર્થર્વં ૦ કાં ૦ ૧૯ સૂ ૦ ૪૧ મં ૦ ૧

માનો મેઘાં માનો દીક્ષા માનો હિંસિષ્ટ યત્તપઃ ।

શિવા ન સ્તન્ત્વાયુપે શિવા મંવન્તુ માતરઃ ॥ ૬ ॥

અર્થર્વં ૦ કાં ૦ ૧૯ સૂ ૦ ૪૦ મં ૦ ૩

અર્થ—હે વિદ્વાન મનુષ્યો જેવી રીતે (સ્વર્વિદઃ) સુખને પ્રાપ્ત કરવાવાળા (ક્રપયઃ) વિદ્વાન મનુષ્યો (અગ્રે) સૌથી પ્રથમ (દીક્ષામ્) અભ્યર્ચનાદિ આશ્રમોની દીક્ષા અને ઉપદેશ લઇને (તપઃ) પ્રાણુયામ અને વિદ્યાધ્યયન છતેન્દ્રિયતાદિ ચુલ્લ લક્ષણોને (ઉપનિવેદુઃ) પ્રાપ્ત કરી તેઓનું સેવન કરે છે તેવીજ રીતે આ (મદ્ર) કલ્યાણકારક વાનપ્રસ્થાશ્રમની (મિચ્છન્તઃ) ઇચ્છા કરો જેવી રીતે રાગકુંવરો અભ્યર્ચનાશ્રમને (તતઃ) સેવ્યાથીજ (વોજઃ) પરાક્રમ (જ) અને (વલ્લમ્) બલને પ્રાપ્ત કર્યા પછી (જાતમ્) પ્રસિદ્ધ (રાષ્ટ્રં) ચન્મની ઇચ્છા અને રક્ષા કરી શકે છે અને (અસ્મૈ) એવા ન્યાયકારી ધર્મિક વિદ્વાન રાજાને (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો નમન કરે છે (તત્) એવા રીતે સર્વે મનુષ્યો વાનપ્રસ્થાશ્રમનું સેવન કરવાવાળા તમને (ઉપ, સં, નમન્તુ) પ્રાપ્ત થઇ યથાયોગ્યરીતે નમસ્કાર કરે (૫) સંમંધીજન (નઃ) અમારી વાનપ્રસ્થાશ્રમવાળાઓની (મેઘાં) પ્રદા, (નઃ દીક્ષાં) દીક્ષા, (નઃ તપઃ) અમારા પ્રણુયામ આદિ ઉત્તમ તપ પ્રત્યાદિનાં (મા હિંસિષ્ટ) નાશ ન કરે અમારી દીક્ષા અને આયુષ્યને માટે સર્વ પ્રજા (શિવાઃ) કલ્યાણ કરવાવાળી. (સન્તુ) થાઓ અને જેવી રીતે અમારી (માતરઃ) માતા સિતામહી, પ્રાપ્તામહી આદિ (શિવાઃ) કલ્યાણ કરવાવાળા છે તેવીજ રીતે સર્વ લોક પ્રસન્ન થઇને અમને વાનપ્રસ્થાશ્રમની અનુમતિ દેવાવાળા (મંવન્તુ) થાઓ. ૬

તપઃ શ્રદ્ધેયે દ્યુપવસન્ત્યરણ્યે શાન્ત્યા વિદ્વાંસો મૈક્ષ્ય ચર્યાશ્ચરન્તઃ । સૂર્યહારેણ
તે વિરજાઃ પ્રપાન્તિપત્રામૃતઃ સ પુરુષો જ્ઞવ્યપાત્મા ॥ ૭ ॥ મુષ્ઠકોપનિપદ્ સ્વંમં ૭

અર્થ—હે મનુષ્યો (યે) જે (વિદ્વાંસઃ) વિદ્વાન લોકો (અરણ્યે) જંગલમાં (શાન્ત્યા) શાન્તિપૂર્વક (તપઃ શ્રદ્ધે) યોગાભ્યાસ અને પરમાત્મામાં પ્રીતિ રાખી (ઉપવસન્તિ) વનવાસી. ઓની સમીપ વાસ કરે છે. અને (મૈક્ષ્ય ચર્યામ્) શિક્ષા ચરણ (આચરન્તઃ) કરીને વનમાં નિવાસ કરે છે (તે) તે (હિ) જ (વિરજાઃ) લોકો નિર્ભજ નિર્દોષ અને નિષ્પાપ થઇને (સૂર્ય દ્વારેણ) પ્રાણુદારા (ચન્) નાં (સ) તે (અમૃતઃ) નિર્લશ અવ્યયાત્મા નાશરહિત (પુરુષઃ) પુરુષ પરમંભા બીરાજે છે (હિ) ત્યાં (પ્રપાન્તિ) નમ છે એટલા માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમનું સેવન કરવું અતિ ઉત્તમ છે.

एवं शृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत्स्नावको द्विजः ।

वने वसेज्जु नियतो यथा व द्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥

शृहस्थ स्तु यदा पश्येद् वली पलितमात्मनः ।

अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ २ ॥

સન્ત્યજ્ય ગ્રામ્યમાહારં સર્વેઞ્ચૈવ પરિચ્છદમ્ ।

પુત્રેષુ માય્યાં નિસિપ્ય વનંગચ્છેત્સદૈવવા ॥ ૩ ॥

અર્થ—આગળ બતાવેલ વિધિ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યસહિત પૂર્ણ વિદ્યાનું અધ્યયન કર્યા પછી સમાવર્તન વખતે જ્ઞાનવિધિ કરવાવાળા દ્વિજે અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્યે. જીતેન્દ્રિય અને જીતાત્મા થઈ યથાવત્ ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા પછી વનમાં વસવું ૧. ગૃહસ્થ; જ્યારે પોતાના શરીરની ત્વચાને દીલી થતી અને બાળને સફેત થતાં જીએ અને પુત્રને, ઘેર પણ પુત્ર થાય. ત્યારે વનનો આશ્રય લે (૨) જ્યારે વાનપ્રસ્થ ગૃહણુ કરે, ત્યારે ગામમાં પેદા થયેલા આહારને છોકરોને અને ધરના સર્વ પદાર્થોને છોડી દે અને પોતાની જીને પુત્રપાસે રાખી જાય અથવા વનમાં પોતાની સાથે લઈ જાય. (૩)

અગ્નિહોત્રં સમાદાય શ્વં ચાગ્નિપરિચ્છદમ્ ।

ગ્રામ્નાદરણ્યં નિસૃત્ય, નિવસેન્નિપતેન્દ્રિયઃ ॥ ૪ ॥

જ્યારે ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ થવાની ઇચ્છા કરે ત્યારે સર્વ સાધનો-સહિત, અગ્નિહોત્રને સાથે, લઈ ગામમાંથી બહાર નીકળી જંગલમાં જીતેન્દ્રિયતા પૂર્વક નિવાસ કરે. (૪)

સ્વાધ્યાયે નિત્ય યુક્તઃ સ્યાદ્વાન્તો મૈત્રઃસમાહિતઃ ।

દાતા નિત્ય મનાદાતા સર્વં ભૂતાનુકમ્પકઃ ॥ ૫ ॥

તાપસેષ્વેવ વિમેષુ યાત્રિકં મૈશ્યમાહરેત્ ।

શ્વમે ઘિપુ ચાન્યેષુ દ્વિજેષુ વનવાસિષુ ॥ ૬ ॥

૧તાશ્ચાન્યાશ્ચ સેવેત દીક્ષા વિમો વને વસન્ ।

વિવિધાશ્વોપનિપદી રાત્મ સંસિદ્ધયે શ્રુતીઃ ॥ ૭ મતુ અં ૬ ॥

અર્થ—ત્યાં જંગલની અંદર વેદાદિ શાસ્ત્રેના પઠન પાઠનમાં મનને નિત્ય હમેશા યુક્ત કરે અને ઇદ્રિયોને જીતીને પોતાની જી સાથે અને પસિ હોય તોપણ તેની પાસેથી સેવા સીવાય વિષય સેવનનો પ્રસંગ કોઈ દિવસ ન કરે સર્વની સાથે શ્રીતબાવ સાવધાન હમેશા દાન દેવા વાળો, કોઈની પાસેથી જરા પણ ન લેતાં ગ્રાણી પાત્ર સાથે અનુક્રમ્પા અને કૃપાથી વર્તે (૫) જંગલમાં જ જાણીવવાવાળા અને યોગાભ્યાસ કરવાવાળા તપસ્વી ધર્મોત્તમા વિદ્વાન ગૃહસ્થ અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમી રહેતા હોય તેઓના ધરમાંથી બીક્ષા ગ્રહણુ કરે (૬) અને એવી રીતે વનમાં વસતાં ઉપર બતાવેલ તથા એવીજ બીજી દીક્ષાઓનું સેવન કરે અને આત્મા તથા પરમાત્માના જ્ઞાનને માટે વિવિધ પ્રકારના ઉપનિષદ અર્થાત્ જ્ઞાન, ઉપાસના વિધાયક શ્રુતિઓના અર્થોનો વિચાર કર્યા કરે. આવી રીતે જ્યાં સુધી સન્યાસ લેવાથી ઇચ્છા ન થાય ત્યાં સુધી વત્સાં કરે.

અથ વિધિઃ—

વાનપ્રસ્થાશ્રમ સેવાનો વખત ૫૦ વર્ષની ઉપરનો છે જ્યારે પુત્રને ઘેર પુત્ર થાય ત્યારે પોતાની જી, પુત્ર, શાઈ, બન્ધુ, પુત્રની જી પ્રત્યાદિ સર્વને ગૃહસ્થાશ્રમની સર્વ પ્રકારની શિક્ષા આપી વનમાં યાત્રા કરવાની તૈયારી કરે. જો જી સાથે આવે તો તેનો સાથે લઈ જવી નહિ તો વડીલ પુત્રને સોંપી જવી કે તેની યથાયોગ્ય સેવા કરે અને પોતાની પત્નીને એવી શિક્ષા દેતા જવું કે તે હમેશા પુત્રાદિને ધર્મમાર્ગમાં ચલાવવાની અને અધર્મથી દૂર રાખવાને હમેશા મિક્ષા કરતી રહે ત્યારપછી ૫૦ ૧૪-૧૫ માં લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞશાલા વેદી આદિ સર્વ બનાવી ૫૦ ૧૬ માં

લખ્યા પ્રમાણે (ઑં મૂર્ધ્ન્ય સ્વર્ધૌં) એ મંત્રાથી અગ્ન્યાધાન અને (અયન્ત ઇધ્મં) ઇત્યાદિ મંત્રાથી સમીદા ધાન કરીને પૃ. ૨૫ માં લખ્યાપ્રમાણે ઔં અદિતેતુમન્ય સ્વ ઇત્યાદિ ચાર મંત્રાથી કુષ્ઠની ચારે તરફ જલ પ્રોક્ષણ કરી પૃ. ૨૫ માં લખ્યા પ્રમાણે આધારવાન્ય લાગાહુતિ ચાર ૪ અને વ્યાહતિ આહ્યાહુતિ ૪ ચાર કર્યા પછી પૃષ્ઠ ૮-૧૪ માં લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિ કરણ કરીને સ્થાલીપાક બનાવી તેના ઉપર ઘૂત સેચન કરી નીચે લખ્યા પ્રમાણે મંત્રાથી આહુતી દેવી.

ઔં કાય સ્વાહા । કસ્મૈ સ્વાહા । કતમસ્મૈ સ્વાહા । આધિમાધીતાય સ્વાહા । મનઃ પ્રજાપતયે સ્વાહા । ચિત્તં વિજ્ઞાતાપાદિત્યૈ સ્વાહા । અદિત્યૈ મહૈ સ્વાહા । અદિત્યૈ સુપૃઠીકાયૈ સ્વાહા । સરસ્વત્યૈ સ્વાહા । સરસ્વત્યૈ પાવકાયૈ સ્વાહા । સરસ્વત્યૈ બૃહસ્પત્યૈ સ્વાહા । પૂર્ણે સ્વાહા । પૂર્ણે પ્રપથ્યાય સ્વાહા । પૂર્ણે નરન્ધિપાય સ્વાહા । ત્વષ્ટ્રે સ્વાહા ત્વષ્ટ્રે તુરીપાય સ્વાહા । ત્વષ્ટ્રે પુરુષપાય સ્વાહા । ભુવનસ્ય પતયે સ્વાહા । અધિપતયે સ્વાહા । પ્રજાપતયે સ્વાહા । ઔં આપુર્યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । પ્રાણો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । અપાનો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । વ્યાનો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । ઉદાનો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । સમાનો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । ચક્ષુર્યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । શ્રોત્રં યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । વાગ્યજ્ઞેય કલ્પતાં સ્વાહા । મનો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । આત્મા યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । બ્રહ્મા યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । જ્યોતિર્થજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । સ્વર્યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । પૃથ્ઠં યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । યજ્ઞો યજ્ઞેન કલ્પતાં સ્વાહા । એકસ્મૈ સ્વાહા । દ્વાભ્યાં સ્વાહા । શતાય સ્વાહા । એકાશતાય સ્વાહા । વ્યુષ્ટ્યૈ સ્વાહા । સ્વર્ગાય સ્વાહા ।

આ મંત્રાથી એક એક કરીને ૪૩ સ્થાલી પાકની આહ્યાહુતિ દધને પુનઃ પૃષ્ઠ ૪૩ માં લખ્યાપ્રમાણે વ્યાહતિ આહુતિ ૪ ચાર દધ પૃષ્ઠ ૨૮-૨૯ માં લખ્યા પ્રમાણે સામ ગાન કરીને ઇષ્ટ મિત્રો સાથે મહી પુત્રાદિ ઉપર ધરતો સર્વ કારભાર મૂકી અગ્નિહોત્રની સામગ્રી સહિત જંગલમાં જઈ એકાંતમાં નિવાસ કરી યોગાભ્યાસ, શાસ્ત્રોનો વિચાર, મહાત્માઓનો સંજ કરી સ્વાત્મા, તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો.

॥ इति वानप्रस्थसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથ સંન્યાસસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

મનુષ્ય મોહાદિ આવરણ અને પક્ષપાતથી રહીત' થઈ વિરક્ત બની, પરાપકારને માટે આખી પૃથિવીમાં ફેરે તેને સંન્યાસ સંસ્કાર કહેવામાં આવે છે.

અર્થાત— સમ્યક્ ન્યસ્યન્ત્યધર્માચરણાનિ યેન વા સમ્યક્ નિત્યં સત્કર્મસ્વાસ્ત ઉપવિશતિ સ્થિરીભવતિ યેન સ સંન્યાસઃ, સંન્યાસોવિચિતે યસ્ય સ સંન્યાસી ॥

કળ. (સંન્યાસ માટે)

પ્રથમ વાનપ્રસ્થાશ્રમની શરૂઆતમાં જે કહેવામાં આવ્યું કે બ્રહ્મચર્ય પુરું કરીને ગૃહસ્થ. ગૃહસ્થ થયા પછી વાનપ્રસ્થ, અને વાનપ્રસ્થ થયાપછી સંન્યાસી થાય તેને ક્રમ સંન્યાસ અર્થાત્ દરેક આશ્રમોનું અનુષ્ઠાન કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં જે સંન્યાસ લેવામાં આવે છે તેને ક્રમસંન્યાસ કહેવામાં આવે છે.

દ્વિતીય પ્રકાર ॥

યદહરેવ વિરજેત્ તદહરેવ પ્રવ્રજેદ્વનાદ્વા યદાદ્વા ॥

આ બ્રાહ્મણુ અંથનું વચન છે. અર્થઃ—જે દિવસે દૃઢ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય, તેજ દિવસે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો સમય પુરો ન થયો હોય તો પણ, અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમનું અનુષ્ઠાન કર્યા પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાંથીજ સંન્યાસને ગ્રહણ કરે કારણ કે સંન્યાસાશ્રમમાં દૃઢ વૈરાગ્ય અને યથાર્થ જ્ઞાનનું હોવું એજ મુખ્ય જરૂરનું છે.

તૃતીય પ્રકાર ॥

બ્રહ્મચર્યા દેવ પ્રવ્રજેત્—આ પણ બ્રાહ્મણુઅંથનું વચન છે. અર્થઃ—જો પૂર્ણ અખંડિત, બ્રહ્મચર્ય, સાચો વૈરાગ્ય તથા પૂર્ણ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી આત્માની અંદરથી વિષયાસક્તિની ઇચ્છા બરાબર નીકળી જાય, પક્ષપાત રહિત થઈ સર્વનો ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા હોય, મરણ પર્થનંત સંન્યાસ ધર્મનું યથાવત્ પાલન કરી શકીશ એવા જોને દૃઢ નિશ્ચય થઈ જાય, તેને ગૃહસ્થ કે વાનપ્રસ્થ થવાની જરૂર નથી પણ તે તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમને પુરો કરીને તરતજ સંન્યાસાશ્રમને ગ્રહણ કરે.

અત્ર વેદપ્રમાણાનિ ॥

જાગ્યૃણાવંતિ સોમમિન્દ્રઃ પિબતુ ઇન્દ્રા ! વલન્દધાન આત્મનિ કરિષ્યન્ વીર્યં મહાદિન્દ્રાંયેન્દ્રો પરિ સ્વ ॥ ૧ ॥ આપંવસ્વ દિશાંપત આર્જીંકાત્ સોમ મીઢ્વઃ । ક્ષતવાકેનં સત્યેનં શ્રદ્ધયા તપસા સુત ઇન્દ્રાંયેન્દ્રો પરિ સ્વ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—હું ઇશ્વર સંન્યાસ લેવાવાળા સર્વે મનુષ્યોને ઉપદેશ આપુ છું કે જેવી રીતે (વૃત્રહા) મેષનો નાશ કરવાવાળો (ઇન્દ્ર) સર્વ (જાગ્યૃણાવતિ) હિંસનીય પદાર્થોથીયુક્ત ભૂમીતલમાં રહેલ (સોમ) સોમ રસને પીએ છે તેવી રીતે સંન્યાસ લેવાવાળા પુરુષ ઉત્તમ મૂળ અને જ્ઞાના રસને (પિબતુ) પીએ અને (આત્મનિ) પોતાના આત્મામાં (મહત્) મહાન (વીર્ય) બળવાન (કરિષ્યત્) કરીશ એવી, ઇચ્છા રાખીને (વલં દધાનઃ) દિવ્ય બલને ધારણ કરીને (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વરને માટે (ઇન્દ્રો) ચંદ્રમાની માફક સર્વને, આનંદિત કરવાવાળા હે વિદ્વાન તું સંન્યાસ લઈને સર્વના ઉપર (પરિસ્વ) સત્યોપદેશની દૃષ્ટિ કર ॥ ૧ ॥

હે (સોમ) સૌમ્ય શુણ્ણસમ્પન્ન (મીઢ્વઃ) સત્યથી સર્વેના હૃદયનું સીંચન કરવાવાળા (દિશાંપતે) સર્વ દિશાઓમાં વરતા મનુષ્યોને જ્ઞાન આપી પાવન કરવાવાળા (ઇન્દ્રો) શમાદિ શુણ્ણયુક્ત હે સંન્યાસિ, તું (ઋત ધાકેન) યથાર્થે વાક્ય (સત્યેન) સત્ય બાપણ, (અદ્વયા) સત્યનું પાલન કરવામાં સાચી પ્રીતિ (તપસા) પ્રાણુભાગ અને યોગાભ્યાસાદિ તપ વડે (આર્જીકાત્) સરલતાથી (સુતઃ) નિષ્પન્ન થઇને તારું શરીર, ઇન્દ્રિય, મન અને શુદ્ધિ યોગેરેને (આ, પવરચ) પવિત્ર કર (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર્ય યુક્ત પરમાત્માને માટે (પરિસ્ત્રવ) દરેક રીતે પ્રયત્ન કર.

**ક્તં વદન્નૃતયુગ્મન સત્યં વદન્તસત્યકર્મન્ । શ્રદ્ધાં વદન્તસોમ રાજન્ ધાત્રા-
સોમ પરિષ્કૃત્ત ઇન્દ્રાપેન્દ્રો પરિ સવ ॥ ૩ ॥**

અર્થ—હે (ક્તપુત્ર) સત્ય ધન અને સત્ય કીર્તિવાળા યતિવર (ક્તં, વદન્) પક્ષપાત ધોડીને યથાર્થે બોલતાં (સત્યકર્મન્) સત્ય વેદોક્ત કર્મવાળા સંન્યાસી (સત્યં વદન્) સત્ય બોલતાં (અદ્વામ્) સત્યના ધારણુમાં પ્રીતિ કરવા માટે (વદન્) ઉપદેશ કરતાં (સોમ) સૌમ્ય શુણ્ણ સમ્પન્ન (રાજન્) સર્વ પ્રકારથી યુક્ત આત્માવાળો યજ્ઞ (સોમ) યોગેશ્વર્યયુક્ત (ઇન્દ્રો) સર્વને આનંદદાયક હે સંન્યાસી તું (ધાત્રા) સકલ વિશ્વના ધારણુ કરવાવાળા પરમાત્માના સદ્વાસથી યોગાભ્યાસ દ્વારા (પરિષ્કૃત્ત) શુદ્ધ થઇને (ઇન્દ્રાય) યોગથી ઉત્પન્ન થનારી પરમેશ્વર્યરૂપ સિદ્ધિને માટે (પરિસ્ત્રવ) યથાર્થે પ્રયત્ન કર ॥ ૩ ॥

**યત્ર વ્રહ્મા પવમાન છન્દસ્યાં હં વાચં વદન્ । ગ્રાવ્ણા સોમે મહીયતે સોમેના-
ન્દં જનયન્નિન્દ્રાપેન્દ્રો પરિસવ ॥ ૪ ॥**

અર્થ—હે (છન્દસ્યામ્) ચતુર્ગ્રાણુક્ત (વાચમ્) વાણીને (વદન્) કહેનાર (સોમેન) વિદ્યા યોગાભ્યાસ અને પરમેશ્વરની ભક્તિથી (આનન્દમ્) સર્વને માટે આનંદને (જયન્) પ્રકટ કરનાર (ઇન્દ્રો) આનંદપ્રદ (પવમાન) પવિત્રાત્મન પવિત્ર કરવાવાળા સંન્યાસી (યત્ર) જે (સોમે) પરમેશ્વર્યયુક્ત પરમાત્મામાં (વ્રહ્મા) આરો વેદોના જાણુવાળા વિદ્વાન (મહીયતે) મહત્વને પ્રાપ્ત થઇને સત્કારને પ્રાપ્ત થાય છે જેવી રીતે (ગ્રાવ્ણા) મેધથી સર્વ જગત્ને આનંદ થાય છે તેથી રીતે તું સર્વને (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર્યયુક્ત મોક્ષોના આનંદ આપવાવાસ્તે (પરિસ્ત્રવ) સર્વ સાધનોને સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત કર. ॥ ૪ ॥

**યત્ર જ્યોતિરજસ્રં યસ્મિંલ્લોકે સ્વંહિતમ્ । તસ્મિન્ માં ધૈહિ પવમાનામૃતે
લોકે અક્ષિતં ઇન્દ્રાપેન્દ્રો પરિસવ ॥ ૫ ॥**

અર્થ—હે (પવમાન) અવિદ્યાદિ કલેશોના નાશ કરવાવાળા પવિત્રસ્વરૂપ (ઇન્દ્રો) સર્વાનંદ દાયક પરમાત્મન (યત્ર) જ્યાં તારા સ્વરૂપમાં (અજસ્રં) નિરંતર વ્યાપક તારું (જ્યોતિઃ) તેજ છે (યસ્મિન્) (લોકે) જે જ્ઞાનથી દેખવા યોગ્ય તારામાં (સ્વઃ) જે નિત્ય સુખ (હિતમ્) સ્થિત છે (તસ્મિન્) (અમૃતે) તે અમૃત અર્થાત્ જન્મ મરણથી રહિત (અક્ષિતે) અને નાશથી રહિત (લોકે) આપના હૃદય સ્વરૂપમાં આપ (મા) મને (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર્ય પ્રાપ્તિને માટે (ધૈહિ) કૃપા કરી ધારણુ કરો અને મારા ઉપર માતા તુલ્ય કૃપા બાપથી (પરિસ્ત્રવ) આનંદની ટીક કરો. ॥ ૫ ॥

**યત્ર રાજાં વૈવસ્વતો યત્રાવરોધનં દિવઃ । યત્રામૃયંહૃતીરાપસ્તત્ર મામમૃતં
કૃધીન્દ્રાપેન્દ્રો પરિસવ ॥ ૬ ॥**

અર્થ—હે (હિન્દો) આનંદપ્રદ પરમાત્મનું તે જેની અંદર (વૈવસ્વતઃ) સૂર્યનો પ્રકાશ (રાજા) પ્રકાશમાન થઈ રહ્યો છે (યમ) જેની અંદર (દિવઃ) વિજયી અથવા છુરી કામનાની (અવરોધન) રૂકાવટ છે (યજ્ઞ) જેમાં (અમૃત) તે કારણરૂપ (યજ્ઞતિઃ) મહાન વ્યાપક આકાશસ્થ (આપઃ) પ્રાણપ્રદ વાયુ છે (તજ) તે આપના સ્વરૂપમાં (મામ્) મને (અમૃતમ્) મોક્ષને પ્રાપ્ત (કૃધિ) કરે (હિન્દ્રાય) પરમેશ્વર માટે (પરિસ્ત્રવ) આર્દ્રભાવથી આપ મને પ્રાપ્ત થાઓ. ॥ ૬ ॥

યજ્ઞાનુકામં ચરણં ત્રિનાકે ત્રિદિવે દિવઃ । લોકા યજ્ઞ જ્યોતિષ્મન્તસ્તત્ર
મામમૃતં કૃધીન્દ્રાપેન્દ્રો પરિસ્ત્રવ ॥ ૭ ॥

અર્થ—હે (હિન્દો) પરમાત્મનું (યમ) જે આપની અંદર (અનુકામમ્) ઇચ્છાને અનુકૂલ સ્વર્ગ (ચરણમ્) ગમન છે (યજ્ઞ) જેમાં (ત્રિનાકે) ત્રિવીધ અર્થાત આધ્યાત્મિક આધિ-
ભૌતિક અને આધિદૈવિક દુઃખથી રહિત (ત્રિદિવે) ત્રણ સૂર્યથી અર્ધાનું સૂર્ય વિદ્યુત અને
ભૌતિક અગ્નિથી પ્રકાશીત સ્વસ્થ સ્વરૂપમાં (દિવઃ) કામના કરવા યોગ્ય શુદ્ધ દામનાવાળા
(લોકાઃ) યથાર્થ સુખરૂપ જ્ઞાનયુક્ત (જ્યોતિષ્મન્તઃ) શુદ્ધ વિજ્ઞાનયુક્ત મુક્તિને પ્રાપ્ત થયેલા
સિદ્ધ પુરૂષો વિચરે છે (તજ) તે આપના સ્વરૂપમાં (માં) મને (અમૃતં) મુક્ત (કૃધિ) કરે
અને (હિન્દ્રાય) પરમેશ્વરને માટે (પરિસ્ત્રવ) કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ. ॥ ૭ ॥

યજ્ઞ કામાં નિકામાશ્ચ યજ્ઞં વ્રઘ્નસ્ય વિષ્ણુમ્ । સ્વધા ચ યજ્ઞ તૃપ્તિશ્ચ તજ
મામમૃતં કૃધીન્દ્રાપેન્દ્રો પરિસ્ત્રવ ॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (હિન્દો) નિષ્કામાનંદપ્રદ સન્યાસાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા (યજ્ઞ) આપ કે જેની
અંદર (કામાં) સર્વ કામના (નિકામાઃ) અને અભિલાષા છુટી જાય છે (ચ) અને
(યજ્ઞ) જેમાં આપ (વ્રઘ્નસ્ય) મહાન પ્રકાશમાન સૂર્યનું (વિષ્ણુમ્) વિશિષ્ટ સુખ, તથા
જે આપની અંદર (સ્વધા) આપનું ધારણ તથા (તૃપ્તિઃ) પૂર્ણ તૃપ્તિ છે (તજ) તે આપના
સ્વરૂપમાં (માં) મને (અમૃતંકૃધિ) મુક્ત કરે તથા (હિન્દ્રાય) પરમેશ્વર માટે સર્વ દુઃખને
દૂર કરી મારા ઉપર (પરિસ્ત્રવ) કૃષ્ણા કરે. ॥ ૮ ॥

યજ્ઞાનન્દાશ્ચ મોદાંશ્ચ મુદઃ પ્રમુદ આસતે । કામસ્ય યજ્ઞાત્માઃ કામાસ્તત્ર
મામમૃતં કૃધીન્દ્રાપેન્દ્રો પરિસ્ત્રવ ॥ ૯ ॥ ઋં મં ૦૯ । સૂં ૧૧૩ ॥

હે (હિન્દો) સર્વાનંદયુક્ત જગદીશ્વર (યજ્ઞ) આપની અંદર (આનન્દાઃ) સંપૂર્ણ
સમૃદ્ધિ તથા (ચ) (મોદઃ) સંપૂર્ણ હર્ષ (મુદઃ) તથા પ્રસન્નતા (ચ) તથા (પ્રમુદઃ)
પ્રકૃષ્ટ પ્રસન્નતા (આસતે) સ્થિત છે (યજ્ઞ) જેમાં (કામસ્ય કામાઃ) અભીલાષી પુરૂષની
સર્વ અભિલાષા (આત્મા) પૂર્ણ થાય છે (તજ) તે આપના સ્વરૂપમાં પરમેશ્વરને માટે
(મામ્) મને (અમૃતં કૃધિ) જન્મ મૃત્યુના દુઃખથી રહિત કરી મોક્ષથી મુક્ત કરે કે જેથી
કરી મુક્તિના સમયની વચમાં સંસારમાં આવવું નથી પડતું તથા તેવીજ રીતે સર્વ જીવોને
પણ સર્વરીતે પ્રાપ્ત થાઓ. ॥ ૯ ॥

યદેવા યતંયો યથા મુવંનાન્યર્પિન્વત । અત્રાં સમુદ્ર આસુદ્ધમાસૂર્યમંજખત્તન ॥
॥ ૧૦ ॥ ઋં મં ૦ ૧૦ । સૂં ૭૨ । મં ૦ ૭ ।

અર્થ—હે (દેવાઃ) પૂર્ણ વિદ્વાન (યતયઃ) સન્યાસી લોકો તમે (યથા) જેવી રીતે
(અત્ર) આ (સમુદે) આકાશમાં (ગૂઢં) ગુપ્ત (આસૂર્યમ્) સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ સુર્યાદિના

પ્રકાશક પરમાત્મા છે તેને (આ, અજમર્ત્ય) આર્યે તરફથી તમારા આત્મામાં ધારણ કરે અને આનંદિત થાઓ તેથી રીતે (યત્) જે- (સૂવનાતિ) સર્વ જીવનસ્થ શુદ્ધિસ્યાદિ મનુષ્ય છે તેમને હમેશાં (અપિન્ચત) વિદ્યા અને ઉપદેશથી સંયુક્ત કર્યા કરે તેજ તમારા પરમ ધર્મ છે. ॥ ૧૦ ॥

મદ્રાચ્છન્તઃ ક્રપયઃ સ્વર્વિદસ્તપો' દીક્ષામુપ નિર્પેદુરગ્રે । તતો રાટ્ વલ્મોજશ્ચ
જાતં તદસ્મે દેવા ડંપસન્નમન્તુ ॥ ૧૧ ॥ અથર્વં કાં ૧૯ । સૂં ૪૧ । મં ૧ ॥

અર્થ—હે વિદ્વાને જે (ક્રપયઃ) વેદાર્થ વિદ્યાને તથા (સ્વર્વિદઃ) સુખને પ્રાપ્ત કરનાર (અગ્રે) પ્રથમ (તપઃ) બ્રહ્મચર્યથી આશ્રમને પુરુષોત્તમી સેવન અને યથાવત ધૈર્યથી પ્રાપ્ત કર્યા પછી (મદ્રં) કદ્યાણુની (ઇચ્છન્તઃ) ઇચ્છા કરનાર (દીક્ષાં) સંન્યાસીને યોગ્ય દીક્ષાને (ડંપનિપેદુઃ) બ્રહ્મચર્યથીજ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો (દેવાઃ) વિદ્વાન લોક (ડંપ, સન્નમન્તુ) યથાવત સતકાર કરે (તતઃ) તદનન્તર (રાટ્) રાત્રી (વલ્) બન્ધ (ચ) તથા (ઓજઃ) પશુક્રમ (જાતં) પીગેરે ઉત્પન્ન થાય છે તત્ એટલા વાસ્તે અસ્મે આ સંન્યાસાશ્રમનું પાલન કરવા માટે યત્ન કર્યા કરો. ॥ ૧૧ ॥

અથ મનુસ્મૃતેરશ્લોકાઃ ॥

વનેષુ તુ વિહૃત્યેવં તૃતીયં ભાગમાયુષઃ ।

ચતુર્થમાયુષો ભાગં ત્યક્ત્વા સંગાન્ પરિવ્રજેત્ ॥ ૧ ॥

અધીત્ય વિધિવદ્દેદાન્ પુત્રાંશ્ચોત્પાદ્ય ધર્મતઃ ।

૩૬૫ ચ શક્તિઃ યજ્ઞૈર્મનો મોક્ષે નિયોજયેત્ ॥ ૨ ॥

ગ્રાજાપત્ર્વા નિરુપ્યેષ્ટિં સર્વવેદસદક્ષિણામ્ ।

આત્મન્યગ્રન્તિસમારોપ્ય વ્રાહ્મણઃ મવ્રજેદ્ શ્વાત્ ॥ ૩ ॥

યો દત્ત્વા સર્વમૂતેભ્યઃ મવ્રજત્યમયં શ્વાત્ ।

તસ્ય તેજોમયા લોકા ભવન્તિ વ્રહ્મવાદિનઃ ॥ ૪ ॥

આગારાદભિનિષ્કાન્તઃ પવિત્રોપચિતો મુનિઃ ।

સમુપોદેષુ કામેષુ નિરપેક્ષઃ પરિવ્રજેત્ ॥ ૫ ॥

અનગ્નિરનિકેતઃ સ્પાદ ગ્રામમન્થાર્યમાશ્રયેત્ ।

ડપેક્ષકોડસદ્કમુકો મુનિર્ભોવંસમાહિતઃ ॥ ૬ ॥

નામિનન્દેત મરણં નામિનન્દેત જીવિતમ્ ।

કાલમેવ પ્રતીક્ષેત નિર્દેશં મૃતકો યથા ॥ ૭ ॥

દષ્ટિપૂતં ન્યસેત્પાદં વસપૂતં જલં પિબેત્ ।

સત્યપૂતાં વદેદ્વાચં મનઃપૂતં સમાચરેત્ ॥ ૮ ॥

અધ્યાત્મરતિરાસીનો નિરપેક્ષો નિરામિષઃ ।

આત્મનૈવ સહાયેન મુક્તાર્થાં વિચરોદિહ ॥ ૯ ॥

क्लृप्तकेशानखश्मश्रुः पात्रो दण्डी कुसुम्भवान् ।
 विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ १० ॥
 इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च ।
 अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ११ ॥
 दूषितोपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे रतः ।
 समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ १२ ॥
 फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यमृतमसादकम् ।
 न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ १३ ॥
 प्राणायामाद्या ब्राह्मणस्य त्रयोऽपि विधिवत्कृताः ।
 व्यावृत्तिमणवैर्पुक्ता विज्ञेयं परमं तपः ॥ १४ ॥
 दहन्ते ध्मापमानानां धातूनां हि यथा मलाः ।
 तथेन्द्रियाणां दहन्ते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ॥ १५ ॥
 प्राणायामैर्दहेदोषान् धारणाभिश्च किलिबपम् ।
 प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ १६ ॥
 उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ।
 ध्यानयोगेन तपस्येद् गतिरस्यान्तरात्मनः ॥ १७ ॥
 सम्पददर्शनसंपन्नः कर्मभिर्न निवर्ष्यते ।
 दर्शनेन विहीनस्तु संसारं प्रतिपद्यते ॥ १८ ॥
 अहिंसयेन्द्रियासर्गवैदिकैश्चैव कर्मभिः ।
 तपसश्चरणैश्चोभैः साधयन्तीह तत्पदम् ॥ १९ ॥
 यदा भावेन भवति सर्वभावेषु निःस्पृहः ।
 तदा सुखमवाप्नोति श्रेयं चेह च शाश्वतम् ॥ २० ॥
 अनेन विधिना सर्वास्त्यक्त्वा सङ्गान्शनैः शनैः ।
 सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावातिष्ठते ॥ २१ ॥
 इदं शरणमज्ञानामिदमेव विजानताम् ।
 इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥ २२ ॥
 अनेन क्रमयोगेन परिव्रजेति यो द्विजः ।
 स विधूयेह पाप्मानं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २३ ॥

अर्थः—आत्मी रीते नरगोत्री अहंर आधुष्यने। त्रीणे भाग अर्थात् पदारैर्भा पदारै
 २५ वर्षे अने आकाशां आका १२ वर्षे सुधी विहार करीने आधुष्यने। आथा भाग, अर्थात्
 क्षणक्षण ७० वर्षेनी उभर पछीना समयभां सर्व गोडादि सगेनी त्याज करी संन्यासी

બને ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં વિધિ પૂર્વક સર્વ વેદોને બહુને ગૃહસ્થાશ્રમી થયા પછી ધર્મથી પુત્રોત્પાદન કરી વાનપ્રસ્થમાં પોતાના સામર્થ્યનુસાર યજ્ઞાદિ ક્રિયા કર્યા પછી ગૌશ્રમમાં અર્થાત્ સંન્યાસાશ્રમમાં મનને લગાડવું. ॥ ૨ ॥ પ્રત્યક્ષ પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે પ્રાજ્ઞપ્રવેશિ (જેની અંદર શીખા અને સુત્ર અર્થાત્ યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે) યજ્ઞ કરીને આહવનીય, ગાંઠપત્ર તથા દક્ષિણાત્રય સંસાવાળા અગ્નિઓનું આત્મામાં સમારોપણ કરી, વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે. ॥ ૩ ॥ જે પુરુષ સર્વ પ્રાણીમા ત્રણે અભયદાન આપી, સત્ય ઉપદેશ દ્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે છે તે બ્રહ્મવાદી વેદોક્ત સત્યોપદેશક સંન્યાસીને માટે મોક્ષ લોક અને બીજા સર્વ લોક લોકોત્તર તેજોમય અર્થાત્ જ્ઞાનથી પ્રકાશમય થઇ જાય છે ॥ ૪ ॥ જ્યારે સર્વ કામેને છૂટી લઇ તેની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પવિત્રતા અને પવિત્રાન્તઃકરણ, તથા મનનશીલ થય ત્યારે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને સંન્યાસ ગ્રહણ કરે અથવા બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંન્યાસી થાય. ॥ ૫ ॥ તે સંન્યાસિ. (અનર્થિઃ) ઈ આહવનીયાદિ અગ્નિયોર્ધી અને સ્વાભિમત ધરતી રહિત રહે તથા અન્ન અને વસ્ત્રને માટે ગામનો આશ્રય લીધે ખરાબ માથુસોની ઉપેક્ષા કરતો રહે અને સ્થિર બુદ્ધિ તથા મનનશીલ થઇને પરમેશ્વરમાં પોતાની લાવનાનું સમાધાન કરીને વિચરે ॥ ૬ ॥ પોતાના જીવનમાં આનંદ અથવા મૃત્યુથી દુઃખ ન પામે કિન્તુ જેવી રીતે એક ક્ષુદ્રનોકર પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાની રાહ જોઇ રહે છે તેવી રીતે મૃત્યુ અને કાલની પ્રતિક્ષા કરતો રહે ॥ ૭ ॥ આલસી વખતે આગળ આગળ જોઇ તપાસીને આવે, અર્થાત્ પગ ધરે અને સદા વસ્ત્રથી ગાળીને પાણી પીધે હમેશા સત્પથી પવિત્ર કરેલી વાણીને ખોલે અર્થાત્ સત્યોપદેશ કર્યાકરે અને જે કંઈ બમ્બવાર કરે તે બધો મનની પવિત્રતાથી કરે ॥ ૮ ॥ આ સંસારમાં પોતાના આત્માની શ્રદ્ધામાં સ્થિત થઇ અપેક્ષા રહિત બની મધમાંસાહિતો ત્યાગી બની આત્માની સહાયથી સર્વના સુખ માટે સર્વને સત્યોપદેશ કરવા પ્રયાસ કરે ॥ ૯ ॥ આપ્યા માથાના વાળ, દાઢી, મુંઝ તથા નખોને વખતે વખતે હિતરાખ્યા કરે, એક પાત્ર, દંડ, તથા કુમુભર્યા રંગેશમાં કપડાંને ધારણ કરે અને પ્રાણીમાત્રને દુઃખ દીધા વગર દહતમા થઈ હમેશાં વિચરે ॥ ૧૦ ॥ જે સંન્યાસી ખરાબ કૃત્યોમાંથી દુર્ગ્રિયોને રોકી રામદેવાદિ દોષોને ક્ષય કરી નિર્વેરતાથી સર્વ પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરે છે તે મોક્ષને પામે છે ॥ ૧૧ ॥ કદી સંન્યાસિને સંસારના મૂર્ખ લોકો નિન્દા આદિથી કુપિત કરે અપમાન કરે તોપણ ધર્મનું આચરણ કર્યા કરે અને તેવીજ રીતે બીજા બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોના અનુષ્ઠા એ પણ કરવું જોઇએ સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન બુદ્ધિ રાખી પક્ષપાત રહિત થઇ રહે. આવાં આવાં ઉત્તમ કામ કરવા માટેજ સંન્યાસાશ્રમનું વિધાન છે. માત્ર દંડાદિ ચિન્હ ધારણ કરવા એજ ધર્મનું કારણ નથી ॥ ૧૨ ॥ જો કે નિર્મલી વક્ષનું ફલ જલને શુદ્ધ કરે છે તો પણ તેનું માત્ર નામ લેવાથી જળ શુદ્ધ નથી થઈ જવું પણ તેને વાટીને જળમાં નાખવાથીજ શુદ્ધ થાય છે તેવીજ રીતે નામ માત્ર આશ્રમથી કંઈ પણ લાભ થતો નથી પોત પોતાના આશ્રમના ધર્મયુક્ત કર્મ કરવાથીજ આશ્રમનું ધારણ કરવું સફલ થાય છે નહિ કે બીજી કોઈ રીતે ॥ ૧૩ ॥ આ પવિત્ર આશ્રમને સફલ કરવા વાસ્તે સંન્યાસી પુરુષ વિધિવત યોગશાસ્ત્રની રીતે પ્રમાણે સાત વ્યાહતિઓની પૂર્વે સાત પ્રજુવ સહિત જેવી

ફ આપદથી આતિમાં પડીને સંન્યાસીઓનો અગ્નિ સંસ્કાર કરતા નથી અને સંન્યાસી લોકો અગ્નિને અડતા પણ નથી એ એક પાપ સંન્યાસીઓની પછવાડે લાગી મધુ. આ જગ્યાએ તો આહવનીયાદિ સત્ત્વ અગ્નિઓને છેડવાનું નહિ કે અગ્નિનો સ્પર્શ તથા દાહ કર્મ,

* અથવા ગેરથી રંગેલા વસ્ત્ર પહેરે.

રીતે ૫૪ ૧૭૮ માં પ્રાણુપામના મંત્ર લખ્યા છે તેવી રીતે મનમાં જાપીતે માત્ર ત્રણજ પ્રાણુપામ કરે તો તે અત્યુત્કૃષ્ટ તપ કરે ॥ એમ સમજવું ॥ ૧૪ ॥ દારણ કે જેવી રીતે અગ્નિમાં તપાવવાથી ધાતુઓના મળ દુર થઈ જાય છે તેમજ પ્રાણુનો નિગ્રહ કરવાથી ઇન્દ્રિયોના દોષ નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૧૫ ॥ આટલા માટે સંન્યાસી પ્રાણુપામથી ઇન્દ્રિયોના દોષ, ધારણાઓથી અંતઃકરણનો મેગ, પ્રત્યાહારથી સંજયી થયેલ દોષો, અને ધ્યાનથી, અવિદ્યા પદ્ધતિઓથી અનિશ્ચયતાના દોષોને છોડીને પદ્ધતિઓનાં હિસાબે ઇન્દ્રિય ગુણોને ધારણ કરી સર્વ દોષોને ભસ્મ કરી નાંખે ॥ ૧૬ ॥ નાના અને મોટા પ્રાણી અને અપ્રાણીમાં અશુદ્ધતાને જેને નથી જોઈ શકના, એવા અંતર્યામી પરમાત્માની ગતિને અર્થાત્ વ્યાપકતાને ધ્યાન યોગથી સંન્યાસી જોયા કરે. ॥ ૧૭ ॥ જે સંન્યાસી યથાર્થ જ્ઞાન અથવા પદ્ધતિઓથી યુક્ત હોય છે તે દુષ્ટકર્મમાં જાતો નથી પણ જે જ્ઞાન, વિદ્યા, યોગાભ્યાસ સત્સંગ ધર્માનુષ્ઠાન અથવા પદ્ધતિઓનાં ઇન્દ્રિયોનાં રહિત અને વિદ્યાનહીન હોય છે તે સંન્યાસ પદ્ધતિ તથા મોક્ષને પ્રાપ્ત ન થતાં જન્મમરણરૂપ સંસારને પ્રાપ્ત થાય છે અને એવા મૂર્ખ અધર્મીના સંન્યાસ બ્યર્થ અને ધિકારવા યોગ્ય છે. ॥ ૧૮ ॥ પણ જે નિર્દોષ ઇન્દ્રિયોના વિપયના સંબંધથી અલગ, વૈદિક કર્મોચરણ અને પ્રાણુપામ સત્યભાવણાદિ ઉત્તમ ઉત્કર્ષોથી યુક્ત સંન્યાસી હોય છે તે આજ જન્મમાં અને વર્તમાન સમયમાં જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ રૂપ ઉત્તમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓને જ સંન્યાસ સફલ અને ધન્યવાદને યોગ્ય છે ॥ ૧૯ ॥ જ્યારે સંન્યાસી સર્વ પદાર્થોમાં નિરપેક્ષ ભાવને પામે છે ત્યારે આ લોકમાં અને આ જન્મમાં તથા ચતુષ્પટ્ટી પરલોકમાં નિરંતર + મુક્તિ અને પરમાત્માના સુખને પામે છે. ॥ ૨૦ ॥ અવિદ્યાથી ધીરે ધીરે સર્વ સંગાથી થયેલાં દોષોને છોડીને સર્વ દર્શ્ય શોકાદિ કન્દોથી તદન નિર્મુક્ત થઈ વિદ્વાન્ સંન્યાસી બ્રહ્મમાં જ રિપર થાય છે. ॥ ૨૧ ॥ અને જે વિવિધિયા અર્થાત્ જ્ઞાનની ઇચ્છાથી ગૌણ સંન્યાસ લે તે પણ વિદ્યાનો અભ્યાસ, સત્યપ્રયોગો સંગ, યોગાભ્યાસ અને ઝોંકારનો જ નથી તથા તેના વાયક પરમેશ્વરનો વિચાર પણ કર્યા કરે. આજ અઠાનીઓનું શરણ, અર્થાત્ ગૌણ સંન્યાસીઓ અને વિદ્વાન્ સંન્યાસીઓનું, સુખની શોધ કરવાવાળાઓનું અને અનંત સુખની ઇચ્છા કરવાવાળાઓનું આશ્રમ સ્થાન છે. ॥ ૨૨ ॥ આ ક્રમાનુસાર સંન્યાસ યોગથી જે દિન અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય જે કોઈ સંન્યાસ મહણ કરે છે તે આ સંસાર અને શરીરના સર્વ પાપોને દુર કરી પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૨૩ ॥

વિધિ—જે પુરૂષ સંન્યાસ લેવા ઇચ્છે તેણે જે દિવસે સર્વથા પ્રસન્નતા હોય, તે દિવસે, નિયમ અને વ્રત અર્થાત્ ત્રણ દિવસ સુધી દુઘ્નપાન કરીને અપવામ કરવો, ભુખિપર શયન કરવું પ્રાણુપામ, ધ્યાન તથા ઝોંકાર દેશમાં ઝોંકારનો જ નથી કરવો અને ૫૪ ૧૪ થી ૧૬ માં લખ્યા પ્રમાણે સમામંડપ, વેદી, સમિધા ધૂતાદિ સાંકડય, સામગ્રી એક દિવસ આગળથી તૈયાર રાખી જે દિવસે સંન્યાસ લેવા હોય તે દિવસે એક પ્રહર સત્રી રહે ત્યારે ઉડી શોય જ્ઞાનાદિ આવશ્યક કર્મ કરીને પ્રાણુપામ ધ્યાન તથા પ્રણવનો જ નથી કરે અને સુરોદય વખતે ઉત્તમ ગૃહસ્થ અને ધાર્મિક વિદ્વાનોનું ૫૪ ૨૧ માં લખ્યા પ્રમાણે વરણ ૫૪ ૨૨-૨૩ માં લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિધાદાન, મૃતપ્રતપન, તથા સ્વાધીપાક બનાવી, ૫૪ ૮-૧૪ માં લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા સાંતિકરણનો પાઠ કરી ૫૪ ૨૫ માં લખ્યા પ્રમાણે વેદીની ચારે તરફ જલ પ્રોક્ષણ, આધારવાજ્યભાગાદુતિ ૪ ચાર તથા વ્યાહતિ ૪ ચાર તથા ઓં મુવન-

+ નિરંતર સખ્તનો અર્થ એટલોજ કે મુક્તિના નિયત સમયની વચમાં દુઃખ આવીને વિદ્ય કરી ચક્રાં નથી.

પતયે સ્વાહા । ઑં ભૂતાનાં પતયે સ્વાહા । ઑં પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ આ ત્રણુમાંના એક મંત્રથી એક એવી રીતે કુલ આગીયાર આત્માહુતિ દહને વિધિપૂર્વક જે ભાત બનાવ્યા હો તેમાં ધી નાંખીને યજ્ઞમાન અર્થાત્ સંન્યાસ લેવાવાળો પુરૂષ તથા જન્મે ઋત્વિજ નીચે લખેલા મંત્રોથી ભાતનો દોષ ઠરે અને બાકીના જે ઋત્વિજ પણ તેજ વખતે તાહુતિ દેતા બપ.

ઑં બ્રહ્મ હોતાબ્રહ્મ યજ્ઞો બ્રહ્મણા સ્વરોમિતાઃ । અધ્વર્યુબ્રહ્મણો જ્ઞાતોબ્રહ્મણોઽ
ન્તર્હિતં હવિઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મ સ્તુતો ઘૃતવતીર્બ્રહ્મણા વેદિરુદ્ધિતા । બ્રહ્મયજ્ઞથ
સત્રં ચ ઋત્વિજો યે હવિષ્કૃતઃ । સમિતાપ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ અંહોમુચે પ્રથમે મનીષા મા
સુત્રામ્ણે સુમતિમાદૃણાનઃ । इदमिन्द्र मति हव्यं शुभाय सत्पासन्तु यजमानस्य
કામઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ અંહોમુચં વૃષમં યજ્ઞિયાનાં વિરાજન્તં પ્રથમમધ્વરાણામ્ ।
अपां नपातमश्विना हुवे धियेन्द्रेण म इन्द्रियं दत्तमोजः स्वाहा ॥ ૪ ॥ યત્ર બ્રહ્મ-
વિદો યાન્તિ દીક્ષયા તપસા સહ । અગ્નિર્મા તત્ર નયત્વગ્નિર્મેધાં દધાતુ મે । અગ્રયે
સ્વાહા ॥ इदमग्नये, इदन्न मम ॥ ૫ ॥ યત્ર૦ । સૂર્યો મા તત્ર નયતુ વાયુઃ પ્રાણાન્
દધાતુ મે । વાયવે સ્વાહા ॥ इदं वायवे, इदन्न मम ॥ ૬ ॥ યત્ર૦ સૂર્યો મા તત્ર
નયતુ ચક્ષુસ્સૂર્યોં દધાતુ મે । સૂર્યાય સ્વાહા ॥ इदं सूर्याय, इदन्न मम ॥ ૭ ॥
યત્ર૦ । ચન્દ્રો મા તત્ર નયતુ મનશ્ચન્દ્રો દધાતુ મે ચન્દ્રાય સ્વાહા ॥ इदं चन्द्राय,
इदन्न मम ॥ ૮ ॥ યત્ર૦ । સોમો મા તત્ર નયતુ પયઃ સોમો દધાતુ મે । સોમાય
સ્વાહા ॥ इदं सोमाय, इदन्न मम ॥ ૯ ॥ યત્ર૦ । ઇન્દ્રો મા તત્ર નયતુ લલમિન્દ્રો
દધાતુ મે । ઇન્દ્રાય સ્વાહા ॥ इदमिन्द्राय, इदन्न मम ॥ ૧૦ ॥ યત્ર૦ । આપો
મા તત્ર નયન્ત્વમૃતં મોપતિષ્ઠતુ । અદમ્બઃસ્વાહા ॥ इदमद्भ्यः, इदन्न मम ॥ ૧૧ ॥
યત્ર બ્રહ્મવિદો યાન્તિ દીક્ષયા તપસા સહ । બ્રહ્મા મા તત્ર નયતુ બ્રહ્મા બ્રહ્મ
દધાતુ મે । બ્રહ્મણે સ્વાહા इदं ब्रह्मणे, इदन्न मम ॥ ૧૨ ॥ અથર્વે૦ર્કાં ૧૬સૂ૦ ૪૨।૪૩ ॥

ઑં પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાના મેશુધ્યન્તામ્ । જ્યોતિરહં વિરજા વિપાપ્મા
ભૂયાસઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ વાઙ્મનશ્ચક્ષુઃ શ્રોત્રજિહ્વાધાણરેતોબુદ્ધ્યાકૃતિસંકલ્પાં મે
શુધ્યન્તામ્ । જ્યોતિરહં વિરજા વિપાપ્મા ભૂયાસઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ શિરઃ પાણિ-
પાદપૃષ્ઠોરુદરજંઘાશિશ્રોપસ્થપાયવો મે શુધ્યન્તામ્ જ્યોતિઃ ॥ ૩ ॥ ત્વચ્ચર્મમાઃ
સરુધિરમેદોમજ્જાસ્નાયવોઽસ્થીનિ મે શુધ્યન્તામ્ । જ્યોતિઃ ॥ ૪ ॥ શબ્દસ્પર્શરૂપ
રસગન્ધા મે શુધ્યન્તામ્ જ્યોતિઃ ॥ ૫ ॥ પૃથિવ્યગ્નેજોવાય્વાકાશા મે શુધ્યન્તામ્ ।
જ્યોતિઃ ॥ ૬ ॥ અન્નમયપ્રાણામયમનોમયવિજ્ઞાનમયાનન્દમયા મે શુધ્યન્તામ્ ।
જ્યોતિઃ ॥ ૭ ॥ વિવિષ્ટૈ સ્વાહા ॥ ૮ ॥ કપોત્કાય સ્વાહા ॥ ૯ ॥ ઝતિષ્ઠ પુરુષ
હરિત લોહિત પિંજ્રલાક્ષિ દેહિ દેહિ દદાપયિતા મે શુધ્યન્તામ્ । જ્યોતિઃ ॥ ૧૦ ॥
ઑં સ્વાહા મનોવાય્કાપકર્માણિ મે શુધ્યન્તામ્ । જ્યોતિઃ ॥ ૧૧ ॥ અવ્યક્તભાવે

રહઠ્ઠારૈજ્યોતિં ॥ ૧૨ ॥ આત્મા મે શુઘ્યતામ્ । જ્યોતિં ॥ ૧૩ ॥ અન્તરાત્મા મે
શુઘ્યતામ્ । જ્યોતિં ॥ ૧૪ ॥ પરમાત્મા મે શુઘ્યતામ્ જ્યોતિરહં વિરજા વિપાખ્યા
ભૂપાત્સ્વ સ્વાહા* ॥ ૧૫ ॥

આ ૧૫ મંત્રોથી એક એક શ્વાતની આહુતિ આપવી પછી નીચેના મંત્રોથી ૩૫ આહુતી દેવી

ઓમગ્રયે સ્વાહા ॥ ૧૬ ॥ ઓં વિશ્વેમ્યો દેવેમ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧૭ ॥ ઓં
ધ્રુવાય ભૂમાય સ્વાહા ॥ ૧૮ ॥ ઓં ધ્રુવક્ષિતયે સ્વાહા ॥ ૧૯ ॥ ઓમચ્યુતે ક્ષિતયે
સ્વાહા ॥ ૨૦ ॥ ઓમગ્રયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા ॥ ૨૧ ॥ ઓં ધર્માય સ્વાહા ॥ ૨૨ ॥
ઓમધર્માય સ્વાહા ॥ ૨૩ ॥ ઓમદ્વચઃ સ્વાહા ॥ ૨૪ ॥ ઓમોપધિવનસ્થતિમ્યઃ
સ્વાહા ॥ ૨૫ ॥ ઓં રક્ષોદેવજનેમ્ય સ્વાહા ॥ ૨૬ ॥ ઓં શૃણુભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૭ ॥
ઓમવસાનેમ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૮ ॥ ઓમવસાનપતિમ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૯ ॥ ઓં સર્વભૂ-
તેમ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૦ ॥ ઓં કામાય સ્વાહા ॥ ૩૧ ॥ ઓમન્તરિક્ષાય સ્વાહા ॥ ૩૨ ॥
ઓં પૃથિવ્યૈ સ્વાહા ॥ ૩૩ ॥ ઓં દિવે સ્વાહા ॥ ૩૪ ॥ ઓં સૂર્યોય સ્વાહા ॥ ૩૫ ॥
ઓં ચન્દ્રમતે સ્વાહા ॥ ૩૬ ॥ ઓં નક્ષત્રેમ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૭ ॥ ઓમિન્દ્રાય સ્વાહા
॥ ૩૮ ॥ ઓં વૃહસ્પતે સ્વાહા ॥ ૩૯ ॥ ઓં પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ ૪૦ ॥ ઓં-
બ્રહ્મણે સ્વાહા ॥ ૪૧ ॥ ઓં દેવેમ્યઃ સ્વાહા ॥ ૪૨ ॥ ઓં પરમેષ્ઠિનં સ્વાહા ॥
૪૩ ॥ ઓં તદ્ બ્રહ્મ ॥ ૪૪ ॥ ઓં તદ્વાયુ ॥ ૪૫ ॥ ઓં તદાત્મા ॥ ૪૬ ॥
ઓં તત્સત્યમ્ ॥ ૪૭ ॥ ઓં તત્સર્વમ્ ॥ ૪૮ ॥ ઓં તત્પુરોર્નમઃ ॥ ૪૯ ॥ અન્ત
શ્વરતિ ભૂતેષુ ગૃહાણાં વિશ્વશૂર્તિષુ । ત્વં પશ્વસ્ત્વં વપસ્કારસ્ત્વમિદ્રસ્ત્વં રુદ્રસ્ત્વં
વિષ્ણુસ્ત્વં બ્રહ્મ ત્વં પ્રજાપતિઃ । ત્વં તદાપ આપો જ્યોતીરસોઽમૃતં બ્રહ્મ સૂર્યઃ
સુવરો સ્વાહાઃ ॥ ૫૦ ॥

આ બધા મંત્રોથી આશ્વાહુતિ આપવી. સંન્યાસ લેવાવાળા પુરૂષ પાંચ અથવા ૭ વાળને
છેડીને પૃષ્ઠ ૭૦-૭૧ માં લખ્યા પ્રમાણે ડાહી મૂઝ, કેશ, સરીરપરના વાળ ઇત્યાદિ ઉતારવાને
પધાવત્ સ્નાન કરે પછી પોતાના પુસ્તક ઉપર પુરૂષ સૂકતના મંત્રોથી ૧૦૮ વાર આમરેક કરે
આરનાહ ૫૫ ૨૧ માં લખ્યા પ્રમાણે આમમન પ્રાણાનામ વગેરે કરી ૬૫ જોડી વેદીની સામ
આંખો ખીંચી મનથી—

* (પ્રાણાપાન) ઇત્યાદિ મંત્રોથી આરંભી (પરમાત્મા મે શુઘ્યન્તામ્) એ મંત્ર સુધી
સંન્યાસીને વાસ્તે ઉપદેશ છે. અર્થાત્ જે સંન્યાસીએ કરે તે મનોચરણ, સત્યોપદેશ, યોગાભ્યાસ,
ચમ, દમ, સાન્નિદ, સુશીલાદિ, તથા નિષ્ઠા વિગતનાદિ શુભ શુભ કર્મ રસભરક્રમ પછીને પરમ-મર્ત્ય
પોતાના સદાયક માની અત્યન્ત પુરૂષાર્થેથી સરીર, શ્રાણ, મન તથા ઈન્દ્રિયા વાગેરેને અશુદ્ધ
વ્યવહારથી દૂર રાખી શુદ્ધ વ્યવહારમા ચલાવી, પશ્ચાત્ ૩૫૮ અને અષ્ટમયુગન વ્યવહાર છોડી
દઈ, અનન્યા દેવ જવાની ઉપદેશ ફક્ત છોડાવીને રચન આમળિયે થઈ સદે મનુષ્યોને આનંદ
આપતા રહે.

ओं ब्रह्मणे नमः । ओमिन्द्राय नमः । ओं सूर्याय नमः । ओं सोमाय नमः । ओमात्मनेनमः । ओमन्तरात्मने नमः ।
એ છ મંત્રોની જપ કરી.

ओं मात्मने स्वाहा । ओमन्तरात्मने स्वाहा । ओं परमात्मने स्वाहा । ओं प्रजापतये स्वाहा ॥

એ ચાર મંત્રોથી ચાર આજ્ઞાહુતી દહને કર્મ કર્તા સંન્યાસમહેશ્વ કરવાવાળો પુરૂષ ૫૫ ૧૨૨ માં લખ્યા પ્રમાણે મધુપદ્મની ક્રિયા કરે અને ત્યાર પછી પ્રાણાભાષ કરીને—

ओं भूः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवितुर्वरेण्यम् । ओं स्वः सावित्रीं प्रविशामि भर्गो देवस्य धीमहि । ओं स्वः सावित्रीं प्रविशामि धियो यो नः प्रचोदयात् । ओं भूर्भुवः स्वः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

આ મંત્રને મનમાં જપે—

ओमग्रये स्वाहा । ओं भूः प्रजापतये स्वाहा । ओमिन्द्राय स्वाहा । ओं प्रजापतये स्वाहा । ओं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा । ओं ब्रह्मणे स्वाहा । ओं माणाय स्वाहा । ओमपानाय स्वाहा । ओं व्यानाय स्वाहा । ओमुदानाय स्वाहा । ओं समानाय स्वाहा ॥

આ મંત્રોથી આજ્ઞાહુતી આપીને—

ओं भूः स्वाहा ।

આ મંત્રોથી મુણ્ડાહુતી આપીને—

पुत्रैपणायाश्च वित्तैपणायाश्च लोकैपणायाश्चोत्थाय भिक्षाचर्यां चरन्ति * ।

શ. ૦ કાં. ૧૪ ॥

पुत्रैपणा वित्तैपणा लोकैपणा मया परित्यक्ता मत्तः सर्वभूतेभ्योऽभयमस्तु स्वाहा॥

આ વાક્ય બોલીને સર્વની સામે પાછીને જમીન પર ચૂકે પછી નાબી માત્ર જળમ પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહી—

ओं भूः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवितुर्वरेण्यम् । ओं भुवः सावित्रीं प्रविशामि भर्गो देवस्य धीमहि । ओं स्वः सावित्रीं प्रविशामि धियो यो नः प्रचोदयात् । ओं भूर्भुवः स्वः सावित्रीं प्रविशामि परो रजसे सावदोम् ॥

આ મંત્ર મનમાં જપીને પ્રભુવાર્ધ ધરઆતું ધ્યાન કરી પૂર્વોક્ત (પુત્રૈપણાયાશ્ચ) એ સમગ્ર કંડીકાને બોલીને પ્રેમ્ય મંત્રોચ્ચારણ કરવું.

* પુત્રાદિના મોહ વિત્તાદિ પદાર્થોના મોહ અને લોકરચ પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છાથી મનને હઠાવી મરમાત્રમાં આત્માને દહ કરી જે ભિક્ષાચરણ કરે છે તેજ સર્વને સત્યોપદેશથી અમયદાન આપી શકે છે અર્થાત્ જમણુ દાયમાં જળ લઇને જે આજ્ઞાથી પુત્રાદિના તંબા ધનાદિના મોહ અને લોકની પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા વીગેરેના ત્યાગ કર્યો છે અને પ્રાણી માત્રને મારા તરફથી અભય પ્રાપ્ત થાય એ મારી સત્ય વાણી તથા ઇચ્છા છે.

ઓં ભૂઃ સંન્યસ્તં મયા । ઓં ભુવઃ સંન્યસ્તં મયા । ઓં સ્વઃ સંન્યસ્તં મયા ॥

આ મંત્ર મનમાં ઉચ્ચારણ કરી જળની અંજલી ભરી પુર્વાભિમુખ થઈ સંન્યાસ લેવો.

ઓં અમયં સર્વભૂતેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા ॥

આ મંત્રથી બંને હાથની અંજલી પુર્વ દીશા છોડી દેવી.

येनांसिहसं वहसि येनाग्ने सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह स्वदेवेषु गन्तवे॥

॥ ૧ ॥ અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧ । સૂં ૦ ૧ । મં ૦ ૧૭ ॥

આના ઉપર સ્મૃતિ વાક્ય છે કે—

प्राजापत्यां निरूप्योष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ।

आत्मन्यग्नीन् समारोप्य ब्राह्मणः प्रवजेद् यहात् ॥ ૧ ॥

આ મોક્ષકની અર્થ આગળ લખાઈ ગયા છે.

આના પછી મોન ધારણ કરી શીખા વાસ્તે આગળ જે ચાર પાંચ કેશ બાકી રાખ્યા હોય તેને એકેક લઈ જામેડી નાખી યજ્ઞોપવિત ઉતારી હાથમાં લઈ જળની અંજલી ભરી.

ओमापो वै सर्वा देवताः स्वाहा ॥ ઓં ભૂઃ સ્વાહા ॥

આ મંત્રથી શીખાના વાળ તથા યજ્ઞોપવીત સહિત જળની અંજલીનેજળમાં નાખી દે અને પછી આચાર્ય શિષ્યને જળમાંથી બહાર કાઢી ભગવું વસ્ત્ર કાપીને, કરી વસ્ત્ર, અથવા પછેડી આદિ પ્રીતિપૂર્વક આપી. પૃષ્ઠ ૮૪ માં લખ્યાપ્રમાણે (યો મે દણ્ડ) એ મંત્રથી ટુંક ધારી કરી. આત્મામાં આહવનીયાદિ અગ્નિને આરોપણ કરે.

यो विद्याद् ब्रह्मं प्रत्यक्षं पक्षेपि यस्य संभारा ऋचो यस्यानूकर्मम् [૧]

॥ ૧ ॥ सामानि यस्य लोमानि यजुर्हृदयमुच्यते परिस्तरणमिहविः [૨] ॥ ૨ ॥

यद्वा अतिथिपतिरतिथीन् प्रति पश्यति देवयजनं प्रेक्षते [૩] ॥ ૩ ॥ यमिभिवदति

* ૩ (અગ્ને) વિદ્વાન્ (યેન) જેનાથી (સહજ) સર્વ સંસારને અગ્નિ ધારણ કરે છે તથા (યેન) જેનાથી તું (સર્વ વેદસમ્) શુદ્ધસ્થાશ્રમસ્થ પદાર્થ યજ્ઞોપવીત તથા શીખાદિને (વહસિ) ધારણ કરે છે તેને છોડીને (તેન) અને તેના ત્યાગ કરી (નઃ) અમારા (દયં) આ સંન્યાસરૂપ (સ્વાહા) સુખ દેવાવાળા (યજ્ઞં) પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મનને (દેવેષુ ગન્તવે) વિદ્વાનોમાં જવાને મારે પ્રાપ્ત થા.

૧ (યઃ) જે પુરૂષ (પ્રત્યક્ષમ્) સાક્ષાત્કારથી (બ્રહ્મ) પરમાત્માને (વિદ્યાત્) જાણે છે અને (યસ્ય) જેના (પક્ષે) દોર રખાવાદિ (સંભારા) હોમ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યો છે અને (યસ્ય) જેના (ઋચઃ) યજ્ઞર્થ સત્ય બાપણ, સત્યોપદેશ અને રૂપેદાદિ વેદની (અનુન્યમ્) વાણીજ અનુકૂલતા પ્રમાણે કથનનો વિષય છે તેજ અનુષ્ઠ સંન્યાસ ગ્રહણ કરે.

૨ (યસ્ય) (સામાનિ) (લોમાનિ) સામવેદ જેના હોમ અર્થાત્ વાળની સમાન છે (યજુઃ) યજુર્વેદ જેના (હૃદયં) હૃદયની ઉપર (ઉચ્યતે) અપાય છે (પરિસ્તરણમ્) જે સર્વ રીતે શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર આસન આદિ સામગ્રીને (હવિઃ) હોમ કરવાને યોગ્ય છે તે પુરૂષ સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય થાય છે.

૩ (યદ્વા) અથવા ને (અતિથિપતિઃ) અતિથિઓનું પાલન કરવાવાળા (અતિથીન્) અતિથિઓની તરફ માન અને સત્કારથી (પ્રતિપદ્યતિ) જુએ છે તેજ સંન્યાસી (દેવયજમ્)

विक्रमानंनुविक्रमते यऽउं पहरति ॥ १२ ॥ योऽतिथीर्ना स आहवनीयो यो वेश्मनि
स गार्हिपत्यो यस्मिन् पचन्ति स दक्षिणाग्निः [५ ॥ १३ ॥ इष्टं च वा एष पूतं च
गृहाणामश्नाति यः पूर्वोऽतिथेरश्नाति [६] ॥ १४ ॥ अथर्व० का० ९ । सू० ६ ॥

तस्यैव विदुषो यज्ञस्यात्मा यज्ञमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिधमगुरो वेदिलो-
मानि बर्हिर्वेदः शिखाहृदय वृषः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
दक्षिणा वाग्धोता * प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीत् । यावद् धियते
सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यतिपबति तदस्य सोमपानम् । यद्रमते तदुपसदी यत्स-
ञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदा हवनीयो या व्याहृति राहुतिर्यं
विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यन्दिनं सायं

દીક્ષામુપૈતિ યદુદકં યાચત્યપઃ પ્રણયતિ [૪] ॥ ૪ ॥ યા એવ યજ્ઞ આપઃ પ્રણીયન્તે
તા એવ તાઃ [૫] ॥ ૫ ॥ યદાવસયાન્ કલ્પયન્તિ સદોહવિદ્યાં નાન્યેવ તત્કલ્પયન્તિ
[૬] ॥ ૬ ॥ યદુપસ્તૂળન્તિ ચર્હિરેવ તત્ [૭] ॥ ૭ ॥ તેપામાસં જ્ઞાનામાતિથિરાત્મં
જુંહોતિ [૮] ॥ ૮ ॥ સુચા હસ્તેન પ્રાણે યૌર્વે સૂક્ષ્મારેણ વપદ્મારેણ [૧] ॥ ૯ ॥
એતં વૈ પ્રિયાશ્ચ પ્રિયાશ્ચત્વિજઃ સ્વર્ગં લોકં ગમયન્તિ યદતિથયઃ [૨] ॥ ૧૦ ॥
પ્રજાપત્યો વા એતસ્યં યજ્ઞો વિતતો ય ઇંદ્રહરંતિ [૩] ॥ ૧૧ ॥ પ્રજાપતેર્વા એવ

બીજા અતિથિઓને વિદ્વાન સમજી પુણ્ય દૃષ્ટિથી જુએ છે અને તેજ સંન્યાસી થવાને
ચોગ્ય અધિકારી છે.

૪ (યત્) જે સંન્યાસી બીજા વિદ્વાન યજુષ્યેની સાથે સંવાદ (અમિચદન્તિ) અથવા
તેઓને અભિવાદન કરે છે (દીક્ષાં ડૌપૈતિ) તે દિક્ષાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું, અને
(યત્) જે (ઉદકમ્) જળની યાચના કરે છે તે (અપઃપ્રણયતિ) પ્રણીતાર્થા જળને રહે
છે એમ સમજવું.

૫ (યજ્ઞે) યજ્ઞર્થા (યાતેવ) જે જળવું (પ્રણયન્તે) પ્રણીધાન કરવામાં આવે છે (તા એવ)
તેજ જળ (તાઃ) પ્રણીતાપાત્રર્થા રાખેલા સંન્યાસિએ રાખેલા જળની સમાન છે.

૬ સંન્યાસિ (યત્) જેને (વાચસયાન્) નિવાસસ્થાન (કલ્પયન્તિ) કહે છે તે ગૃહ
(સદઃ) (હવિર્યાન્યાન્યેવ) હવિષને સ્થાપન કરવાનું પાત્ર છે અર્થાત્ યજુશાળાની ઉપમાં
આપવી ચોગ્ય છે.

કારણ કે સંન્યાસી પોતેજ જ્ઞાનયજુર્વં પુનઃ જુંહોવાથી અને જે ગૃહમાં તે જાય છે ત્યાં પણ
હમેશાં જ્ઞાન યજુ થવાથી તેને અને તે ગૃહને પણ જ્ઞાન યજુશાળા કહેવામાં આવે છે આ અર્થ
અસંકારિક છે, અને સત્ય તથા યથાર્થ છે.

૭ તથા (યત્) સંન્યાસિ જે (ઉપસ્તૂળન્તિ) બીજાનું વીચેર કરે છે તે (ચર્હિરેવતત્)
તે કુદ્ધ પિંજલીની સમાન છે એમ સમજવું.

૮ તથા (તેપામ્) (આસજ્ઞાનામ્) જે પોતાની સમીપ બેઠેલો હોય છે તેઓને પારો
એસત્રવાળો (અતિથિઃ) અતિથિ જેની આવવા અથવા જવાની દોષ નીચત તિથી દોતી નથી
તેવા જે સંન્યાસી જે કંઈ બોળન કરે છે. તે (આત્મમ્) આત્મારૂપી વેદીની આંદર હોમજ
કરે છે એમ સમજવું.

૯ તથા જે સંન્યાસી (હસ્તેન) હાથથી બોળન કરે છે તે (સુચા) હાથરૂપી સુવાવડે
જડસમિરૂપી વેદીમાં અગ્નિહોત્ર કરે છે એમ સમજવું તથા યુષ ઐટસે યજસ્તંભને જેમ અનેક
મુકારના પથુઓ બાંધવામાં આવે છે તેમ તે સંન્યાસી (સૂક્ષ્મારેણ) સુવાની સમાન (વપદ્મા-
રેણ) વપદ્મારૂપી હોમક્રીયાની આંક (પ્રાણે) પ્રાણમાં મન અને ધર્મીઓને બાંધે છે એમ સમજવું.

૧૦ (એતે વૈ) તેજ (ઋત્વિજઃ) ઋતુ ઋતુમાં પ્રાપ્ત થવાવાળા, પ્રિય અથવા અપ્રિય
સંન્યાસી (પ્રિયા ચ અપ્રિયાઃ) લોકો અતિથિરૂપ છે અને તેથીજ તેઓ ગૃહસ્થોને (સ્વર્ગં લોકં)
જેવા ચોગ્ય, અને અનુભવવા ચોગ્ય અત્યંત સુખને (ગમયન્તિ) પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૧૧ (એતસ્ય) આ સંન્યાસીનો (પ્રજાપત્યઃ) પ્રજાપતિ પરમાત્માને ઓળખવાનો આ
આશ્રમ ધર્મના અનુષ્ઠાનરૂપ (યજ્ઞઃ) સારી રીતે ખાળવા ચોગ્ય થી ધર્મ (વિતતઃ) વિસ્તાર
પામે છે અર્થાત્ (યઃ) જે આ સંન્યાસ ધર્મને સર્વોપરી સમજીને (ઉપદ્યતિ) તેનો સ્વીકાર
કરે છે (ધૈ) તેજ સંન્યાસી યજ્ઞ સફળ છે.

વિક્રમાનંતુવિક્રમતે યડંપહરતિ ॥ ૧૨ ॥ યોડતિથીનાં સ આહવનીયો યો વેરમનિ
સ ગાર્હપત્યો યસ્મિન્ પચન્તિ સ દક્ષિણાગ્નિઃ [૫ ॥ ૧૩ ॥ ઇટ્તં ચ વાં એપ પૂત્તં ચ
ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ [૬] ॥ ૧૪ ॥ અથર્વે૦ કાં૦ ૧ । સૂ૦ ૬ ॥

તસ્યેવં વિદુષો યજ્ઞસ્વાત્મા યજમાનઃ શ્રદ્ધા પત્ની શરીરમિધ્મમુરો વેદિલો-
માનિ વાર્હેવેદઃ શિશ્વાહૃદયં યૂપઃ કામ આજ્યં મન્યુઃ પશુસ્તપોડગ્નિર્દમઃ શમયિતા
દક્ષિણા વાગ્ધોતા * પ્રાણ ઉદ્ગાતા ચક્ષુરધ્વર્યુર્મનો બ્રહ્મા શ્રોત્રમગ્રીત્ । યાવદ્ બિપતે
સા ક્ષીક્ષા યદશ્રાતિ તદ્ભવિયંતિવતિ તદસ્ય સોમપાનમ્ । યદ્રમતે તદુપસદો યત્સ-
શ્વરત્યુપવિશત્યુત્તિષ્ઠતે ચ સ પ્રવગ્યો યન્મુલ્લં તદા હવનીયો યા વ્યાહતિ રાહુતિયં-
વસ્ય વિજ્ઞાનં તજ્જુહોતિ યત્સાયં પ્રાતરત્તિ તત્સમિધં યત્પ્રાતમધ્યન્દિન* સાયં

૧૨ (યઃ) ને (યપઃ) સંન્યાસી (પ્રજાપતેઃ) પરમેશ્વરને ભક્ષણ કરવા સંન્યાસાશ્રમના
(વિક્રમાન) સત્યાચારને (અનુ વિક્રમતે) અનુકુળતા પ્રમાણે યથાયોગ્ય પાળે છે (વૈ) તેજ
સર્વ શુભશુભને (ઉપહરતિ) પામે છે.

૧૩ (યઃ) (અતિથીનામ્) ઉત્તમ સંન્યાસીને ને સંજ કરવામાં આવે છે (સઃ) તેજ
સંન્યાસીને માટે (આહવનીયઃ) આહવનીય અર્થાત્ (અહત્યર્થ આશ્રમમાં ને અહત્યારી હોમ
કરે છે) તેજ છે અને (યઃ) ને ધરમાં સંન્યાસી વસે છે (સઃ) તેજ તેને માટે (ગાર્હપત્યઃ)
ગૃહસંબંધી અગ્નિ છે. અને (યસ્મિન્) ને જક્ષામિમાં અનાદિને (પચન્તિ) પચાવે છે (સઃ)
તેજ તેને માટે (દક્ષિણાગ્નિઃ) પાનપ્રસ્થ સંબંધી અગ્નિ છે. આવી રીતે સંન્યાસી સર્વ
અગ્નિઓને આત્મામાં આરોપણ કરે.

૧૪ (યઃ) ને ગૃહસ્થ (અગ્નિઃ પૂર્વઃ) સંન્યાસીની પહેલાં (અશ્રાતિ) ભોજન કરે છે (યપઃ)
તે (ગૃહાણામ્, ઇટ્તમ્, ચ પૂત્તં) તે ગૃહસ્થાશ્રમનાં સર્વ સુખ અને તેનાં સાધનો તથા પરિપૂર્ણ
ઔષધ (ચ) અને તેના સાધનોને (વૈ) ખચીત (અશ્રાતિ) ભક્ષણ કરે છે. અર્થાત્ નાશ
કરે છે. એટલા માટે ને ગૃહસ્થને ત્યાં આતથી અથવા સંન્યાસી આવે તો તેને પ્રથમ
જમાડીને પછી પોતે ભોજન કરેલું એજ યોગ્ય છે.

* અર્થ—(યવમ્) આવી રીતે સંન્યાસ અટકણ કરવાવાળો (તસ્ય વિદુષઃ) તે વિદ્વાન
સંન્યાસી (યજ્ઞસ્ય) સારી રીતે અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય સંન્યાસ આશ્રમરૂપ યજ્ઞના (યજ્ઞ-
માનઃ) પતિ (આત્મા) રૂપ છે. અને ને ધર્મર વેદ તથા સત્ય ધર્માચરણ અને પરાપકારમાં
(શ્રદ્ધા) સત્ય ધારણ રૂપ તે સંન્યાસીની દૃઢ પ્રીતિ છે તેજ તેની ઓ છે (શરીરમ્)
અને તેનું શરીર (દ્ધમમ્) આ સંન્યાસ આશ્રમ રૂપ યજ્ઞને માટે ધનધનુડપ છે. અને તેનું
(ઉરઃ) વૃક્ષરથજ (વેદિ.) યજ્ઞ કરવા માટે કુંડરૂપ છે. તથા તેના શરીર ઉપર (લોમાનિ)
ને રામ છે તે (વર્હિઃ) કુસાતુલ્ય છે અને ને (વેદઃ) વેદ અને તેનો સમ્બંધ સંબંધ ભક્ષીને
આચરણ કરવામાં આવે છે તે સંન્યાસીની (શિષ્ટા) શીખા છે. તથા સંન્યાસીનું (હૃદયં)
ને હૃદય છે તે (યૂપઃ) યજ્ઞનો સ્તંભ છે તથા ને તેના શરીરમાં (કામઃ) કામ અથવા કાંઈ
પણ ભાતની ધમ્મો છે તે (આજ્યમ્) જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં હોમ કરવા રૂપ યજ્ઞસામગ્રી છે. તથા
(મન્યુઃ) સંન્યાસીમાં ને કાંઈ છે તે (અનુઃ) શરીરના મળતી માફક છોડવા યોગ્ય વસ્તુ છે.
તથા તે સંન્યાસી (તપઃ) સત્યધર્માનુષ્ઠાન તથા પ્રાણાયામાદિ યોગાભ્યાસ વિગેરે ને ક્રિયા કરે
છે તે વેદોની (અગ્નિ) અગ્નિસમાન છે ને સંન્યાસી (દમઃ) અધર્મ આચરણથી ઇન્દ્રિયોની
રૂપાને ધર્માચરણમાં સ્થિર રાખી પોતાનું વર્તન યજ્ઞને છે તે (શમયિતા) દુષ્ટને દંડ
દેવાવાળો સભ્ય પુરૂષ છે એમ સમજવું. તથા ને સંન્યાસીની (વાક્) વાણી સત્યોપદેશ
કરવાને માટેજ છે તે સંન્યાસી સર્વને અભયદાન આપે છે એમ સમજવું. ને સંન્યાસીના

દીક્ષામુપૈતિ યદ્દંદકં ધાર્તવ્યપઃ પ્રણયતિ [૪] ॥ ૪ ॥ યા એવ યજ્ઞ આર્પઃ પ્રણીયન્તે
 તા એવ તાંઃ [૫] ॥ ૫ ॥ યદાવસથાન્ કલ્પયન્તિ સદોહવિધાંનાન્ એવ તત્કલ્પયન્તિ
 [૬] ॥ ૬ ॥ યદુપસ્તૃણન્તિ વૌર્હેરેવ તત્ [૭] ॥ ૭ ॥ તેપ્રામાસન્માત્રામતિથિરાત્મં
 હુંહોતિ [૮] ॥ ૮ ॥ સુચા હસ્તેન પ્રાણે યૃષે સુક્કારેણ વપદ્કારેણ [૧] ॥ ૯ ॥
 એતં વે પ્રિયાશ્રાપ્રિયાશ્રત્વિજઃ સ્વર્ગં લોકં ગમયન્તિ યદતિથયઃ [૨] ॥ ૧૦ ॥
 પ્રજાપત્યો વા એતસ્યં યજ્ઞો વિતંતો ય ઉપદરંતિ [૩] ॥ ૧૧ ॥ પ્રજાપતેર્વા એવ

ખીજી અતિથિઓને વિદ્યાન સમજી પુનઃ દૃષ્ટિથી જુઓ છે અને તેજ સંન્યાસી યવાને
 યોગ્ય અધિકારી છે.

૪ (યત્) જે સંન્યાસી ખીજી વિદ્યાન મનુષ્યોની સાથે સંવાદ (અભિવદન્તિ) અથવા
 તેઓને અભિવાદન કરે છે (દીક્ષાં ઉપૈતિ) તે દિક્ષાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું, અને
 (યત્) જે (ઉપકમ્) જળની યાચના કરે છે તે (અર્પઃપ્રણયતિ) પ્રણીતામાં જળને રહે
 છે એમ સમજવું.

૫ (યજ્ઞે) યજ્ઞમાં (યતેવ) જે જળનું (પ્રણીયન્તે) પ્રણીધાન કરવામાં આવે છે (તા એવ)
 તેજ જળ (તાઃ) પ્રણીતાપાત્રમાં રાખેલા સંન્યાસિએ રાખેલા જળની સમાન છે.

૬ સંન્યાસિ (યત્) જેને (આવસથાન્) નિવાસસ્થાન (કલ્પયન્તિ) કહે છે તે ગૃહ
 (સદઃ) (હવિર્ધ્યાન્યાન્યેવ) હવિષને સ્થાપન કરવાનું પાત્ર છે અર્થાત્ વજ્રશાળાની ઉપમાં
 આપવાં યોગ્ય છે.

કારણ કે સંન્યાસી પોતેજ જ્ઞાનયજ્ઞનું પુનઃ હોવાપી અને જે ગૃહમાં તે જાય છે ત્યાં પણ
 હમેશાં જ્ઞાન યજ્ઞ થવાપી તેને અને તે ગૃહને પણ જ્ઞાન યજ્ઞશાળા કહેવામાં આવે છે આ અર્થ
 અસંકારિક છે. અને સત્ય તથા અર્થાથ છે.

૭ તથા (યત્) સંન્યાસિ જે (ઉપસ્તૃણન્તિ) ખીજાનું વીગેરે કરે છે તે (વૌર્હેરેવતત્)
 તે કુદ્ધ પિંજરીની સમાન છે એમ સમજવું.

૮ તથા (તેપામ્) (આસન્નાનામ્) જે પોતાની સમીપ બેઠેલો હોય છે તેઓને પાસે
 બેસવાવાળો (અતિથિઃ) અતિથિ જેની આવવા અથવા જવાની દોષ નીચત તિથી દોતી નથી
 તેવા જે સંન્યાસી જે કંઈ બોજન કરે છે. તે (આત્મમ્) આત્મારૂપી વેદીની અંદર હોમજ
 કરે છે એમ સમજવું.

૯ તથા જે સંન્યાસી (હસ્તેન) હાથથી બોજન કરે છે તે (સુચા) હાથરૂપી સુત્રાવડે
 જહ્યગિરૂપી વેદીમાં અગ્નિહોત કરે છે એમ સમજવું તથા યુષ એટલે યજ્ઞસ્તંભને જેમ અનેક
 પ્રકારના પશુઓ અધિવામાં આવે છે તેમ તે સંન્યાસી (સુક્કારેણ) સુતાની સમાન (વપદ્-
 કારેણ) વપદ્કારથી હોમકીવાની માફક (પ્રાણે) પ્રાણમાં મગ અને ધ્રીઓને અધિ છે એમ સમજવું.

૧૦ (એતે વૈ) તેજ (ઋત્વિજઃ) ઋતુ ઋતુમાં પ્રાપ્ત થવાવાળા, પ્રિય અથવા અપ્રિય
 સંન્યાસી (પ્રિયા વ અપ્રિયાઃ) વેદો અતિથીરૂપ છે અને તેથીજ તેઓ ગૃહસ્થોને (સ્વર્ગં લોકં)
 જોવા યોગ્ય, અને અનુભવવા યોગ્ય અત્યંત સુખને (ગમયન્તિ) પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૧૧ (એતસ્ય) આ સંન્યાસીનો (પ્રજાપત્યઃ) પ્રજાપતિ પરમાત્માને ઝોળખવાનો આ
 આશ્રમ ધર્મના અનુષ્ઠાનરૂપ (યજ્ઞઃ) સારી રીતે પાળવા યોગ્ય ધર્મ (વિતતઃ) વિસ્તાર
 પામે છે અર્થાત્ (યઃ) જે આ સંન્યાસ ધર્મને સર્વોપરી સમજીને (ઉપદરંતિ) તેનો સ્વીકાર
 કરે છે (વૈ) તેજ સંન્યાસી યજ્ઞ શકે છે.

વિક્રમાનંનુવિક્રમતે યડડંપહરતિ ॥ ૧૨ ॥ યોડતિંથીનાં સ આંહવનીયો યો વેશમનિ
સ ગાંદિપત્યો યસ્મિન્ પર્ચન્તિ સ દક્ષિણાગ્નિઃ [૫ ॥ ૧૩ ॥ ડ્રં છ વા ઇપ પૂર્ત્તં ચ
ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિંથેશ્રાતિ [૬] ॥ ૧૪ ॥ અથર્વં કાં ૧ । સૂં ૬ ॥

તસ્યેવં વિદુષો યજ્ઞસ્વાત્મા યજમાનઃ શ્રદ્ધા પત્ની શરીરમિધ્મમુરો વેદિર્લો-
માનિ વોદેવેદઃ શિસ્વાહુદયં યૂપઃ કામ આજ્યં મન્યુઃ પશુસ્તપોડગ્નિર્દમઃ શમયિતા
દક્ષિણા વાગ્ધોતા * પ્રાણ ઉદ્ગાતા ચક્ષુરધ્વર્ચુર્મનો બ્રહ્મા શ્રોત્રમગ્રીત્ । યાવદ્ધિપતે
સા વીક્ષા યદશ્રાતિ તદ્ધવિપંત્તિવતિ તદસ્ય સોમપાનમ્ । યદ્રમતે તદુપસદો યત્સ-
શ્વરત્પુપવિશત્યુત્તિષ્ઠતે ચ સ પ્રવર્ગ્યો યન્મુલ્લં તદા હવનીયો યા વ્યાહતિ રાહુતિર્ય-
દસ્ય વિજ્ઞાનં તજ્જુહોતિ યત્સાયં પ્રાત્તરત્તિ તત્સમિધં યત્પ્રાતર્મધ્યન્દિનઃ સાયં

૧૨ (યઃ) ને (ઇપ.) સંન્યાસી (પ્રજાપતેઃ) પરમેશ્વરને જાણુવા ૩૫ સંન્યાસાશ્રમના
(વિક્રમાન્) સત્યાચારેને (અનુ વિક્રમતે) અનુકુળતા પ્રમાણે સ્થાયોગ્ય પાળે છે (વૈ) તેજ
સર્વ શુભશુભેને (ઉપહરતિ) પામે છે.

૧૩ (યઃ) (અતિથીનામ્) ઉત્તમ સંન્યાસીને ને સંગ કરવામાં આવે છે (સઃ) તેજ
સંન્યાસીને માટે (આહવનીયઃ) આહવનીય અર્થાત્ (બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં ને બ્રહ્મચારી હોમ
કરે છે) તેજ છે અને (યઃ) ને ધરમાં સંન્યાસી વસે છે (સઃ) તેજ તેને માટે (ગાર્હપત્યઃ)
ગૃહસંબંધી અગ્નિ છે. અને (યસ્મિન્) ને જડશાસ્ત્રિમાં અગ્નિદિને (પર્ચન્તિ) પચાવે છે (સઃ)
તેજ તેને માટે (દક્ષિણાગ્નિઃ) વાનપ્રસ્થ સંબંધી અગ્નિ છે. આવી રીતે સંન્યાસી સર્વ
અગ્નિઓને આત્મામાં આરોપણ કરે.

૧૪ (યઃ) ને શુદ્ધસ્થ (અધિતેઃ પૂર્વઃ) સંન્યાસીની પહેલાં (અશ્રાતિ) ભોજન કરે છે (ઇપઃ)
તે (ગૃહાણામ્, ઇષ્ટમ્, ચ પૂર્ત્તં) તે શુદ્ધશાસ્ત્રમાં સર્વ સુખ અને તેનાં સાધનો તથા પરિપૂર્ણ
ઐશ્વર્ય (ચ) અને તેના સાધનોને (વૈ) ખચીત (અશ્રાતિ) બક્ષણ કરે છે. અર્થાત્ નાશ
કરે છે. એટલા માટે ને શુદ્ધસ્થને ત્યાં આતથી અથવા સંન્યાસી આવે તો તેને પ્રથમ
જમાડીને પછી પોતે ભોજન કરવું એજ ચોગ્ય છે.

* અર્થ—(ઇપમ્) આવી રીતે સંન્યાસ પ્રક્રિયા કરવાયો (તસ્ય વિદુષઃ) તે વિદ્વાન
સંન્યાસી (યજ્ઞસ્ય) સારી રીતે અનુદાન કરવા ચોગ્ય સંન્યાસ આશ્રમરૂપ યજ્ઞના (યજ-
માનઃ) પતિ (આત્મા) ૩૫ છે. અને ને ઇશ્વર વેદ તથા સત્ય ધર્માચરણ અને પરોપકારમાં
(શ્રદ્ધા) સત્ય ધારણ ૩૫ તે સંન્યાસીની દૃઢ પ્રીતિ છે તેજ તેની સ્ત્રી છે (શરીરમ્)
અને તેનું શરીર (ઇધ્મમ્) આ સંન્યાસ આશ્રમ ૩૫ ધરાવે માટે ઇન્ધનરૂપ છે. અને તેનું
(ડરઃ) વૃક્ષચળ (વેદિ-) યજ્ઞ કરવા માટે કુંડરૂપ છે. તથા તેના શરીર ઉપર (લોમાનિ)
ને રોમ છે તે (વર્હિઃ) કુશાગ્રતા છે અને ને (વેદઃ) વેદ અને તેનો સમ્પ્રદાય સંબંધ જાણીને
આચરણ કરવામાં આવે છે તે સંન્યાસીની (શિસ્વા) શીખા છે. તથા સંન્યાસીનું (હૃદયં)
ને હૃદય છે તે (યૂપઃ) યજ્ઞના સ્તંભ ૩૫ તથા ને તેના શરીરમાં (કામઃ) કામ અથવા કોપ
પણ જાતની ઇચ્છા છે તે (આજ્યમ્) જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં હોમ કરવા ૩૫ યજ્ઞમાંથી છે. તથા
(મન્યુઃ) સંન્યાસીમાં ને કાષ્ઠ છે તે (અશ્વઃ) શરીરના મળની માફક છેડવા ચોગ્ય વસ્તુ છે.
તથા તે સંન્યાસી (તપઃ) સત્યધર્મોપદાન તથા પ્રાણપ્રમાદિ શોભાવ્યાસ વિશેષ ને ક્રિયા કરે
છે તે વેદોની (અગ્નિ) અગ્નિમહાન છે ને સંન્યાસી (દમઃ) અવર્ત આચરણથી ઇન્દ્રિયોની
શુદ્ધિને ધર્માચરણમાં સ્થિર રાખી પોતાનું પર્તન ચલાવે છે તે (શમયિતા) દુષ્ટને દંડ
દેવાવાળો સમ્ય પુરૂષ છે એમ સમજવું. તથા ને સંન્યાસીની (વાક્) વાણી સત્યોપદેશ
કરવાને માટેજ છે તે સંન્યાસી સર્વને અજનકાન આપે છે એમ સમજવું. ને સંન્યાસીના

ચ તાનિ સવનાનિ । યે અહો રાત્રે તે દર્શપીર્ણમાસૌ યેઽર્દ્ધમાસાશ્ચ માસાશ્ચ તે
 ચાતુર્માસ્યાનિ ય ઋતવસ્તે પશુવન્વા યે સંવત્સરાશ્ચ પરિવત્સરાશ્ચ તેઽર્દ્ધર્ણાઃ સર્વ-
 વેદસં વા એતત્સત્રં યન્મરણં તદવમૃત્યુઃ । એતદ્દે જરામર્યમપ્રિદોત્રઃ સત્રં ય એવં વિદ્વા-
 નુદગયને પ્રમીયતે દેવાનામેવ મહિમાનં ગત્વાદિત્યસ્ય સાયુજ્યં ગચ્છત્યથ યો
 દક્ષિણે પ્રમીયતે પિતૃણામેવ મહિમાનં ગત્વા ચન્દ્રમસઃ સાયુજ્યં સલોકતામાપ્રોત્યંતૌ
 વે સર્વચન્દ્રમસોર્મહિમાનો બ્રાહ્મણો વિદ્વાનભિજયતિ તસ્માદ્ બ્રહ્મણે મહિમાનમાપ્રોતિ
 તસ્માદ્ બ્રહ્મણો મહિમાનમિત્યુપનિવત્ । તેત્તિ૦ પ્રપા૦ ૧૦ અનુ૦ ૬૪ ॥

શરીરમાં (પ્રાણઃ) પ્રાણ છે તે (હોતા) હોવાની સમાન છે. જે તેના (અનુઃ)
 અનુ છે તે (વજ્રાતા) ઉદગતાની સમાન છે. તથા તેનું (મનઃ) મન (અવ્યયું)
 અવ્યયું છે અને જે (ઓત્રં) તેના કર્ણ છે તે (બ્રહ્મા) બ્રહ્મા છે તથા (અમીત્) અમી
 લાપવાવાળાની માફક (યાવત્ પ્રિયતે) તે સંન્યાસી જે કંઈ ધારણ કરે છે. (સા) તે (વીક્ષા)
 દીક્ષા પ્રદક્ષુ રૂપ છે અને (યદશ્ચાતિ) તે સંન્યાસી જે કંઈ ખાય છે, (તદ્દહિવિઃ) તે
 ધૂતાનિ સામગ્રીની માફક હોવાથી યોગ્ય પદાર્થ છે, તથા (ચદપિયતિ) તે જે કંઈ જળ
 અથવા દૂધાદિ પદાર્થ પીએ છે (તત્ અસ્યસોમપાનં) તેજ તેનું સોમ પાન છે તથા (યદ્રમતે)
 તે જે જે ટેકાએ ગમન કરે છે તે (તદુપસદઃ) ઉપસામગ્રી છે તથા (યત્ સચ્ચરત્યુપયિ-
 શ્ચત્યુ તિષ્ઠતે) જે કંઈ તે આપજાય અને જેસવા ઉઠવાની ક્રિયા કરે છે (સ પ્રવર્ચઃ) તે
 તેના પ્રવર્ચ છે. (યન્મુદયમ્) જે તેનું મુખ છે (તદાયહતીયઃ) તે સંન્યાસીના આહવનીય
 અગ્નિની સમાન છે તથા (યા વ્યાહતિત્યેદસ્ય વિજ્ઞાનમ્) તે સંન્યાસીનું વ્યાહતિ ઉચ્ચારણ
 અથવા તેનું વિજ્ઞાન આહુતિરૂપ છે અને અને (તજ્જુહોતી) તે તેનોજ હોમ કરે છે એમ
 સમજવું તથા (યત્ સાર્યં પ્રાતરતિ) તે સંન્યાસી સંન્યાસમયે તથા પ્રાતઃકાળે જે કંઈ
 ગોળન કરે છે (તત્સમીધમ્) તે સમિધા છે. તથા (યત્પ્રાતર મધ્યન્દિનમ્ સાર્યં ચ)
 તે સંન્યાસી પ્રાતઃમધ્યાન્દ અને સાયંકાળમાં જે કંઈ ક્રમ કરે છે તે ત્રણ (સવનાનિ)
 સવન છે. (યે અહોરાત્રે) તથા જે દિવસ અને રાત્રિ છે તે (તે દર્શપીર્ણમાસૌ) તે
 સંન્યાસીના પૌર્ણમાસે તથા અઘવાસ્યેષ્ટિ છે (અર્ધમાસાશ્ચ, માસાશ્ચ) જે કૃષ્ણપક્ષ શુક્લ
 પક્ષ તથા મહિના છે તે તે સંન્યાસીના આતુર્માસ યત્ છે. (યન્મૃતયઃ) તથા વસંતાદિ રૂપ
 છે તે (પશુવન્ધ) સંન્યાસીને પશુ બંધ આવેત્ છે પશુઓનું બાંધવું છે. (યે સવત્સરાશ્ચ
 પરિવત્સરાશ્ચ) જે સંવત્સર અને પરિવત્સર અર્થાત્ વર્ષવર્ષોત્તર છે (તેઽર્દ્ધર્ણાઃ) તે સંન્યાસીનું
 અર્દ્ધર્ણુ અર્થાત્ જે રાત્ર અથવા ત્રણ રાતનું મત છે. અને જે (સર્વ વેદસં ધૈ)
 સર્વ વેદસ્ દક્ષિણુ અર્થાત્ શીખા સુત્રાદિ મૂર્ખોગ્રમના ચિન્હેના ત્યાગ છે તે (યત્સત્સત્રમ્) સર્વથી
 મહાન યત્ છે. અને (યન્મરણ) જે તેનું મૃત્યુ છે તે (તદવમૃત્યુઃ) યતને અંતે
 કરવામાં આવતું સ્નાન છે (એતદ્દે જરા મર્યમપ્રિદોત્રઃ સત્રમ્) જરાનર્યા અને મૃત્યુપર્યંત
 અર્થાત્ યાવત્ જીવન રહે ત્યાં સુધી સત્યપદેશ અને યોગાભ્યાસાદિ સંન્યાસ ધર્મનું અનુષ્ઠાન
 કરવારૂપ સર્વથી મહાન અપ્રિદોત્ર છે (ય એવં વિદ્વાનુદગયતે) અને આવી રીતે જે વિદ્વાન
 સંન્યાસ લઈને વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તથા યોગાભ્યાસ કરી શરીરને છોડે છે તે મહાન વિદ્વાનોના
 મહિમાને પ્રાપ્ત થઈ સ્વપ્રકાશ-સ્વરૂપ પરમાત્માના સંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તથા જે યોગ અને
 વિજ્ઞાનથી રહિત હોય છે તે, સાંસારિક દક્ષિણુપન રૂપ બ્રહ્મવારમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે
 અને તે શરીરની માતૃજાની પદ્ધતિને પ્રાપ્ત થઈ ચંદ્રલોકની સમાન વૃદ્ધિ તથા ક્ષયને પ્રાપ્ત થાય
 છે પરંતુ જે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ આ જ નેના યોગ્ય મહિમામાં ન પ્રસતા તેને જીતી લે છે તે સંન્યાસી.
 આ સર્વથીપર એના પરમહાત્માના મહિમાને પ્રાપ્ત થઈ મુક્તિ તથા મોક્ષના સુખને અનુભવ કરે છે.

અથ સંન્યાસે પુનઃ પ્રમાણાનિ ॥

ન્યાસઃ*ઈત્યાહુર્મનીષિણો વ્રહ્માણમ્ । વ્રહ્મા વિશ્વઃ કતમઃ સ્વયમ્ભૂઃ પ્રજા-
પતિઃ સંવત્સર इति । સંવત્સરોડસાવાદિત્યો યડપ આદિત્યે પુરુષઃ સ પરમેષ્ઠી
વ્રહ્માત્મા । યાભિરાદિત્યસ્તપતિ રશ્મિમિસ્તાભિઃ પર્જન્યો વર્ષેતિ પર્જન્યેનોપધિ-
વનસ્પયઃ પ્રજાયન્ત ઓપધિવનસ્પતિમિરન્નં ભવત્યન્નેન પ્રાણાઃ પ્રાણેર્વેલં વલેન
તપસ્તપસા શ્રદ્ધા શ્રદ્ધયા મેઘા મેઘયા મૃત્તીપા મૃત્તીપયા મનો મનસા શાન્તિઃ
શાન્ત્યા ચિત્તં ચિત્તેન સ્મૃતિ ઋસ્મૃત્યા સ્માર ઋસ્મારેણ વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનેના-
ત્માનંવેદયસિ તત્માદન્નં દદન્ત્સર્વાણ્યેતાનિ દદાત્પત્રાત્ પ્રાણા ભવન્તિ મૃતાનામ્ ।
પ્રાણૈર્મનો મનસશ્ચ વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનાદાતુન્દો વ્રહ્મયોનિઃ । સ વા એપ પુરુષઃ
પૃથ્વીયા પૃથ્વીત્મા યેન સર્વમિદં પ્રોતં પૃથિવી ચાન્તરિક્ષં ચ ઘૌર્યં ચ દિશશ્ચા-
વાન્તરદિશશ્ચ સ વૈ સર્વમિદં જગત્ સ મૃત ઋમયં ચિજ્ઞાસકૃષ્ણ ક્રતજા રથિષ્ઠાઃ
શ્રદ્ધા સત્યો મહત્વાન્તમસો વરિષ્ઠાત્ । જ્ઞાત્વા તમેવં મનસા હૃદા ચ મૂયો ન
મૃત્યુમુપગ્રાહિ દ્વિદ્વાન્ । તસ્માન્ ન્યાસમેવા તપસામતિરિક્તમાહુઃ । વશુરણ્વો
વિભૂરસિ પ્રાણો ત્વમસિ સંધાતા વ્રહ્મંસ્ત્વમસિ વિશ્વમૃત્તેજોદાસત્ત્વમસ્યગ્નેરસિ
વર્ષોદાસ્ત્વમસિ સૂર્યસ્ય યુમ્નોદાસ્ત્વમસિ ચન્દ્રમસ ઉપયામયહીતોસિ વ્રહ્મણે
ત્વા મહતે । ઓમિત્યાત્માનં યુર્જીત । એતદ્વૈ મહોપનિષદં દેવાનાં ગુહ્યમ્ । ય
એવં વેદ વ્રહ્મણો મહિમાનમાપ્રોતિ તસ્માદ્વ્રહ્મણો મહિમાનમિત્યુપનિષત્ । તૈત્તિ-
મપાઃ ૧૦ । અનુ- ૬૩ ॥

* (ન્યાસ ઇત્યાહુર્મનીષિણઃ) આ અનુવાકનો અર્થ સુગમ છે એટલા માટે લાવાર્થેજ
કહીશું ન્યાસ અર્થેત્ સંન્યાસ શબ્દનો અર્થ ને આગળ કહેવાઈ ચલા છે તે રીતી પ્રમાણે
ને સંન્યાસ લખે છે તે પરમાત્માનો ઉપાસક છે. તે પરમાત્મા સુપ્રાદિ લોકમાં વ્યાપ્ત અને પુર્ણ
છે, કે જેના પ્રતાપથી સુર્ય તથે છે. સુર્યના તપવાથી વર્ષાદ અને વર્ષાદિથી ઓપથી તથા વનરપતિની
ઉત્પત્તિ થાય છે. તે વનરપતિથી અન્ન, અમનથી પ્રાણ પ્રાણથી બળ, બલથી તપ અર્થાન્
પ્રાણાયામ, યોગાભ્યાસ વગેરે, અને તેનાથી શ્રદ્ધા, સત્યના ધારણમાં પ્રીતિ અને તેથીશુદ્ધિ તથા
શુદ્ધિથી વિચારશક્તિ અને વિચાર શક્તિથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી સાતિ સાતિથી ચેતના, ચિત્તથી
સ્મૃતિ અને સ્મૃતિથી આગળ પાછળનું જ્ઞાન થાય છે. તે જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન અને એ વિજ્ઞાનથી
સંન્યાસી આત્માને જાણી શકે છે. આટલા માટે અનજ્ઞાન એટલે કે જેનાથી પ્રાણબળ,
વિજ્ઞાનાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે. ને પ્રાણોનો આત્મા છે અને જેનાથી આ આત્મું જગત્
આતપ્રેત વ્યાપ્ત છે તથા ને સર્વ જગત્તે કર્તા છે એને ને પુર્વ કર્તામાં પણ જગત્તે સર્વ
એવા પરમાત્માને જાણવાની ઇચ્છાથી જે વિદ્વાન્ સંન્યાસી તું તેને જાણીને ફરીથી
વારંવાર જન્મમરણને પ્રાપ્ત ન થા, પરંતુ શુદ્ધિના પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કર આ કારણને લીધેજ
સંન્યાસને સર્વ તપથી વ્રેષ અને ઉત્તમ કરવામાં આવે છે. જે પરમેશ્વર તું સર્વેની અંદર
પણી રતો છે વિષ્ણુ છે, પ્રાણુનો પ્રાણ તથા સર્વેનું સંધાત કરવાવાળો અને વિશ્વનો પેદા કરનાર

સંન્યાસિ કા કર્તવ્યાઽકર્તવ્ય ॥

દત્તે દૃશ્યં મા મિત્રસ્યં શ્ચ ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ સમીક્ષન્તામ્ । મિત્રસ્યાહં
ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ સમીક્ષે । મિત્રસ્ય ચક્ષુષા સમીક્ષામહે ॥ ૧ ॥

યજ્ઞ૦ અ૦ ૩૬ । મં૦ ૧૮ ॥

અગ્ને નયં સુપથાં રાયે અસ્માન્ વિશ્વાનિ દેવ વયુનાંનિ વિદ્વાન્ । યુયોધ્ય-
સ્મજ્જંહુરાણામેનો ભૂર્ધિષ્ઠાન્તે નમં ઉક્તિં વિધેમ ॥ ૨ ॥ યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મ-
જ્ઞેવાનુપश्यति ॥ સર્વભૂતેષુ જ્ઞાત્માનં તતો ન વિચિંકિત્સતિ ॥ ૩ ॥ યસ્મિન્સર્વાણિ
ભૂતાન્યાત્મૈવાઽર્ધ્વદ્વિજાનતઃ । તત્ત્ર કો મોહઃ કઃ શોકઃ એકત્વમનુપश्यતઃ ॥ ૪ ॥
યજ્ઞ૦ અ૦ ૪૦ । મં૦ ૧૬ । ૬ । ૭ ॥

પરીત્પં ભૂતાનિ પરીત્પં લોકાન્ પરીત્ય સર્વાઃ પ્રદિશો દિશંશ્ચ । ઉપસ્થાપં
પ્રથમજામૃતસ્યાત્મનાત્માનમભિસંવિવેશ ॥ ૫ ॥ ય૦ । અ૦ ૩૨ । મં૦ ૧૧ ॥
ઋત્વો અક્ષરે પરમેષ્વોમ્ન યસ્મિન્ દેવા અધિવિશ્વે નિપેદુઃ । યસ્તન્ન વેદ કિપૃષ્ઠા
કંરિષ્યતિ ય ઇત્તદ્વિદુસ્ત ઇમે સમાસતે ॥ ૬ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧ । સૂ૦ ૧૬૪ । મંડ ૬૩ ॥

અર્થ—હે (દત્તે) સર્વે દુઃખ વિદારક પરમાત્મનું (મા) મને સંન્યાસ માર્ગમાં (દેહ)
આગળ અદાવ. હે સર્વ મિત્ર (મિત્રસ્ય) સર્વ સુહૃદ આપ્ત યુર્યોની (ચક્ષુષા) દૃષ્ટીથી
(મા) મને સર્વેનો મિત્ર બનાવ નૈથી (સર્વાણિ) સર્વે (ભૂતાનિ) પ્રાણિમાત્ર મને મિત્રની
દૃષ્ટીથી (સમીક્ષન્તામ્) જુએ તથા (અહં) હું પણ (મિત્રસ્ય) મિત્રની (ચક્ષુષા) દૃષ્ટીથી
(સર્વાણિ ભૂતાનિ) સર્વે બધા પ્રાણિમાત્રને (સમીક્ષો) નેહિં આવી રીતે આપના કૃપા અને
અમારા પુરુષાર્થમાં અમે લોકો એક બીજાની તરફ (મિત્રસ્ય ચક્ષુષા) સુહૃદભાવની દૃષ્ટીથી
(સમીક્ષામહે) નેતા રહીએ (મિત્રભાવથી વર્તાએ) (૧) હે (અમે) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ
સર્વે દુઃખદાહક (દેવ) સર્વ સુખ દાતા પરમેશ્વર વિદ્વાન્ આપ (રાયે) યોગ અને વિદ્યાન
રૂપ ધનની પ્રાપ્તિ માટે (સુપથા) વેદોક્ત ધર્મમાર્ગથી (અસ્માન્) અમને શાને તથા
અમારાં (વિશ્વાનિ) સમ્પૂર્ણ (વયુનાનિ) પ્રણાન તથા ઉત્તમ ક્રમેને (નય) કૃપા કરી
શુભ માર્ગમાં પ્રેરે તથા (અસ્માત્) અમારાથી (જંહુરાણામ્) કુટીલ, પક્ષપાતસહિત,
(પનઃ) અપરાધ તથા પાપક્રમેને (યુયોધિ) દુર રાજો અને આવાં બીજાં અધર્માચરણથી
અમને સદા દુર રાજો, એટલા માટે (તે) આપનીજ (નમ ઉક્તિ) નમસ્કારપૂર્વક પ્રશંસાને
અમે (સૂચિષ્ઠાં) બહુ પ્રકારે (વિધેમ) ગામ્હે છીએ ॥ ૨ ॥ (ય) ને સંન્યાસી (તુ)
વારંવાર (આત્મજ્ઞેવ) આત્મા અથાત્ પરમેશ્વરમાંજ પોતાના આત્મા તુલ્ય (સર્વાણિ ભૂતાનિ)
સંપૂર્ણ બધા પ્રાણિમાત્ર, જીવ અને જગત્તરફ પદાર્થને (અનુપश्यતિ) અનુક્રંણતાથી જુએ છે

તથા ધારણ કરનાર છે અને સૂચાંદને તેજ આપવાવાળો છે તું અગિયો પણ તેજસ્વી, નિધાનો
આપનાર, સર્વેનો કર્તા, તથા ચન્દ્રમાંના પ્રકાશનો પ્રકાશ કર્તા છે, તું સર્વેથી મહાન અને
પુન્નવીય દેવ છે. આટલા માટે (જોડમ) આ મંત્રનો મનથી ઉચ્ચારણ કરીને પરમાત્મા
આત્માને લગાડવો અને જે અનુપ્ય વિદ્વાનોને પ્રહણ્યકરવા ગોચ્ય આ મહોત્તમ-વિદ્યાને ઉપર ડહા
અમાણે મણે છે તે સંન્યાસ, પરમાત્માને તથા તેના મહત્વને બહુની આનંદમાં રહે છે.

(જ) તથા (સર્વ મૂલેષુ) સંપૂર્ણ પ્રાણી અપ્રાણીયમાં (આત્માને) પરમાત્માને બ્યાપી રહેલ જુએ (તતઃ) ત્યારે તે કોઇ પણ બ્યવહારમાં (ન વિચિકિત્સતિ) સંશયને પ્રાપ્ત થતા નથી. અર્થાત્ પરમેશ્વરને મર્વે બ્યાપક, સર્વાંતર્યમી તથા સર્વે સાક્ષી જાણીને પોતાના આત્માત્મસ્ય પ્રાણી માનવી હાની લાભ, સુખ દુઃખાદિને જુએ છે ત્યારેજ તે ઉત્તમ સંન્યાસ ધર્મને પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૩ ॥ (વિજ્ઞાનતઃ) જે વિજ્ઞાનયુક્તત સંન્યાસિના (યસ્મિન્) પક્ષપાત રહિત ધર્મયુક્ત સંન્યાસમાં (સર્વાણિ મૂલંતિ) સર્વે પ્રાણીમાત્ર (આત્મેવ) આત્મા સમાન ગણવામાં આવે છે. અર્થાત્ જેવી રીતે આપણે આત્મા આપણને પ્રીય છે તેવીજ રીતે પ્રાણી-માત્રને પોતાના આત્મા પ્રિય છે એવા પ્રકારને નિશ્ચય (અમૃત્) થાય છે. (તતઃ) એવા સંન્યાસાશ્રમમાં (' એકત્વમનુપદયતઃ ') આત્માના સમાન ભાવને અનુભવવાળા સંન્યાસીને (ક્ષો, મોહઃ) વળી મોહ શોભે થાય, અને શોકે પણ (કઃ શોકઃ) ક્યાંથીજ હોય ? આ કારણથી સંન્યાસી શોક મોહાદિ દોષોથી રહીત થઇ હમેશાં સર્વને ઉપકાર કરે છે. ॥ ૪ ॥

આવી રીતે પરમાત્માની સ્તુતિ આવેના અને ધર્મમાં હક નિષ્ઠા રાખી જે પુરુષ (મૂલંતિ) સંપૂર્ણ પૃથિવ્યાદિ ભૂતોમાં (પરીત્ય) વ્યાપ (છોકાન્) સંપૂર્ણ લોક લોકાંતરમાં (પરીત્ય) પૂર્ણ (સર્વાઃ) (પ્રદિશો, દિશઃ) તથા સર્વ દીશા અને ઉપદિશાઓમાં (પરીત્ય) બ્યાપક રૂપે સ્થિત છે તથા જે (વ્રતસ્ય) સત્ય કારણના યોગથી (પ્રથમજામ્) સર્વ મહત્તરવાદિ સ્પૃષ્ટીને ધારણ કરીને પાલન પોષણ કરી રહ્યા છે એવા (આત્માનમ્) પરમાત્માને સંન્યાસી (આત્માના) પોતાના આત્માથી (ઉપસ્થાય) સમીપ પહોંચીને અર્થાત્ જાણીને તેમાં (અભિ-સંવિવેશ) પ્રતિહીન સમાધિયોગથી પ્રવેશ કરે ॥ ૫ ॥ હે સંન્યાસી ભોલો (યસ્મિન્ પરમેશ્વરે) સર્વોત્તમ આકાશવત્ બ્યાપક નાશ રહિત પરમાત્માની અંદર (ક્ષણ) રહેશકિં વેદ તથા (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વે પ્રથિવ્યાદિ લોક અને સમસ્ત વિદ્યાન્ (અધિનિવેદઃ) સ્થિત છે અને થાય છે. (તત્) તે પરમાત્માને (યઃ) જે મનુષ્ય (જવેદ) નથી ઓળખતા તોપણ તે (ક્ષણ) વેદાદિશાસ્ત્ર જાણીને (કિકરિપ્યતિ) શું સુખ અથવા લાભ મેળવશે. અર્થાત્ વિદ્યા વિના પરમેશ્વરનું જ્ઞાન કદી થતું નથી પણ જો વિદ્યા ભવ્યા પછી પણ જો પરમેશ્વરને જાણવામાં ન આવે અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં ન આવે તો તેનું મનુષ્ય શરીર ધારણ કરતું નિષ્ફલ જન્મ છે. પણ (યે) જે વિદ્યાન્ લોકો તે પરમાત્માને જાણે છે (વિદુઃ) (હૈ, હમૈ, હવ) તેજ તે પરમાત્માની અંદર (સમાસતે) સારી રીતે સમાધિદ્વારા સ્થિત થાય છે ॥ ૬ ॥ (સમાધિનિર્ઘૃતમલસ્ય) સમાધિના યોગથી જેના મળ ધોવાઈ ગયા છે અને તેથી જેનું (ચેતસઃ) મન નિમલ થયેલું છે. અને તેવા ચિત્તનો (આત્મનિ) પરમાત્માને અંદર જેણે (નિવેશિતસ્ય) પ્રવેશ કરાવ્યો છે એવા પુરુષને જે (યત્ સુલં) ધ્યાનપ્રભવ (મવેત્) થાય છે તેનું (ગિરા) વાણીદ્વારા (વર્ણયિતું ન શક્યતે) વર્ણન થઈ શકતું નથી. કારણ કે (તદ્વા) તે વખતે સમાધિના તે જ્ય (તત્) તે પરમાત્માને (અંતઃકરણેન) શુદ્ધ અંતઃકરણથીજ (ગૃહ્યતે) ગ્રહણ કરે છે. જેથી તેનું વર્ણન પુણ્ય રીતીથી કદીપણ થઇ શકતું નથી ॥ ૭ ॥ આટલામાટે સંન્યાસી લોકોએ પરમાત્મામાં સ્થિત રહેવું. અને તેની આજ્ઞા અર્થાત્ પક્ષપાત રહિત, બ્યાપધર્મમાં સ્થિત રહીને, સત્યોપદેશ તથા સત્ય વિદ્યાના પ્રચારથી સર્વ મનુષ્યોને સુખ આપતા રહેવું.

સમાનાદ્ બ્રહ્મણો નિત્યમુદ્વિજેત વિપાદિવ ।

અમૃતસ્યેવ ચાકાજ્ઞેદેવમાનસ્ય સર્વદા ॥ ૧ ॥

યમાન્ સેવેત સતતં ન નિયમાન્ કેવલાન્ લુપઃ ।

યમાત્ પતત્યકુર્વાણો નિયમાત્ કેવલાન્ મજન્ ॥ ૨ ॥ મનુ.

અર્થ—સંન્યાસીએ જગતના સમાનથી વિવર્તી મારક કરતા રહેવું અને અમૃતનીમાફક અપમાનની પ્રત્યા કર્યા કરવી કારણ કે જે અપમાનથી ડરે છે અને માનની પ્રત્યા કરતો રહે છે તે બીજાની મિથ્યા પ્રશંસા કરવાવાળો બની મિથ્યાવાદિ અને પતિત થઈ જાય છે. એટલા વારતે; નિન્દા, પ્રશંસા, માન, અપમાન, જીવન, મરણ, હાની અથવા લાભ ગમે તે હોય, આહે કોઈ પ્રીતિ કરે અથવા વૈર બાંધે, અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઉત્તમ સ્થાનાદિ પ્રાપ્ત થાય અથવા ન થાય ગમે તેટલી ગરમી અથવા ઠંડી લાગે હોય તોપણ આ સર્વે દંડનું સદન કરે. અને અધર્મનું ખંડન તથા ધર્મનું ખંડન હમેશાં કરતો રહે. આથી ઉત્તમ ધર્મ બીજાને એકપણ નથી, પરમેશ્વરના શિવાય તેથી બિન્ન બીજા કોઈની પણ ઉપાસના ન કરે અને વેદ વિરૂદ્ધ કંઈપણ ન માને, પરમેશ્વરના સ્થાનમાં સૂક્ષ્મ અથવા જડ અને જીવને પણ ન માને પરમેશ્વરને હમેશાં પોતાનો સ્વામી માની પોતે તેનો સેવક બની રહે. અને તેવાજ ઉપદેશ બીજાઓને પણ કર્યા કરે, જે જે કર્મ કરવાથી શુદ્ધિઓની ઉત્તિ થાય અથવા માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, પતિ, બંધુ, બેહેન, મિત્ર, પડોસી, નોકર, તથા નાના મોટા વિગેરેનો વિશેષ છુટી ગ્રેમ વધે એવી એવી વાતોનો ઉપદેશ કર્યા કરે, વેદથી વિરૂદ્ધ મતમતાંતરના અંથો જવાકે બાહ્યમત્ર, કુરાન, પુરાણ, મિથ્યાભિસાપ, તથા કાળ્યાણકાર, કે જેના બાણવાથી અથવા સંભાળવાથી મનુષ્ય વિષયી અને પાતલ થઈ જાય છે તે સર્વનો નિષેધ કરતો રહે. વિદ્વાન તથા પરમેશ્વરથી બિન્ન બીજા કોઈને દેવ ન માને, તથા વિદ્યા, યોગાભ્યાસ, સત્સંગ અને સત્યબાણ્યાદિથી બિન્ન બીજા કોઈ તીર્થ ન માને વિદ્વાનોની મૂર્તિઓથી બિન્ન પાપાણ્યાદિ મૂર્તિઓને પણ ન માને અથવા મનાવે, એવીજ રીતે શુદ્ધિઓને માટે માતાપિતા આચાર્ય અને અતિથિ, તથા સ્ત્રિને માટે વિવાહિત પુરૂષ અને પુરૂષને માટે વિવાહિતા સ્ત્રીની, મૂર્તિ સિવાય બીજા કોઈની જડ મૂર્તિ પુજ્ય છે એવો ઉપદેશ પણ ન આપે પરંતુ વૈદિક મતની ઉત્તિ તથા વેદ વિરૂદ્ધ પાખંડ મતોનું ખંડન કરવામાં હમેશાં પ્રયત્ન કર્યા કરે. આ ઉપરાંત આગળ કેહેલામાં આવેલ ઉપદેશની માફક પોત પોતાના આશ્રમાનુકૂલ કર્તવ્યકર્મોને કર્યા કરે. ખંડન કરવા યોગ્ય કર્મનું ખંડન કરવું કદી પણ છોડે નહિ. આશુર અર્થાત્ પોતાને ધર્મ અથવા બ્રહ્મ માનવાવાળાઓનું પણ યથાવત્ ખંડન કરતો રહે અને પરમેશ્વરના ગુણ કર્મ, તથા સ્વભાવાદિ ગુણોનો પ્રકાશ કરતો રહે. આવા પ્રકારના કર્મ કરતા છતાં પણ પોતે આનંદમાં રહી બીજાઓને પણ આનંદીત રાખે સર્વદા (સદિસા) નિર્વેરતા (સત્ય) સત્ય બોલવું સત્ય માનવું તથા સત્ય કરવું (સત્સેયમ્) મન, વચન, તથા કર્મથી અન્યાય કરીને બીજાના પદાર્થનું ઇન્દ્રિય ન કરવું તથા બીજાને પણ તે પ્રકારે કરાવતો ઉપદેશ ન આપવો (બ્રહ્મચર્ય) સદા જીતેન્દ્રિય થઈ આઠ પ્રકારના મૈથુન તો ત્યાગ કરી ધીર્યની રક્ષા અને ઉત્તિ કરીને દીર્ઘાયુષિ થઈ સર્વનો ઉપકાર કરતા રહેવું (અપરિગ્રહઃ) અભિમાનાદિ શેષ રહિત થઈ સંસારના ધનાદિ કોષ્ઠપણ પદાર્થમાં મોહિત થઈ કદી ન પ્રસાવું. આ પાંચ મનોનું સેવન સદા કર્યા કરવું અને તેની સાથેપાંચ નિષમ અર્થોત (શીઘ્ર) બહાર તેમજ અંદરથી પવિત્ર રહેવું (સંતોષ) પુરુષાર્થ કરતા રહેવું અને હાની અથવા લાભથી પ્રસન્ન અથવા અપ્રસન્ન ન થવું (તપઃ) સદા પક્ષપાત રહિત ન્યાયરૂપ ધર્મનું સેવન, આશુર્યમાદિ યોગાભ્યાસ (સ્વામ્યાય) સદા પ્રણવનો જપ અર્થાત્ મનમાં ચિંતન અને તેના અર્થ અને વાચક ધર્મરતો વિચાર કરતા રહેવું (રૂઢ્ધવગ્નિધાન) અર્થાત્ પોતાના આત્માને પરમેશ્વરની વેદોક્ત આરાધન પાકન કરવામાં સમર્પિત કરીને પરમાનન્દ પરમેશ્વરનાં સુખને જીવનમુક્ત થઈ ભોગવવું અને શરીર છોડ્યા પછી સર્વાનન્દ મુક્ત મોક્ષને પ્રાપ્ત થવું એ સંન્યાસીઓના મુખ્ય કર્મ છે. જે જગદીશ્વર, સર્વ શક્તિમાન, સર્વાન્તર્માર્મિન, દયાળુ, ન્યાયકારીન, સચ્ચિદાનન્દાનન્ત, નિત્ય શુદ્ધ શુદ્ધ મુક્ત સ્વભાવ, અજર, અમર, પવિત્ર, પરમાત્મન તમે તમારી કૃપાથી સંન્યાસીઓને પૂર્વોક્ત કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રાખી પરમમુક્તિ સુખને પ્રાપ્ત કરાવતા રહો !!

II इति संन्याससंस्कारविधिः समाप्तः II

॥ અથાન્ત્યેષ્ટિકર્મવિધિવશ્યામઃ ॥

શરીરનો જે અંતનો સંસ્કાર છે અર્થાત્ જેની પછી આ શરીરને માટે કોઈ પણ અન્ય પ્રકારનો સંસ્કાર છેજ નહિ તેને નરમેધ, પુરુષ મેધ, નરયાગ, પુરુષયાગ, તથા અન્ત્યેષ્ટિ કર્મ, પણ કહેવામાં આવે છે.

॥ મસ્માન્તશરીરમ્ ॥ યં ઝં ૪૦ મં ૧૬

નિપેકાદિ શ્મશાનાન્તો મન્ત્રૈર્યસ્યોદિતોવિધિઃ ॥ મનુ ॥

અર્થ—આ શરીરનો સંસ્કાર (મસ્માન્તમ્) ભરમ કરવા પર્વન્ત છે. શરીરનો આરંભ ક્રતુદાનથી અને અંત શ્મશાન અર્થાત્ મૃતક કર્મ છે.

પ્રશ્ન—ગરૂડપુરાણમાં દશગાત્ર, એકદશાહ, દ્વિદશાહ, સપ્તીકી કર્મ, માસિક, વાર્ષિક, ગયાત્રાદે આદિ જે ક્રીયાઓ લખી છે શું તે બધી અસત્ય છે?

ઉત્તર—હા; અવશ્ય, મિથ્યા છે. કારણ કે વેદોમાં તેવા કર્મ કરવાનું વિધાન નથી, એટલા માટે અકર્તવ્ય છે, વળી મૃતક જીવનો સંબંધ પૂર્વસંબંધીઓ સાથે જરા પણ રહેતો નથી, અને તેવીજ રીતે જીવના સમ્બંધીઓનો પણ કંઈ સંબંધ નથી રહેતો, તે જીવનો પોતાના કર્મોનુસાર જન્મ પામે છે.

પ્રશ્ન—મરણની પછી જીવ ક્યાં જાય છે?

ઉત્તર—યમાલયમાં. પ્રશ્ન—યમાલય કને કહે છે.

ઉત્તર—વાયવાલયને. પ્રશ્ન—વાય્વાલય કને કહે છે?

ઉત્તર—અંતરિક્ષને અર્થાત્ આ જે પોલ છે તેને.

પ્રશ્ન—શું ત્યારે ગરૂડ પુરાણ આદિમાં યમલોક વીશે લખ્યું છે તે ખોટું છે?

ઉત્તર—અવશ્ય ખોટું જ છે.

પ્રશ્ન—તો પછી સંસાર શામાટે માને છે?

ઉત્તર—વેદ સંબંધી અજ્ઞાન તથા ઉપદેશનાં અભાવથી યમસંબંધી જે કથા લખી શખી છે તે બધી મિથ્યા છે. કારણ કે યમનામ નીચે લખ્યા પદ્યોનું છે.

૧ પહિચમા ક્રપયો દેવજા ઇતિ । ઋં ૦ મં ૧ સૂં ૧૬૪ મં ૧૬

૨ શકેમ વાજીનો યમમ્ । ઋં ૦ મં ૨ સૂં ૬ મં ૧

૩ યમાય જુહુતા હવિઃ યમં હયજ્ઞો ગચ્છત્યગ્નિ દૂતો અરંકૃતઃ ।

ઋં ૦ મં ૧૦ સૂં ૧૪ મં ૧૩

૪ યમઃ સૂયમાનો વિષ્ણુઃ સસ્મિન્નયમાણો વાયુઃ પૂયમાનઃ ।

યં ૦ ઝં ૮ મં ૬૭.

૫ વાજિનં યમમ્ ।

ઋં ૦ મં ૮ સૂં ૨૪ મં ૨૨

૬ યમં માતરિશ્વાનમાહુઃ ।

ઋં ૦ મં ૧ સૂં ૧૬ મં ૪૬

અર્થ—૧ અહિં રૂત્રોનું નામ યમ છે.

૨ પરમેશ્વર.

૩ અગ્નિ.

૪ વાયુ, વિષ્ણુ, તથા સૂર્યનું નામ યમ છે.

૫ અહિં પણ વેગવાન હોવાથી વાયુનું નામ યમ છે.

૬ આદ્ય પરમેશ્વરનું નામ યમ છે.

આટલા પદ્યોનું નામ યમ છે એટલા માટે પુરાણાદિની સર્વ કલ્પના મીથ્યા છે.

વિધિ:—સંસ્થિતે ભૂમિમાગં સ્વાનયેદક્ષિણપૂર્વસ્પાં દિશિ દક્ષિણાપરસ્પાં વા
 ॥ ૧ ॥ દક્ષિણા પ્રવળં પ્રાગ્દક્ષિણાપ્રવળં વા પ્રત્યગ્દક્ષિણા પ્રવળમિત્યેકે ॥ ૨ ॥
 યાત્રાનુંદાહુકઃ પુરુષ સ્તાવદાયમમ્ ॥ ૩ ॥ વિતસ્ત્યર્વાન્ ॥ ૪ ॥ કેશદમશ્ચ લોમન
 સ્વાની શુક્રં પુરસ્તાત્ ॥ ૫ ॥ દ્વિગુલ્ફં વહિં રાજ્યં ચ ॥ ૬ ॥ દધન્પત્રસ પિરાનયન્ત્યે-
 તત્ પિત્ર્ય પૃષદાજ્યમ્ ॥ ૭ ॥ અથૈતા દિશમગ્રીનિયન્તિ યજ્ઞ યાત્રાણિ ચ ॥ ૮ ॥

અર્થ—ભારે કોઈ મરી જાય ત્યારે જે મરનાર પુરુષ હોયતો પુરુષ અને સ્ત્રી હોય તો સ્ત્રીઓ મરનારને સ્નાન કરાવે. ચંદનાદિ મુગધીનું લેપન અને નવીન વસ્ત્ર ધારણ કરાવે. મરનારના શરીરના વળન પ્રમાણે ધી અને જે વિશેષ સામર્થ્ય હોય તેથી પણ અધિક ધી લેવું અને જે માહાદેવિદિ ભક્તુક હોય અને જેનીપાસે કંઈ ન હોય તેને શ્રીમાન અથવા ધન્ય અરધા મણથી ઓણું ધી ન આપે અને શ્રીમાન લોક શરીરના તોલ પ્રમાણે ચંદન, શેર એક ધીમાં એક રતી કરતુરી, એક માસો કેસર, એક એક મણુ ધીમાં એક એક શેર અગર તગર તથા ધૂતમાં ચંદનનો ભૂકો પણ યથાશક્તિ નાખીને કપુર પલાશ, આદિ લાંકડાં વગેરે મંદ્રી શરીરના તોલથી બમણી સામગ્રી સ્મરણમાં મોકલાવવી. ત્યાર પછી ચૂતકને સ્મરણમાં લઈ જવો અને આગલની વેદી અનેકી હોય તો તે નહિ તો નવી વેદી ભુખીમાં ઓઢવી. સ્મરણનું સ્થાન વસ્તીની દક્ષિણ તથા આગ્નેય અથવા નૈઋત્ય ખુણામાં હોય જ્યાં ભુખીને ઓઢવી ચૂતકના પગ દક્ષિણાગ્નેય અથવા નૈઋત્ય ખુણામાં રાખવા તથા માથું ઉત્તર ધ્રુવન અથવા વાયવ્ય ખુણામાં રાખવું. ચૂતકનાપગની તરફનું વેદીનું તળીયું જરા નીચું અને માથાની તરફને ભાગ જરા ઉંચો રહેવો જોઈએ આ વેદીનું માથ પુરુષ ઉભો રહી ગાયાં તરફ ઉચાં હાથ કરે એટલી લાંબી અને બંને હાથને બાજુમાં લગાવવાથી જેટલી પહેળાઈ થાય તેટલી પહેળાઈ અર્થાત્ ચૂતકના સામગ્ર્ય અથવા ત્રણ હાથથી વધારે પહેળાં જોઈએ અને છાતીની બરાબર ઉંડી હોવી જોઈએ અને એક વેત જેટલો મારગ તેની નીચે રહેવો જોઈએ આવી વેદીની અંદર થોડું થોડું જાલ છાંટવું અને ગાયનું છાણુજો ઉપસ્થિત હોય તો તેનું લેપન કરવું અને પછી નીચેથી અરધી વેદી જેવી રીતે બીંતમાં છૂટે ગોડરવામાં આવે છે, તેવી રીતે એક ઉપર એક બરાબર જમાવીને લાંકડાંઓ ગોઠવવાં. લાંકડાંઓની વચમાં થોડો થોડો કપુર જરા જરા અંતરે મુકવો આ ચિતાની ઉપર મધ્યમાં ચૂતકને મૂકવું અને ચારે તરફ વેદી બરાબર ખાલી રહે તેમ કરવું પછી ચારે તરફ આજી બાજી એજ ઉપર ચંદન, પલાશ, આદિના દાણ બરાબર ગોઠવીને વેદીની બહાર એક વેત નીકળે ત્યાં સુધી મુકવાં. જ્યાંસુધી આ ક્રિયા ચાલે તેટલા વખતમાં એક જુદો મુકો બતાવી અમી કરી કીને તપાવી માળીને એક પાત્રમાં રાખવું અને તેની અંદર કરતુરી આદિ સર્વ પદાર્થો મેળવી દેરાં, લાંબી લાંબી લાકડીઓ ચાર ચમચા જે લાકડાં, ચાંદો, સોનું અથવા લોહના હોય, અને જેમાં એક છટાંકથી વધારે અને અરધા છટાંકથી ઓણું ધી ન આવી શકે એવા ચમચાને તે લાકડીઓ સાથે મળ્યુત બાંધી પછી ધીનો દીવો કરીને કપુરમાં લગાવી માથા પાસેથી આરંભી પગ સુધી અને વચમાં વચમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરાવે. અને અગ્નિપ્રવેશ કરીને:—

ઓમપ્રયે સ્વાહા । ઓં સોમાય સ્વાહા । ઓં લોકાય સ્વાહા । ઓમનુમતયે સ્વાહા । ઓં સ્વર્ગાય સ્વાહા ॥

આ પાંચ મંત્રોથી આહુતી આપવી અને અગ્નિને પ્રદીપ્ત થવા દેવો ત્યારપછી ચાર માથુસો જુદા જુદા ઉભા રહી વેદોના મંત્રથી આહુતી દેવા જાય અને સ્વાહા બોલે ત્યાં આહુતી મુકતા જાય.

अथ वेदमन्त्राः ॥

सूर्यं चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा र्यां च गच्छ पृथिवीं च धमेणा । अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोपधीषु प्रति तिष्ठा शरीरैः स्वाहा ॥ १ ॥ अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः । यास्तेशिवास्तन्वो जातवे दस्ताभिर्वह्नेनं सुकृतामु लोकं स्वाहा ॥ २ ॥ अवसृज पुनरग्रे पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः । आयुर्वसान उपवेतु शेषः संगच्छतां तन्वा जातवेद स्वाहा ॥ ३ ॥ अग्वेर्वेम परिगोभिर्व्यपस्व सम्प्रोर्णुष्व पीवसा मेदसा च । नेस्वा धृष्णुर्हरसा जहृपाणो दधृग्विधक्ष्यन्पर्यङ्खयाते स्वाहा ॥ ४ ॥ यं त्वमग्ने समदहस्तमु निर्वापया पुनः । कियाम्बवन्न रोहतु पाकर्द्धां व्यलकशा स्वाहाः ॥ ५ ॥ ऋ० मं० १० सू० १६ मं० ३।४।५।७।१३ ॥

परेयिवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानम् । वैवस्वतं सङ्गमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य स्वाहा ॥ ६ ॥ यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ । यत्रा नः पूर्वे पितरः परेपुरेना जज्ञानाः पथ्या ३ अनुस्वाः स्वाहा ॥ ७ ॥ मातली कव्यैः मो अङ्गिरोभिर्वृहस्पतिकृकभिर्वावृधानः । याश्च देवा वावृधुर्ये च देवान्त्स्वाहान्ये स्वधयान्ये मदन्ति स्वाहा ॥ ८ ॥ इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः सविदानः । आत्वा मन्त्राः कविशस्ता वहन्त्वेना राजन्हविषा मादयस्व स्वाहा ॥ ९ ॥ अङ्गिरोभिरागाहि पक्षियेभिर्यम वैरु-परिह मादयस्व । विवस्वन्तं हुवे यः पिता तेऽस्मिन्यज्ञे व ह्येप्यानिपद्य स्वाहा ॥ १० ॥ प्रेहि प्रेहि पतिभिः पूर्व्येभिर्यत्रा न पूर्वे पितरः परेयुः । उभा राजाना स्वधया मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च देवं स्वाहा ॥ ११ ॥ संगच्छस्व पितृभिः संयमेनेष्टापूतेन परमे व्यामन् । हि त्वापावद्यं पुनरस्तमेहि संगच्छस्व तन्वा सुवर्चाः स्वाहा ॥ १२ ॥ अपत वीत वि च सर्पतातोऽस्मा एतं पितरो लोकमक्रन् । अहोभिरद्भिरङ्गुभिर्व्यक्तं यमो ददात्यवसानमस्मै स्वाहा ॥ १३ ॥ यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः । यम ह यज्ञोगच्छत्पग्निदूतो अरदकृतः स्वाहा ॥ १४ ॥ यमाय मृतवद्भविर्जुहोत प्र च तिष्ठत । स नो देवेभ्यायमदार्धमायुः प्रजीवसे स्वाहा ॥ १५ ॥ यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन । इदं नम ऋपिम्य पूर्वज्ञेभ्यः पूर्व्येभ्यः पथिकृद्भ्यः स्वाहा ॥ १६ ॥ ऋ० मं० १० सू० ॥ १४ ॥ कृष्णः श्वेतोऽरुपो यमो अस्य ब्रध्न ऋक्ष उत्तशोणो यशस्वान् । हिरण्याक्षं जनिवा जजान स्वाहा ॥ १७ ॥ ऋ० मं० १० सू० २० मं० ९ ॥

आ ऋग्वेदा अत्रेथी आरेण्य १७. स१७ आहुती दधने निभतिष्ठित भत्रेथी अवीन रीते आहुती आपे.

प्राणेभ्यः साधिपतिकेभ्यः स्वाहा ॥ १ ॥ पृथिव्यै स्वाहा ॥ २ ॥ अग्नये
 स्वाहा ॥ ३ ॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ ४ ॥ वायवे स्वाहा ॥ ५ ॥ दिवे स्वाहा
 ॥ ६ ॥ सूर्योय स्वाहा ॥ ७ ॥ दिग्भ्यः स्वाहा ॥ ८ ॥ चन्द्राय स्वाहा ॥ ९ ॥
 नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥ १० ॥ अद्भ्यः स्वाहा ॥ ११ ॥ वरुणाय स्वाहा ॥ १२ ॥
 नाभ्यै स्वाहा ॥ १३ ॥ पूताय स्वाहा ॥ १४ ॥ वाचे स्वाहा ॥ १५ ॥ प्राणाय
 स्वाहा ॥ १६ ॥ प्राणाय स्वाहा ॥ १७ ॥ चक्षुषे स्वाहा ॥ १८ ॥ चक्षुषे स्वाहा
 ॥ १९ ॥ श्रोत्राय स्वाहा ॥ २० ॥ श्रोत्राय स्वाहा ॥ २१ ॥ लोमभ्यः स्वाहा
 ॥ २२ ॥ लोमभ्यः स्वाहा ॥ २३ ॥ त्वचे स्वाहा ॥ २४ ॥ त्वचे स्वाहा ॥ २५ ॥
 लोहिताय स्वाहा ॥ २६ ॥ लोहिताय स्वाहा ॥ २७ ॥ मेदोभ्यः स्वाहा
 ॥ २८ ॥ मेदोभ्यः स्वाहा ॥ २९ ॥ मासेभ्यः स्वाहा ॥ ३० ॥ मासेभ्यः स्वाहा
 ॥ ३१ ॥ स्नावभ्यः स्वाहा ॥ ३२ ॥ स्नावभ्यः स्वाहा ॥ ३३ ॥ अस्थभ्यः स्वाहा
 ॥ ३४ ॥ अस्थभ्यः स्वाहा ॥ ३५ ॥ मज्जभ्यः स्वाहा ॥ ३६ ॥ मज्जभ्यः स्वाहा
 ॥ ३७ ॥ रेतसे स्वाहा ॥ ३८ ॥ पायवे स्वाहा ॥ ३९ ॥ आपासाय स्वाहा ॥ ४० ॥
 प्रायासाय स्वाहा ॥ ४१ ॥ संपासाय स्वाहा ॥ ४२ ॥ वियासाय स्वाहा ॥ ४३ ॥
 उद्यासाय स्वाहा ॥ ४४ ॥ द्युचे स्वाहा ॥ ४५ ॥ शोचते स्वाहा ॥ ४६ ॥ शोच-
 मानाय स्वाहा ॥ ४७ ॥ शोकाय स्वाहा ॥ ४८ ॥ तपसे स्वाहा ॥ ४९ ॥
 तप्पते स्वाहा ॥ ५० ॥ तप्पमानाय स्वाहा ॥ ५१ ॥ तप्ताय स्वाहा ॥ ५२ ॥
 यर्माय स्वाहा ॥ ५३ ॥ निष्कृत्यै स्वाहा ॥ ५४ ॥ प्रापश्चित्यै स्वाहा ॥ ५५ ॥
 भेषजाय स्वाहा ॥ ५६ ॥ यमाय स्वाहा ॥ ५७ ॥ अन्तकाय स्वाहा ॥ ५८ ॥
 मृत्यवे स्वाहा ॥ ५९ ॥ ब्रह्मणे स्वाहा ॥ ६० ॥ ब्रह्महत्यायै स्वाहा ॥ ६१ ॥
 विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ ६२ ॥ द्यावापृथिवीभ्या स्वाहा ॥ ६३ ॥
 यजु० अ० ३९ ॥

आ ६३ भन्त्रेथी ६३ आहुती दधने नीचे लगेला भन्त्रेथी आहुती आपयी.

सूर्यं चक्षुषा गच्छ वातमात्मना दिवं च गच्छ पृथिवीं च धर्मेभिः । अपो
 वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः स्वाहा ॥ १ ॥ सोम
 एकेभ्यः पवते द्यूतमेक उपासते । येभ्यो मधु प्रधावधि तांश्चिदेवापि गच्छतात्
 स्वाहा ॥ २ ॥ ये चित्पूर्वं ऋतसात्ता ऋतजाता ऋतादृधः । ऋषींस्तपस्वतो यम
 तपोजौ अपि गच्छतात् स्वाहा ॥ ३ ॥ तपसा ये अनाष्टृण्यास्तपसा ये स्वर्षपुः ।
 तपो ये च चक्रिरे महस्तांश्चिदेवापि गच्छतात् स्वाहा ॥ ४ ॥ ये युद्धयन्ते प्रधनेषु
 गूरास्तो ये तनूत्यजः । ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात् स्वाहा ॥ ५ ॥
 स्योनास्मै भव पृथिव्यनृक्षरा निवेशनी । यच्छास्मै शर्म स प्रधाः स्वाहा ॥ ६ ॥

अपेमं जीवा अरुधन् दृढेभ्यस्तन्निर्वहत परिग्रामादितः । मृत्युर्पमस्यासीदृतः प्रचेता
असून् पितृभ्यो गमयाञ्चकार स्वाहा ॥ ७ ॥ यमः परोवरो विवस्वास्ततः परं
नातिपश्यामि किञ्चन । यमे अध्वरो अधि मे निवेष्टो भुवो विवस्वानन्वा ततान
स्वाहा ॥ ८ ॥ अपागूढन्नमृतां मर्त्येभ्यः कृत्वा सवर्णामदधुर्विवस्वते । उताश्विना-
वभरद्यत्तदासीदजाहादु द्वा मिथुना सरण्यः स्वाहा ॥ ९ ॥ इमौ पुनर्जिमे ते वह्नी
अमुनीताय वोढवे । ताम्भ्यां यमस्य सादनं समितिश्चावगच्छात् स्वाहा ॥ १० ॥
अथर्व० का० १८ सू० २

आ इश भजेथी आदृती इधने—

अग्नये रयिमते स्वाहा ॥ १ ॥ पुरुषस्य सपावर्षेपेदधानि मृज्महे । यथा नो
अग्न नापरः पुरा जरत्त आपति स्वाहा ॥ २ ॥ य एतस्य पथो गोभारस्तेभ्यः
स्वाहा ॥ ३ ॥ य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा ॥ ४ ॥ य एतस्य पथोऽ-
भिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा ॥ ५ ॥ रूपात्रे स्वाहा ॥ ६ ॥ अपाल्प्यात्रे स्वाहा
॥ ७ ॥ अभिलालपते स्वाहा ॥ ८ ॥ अपलालपते स्वाहा ॥ ९ ॥ अग्नये कर्मकृते
स्वाहा ॥ १० ॥ यमत्र नाधीमस्तस्मै स्वाहा ॥ ११ ॥ अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय
लोकाय स्वाहा ॥ १२ ॥ आयातु देवः सुमनाभिच्छ्रुतिभिर्यमो ह वेह प्रयताभिरक्ता ।
आसीदता५ सुप्रयते ह बार्हिष्पृज्याय जात्येभ्यमशत्रुहत्यै स्वाहा ॥ १३ ॥ योस्य कौष्ठ्य
जगतः पार्थिवस्यैक इद्वशी । यमं भद्र्यश्रवो गाय योराजाऽनपरोध्यः स्वाहा
॥ १४ ॥ यमं गाय भद्र्यश्रवो यो राजाऽनपरोध्यः । येनाऽऽपो नद्यो धन्वानि
येन द्यौः पृथिवी दृढा स्वाहा ॥ १५ ॥ हिरण्यकक्ष्यान्तुधुरान् हिरण्यपाशानपः
शफान् । अश्वाननशशतो दानं यमो राजाभितिष्ठति स्वाहा ॥ १६ ॥ यमो दाधार
पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत् । यमाय सर्वमिच्छस्थे यत् प्राणद्वापुराक्षितं स्वाहा
॥ १७ ॥ यथा पञ्च यथा षट् यथा पञ्चदशर्षयः । यमं यो विधात् स द्रुपाद्यथैक
ऋषिर्विजानते स्वाहा ॥ १८ ॥ त्रिकद्रुकेभिः पतति पङ्कर्वरिकमिद्वृहत् । गायत्री
त्रिष्टुप्छन्दा५सि सर्वा ता यम आहिता स्वाहा ॥ १९ ॥ अहरहर्नयमानो गामश्वं
पुरुषं जगत् । वैवस्वतो न तृप्पति पञ्चभिर्मानवैर्यमः स्वाहा ॥ २० ॥ वैवस्वते
विविच्यन्ते यमे राजनि ते जनाः । ये जेह सत्ये नेच्छन्ते प उ चानृतवादिनः
स्वाहा ॥ २१ ॥ ते राजनिह विविच्यन्तेया पन्ति त्वमुप । देवाश्च ये नमस्पन्ति
ब्राह्मणाश्चापचित्पति स्वाहा ॥ २२ ॥ यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते यमः ।
अत्रा नो विश्पतिः पिता पुराणा अनुवेनति स्वाहा ॥ २३ ॥ उते तन्नोमि
पृथिवीं त्वत्परिमं लोकं निदधन्मो अह५रिपम् । एता५स्पृणां पितरो धारयन्तु
तेऽत्रा यमः सादनात्ते भिनोतु स्वाहा ॥ २४ ॥ यथाऽहान्यनुप्रां भवन्ति यमर्त्तव

शुद्धी शुद्धि पत्र.

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ पंक्ति.	शुद्ध	अशुद्ध	पृष्ठ पंक्ति.
भेभु	भेभु	११ ३३	जपम	जपम	२८ २७
नीमे	उपर	१२ ३	(भेभु)	भीभु	२८ १८
प्रभावे	प्रभावे	१२ ३	नभावे	नभावे	२८ २६
आगणी	आगणी	१३ १०	अपन्त	अपन्त	३१ ३६
इदिओ	इदिओ	१३ १४	उमेरवातु	१४	३१ १५
जुहोमे	जुहोतन	१३ २५	उमेरवातु	आ.	३१ १६
अतिधन्	अतिधम्	१४ ७	समवर्ततामे	समवर्ततामे	३२ १९
नील	नील	१४ १४	भेभ	भेले	३२ १४
क्रे	क्रे.	१५ २	दव्य	देव्य	३२ १६
भन्ने	भन्ने.	१५ २१	लाभदि	लाभादि	३२ २१
नो		१७ १७	बलादु	बलादु	३३ ५
उपदेशकना	उपदेशकनो	१७ १८	अधारे	अधारे	३३ ५
अपरभाज	उपरभाज	२० १८	राकामहं	राकामहं	३५ १३
वीवनं	वीवन	२० २२	संतवस्वपः	धीन्यस्वपः	३५ १३
मोलाभा	मोलाभा	२० २६	वामशागना	द्वयशागना	३५ २६
शीरीरभाभी	शीरीरभाभी	२२ ५	पुनरापेत	पुनरापेत	३६ १
भनुवात	भनुवात	२२ ३४	उमेरवातु	१८	३८ १०
करणाधि	करणाधि	२३ ६	संतति	संतति	३८ १५
तातिम्	तातिधम्	२४ ९	नावतनम वर.	नावतनम	३९ ११
स्वहा	स्वहा	२४ ११	पाचयेत्	प्राचयेत्	३९ १३
आत्पाराभाज	आधारावाज्यभागा		पहेरवातु	पहेरवातु	३८ २०
	हुती.	२४ २६	नभाज	नभाज	३८ २६
नले	नले	२६ ६	उमेरवातु	३८	३८ २८
नभाध लेखु	नभाधी लेखु	२६ २३	ओ	अने	३८ २६
छोडना	छोडना	२७ ७	छपा	छपा	४० ११
उधर	उधर	२७ ८	मपान्ते	मपान्ते	४० १
लान कयां यिना	०	२७ ११	निधाममि	मेषाममि	४० १
निधिय	निधिय	२७ १४	धन्दि	धन्दि	४० १

શુદ્ધ	અશુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંક્તિ	શુદ્ધ	અશુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંક્તિ
પરમત્મન	પરમાત્મન	૪૫	૨૫	થાય	થાવું	૭૪	૩૪
કરજે	કરજો	૪૫	૨૮	મિત્રતા	મિત્રતા	૭૫	૧
બાલકોને	બાલકોનો	૪૬	૩૧	ગુણે	ગુણ્ય	૭૭	૧૦
ઉમેરવાનું	૧૮	૪૮	૭	આપેલી	આપેલી	૭૭	૧૭
દો	દો	૪૮	૧૦	નરો	નરો	૭૮	૧૬
ચન્દ્રમાસિ	ચન્દ્રમાસિ	૪૯	૧૦	આદરીતા	આદરીતા	૭૮	૧૮
તે	તે	૪૯	૧૫	ચડને	અડને	૭૯	૧૦
થઈ	થઈ	૪૯	૨૬	"	"	૭૯	૧૨
નિર્વંમામિ	નિર્વંપામિ	૫૧	૧૬	પણ	પણ	૭૯	૩૩
મૂલ્ય	મૂલ્ય	૫૧	૨૦	અન્નાચરણ	અન્નાચાચરણ	૮૦	૩૦
શીયત્વાહ	મશીયત્વાહ	૫૨	૨	કહે	કહે	૮૧	૩૬
ઉમેરવાનું	૧૮	૫૨	૧૨	અને	•	૮૨	૧૧
૧૮	•	૫૨	૧૩	બાવે	આવે	૮૨	૩૦
મળ	મળી	૫૩	૧૬	આચાર્યે	આચાર્યે	૮૩	૨૦
અદિત્ત્વા	આદિત્ત્યા	૫૩	૨૨	કદાપિને	કદાપિને	૮૫	૨
રાખ	રાખી	૫૪	૨૦	જનો	•	૮૭	૬
તથા	તથા	૫૫	૧૩	ઉમેરવાનું	૮૭	૮૮	૧
કશિકે	શિક્ષકે	૫૭	૧	વરનાં,	વરનાં	૯૦	૧૧
વેદો	વેદો	૫૭	૩	શરીરાત્મજન,	શરીરાત્મજન.	૯૨	૨૦
તેઓનાજ	તેઓનાજ	૫૭	૨૪	જાતિપરિવૃત્તો	જાતિપરિવૃત્તો	૯૩	૨૨
આયુષ્યમઙ્ગ	આયુષ્યમઙ્ગ	૫૯	૫	કરવે	કરવી	૯૪	૧૦
કલુપનયયતિ	કલુપનયતે	૬૦	૩૦	વરની	વરની	૯૪	૧૪
વિશ્વેભ્ય	વિશ્વેભ્ય	૬૧	૭	ઉમેરવાનું	૩૫	૯૪	૨૩
ઔ કામયે (૩૪)	ઔ મન્ન (૨૩) લીટી			"	૧૦૮	૯૫	૫
	ઉપર નેપથ્યે	૬૭	૨૩	પેતાના	પેતાના	૯૬	૧
	કુટનોદનો નથી.			સામાજ્યસે	સામા	૯૬	૧૪
પુર્વાભિમુખે	પુર્વાભિમુખે	૬૮	૬	રીતે	રીત	૯૬	૫
અનુવાદક	અનુવાદક	૬૮	૨૬	આપ	•	૯૬	૪
મૂલાસમ્	મૂલાસમ્	૬૯	૪	કરવા	કરનાર	૧૦૮	૨૫
આચાર્ય	આચાર્યને	૬૯	૮	મરણ	મરણ	૧૧૦	૧૫
આચાર્યને	આચાર્ય	૬૯	૮	તત્કરન	તત્કરમ્	૧૧૨	૧
તેને	તેને	૬૯	૨૮	પૂર્વ	પશ્ચાત્	૧૧૨	૩૧
જગદીશ્વર	જગદીશ્વર	૬૯	૨૮	તેમાંથી,	તેમાંથી	૧૧૨	૨૨
પુનતી	પુનતો	૭૦	૫	અને	અને	૧૨૦	૩
રક્ષ	સરક્ષ	૭૧	૧૧	અને	આને	૧૨૦	૪
પદેશ	ઉપદેશ	૭૧	૩૧				
તો	તો	૭૨	૮				